

B_{II}
2801

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

COTA

P II 2801

INVENTAR

P 217957

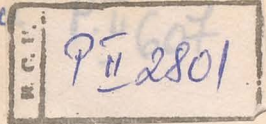
1993

ISSN 0041-9125

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII «AL. I. CUZA»
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

P 217951

TOMUL XXXIX

1993

 Editura Universității «Al. I. Cuza»

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII «AL. I. CUZA»
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

I S T O R I E

TOMUL XXXIX

1993

Editura Universității «Al. I. Cuza»

COMITETUL DE REDACȚIE

Lector univ. ALEXANDRU FLORIN PLATON (redactor responsabil),
Asistent univ. NELU ZUGRAVU (secretar științific de redacție), Asistent univ.
OCTAVIAN-NICOLAE BOUNEGRU, Lector univ. dr. GHEORGHE CLIVETI,
Lector univ. dr. MIHAI COJOCARIU, Lector univ. dr. GHEORGHE PUNGĂ,
Student MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU.

Pentru textele în limba franceză
și limba engleză au colaborat:

Conf. dr. MARIA PĂVEL
Prof. dr. GRIGORE VEREȘ

SUMAR

DAVID PRODAN — IN MEMORIAM

GH. PLATON, "SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM". DESTINUL UNEI CĂRȚI — APOTEOZA UNUI SAVANT . 1

STUDII

A. LÁSZLÓ, DATĂRI RADIOCARBON CU PRIVIRE LA PERIOADA DE TRECERE DE LA EPOCA BRONZULUI LA EPOCA FIERULUI ÎN REGIUNEA NORD-VEST PONTICĂ	9
NELU ZUGRAVU, LAURENȚIU DE NOVAE ET LA NOUVELLE CONCEPTION DU TEMPS	19
GH. PUNGA, TAINELE UNUI TRATAT SECRET: SUCEAVA, 1 MARTIE 1542	21
GHEORGHE IUTIS, MIȘCĂRI SOCIALE ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. GENEZĂ ȘI CARACTERISTICI	29
V. CRISTIAN, PRIMUL CURS DE ISTORIA PATRIEI ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR IEȘEAN	33
CRISTIANA OGHINĂ-HARITON, IMAGINEA FRANȚEI ȘI PROCESUL DE DEZVOLTARE A ROMÂNIEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA. UNELE ASPECTE	41
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, SOCIOLOGIA LIBERALISMULUI EUROPEAN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA	47
KEITH HITCHINS (University of Illinois at Urbana-Champaign — S.U.A.), RUMANIAN PEASANTISM: THE THIRD WAY	53
ION AGRIGOROAIEI, LA SEMICENTENARUL MORȚII LUI MIHAI EMINESCU	65
D. ȘANDRU, RAPOARTELE LEGAȚIEI ȘI CONSULATULUI AMERICAN DIN BUCUREȘTI DESPRE ÎMPRUMUTUL DE STABILIZARE DIN 7 FEBRUARIE 1929 (II)	73
I. CIUPERCĂ, TOTALITARISME. DIN PROBLEMATICA UNEI ANALIZE COMPARATE	81

DOCUMENTE

IOAN CAPROȘU, PAVEL COCĂRLĂ, ILUMINATUL PUBLIC ÎN IAȘI LA 1811	95
--	----

DIDACTICA

GHEORGHE TANASA, FOLOSIREA IZVOARELOR ISTORICE ÎN LECȚII ȘI ÎN ACTIVITĂȚILE EXTRAȘCOLARE	137
--	-----

RESITUTIO

ION I. NISTOR, RĂPIREA BUCOVINEI DUPĂ SULZER (Prezentare și note de GHEORGHE IUTIS)	143
---	-----

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

A. ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN C. PETOLESCU, <i>Decebal, regele dacilor</i> , București, Ed. Academiei, 1991, 112 p., cu ilustrații (p.75-86) (<i>Nelu Zugrăv</i>)	149
IOAN PISO, ADRIANA RUSU, <i>Nymphaeum-ul de la Germisara</i> , în "Revista Monumentelor Istorice", S.N., anul LIX, nr.1, 1990, p.9-17 (<i>Nelu Zugrăv</i>)	149
DAN GH. TEODOR, <i>Creștinismul la est de Carpați pînă în secolul al XIV-lea</i> , Iași, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991, 230 p., cu 35 fig. (p.119-153) (<i>Nelu Zugrăv</i>)	150
GHEORGHE BRANCOVICI, <i>Cronica românească</i> , ediție critică de DAMASCHIN MIOC și MARIETA ADAM-CHIPER, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC, București, Ed. Academiei Române, 1987, 91 p. (<i>Ion Toderășcu</i>)	151
CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL, <i>Istoria Țării Rumânești</i> , ediție critică de DAMASCHIN MIOC, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC și EUGEN STĂNESCU, București, Ed. Academiei Române, 1991, 133 p. (<i>Ion Toderășcu</i>)	152
IOAN AUREL POP, <i>Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boieresti) din Transilvania în secolele XIV-XVI</i> , Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1991, 255 p. + 19 fig. (<i>Ion Toderășcu</i>)	152
I.G. HINCU, <i>Vestigii strămoșești</i> , Chișinău, Ed. Știința, 1990, 143 p. (<i>Sorin Ifămi</i>)	153
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)</i> , București, Ed. Academiei Române, 1991, 231 p. (<i>Gheorghe Iuțis</i>)	154
ANDREI EȘANU, <i>Din vremuri copleșite de greutate. Schițe de istoria culturii medievale din Moldova</i> , Chișinău, Ed. Universității, 1991, 236 p. (<i>Petronel Zahariuc</i>)	156
ION NISTOR, <i>Istoria Basarabiei</i> , ediție și studiu bio-bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, 351 p. (<i>Ion Toderășcu</i>)	157
ION NISTOR, <i>Istoria Basarabiei</i> , Chișinău, Ed. Cartea Moldovenească, 1991, 292 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	157
ION NISTOR, <i>Istoria Bucovinei</i> , ediție și studiu bio-bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, XXXIV + 453 p. (<i>Doina Huzdup</i>)	158
ION BUDAI-DELEANU, <i>De originibus populorum Transylvaniae</i> , ediție de LADISLAU GYÉMÁNT, cu o introducere de ȘTEFAN PASCU și LADISLAU GYÉMÁNT, note și traducere de LADISLAU GYÉMÁNT, vol. I-II, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 336 + 559 p. (<i>Gh. Platon</i>)	159
DAN BERINDEI, <i>Revoluția română din 1821</i> , București, Ed. Academiei Române, 1991, 242 p. + bibliografie, rezumat, indice (<i>Gh. Platon</i>)	160
RUDOLF WAGNER, <i>Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Festgabe zu seinem 80. Geburtstag</i> , Hrsg. von PAULA TIEFENTHALER und ADOLF ARMBRUSTER, Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991, 630 p. (<i>Mihai-Răzvan Ungureanu</i>)	161
LUCIAN BLAGA, <i>L'être historique</i> , Paris, Librairie du Savoir, 1991, 245 p. (<i>Dana Savin</i>)	162
NICOLAE ISAR, <i>Publiciști francezi și cauza română 1834-1859</i> , București, Ed. Academiei Române, 1991, 139 p. (<i>Lăcrămioara Iordăchescu</i>)	163
<i>Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920</i> . Cuvînt înainte, studiu introductiv, notă asupra ediției de ION FRĂȚILĂ, MIHAI CHERCHIDEAN, VASILE IONAS, DUMITRU BARNĂ, VIOREL VINĂTORU, București, Direcția generală a Arhivelor Statului, 1990, 439 p. (<i>Aurel Filimon, Ion Agrișorogai</i>)	164
<i>Primejdii, încercări, miracole. Povestea vieții șef-rabinului dr. Moses Rosen</i> , ediția a II-a, București, Ed. Hasefer, 1991, 340 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	165
AL. ZUB, <i>Istorie și finalitate</i> , București, Ed. Academiei Române, 1991, 202 p. (<i>Gh. Platon</i>)	166
EMIL CIORAN, <i>Revelațiile durerii</i> , Cluj-Napoca, Ed. Echinoc, 1991, 202 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	166
NAE IONESCU, <i>Curs de metafizică</i> , București, Ed. Humanitas, 1991, 323 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	167
N.N. CONSTANTINESCU, <i>Acumularea primitivă a capitalului în România</i> , București, Ed. Academiei Române, 1991, 414 p. (<i>Gh. Platon</i>)	168

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

V.A. DERGACEV, I.V. MANZURA, <i>Progrebal'nye komplekсы pozdnego Tripol'ja. Svod istochnikov</i> , Chișinău, Ed. Știința, 1991, 334 p. (N. Ursulescu, I. Corman)	169
<i>Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland</i> , 18. Saar-Pfalz-Kreis, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1988, 200 p. + 90 fig. (Lucretiu Mihăilescu-Bîrliba)	170
MIHAI GRAMATOPOL, <i>Artele miniaturale în Antichitate</i> , colecția "Curențe și sinteze", București, Ed. Meridiane, 1991, 464 p. + 460 ilustrații (Nelu Zugrăv)	171
FLORENTINA CĂZAN, <i>Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi</i> , București, Ed. Academiei Române, 1990, 225 p. + ilustrații (p.225-257), postfață (p.257-266), bibliografie (p.266-269) (Alexandru Florin Platon)	171
CHARLES L. REDMAN, <i>Medieval Archaeology</i> , State University of Binghamton, 1989, 301 p. (Alexandru Florin Platon)	172
JEFFREY RICHARDS, <i>Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages</i> , London & New York, 1990, 177 p. (Alexandru Florin Platon)	173
PEREZ ZAGORIN, <i>Ways of Lying. Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe</i> , Harvard University Press, 1990, 337 p. (Alexandru Florin Platon)	173
HEINRICH FICHTEAU, <i>Living in the Tenth Century. Mentalities and Social Order</i> , translated by PATRICK J. GEARY, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1991, 472 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JOHN H. MUNDY, <i>Europe in the High Middle Ages, 1150-1309</i> , 2 nd edition, Longman, London & New York, 1991, 466 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JACQUES LE GOFF, <i>Imaginarul medieval. Eseuri</i> , traducere de Marina Rădulescu, București, Ed. Meridiane, 1991, 461 p. (Alexandru Florin Platon)	175
JACQUES LE GOFF (editor), <i>Medieval Callings</i> , The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, 392 p. (Leonidas Rados)	175
<i>Amour et sexualité en Occident</i> . Introduction de Georges Duby, Paris, Éditions du Seuil, 1991, 350 p. (Alexandru Florin Platon)	177
<i>The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century</i> , edited by DAVID BLACKBURN and RICHARD J. EVANS, Routledge, London & New York, 1991, 348 p. (Alexandru Florin Platon)	177
D.F. HATCHET, G.G. SPRINGFIELD, <i>Italia-înțelegeri pentru 50 de ani</i> , traducere și adaptare de Doina Topor, București, Casa de editură "Excelsior-Multi Press", 1991, 101 p. (Dan Lazăr)	179
ALEXANDR IAKOVLEV, <i>Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică. Convorbiri cu Lilly Marcou</i> , traducere de Sanda Grigoriu, București, Ed. Humanitas, 1991, 204 p. (Dan Lazăr)	180
GIULIO ANDREOTTI, <i>Sutele Unite ale Americii văzute de aproape</i> , traducere de Anca și Alexandru Balaci, București, Ed. Garamond, 1991, 239 p. (Dan Lazăr)	181
JEAN DANIEL, <i>Religiile unui președinte</i> , București, Ed. Științifică, 1991, 335 p. (Cristian Sandache)	181
EUGENE D. GENOVESE, LEONARD HOCHBERG, <i>Geographic Perspectives in History</i> , Basil Blackwell, 1989, 355 p. (Alexandru Florin Platon)	182
SORIN ANTOHI, <i>Utopica. Studii asupra imaginarului social</i> , București, Ed. Științifică, 1991 + Repere cronobiografice (p.236-265) și Index nominorum (p.266-279) (Alexandru Florin Platon)	182

REVISTA REVISTELOR

"Arheologia Moldovei", XIII, Iași, 1990, 282 p. (Nelu Zugrăv)	185
"Studii Clasice", XXVII, București, 1991, 154 p. (Nelu Zugrăv)	186
"Carpica", Bacău, XX (1989), 1991, 340 p. (Nelu Zugrăv)	187
"Revue des Études Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXIX, N ^{os} 1-2, 3-4, 1991 (Alexandru Florin Platon)	187

"Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", 46 ^e année, n ^{os} 1-3, 5, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>). . . .	188
"The English Historical Review", vol. CVI, n ^o 418-421, January-October 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>). . . .	189
"Histoire, Économie et Société", X ^e année, n ^{os} 1-3, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>).	190

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Viața științifică a Facultății de Istorie (1991-1992) (<i>Nelu Zugravu</i>).	191
Lucrările celei de-a XXXVIII-a ediții a sesiunii de comunicări a cercurilor științifice studentești din Facultatea de Istorie (9-10 mai 1992) (<i>Lucretiu Mihăilescu-Bîrliba</i>).	193
Simpozionul internațional "The Fourth Millenim B.C.", Nessebar, Bulgaria, 28-30 august 1992 (<i>A. László</i>)	194
Profesorul Ilie Grămadă la a 80-a aniversare (<i>Alexandru Florin Platon</i>).	195

SOMMAIRE

DAVID PRODAN — IN MEMORIAM

GH. PLATON, "SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM". LE DESTIN D'UN LIVRE, L'APOTHÉOSE D'UN SAVANT. 1

ÉTUDES

A. LÁSZLO, DATATIONS PAR RADIOCARBONE CONCERNANT LA PÉRIODE DE TRANSITION DE L'ÂGE DU BRONZE À L'ÂGE DU FER DANS LA RÉGION DU NORD-OUEST DU PONT EUXIN	9
NELU ZUGRAVU, LAURENTIU DE NOVAE ET LA NOUVELLE CONCEPTION DU TEMPS	19
GH. PUNGA, LES DESSOUS D'UN TRAITÉ SECRET: SUCEAVA, LE 1 ^{er} MARS 1542.	21
GHEORGHE IUTIS, MOUVEMENTS SOCIAUX EN MOLDAVIE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVII ^e SIÈCLE. GENÈSE ET CARACTÉRISTIQUES	29
V. CRISTIAN, LE PREMIER COURS D'HISTOIRE NATIONALE DANS L'ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR DE IASI	33
CRISTIANA OGHINA-HARITON, L'IMAGE DE LA FRANCE ET LE PROCESSUS DE DÉVELOPPEMENT DE LA ROUMANIE À LA FIN DU XIX ^e SIÈCLE. QUELQUES ASPECTS.	41
ALEXANDRU FLORIN PLATON, LA SOCIOLOGIE DU LIBÉRALISME EUROPÉEN AU XIX ^e SIÈCLE	47
KEITH HITCHINS (University of Illinois at Urbana-Champaign — S.U.A.), RUMANIAN PEASANTISM: THE THIRD WAY	53
ION AGRIGOROAIEI, AU CINQUANTENAIRE DE LA MORT DE MIHAI EMINESCU.	65
D. SANDRU, LES RAPPORTS DE LA LÉGATION ET DU CONSULAT AMÉRICAIN DE BUCAREST SUR L'EMPRUNT DE STABILISATION DU 7 FÉVRIER 1929 (II)	73
I. CIUPERCĂ, TOTALITARISMES. ASPECTS DE LA PROBLÉMATIQUE D'UNE ANALYSE COMPARÉE	81

DOCUMENTS

I. CAPROȘU, PAVEL COCĂRLĂ, LES MOYENS DE L'ILLUMINATION DE LA VILLE DE IASI EN 1811.	95
--	----

DIDACTIQUE

GHEORGHE TANĂSA, L'EMPLOI DES SOURCES HISTORIQUES DANS LES CLASSES ET LES ACTIVITÉS EXTRASCOLAIRES.	137
---	-----

RESTITUTIO

ION I. NISTOR, LE RAPT DE LA BUKOWINE, SUIVANT SULZER (Texte présenté et annoté par GHEORGHE IUTIS).	143
---	-----

COMPTE-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

A. HISTOIRE DES ROUMAINS

CONSTANTIN C. PETOLESCU, <i>Decebal, le roi des Daces</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 112 p., avec illustrations (p. 75-86) (<i>Nelu Zugrăv</i>)	149
IOAN PISO, ADRIANA RUSU, <i>Le Nymphaeum de Germisara</i> , "Revue des Monuments Historiques", S.N., année LXI, no. 1, 1990, p. 9-17 (<i>Nelu Zugrăv</i>)	149
DAN GH. TEODOR, <i>Le christianisme à l'est des Carpates jusqu'au XVIe siècle</i> , Iași, Éditions de l'Eglise Métropolitaine de la Moldavie et de la Bucovine, 1991, 230 p., avec 35 illustrations (p. 119-153) (<i>Nelu Zugrăv</i>)	150
GHEORGHE BRANCOVICI, <i>La Chronique roumaine</i> , édition critique de DAMASCHIN MIOC et MARIETA ADAM-CHIPER, introduction de DAMASCHIN MIOC, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1987, 91 p. (<i>Ion Toderașcu</i>)	151
CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL, <i>L'Histoire de la Valachie</i> , édition critique de DAMASCHIN MIOC, introduction de DAMASCHIN MIOC et EUGEN STANESCU, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 113 p. (<i>Ion Toderașcu</i>)	152
IOAN AUREL POP, <i>Institutions médiévales roumaines. Les assemblées des princes et des nobles (boyards) de Transylvanie aux XIVe - XVIe siècles</i> , Cluj-Napoca, Éditions Dacia, 1991, 255 p. (<i>Ion Toderașcu</i>)	152
I.G. HÎNCU, <i>Vestiges des ancêtres</i> , Chișinău, Éditions Știința, 1990, 143 p. (<i>Sorin Iftimi</i>)	153
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Vasile Lupu, prince de la Moldavie (1634-1653)</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 231 p. (<i>Gheorghe Iuț</i>)	154
ANDREI EȘANU, <i>Aux temps difficiles. Esquisses d'histoire de la culture médiévale de Moldavie</i> , Chișinău, Éditions Universitas, 1991, 236 p. (<i>Petronel Zahariuc</i>)	156
ION NISTOR, <i>Histoire de la Bessarabie</i> , édition et étude bio-bibliographique de STELIAN NEAGOE, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 351 p. (<i>Ion Toderașcu</i>)	157
ION NISTOR, <i>Histoire de la Bessarabie</i> , Chișinău, Éditions Cartea Moldovenească, 1991, 292 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	157
ION NISTOR, <i>Histoire de la Bucovine</i> , édition et étude bio-bibliographique de STELIAN NEAGOE, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, XXXIV + 453 p. (<i>Doina Huzdup</i>)	158
ION BUDA-DELEANU, <i>De originibus populorum Transylvaniae</i> , édité par LADISLAV GYÉMÁNT, avec une introduction de ȘTEFAN PASCU et LADISLAV GYÉMÁNT, notes et traduction de LADISLAV GYÉMÁNT, T. I-II, Bucarest, Éditions Encyclopédiques, 1991, 336 + 559 p. (<i>Gh. Platon</i>)	159
DAN BERINDEI, <i>La Révolution roumaine de 1821</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 242 p. + bibliographie, résumé, index (<i>Gh. Platon</i>)	160
RUDOLF WAGNER, <i>Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Festgabe zu seinem 80. Geburtstag</i> , Hrsg. von PAULA TIEFENTHALER und ADOLF ARMBRUSTER, Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991, 630 p. (<i>Mihai-Răzvan Ungureanu</i>)	161
LUCIAN BLAGA, <i>L'être historique</i> , Paris, Librairie du Savoir, 1991, 245 p. (<i>Dana Savin</i>)	162
NICOLAE ISAR, <i>Les Publicistes français et la cause roumaine 1834-1859</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 139 p. (<i>Lăcrămioara Iordăchescu</i>)	163
<i>Pour la liberté et l'unité nationale. Documents de Hunedoara, 1848, 1920. Avant-propos, étude introductive, notes sur l'édition de ION PRĂȚILA, MIHAI CHERCHEDEAN, VASILE IONAS, DUMITRU BARNA, VIOREL VINĂTORU</i> , Bucarest, Direction générale des Archives d'État, 1990, 439 p. (<i>Aurel Filimon, Ion Agrigoroaiei</i>)	164
<i>Dangers, épreuves miracles. La vie du Grand-rabbin dr. Moses Rosen</i> , 2 ^{ème} édition, Bucarest, Éditions Hasefer, 1991, 340 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	165
AL. ZUB, <i>Histoire et finalité</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 202 p. (<i>Gh. Platon</i>)	166
EMIL CIORAN, <i>Les révélations de la douleur</i> , Cluj-Napoca, Éditions Echinox, 1991, 202 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	166
NAE IONESCU, <i>Cours de métaphysique</i> , Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 323 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	167
N.N. CONSTANTINESCU, <i>L'accumulation primitive du capital en Roumanie</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 414 p. (<i>Gh. Platon</i>)	168

B. HISTOIRE UNIVERSELLE

V.A. DERGACEV, I.V. MANZURA, <i>Progrebal'nye komplekxy pozdnego Tripol'ja. Svod istocnikov</i> , Chişinău, Éditions Ştiinţa, 1991, 334 p. (N. Ursulescu, I. Corman)	169
Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland, 18. Saar-Pfalz Kreis, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1988, 200 p. + 90 fig. (Lucretiu Mihăilescu-Birliba)	170
MIHAI GRAMATOPOL, <i>Les arts miniaturaux dans l'Antiquité</i> , collection "Courants et Synthèses", Bucarest, Éditions Meridiane, 1991, 464 p. + 460 ill. (Nelu Zugravu)	171
FLORENTINA CĂZAN, <i>Les Croisades. Moments de confluence de deux civilisations et cultures</i> , Bucarest, Éditions de L'Académie Roumaine, 1990, 225 p. + illustrations (p.225-257), postface (p.257-266), bibliographie (p.266-269) (Alexandru Florin Platon)	171
CHARLES L. REDMAN, <i>Medieval Archaeology</i> , State University of Binghamton, 1989, 301 p. (Alexandru Florin Platon)	172
JEFFREY RICHARDS, <i>Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages</i> , London & New York, 1990, 177 p. (Alexandru Florin Platon)	173
PEREZ ZAGORIN, <i>Ways of Lying. Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe</i> , Harvard University Press, 1990, 337 p. (Alexandru Florin Platon)	173
HEINRICH FICHTENAU, <i>Living in the Tenth Century. Mentalities and Social Order</i> , translated by PATRICK J. GEARY, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1991, 472 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JOHN H. MUNDY, <i>Europe in the High Middle Ages, 1150-1309</i> , 2 nd edition, Longman, London & New York, 1991, 466 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JACQUES LE GOFF, <i>L'imaginaire médiéval. Essais</i> , traduction de Marina Rădulescu, Bucarest, Éditions Meridiane, 1991, 461 p. (Alexandru Florin Platon)	175
JACQUES LE GOFF (editor), <i>Medieval Callings</i> , The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, 392 p. (Leonidas Rados)	175
<i>Amour et sexualité en Occident</i> . Introduction de Georges Duby, Paris, Éditions du Seuil, 1991, 350 p. (Alexandru Florin Platon)	177
<i>The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century</i> , edited by DAVID BLACKBOURN and RICHARD J. EVANS, Routledge, London & New York, 1991, 348 p. (Alexandru Florin Platon)	177
D.F. HATCHET, G.G. SPRINGFIELD, <i>Yalta-ententes pour 50 ans</i> , traduction et adaptation de Doina Topor, Bucarest, Maison d'édition "Excelsior-Multi Press", 1991, 101 p. (Dan Lazăr)	179
ALEXANDR IAKOVLEV, <i>Ce que nous voulons faire de l'Union Soviétique. Entretiens avec Lilly Marcou</i> , traduction de Sanda Grigoriu, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 204 p. (Dan Lazăr)	180
GIULIO ANDREOTTI, <i>Les États Unis d'Amérique vus de près</i> , traduction de Anca et Alexandru Balaci, Bucarest, Éditions Garamond, 1991, 239 p. (Dan Lazăr)	181
JEAN DANIEL, <i>Les religions d'un président</i> , Bucarest, Éditions Scientifiques, 1991, 335 p. (Cristian Sandache)	181
EUGENE D. GENOVESE, LEONARD HOCHBERG, <i>Geographic Perspectives in History</i> , Basil Blackwell, 1989, 355 p. (Alexandru Florin Platon)	182
SORIN ANTOHI, <i>Utopica. Études sur l'imaginaire social</i> , Bucarest, Éditions Scientifiques, 1991 + Références chrono-bibliographiques (p.236-265) et Index nominorum (p.266-279) (Alexandru Florin Platon)	182

REVUE DES REVUES

"L'Archéologie de la Moldavie", XIII, Iaşi, 1990, 282 p. (Nelu Zugravu)	185
"Études Classiques", XXVII, Bucarest, 1991, 154 p. (Nelu Zugravu)	186
"Carpica", Bacău, XX (1989), 1991, 340 p. (Nelu Zugravu)	187
"Revue des études Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXIX, N ^{os} 1-2, 3-4, 1991 (Alexandru Florin Platon)	187

"Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", 46 ^e année, n ^{os} 1-3, 5, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>)	188
"The English Historical Review", vol. CVI, n ^o 418-421, January-October 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>). . . .	189
"Histoire, Économie et Société", X ^e année, n ^{os} 1-3, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>).	190

LA VIE SCIENTIFIQUE

La vie scientifique de la Faculté d'Histoire (1991-1992) (<i>Nelu Zugravu</i>)	191
Les travaux de la XXXVIII ^e session des cercles scientifiques des étudiants de la Faculté d'Histoire (9-10 mai 1992) (<i>Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba</i>).	193
Le Symposium international "The Fourth Millenium B.C.", Nessebar, Bulgarie, 28-30 août 1992 (<i>A. László</i>)	194
Le Professeur Ilie Grămadă au 80-ème anniversaire (<i>Alexandru Florin Platon</i>)	195

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AM	= Arheologia Moldovei
AIIAJ	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol", Iași
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare
ASUI	= Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași (serie nouă), secțiunea III a. Istorie
CA	= Cercetări Arheologice (Muzeul Național București)
CI	= Cercetări istorice
CL	= Convorbiri Literare
DIR	= Documente privind istoria României
DRH	= Documenta Romaniae Historica
MI	= Magazin istoric
MO	= Mitropolia Olteniei
RA	= Revista Arhivelor
RdI	= Revista de istorie
RFR	= Revista Fundațiilor Regale
RI	= Revista istorică
SAI	= Studii și articole de istorie
SCS	= Studii și cercetări științifice, Iași
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie
RP	= Revista de pedagogie

GH. PLATON

**"SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM".
DESTINUL UNEI CĂRȚI — APOTEOZA UNUI SAVANT***

"...rediviva Natio Valachica ad usum
omnium jurum civilium et Regnicolarium
reparatur..."

Résumé

Oeuvre capitale du Professeur David Prodan, Supplex Libellus Valachorum fut également un tournant dans l'historiographie roumaine et la culture nationale. Il a crée, on peut dire, une vraie école, en faisant redécouvrir aux jeunes générations d'intellectuels comment on doit écrire l'histoire, ainsi que la vraie mission scientifique et morale de l'historien.

Le livre du Pr. David Prodan, de même que sa création monumentale restent pour nous tous un exemple lumineux. La mort de son auteur à 90 ans (au printemps de 1992) fait d'elles un héritage dorénavant inoubliable.

istoricului, mișcarea țărănească și apogeul acesteia — răscoala lui Horea, precum și mișcarea națională — cercetării cărora le-a consacrat, cu generozitate, întreaga-i existență și forță intelectuală — sînt părți componente, întregitoare ale aceluiași fenomen general, național. Istoricul își concentrează cercetarea asupra spațiului din interiorul arcului carpatic; viziunea sa, însă este una totală, integratoare. El are în vedere națiunea în întregul ei. Fenomenele sînt urmări în desfășurarea, implicațiile și consecințele lor pe întreg spațiul național, fiind proiectate tot timpul, pe plan european.

Studiind *Supplex-ul* — "important moment dintr-o organică și istorică luptă" — D. Prodan ne-a oferit o istorie a nașterii națiunii române în perspectiva sa europeană. A scris o carte de mare densitate, cu observații pătrunzătoare și cu generalizări îndrăznețe, cu idei și cuvinte într-o asociere plină de echilibru, dar și de forță, însoțite de un puternic element de afectivitate, care nu viciază adevărurile comunicate, totul așezat sub un sever regim al responsabilității etice, fără de care actul de cercetare a istoriei naționale nu are nici o justificare.

Celălalt studiu (sau șir de studii), asupra iobăgiei, i-a îngăduit istoricului să reconstituie fundalul pe care se proiectează relațiile sociale ale populației românești și să înlesnească înțelegerea raportului strîns, de interdependență, existent între social și național în viața istorică a românilor din Transilvania. Răscoala lui Horea este apreciată drept *reacția de jos*, populară, a luptei de eliberare, răspuns la lupta desfășurată pe *planul de sus*, cel intelectual, politic, întregind *programul națiunii* cu dimensiuni sociale. Cartea mărturisește aceeași cuprindere adecvată a materialului faptic, cu instrumente de lucru multiple, aceeași abundență a cunoștințelor și capacitatea de a discerne ce e decisiv și ce e accesoriu. *Supplex-ul* și *Răscoala lui Horea* sînt expresii directe ale rigorii intelectuale ale unui om, ale unui istoric care și-a format o disciplină exemplară a gândirii și a scrisului, ajutîndu-ne

* Comunicarea a fost prezentată la simpozionul omagial, organizat la Iași, de Institutul de istorie "A.D.Xenopol", cu prilejul împlinirii vârstei de 90 ani. Omagiul adus profesorului David Prodan — trecut în lumea umbrelor puțin timp după aceea — își păstrează actualitatea, opera sa istorică — *Supplex Libellus Valachorum*, îndeosebi — fiind intrată, demult, încă, în conștiința contemporană și în tezaurul istoriografiei românești și universale.

să ne mișcăm în spațiul temeiniciei și al adevărului, oferindu-ne tuturor sentimentul înținerii al obiectivității și al durabilității.

Să urmărim destinul *Supplex*-ului, al cărții scrise de un mare istoric; să încercăm să pătrundem în universul ce-l cuprinde, pentru a-i deslusi mesajul și valoarea. (Cînd, peste ani, credem, faza de negație a istoriografiei pe care o traversăm va fi depășită și se va putea rosti o judecată dreaptă asupra producției elaborate în perioada comunismului totalitar. Iobăgia, căreia i se asociază *Răscoală la Horea* și *Supplex*-ul, precum și curentul istoriografic pe care l-au creat, vor fi situate, poate, printre realizările cele mai de preț ale științei istorice; ale științei adevărate, care, înfruntînd rigorile regimului, și-a păstrat demnitatea, transmitîndu-și, nealterat, mesajul).

Cele trei ediții ale cărții marchează trei etape distincte din viața istorică a României de după cel de al doilea război mondial, pe care, într-un oarecare sens, le reprezintă. Prima ediție a apărut în 1948, după ce ocupația sovietică asupra României se consolidase, iar regimul comunist, totalitar, fusese definitiv instaurat, reformele desăvîrșind opera demolatoare a vechilor structuri. Abandonată din nou, România era constrinsă să grăveze într-o sferă de interese care îi amenința grav valorile și însăși existența națională. În acest moment istoric, apariția *Supplex*-ului, pune în prim-planul vieții culturale programul politic național de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, care dădea expresie națiunii române moderne, proiectată în ambianța ideilor europene¹. Chiar fără să o fi urmărit expres, o carte care, atunci, a pus direct și limpede problema nașterii, a afirmării națiunii române, a luptei ale pentru libertate, însemna un strigăt de alarmă, un gest mobilizator, care nu putea să rămînă neobservat și să treacă fără ecou și fără urmă.

Cea de-a doua ediție — de data aceasta, rolul întîmplării este mai greu de admis — a apărut în 1967, în condițiile deschiderii cunoscute, de care, pentru scurtă vreme, a beneficiat și istoriografia. Din domeniul social, în care fusese puternic cantonată în perioada anterioară, aceasta își lărgeste apreciabil orizontul spre planul național. Indiferent de limitele impuse și de obiectivele spre care puterea înțelegea să manevreze mișcarea spiritelor (pentru istoriografie, cel puțin) efectul a fost benefic.

Cea de-a doua ediție a *Supplex*-ului, "refăcută", a urmărit, în intenția autorului, mărturisită, să pună în curent cercetarea aflat cu bibliografia formării națiunii române și a statului ei național, cit și cu "nivelul propriei evoluții"². Afirmată, făcută de o personalitate cu o aflat de mare autoritate implica, fără echivoc, o conștientă asumată responsabilitate politică. Dintr-o carte de interpretare a unui act reprezentativ național, noua ediție cîștigă temeiurile unei ample istorii, cu semnificații profunde pentru istoria românilor în general. Ceea ce, în prima ediție reprezenta doar un reper — epoca lui Ivoanță Micu — este investigată, acum, sistematic. Secolul al XVIII-lea cîștigă noi temeiuri prin raportarea lui la antecedentele firești ale secolului anterior și, mai cu seamă, la momentul Mihai Viteazul. "Totul este acum mai larg dimensional, mai substanțial argumentat, mai (solid) încadrat în realitățile europene..., raportat la fenomenele istorice locale, reconstituite în lumina unei impresionante informații"³.

O astfel de carte, sprijinită pe o aflat de vastă documentare, scrisă într-un asemenea orizont, care lua în discuție însăși temeiurile istorice ale națiunii, explicîndu-le, o carte ce vede lumina tiparului într-o perioadă în care viața națională și gîndirea erau aflate de grav amenințate — manifestarea lor fiind prohibită — nu putea să nu aibă un mare impact, nu numai în domeniul istoriografiei, ci și asupra vieții intelectuale și a psihologiei românești, în general.

Este greu să definim (aici și acum) semnificațiile și impactul cărții. Cercetări viitoare le vor putea desprinde. În domeniul istoriografiei, destinul activ al *Supplex*-ului este mai ușor de decelat. Cartea a dat naștere unui adevărat curent. Lucrări de mare valoare, publicate în țară sau peste hotare, au adîncit tematica ce studia mișcarea politică și contura națiunii române și spiritul național. Multe din studiile elaborate de Pompiliu Teodor, Nicolae Bocșan, Ladislau Gyémánt sau Keith Hitchens⁴, pentru a nu-i aminti decît pe acei a căror filiație este directă, s-au înscris, cu autoritate, pe calea deschisă de *Supplex*.

Nu este loc să ne oprim aici și asupra altor nume; este sarcina cercetării istorice să verifice aprecierile formulate de noi și să stabilească toate implicațiile. Esențial ni se pare faptul că ediția din 1967 a *Supplex*-ului a avut un impact istoriografic și politic a cărei forță și extindere se cer cercetare și reliefate.

Cea de-a treia ediție a văzut lumina tiparului în anul 1984, după ce, succesiv, în 1979 și, apoi, în 1984 apăruse în două ediții monumentală *Răscoală la Horea*, care adăuga mișcări naționale a *Supplex*-ului dimensiunea sa socială. Adevărată istorie a națiunii române (așa cum subtitlul o indică direct, de această dată), cercetarea își dovedește trîncia, utilitatea și valoarea, fiind sprijinită de numeroase producții ale istoriografiei, care ofereau un bogat material pentru argumentarea tezelor cuprinse în cartea profesorului D. Prodan. Justificînd apariția noii ediții, cu modeste, autorul afirmă că a considerat necesar să-și fortifice cercetarea cu noi materiale, să adauge precizări de detaliu, să o pună la curent cu prodigioasa literatură apărută și să "se încoloneze în lungul șir al numerelor

care o ilustrează⁵. În realitate, însă, în peisajul istoriografic românesc al anului 1984 și în atmosfera socială și politică a vremii, cartea se înscrie drept o sinteză cu titlu și conținut semnificative, aparținând unei istoriografii care își afirma adevărată botărită la valorile naționale. Și atunci, cartea profesorului Prodan se situează în fruntea sirului celor mai valoroase producții ale istoriei naționale.

Autorul nu înfățișă numai o cercetare completă — o strălucită cercetare — a unei teme de mare actualitate științifică. În condițiile în care polemica în jurul problemelor transilvane fusese reluată de adversarii unității românești, o nouă ediție a *Supplex*-ului, înscriindu-se pe linia tradițională a replicii românești, opunea demigratorilor argumente științifice irefutabile și fiind investită cu încărcătura politică necesară, confera istoriografiei funcția civică, națională, care a distins-o, totdeauna. Fără să se înscrie direct pe terenul acestei polemici — aceasta fusese reapinsă înainte de apariția, în 1985, a faimoasei *Istorie a Transilvaniei* — noua ediție a *Supplex*-ului, ca și *Răscoala lui Horea* (ediția din 1984), au reprezentat, atunci, expresia cea mai înaltă a spiritului civic militant al istoriografiei. La 200 ani de la apariția actului politic respectiv, magistrala lucrare consacrată *Supplex*ului confera luptei naționale a românilor dimensiunile ei reale și pune în valoare sensurile ei naționale contemporane. Chiar fără ca autorul s-o fi urmărit și fără să se fi implicat direct în dezbaterile provocată de manifestările iredentiste cunoscute, prin conținutul ei cartea a reprezentat un răspuns ferm și autorizat al istoriografiei naționale românești la falsurile istorice propagate.

Acestea fiind efectele și semnificațiile cărții în cele trei ediții ale sale asupra întregii mișcări istoriografice din ultimii 40 ani, să subliniem, acum, valoarea contribuției, pentru a înțelege mai bine impactul pe care l-a provocat.

Așa cum, pe drept, au apreciat exegeții, în operele sale principale (nu cunoaștem vreuna care să poată fi încadrată într-o altă categorie) profesorul David Prodan se desolidarizează de istoria eroică și de optica pozitivistă, reconstituind (ca în cazul *Răscoalei lui Horea*, de pildă) universul mental al țărănimii cuprinsă de valurile răscoale. Făcând operă de "demitizare", istoricul s-a străduit să desprindă adevăratele motivații și să înlăture efectele proiectiei în trecut a atitudinilor moderne. Într-un timp în care spiritul neștiințific, partizan, tindea să înlocuiască judecata obiectivă, exegeții a readus pe planul istoriografiei o viziune clădită pe acuratețea informației. Istoric inezestrat cu o neobișnuită sensibilitate pentru fenomenul social, prin cercetarea și punerea în lumină a faptelor și a datelor el a izbutit să deplaseze discuția de pe terenul polemicii adjectivale pe cel, probator, al analizei, alți în cazul studierii emigrației românilor, cit și în cel al *Răscoalei lui Horea*⁶. *Supplex Libellus Valschorum*, la rândul său, reprezintă o fertilă orientare, "dinspre care au pornit atâtea îndemnuri" spre o nouă viziune asupra "secolului luminilor" românești⁷. Renunțând la interpretările confesionale tradiționale, "istoricul așează întreaga problematică politică în funcție de structurile locale, de nivelul societății românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în contextul ideilor europene". Metodologia modernă utilizată este dublată de un excepțional spirit de pătrundere, care explică și reconstituie faptele, alți prin utilizarea unor informații noi, cit și prin intuiție. Istoricul știe să înfățișeze, totodată, cu un remarcabil talent al discuției și rațiunea acțiunilor individuale, dar și mișcarea tumultuoasă a maselor, diociind cauzele care au generat-o și întreținut-o. Reconstituiriile din *Supplex*, precum și cele din *Răscoala lui Horea* sînt probante în acest sens.

Se află, în *Supplex Libellus Valschorum* pagini de mare frumusețe, care par să reprezinte ultimul cuvînt în materia analizei istorice. După ce le-ai parcurs, este greu să găsești o altă manieră de a explica lucrurile. Metodologic, construcția este impecabilă; explicațiile merg în adîncime, la originea faptelor, care exprimă, în firescul manifestărilor lor, raportul strîns, determinant, cu structurile și mentalitățile.

Supplex Libellus Valschorum este documentul scris în care sînt supuse spre examinarea împăratului cererile formulate de români. Alături în epoca restituțiilor, el se înscrie în mișcarea generală dezlănțuită după moartea lui Iosif II și prăbușirea operei sale; totodată, însă, prin conținut și implicații, el se opune valului demolator început. În timp ce pentru cele trei națiuni restituția însemna revenirea la vechea stare de lucruri, pentru români trebuia să reprezinte *repararea* în totalitatea drepturilor de care națiunea română fusese, prin abuz, lipsită. În timp ce restituțiile nobiliare sînt cerute de stările privilegiate, a căror dominație fusese pusă în cumpănă sau nimicită de valul Revoluției, cele ale românilor aparțin națiunii moderne, sprijinite pe o rodnică motivație istorică. Unele sînt îndreptate spre trecut, celelalte spre viitor. Această constatare îngăduie din capul locului înțelegerea perspectivei din care a fost analizat actul național românesc.

Atunci, românii și-au motivat cererile prin argumentele timpului. Repudiată de iluminism, motivația istorică își găsește un larg spațiu în actul românesc.

Înfățișînd documentul, explicîndu-i conținutul și urmărindu-i destinul, autorul îi desprinde importanța și implicațiile, raportîndu-l, mereu, la realitățile transilvane, la evoluția acestora, înscriindu-l în atmosfera și în spiritul european în care se încadrează și pe care îl exprimă. Textul este definit drept o expresie, cea mai înaltă expresie, a unei mișcări îndelungate, la capătul căreia se situează *națiunea română*, cu particularitățile și cu destinul

său. Coborîndu-se la geneză, reliefindu-i implicațiile și impactul, precum și posteritatea, autorul urmărește, în linii viguroase, întreaga istorie, a națiunii, a nașterii ei, fixîndu-i personalitatea, definindu-i mentalitatea și spiritul din care s-au născut conștiința care a sudat trupul răzlețit. Din analiza unui document, important, firește, s-a ajuns la o istorie a nașterii și afirmării națiunii. *Supplex Libellus Valachorum* este un act care aparține Transilvaniei. Efectul, importanța și posteritatea sînt însă românești, naționale.

Subiectul este pasionant, în egală măsură, atît pentru specialistul consacrat, cît și pentru omul de cultură. Modalitatea în care este el abordat, sobrietatea cu care sînt înfățișate faptele, concizia expresiilor, limpezimea stilului, sugestivitatea imaginilor s.a. entuziasmează. Cititorul care parcurge paginile cărții, cu emoție, aproape cu răsufierea tăiată, este tentat (uneori, cel puțin), să aplaude⁸. Construcția în întregul ei, materialul utilizat pentru a o ridica și a o pune în valoare, arhitectura ansamblului oferă imaginea perfecțiunii. Ceea ce, să admitem, pentru o lucrare de istorie, este mult.

Actualitatea cărții constă nu numai în faptul că reprezintă răspunsul românesc, unul din cele mai autorizate, la problemele fundamentale ale Transilvaniei; un răspuns rostit cu sobrietate, cu o neclintită fermitate, sprijinit nu pe rostiri generale sau pe adjective, ci pe o analiză istorică de excepție. Ea explică, totodată, rădăcinile adînci ale națiunii, temeiurile pe care s-a clădit conștiința națională, componentele acesteia. Cititorul deslușește mai bine rolul deținut de Transilvania în procesul de naștere a națiunii române — adevărat laborator, în care s-a cristallizat conștiința naționalității. Se desprinde mai bine măsura în care moștenirea marelui secol al XVII-lea (secol de aur al culturii românești), prin fenomenul de *transculturare*, a înflorit în Transilvania un teren prielnic, pe care a rodid și s-a dezvoltat. Analiza are în vedere toate laturile; este de o claritate deplină, se sprijină pe o impresionantă bogăție de date și fapte, pe o impecabilă înțelegere a resorturilor în time care au pus în mișcare oamenii și le-au motivat acțiunile. Intuiția și cunoașterea s-au îngemănă pentru a construi o operă reprezentativă a culturii naționale.

Așa cum s-a notat, *Supplex Libellus Valachorum* este "un important moment într-o organică și istorică luptă politică". Principiile formulate se nasc timpuriu, în secolul al XVIII-lea și își prelungește efectele pînă în prezent, în secolul al XIX-lea. Rămîne un îndreptar politic la care se face mereu apel (la 1804, 1834, 1837, la 1848 de către S. Bănuțiu; este prezent și în Dieta din 1863-1864. Memorandul, de asemenea, este moștenitor al său în linie dreaptă). Geneza lui se află în lupta pentru ridicarea politică a românilor din Transilvania; el reprezintă, sintetic, această luptă. *Supplex*-ul nu reprezintă un fenomen singular; nu este numai un indicator al unei evoluții locale. El ne comunică și măsura în care această evoluție a fost antrenată în marile valuri de înnoire sau în prefacerile lumii europene (*Supplex*..., d. 1984, p. 9-10).

Actul definește o linie de luptă durabilă. Ținta sa este intrarea națiunii române, cu toată greutatea masei sale, în viața publică sau politică a țării (p. 20). Să ne oprim, în continuare, asupra unor repere, pentru a sublinia valoarea analizei.

Stăruind asupra genezei actului, profesorul D. Prodan face un important expozeu asupra timpului și a împrejurimilor istorice în care românii au fost marginalizați, stare care va întări conștiința apartenenței etnice. Diferențierile sociale, politice și confesionale — care i separă pe români de "națiunile recepte" s-au născut devreme în Transilvania. Ele sînt la fel de vechi ca și stăpînirea străină asupra acestei provincii⁹. "Politice, cele trei națiuni își reînnoiesc mereu unirea, își strîng mereu rîndurile. Le obligă la aceasta nevoia asigurării dominației politice și sociale, adîncirea separațiilor de la care au pornit, agravarea iobăgiei. Le obligă și noua lor situație. Constituindu-se principatul, nobilimea <care> nu mai are în spatele ei totalitatea nobilimii ungare și nici puterea regală, are tot mai mult nevoie de sprijinul celorlalte două națiuni. Iar pe acestea le obligă preponderența puterii nobilimii pe care se întemeia Principatul. "Din Reformă, cele trei națiuni și-au durat noi temeiuri. "Sistemul politic se completează, se definitivează, se așează de acum pe trei națiuni și patru religii recepte" (p. 101).

Distincțiile definitorii și separația se adîncesc, întîrînd în Transilvania, o conștiință de neam, românească, mereu prezentă în procesul de devenire istorică. Distincția culturală, apartenența la cultura bizantină se adaugă celei religioase. Ortodoxismul nu este numai o altă confesiune, este *legea românească*. În raport cu celelalte confesiuni, românii sînt socotiți schismatici (p. 103).

Momentul Mihai Viteazul a stimulat conștiința de neam a românilor reprezentînd, în durată, un simbol al unității naționale. Pe de altă parte, însă, a tulburat grav conștiința nobilimii. În posteritate, în ambele sensuri, actul este mereu actual prin consecințele sale.

Conștiința de sine a românilor se dezvoltă în raport direct proporțional cu creșterea adversităților. Faptele sînt magistral expuse, explicîndu-se împrejurările în care a început lupta națională a lui inocențiu Micu, reliefindu-se conținutul acesteia (p. 131-133). În condițiile în care ea s-a desfășurat înainte de valurile mari ale ideilor iluministe-revoluționare și înainte de întoarcerea studenților de la Roma — această luptă nu ne mai apare "cîtuși de puțin, ca un produs al unei influențe din afară sau cărturărești din lăuntru". Ea s-a născut din nevoile proprii ale poporului

român din Transilvania, geneza ei e însuși procesul lui de dezvoltare, se desfășoară în limitele acestui proces" (p.198). Se sprijină pe luminismul românesc al secolului al XVII-lea — un *luminism avant la lettre*.

Formele și temeiurile luptei desfășurate sub conducerea lui I. Micu sînt expuse progresiv. Pe parcursul ei, de la separarea confesională între ortodoksi și uniți, s-a ajuns, treptat (după recunoașterea religiei ortodoxe), la unitatea pe terenul luptei naționale.

"În cadrul națiunii române, masiv populară, exclusă de legile țării, unirea înlesnea, stimula diferențierea socială; în condițiile ei se ridică treptat, mai repede decît pe lațura ortodoxă, o pătră suprapusă, diferențiată material și cultural. Aceasta, pornind de la unire, se îndreaptă în sensul luptei naționale. Masa celor de jos, în schimb, pornind de la ortodoxia tradițională, se îndreaptă în sensul luptei sociale. Ortodoxie, unire, contradictorii în luptă, sînt două fețe ale aceluiași proces de evoluție a poporului român. Una leagă de Răsărit, de zona spirituală răsăriteană tradițională, de marele tot al poporului român, făcînd cu neputință ruperea de el; cealaltă deschide o poartă spre Apus, spre procesul spiritual apusean. Cele două laturi, național, se completează. Aceeasi conștiință națională unui o apără prin rezistență, ceilalți o activează politic. Iar în lupta dintre ele, se stimulează reciproc, se instigă, una activează pe cealaltă, rezistența pasivă se transformă în rezistență activă și apoi în acțiune directă, stîrnind treptat două acțiuni paralele, care vor sfîrși prin a fuziona în aceeași acțiune politică, comună. Cele două planuri nici acum însă nu pot fi categoric separate, se interferează, se împletesc. Aceasta cu atît mai mult, cu cît deosebirea dintre ele se reduce la puțin, trecerea de la unul la altul se face cu ușurință. Cu recunoașterea ortodoxiei, ostilitățile confesionale și ele se calmează, lupta maselor populare îndreptîndu-se tot mai mult spre obiectivul ei social. Iar în lupta de ridicare a poporului român, ridicîndu-se treptat o intelectualitate românească ortodoxă, amîndouă se vor supune definitiv primatului luptei politice naționale unice. Faza următoare, iozefinistă, vine să favorizeze această definitivare" (p.226). Este o înfățișare exemplară a faptelor, trebuie să admitem, care înlesnește înțelegerea *fuziunii naționale* pe care ne-o oferă, atît de complet, revoluția din 1848.

Iozefinismul, căruia i se rezervă pagini de densă analiză, a cșuat. "A încercat prea mult într-un timp prea scurt. A tulburat prea multe instituții vechi, fără să aibă timp să le poată înlocui cu altele noi. În clasele stăpînitoare a provocat mai multă teamă decît trebuiau să aibă în realitate, în masele populare mai multe speranțe decît a putut realmente satisface, stîrnind ostilitate deoparte, dezamăgire de alta" (p. 240). Cu toate acestea, reformele iosefine au înlăturat piedicile care stăteau în calea ridicării poporului român. Chiar dacă, în aplicarea în practică, acestea au fost supuse unor grave dificultăți, ele au reprezentat, totuși, un mare cîștig de drept, înlăturînd barierele juridice care împiedicau ascensiunea poporului român (p. 242).

Răspîndirea culturii a deschis drumul spre funcții. Toleranța religioasă a favorizat nu numai accesul la aceasta ci și împăcarea dintre cele două confesiuni (greco-catolică și ortodoxă), menite de regim să fie dușmane. În năzuința de ridicare a poporului român și prin egalizare cu ortodoxia, unirea scade în importanță ca instrument de luptă, manifestînd iarăși tendințe de apropiere față de cealaltă confesiune (p.242). Romanitatea nemai reprezentînd o necesitate religioasă — ea devine națională — unirea e subordonată romanității. În ciuda cosmopolitismului imperial", luminismul favorizează unirea în aceeași luptă, triumful definitiv și indiscutabil al primatului național conceput de I. Micu" (p.243).

Luminismul iosefinist a avut consecințe și în planul luptei sociale. Lupta maselor se îndreaptă, tot mai mult, spre obiectivele sociale. "În timp ce cele două fracțiuni ale intelectualității poporului român, uniți și ortodoksi, se unesc sub semnul primatului politic național, aceleași două fracțiuni ale celor de jos se unesc în aceeași luptă sub semnul primatului social. În timp ce lupta politică a celor de sus tinde spre emancipare politică, lupta socială a celor de jos tinde spre emancipare socială a poporului român în același cadru național" (p.245).

Temeiurile, implicațiile și consecințele răscoalii din 1784 sînt, de asemenea, magistral expuse, fenomenul — el însuși — fiind încadrat în complexul problematicii transilvane, pe care-l întregeste, definindu-l. "Planurile de luptă distincte în procesul de devenire a poporului român nu se exclud, se completează. Unul pune accentul pe politic, pe ridicarea clasei suprapuse, necesare pentru exercițiul puterii politice, celălalt pe libertatea socială necesară ridicării maselor, celor de jos. Unul o înalță, celălalt o adîncește. În lupta de ridicare, de emancipare a poporului român, lupta țărînimii constituie dimensiunea ei socială. Dar fără să fie lipsită și de fața națională. După cum lupta politică națională conceptuală își are temeiurile ei adînci, etnice, populare. Se completează și în formele sale: la lupta politică reformistă a păturii de sus, lupta maselor adaugă alternanța căii revoluționare. În acest moment cele două planuri nu se suprapun, nu se întrec direct, deliberat, dar indică drumul înainte: emancipare națională cu adevărat nu va fi posibilă decît prin fuziunea lor, printr-o acțiune convergentă sau comună, prin unirea în aceeași acțiune revoluționară, cum se va întîmpla în 1848.

Poporul român se afirmă deci tot mai hotărît, se înalță tot mai mult spre primul plan al luptei. El ridică tot mai mult spre primul plan o problemă românească chiar pentru regim, potrivit gravității sale specifice în viața țării. În

cadrele luptei proprii, naționale, a poporului român, în timp ce pătura lui de sus o ridică la înaltele ei obiective politice, masele sale, luptând împotriva aceluiași adversar, o adîncesc spre temelii sale social-etnice. În cadrele țării, în timp ce pătura lui de sus luptă pentru răsturnarea sistemului ei politic, punindu-se în fruntea luptei pentru echitate politică, țărănimea lui luptă pentru răsturnarea raporturilor feudale în genere, punindu-se în fruntea luptei pentru echitate socială, sub același steag al națiunii.

Răscoala, astfel, cu violența, cu radicalismul ei, a accentuat considerabil ostilitățile, a stîrnit noi valuri de incriminări, de dușmănie, de ură, nu numai împotriva iobăgimii române, ci împotriva poporului, a națiunii române. Ea a dat noi motive de intransigență națiunilor politice, jucid un însemnat rol și în respingerea lui *Supplex Libellus*. Cele două laturi ale primejdiei în teama națiunilor politice se suprapun, se confundă tot mai mult în una singură, primejdie românească, chiar mai înainte de unirea practică a celor două planuri de luptă" (p.257-258).

Am reprodus întocmai pasajele de mai sus — ele neputînd fi rezumate fără a le diminua valoarea și forța sugestivă — cu scopul de a reliefa soliditatea și adîncimea analizei. Sînt observații definitive, rostite simplu, dar avînd o importanță de excepție și definind esența însăși a mișcării naționale a românilor.

Generația lui Horea și cele care i-au urmat, vorbind în numele Luminismului, au condamnat ridicarea țărănilor, ororile răscoalei. Generația de la 1848, în concepția căreia cele două planuri se unesc, cheamă țărănimea la lupta comună și țărănimea răspunde. "Planurile se întîlnesc nu pentru că țărănimea ar fi fost acum mai puțin înăpăstiată, mai puțin ignorantă, mai puțin «o prostime» ca înainte, nu pentru că ea s-ar fi ridicat acum... la înțelegerea înaltelor țeluri naționale, ci pentru că pătura conducătoare, intelectualitatea, avansase la o concepție mai largă, care să cuprindă țărănimea în cadrele națiunii, nu numai pasiv, ci și activ" (p.270-271). Dintr-un eveniment ignorat, răscoala devine unul din evenimentele cele mai cercetate ale istoriei românești. "Dintr-o repudiată răbufnire a multîmilor ignorante, deveni o înălțătoare revoluție națională, vîzînd mai departe decît însăși generația luminată a lui *Supplex Libellus*. Horea, din «blăstămat» deveni unul din cei mai mari eroi naționali"... "Răscoala nu fu descoperită nici acum în haina ei adevărată,... i se împrumută una corespunzătoare noii lupte naționale. Prin proiectarea idealurilor prezente asupra trecutului, răscoala deveni și ea o violentă luptă pentru libertate și unitate națională, exaltată, înzestrată cu toate caracterele eroismului, cu toată conștiința idealului suprem de romantismul istoric care însoțea acum această luptă" (p.271-272).

Atitudinea deosebită a generațiilor — luministi și romantici — față de răscoală, poziția țărănimii sînt înfățișate în aceeași limpede și succintă diacronie; fără ostentație, cu sinceritate și adîncă înțelegere a faptelor, a mentalității oamenilor și a resorturilor intime care le animă și le împinge la acțiune (p.272-274).

Difuziunii luminilor și a ideilor revoluționare și raportului dintre social și național în cadrul statului maghiar, a consecințelor care au decurs din lipsa clasei de mijloc le sînt consacrate pagini dense, de mare frumusețe, care situează acțiunile oamenilor, antagonismele naționale și obiectivele politice în raporturile lor firești. Istoricul își dovedește capacitatea de a surprinde esențialul, rigoarea de a discerne, responsabilitatea în a judeca. Mesajul cărții se degajă nu din sentințe, ci din adevărul și limpezimea analizei.

Considerațiile finale conțin, în egală măsură, rostiri de excepție, de mare densitate. Argumentarea este reluată și completată. *Memoriul* românesc este înfățișat, din nou, în geneza, în conținutul, importanța și în posteritatea sa. El se deosebește de programul lui I. Micu prin unitate și amplexare. Ambele confesii fiind recunoscute, drepturile națiunii române nu mai sînt condiționate de unire; revendicările nu mai sînt întemeiate pe diplomele imperiale, ci pe *dreptul istoric*, valabil pentru toți românii. La I. Micu, diplomele erau arme de luptă esențiale; acum, ele abia sînt pomenite, în timp ce argumentul istoric, din armă de luptă la I. Micu, ia acum proporții considerabile, domină întregul memoriu, devine temelia tuturor drepturilor. *Supplex-ul* nu dorește ridicarea națiunii române ca "a patra națiune politică". Practic, ea era *prima*. Cere reprezentare proporțională în raport cu numărul, în viața politică și în cea publică. Această trebuie să-i confere calitatea de *națiune primordiale*. Cu acest act, lupta românilor pentru ridicare politică, în toată complexitatea ei, se așază, solid, pe picioare proprii. *Supplex-ul* și, apoi, *Memorandul* care-i urmează, pe linia duratei, după 100 ani, sînt doi piloni fundamentali aflați la temelia națiunii române.

Opera de riguroasă analiză a profesorului D. Prodan nu este o simplă restituție istoriografică. Așa cum s-a notat și mai sus, prin importanță și valoare, ea se situează, practic, în prelungirea mișcării *Supplex-ului*, fiind reflexul contemporan al acestuia. Este o sinteză ce acoperă întreaga problematică a mișcării naționale vreme de un secol, dezvăluindu-i semnificațiile adînci, nealterate, în vremea pe care o străbătem. Este o carte de istorie, dar, totodată, și un act politic manifest, care reliefează nu o simplă poziție într-o dispută, ci dă expresie unei drepte și nepărtinitoare judecăți în problemele mereu deschise ale Transilvaniei și ale istoriei românești. Ea reprezintă răspunsul unui savant-cetățean, rostit cu o desăvîrșită competență, cu probitate și responsabilitate. Istoricul dezvăluie rosturile și temeiurile naționale ale istoriei noastre, dar, totodată, și învățămintele pe care oamenii zilelor

noastre le pot afla din cunoașterea ei. Maestrul posedă un "sigiliu unic"¹⁰, inconfundabil, care conferă istoriografiei noastre un ales prestigiu.

Prin cercetare și creație, profesorul D. Prodan ajunge să pună în circulație — prin opera sa istorică, de o valoare culturală și politică fundamentală — o metodologie a spiritului și să creeze în istoriografia contemporană românească o școală a disciplinei intelectuale, de care, cu toții, avem așteptări. Istoria este înțeleasă "ca viață". Prin felul în care o înfățișează, savantul a conferit "meseriei de istoric" cea mai nobilă întrupare¹¹. La aniversarea pe care o cinștim, aducem omului și savantului omagiul cald al respectului și recunoștinței noastre.

NOTE

1. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*. Studiu introductiv de Pompiliu Teodor, Bibliografia operei de Nicolae Edroiu, Iolanda Károlyi, Maria Tecusan, Cluj-Napoca, Martie 1977, p.4. Text multigrafat.
2. Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, Ed. Științifică, 1967, p. 5.
3. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*, p. 5.
4. A se vedea, de pildă, Pompiliu Teodor, *Interferența iluministe europene*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Ed. Facla, 1986; Keith Hitchins, *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987; Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986.
5. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 7.
6. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*. Vezi și Pompiliu Teodor, *Istoricul David Prodan*, în vol. *Stat Societate Națiune. Interpretări istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurei Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 11-13.
7. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*, p. 2.
8. Katherine Verdery, antropolog american, mărturisea și ea, după lectura *Răscoalei lui Horea*: "Cînd vi s-a mai întîmplat, nota ea, ca la lectura unei cărți științifice să vă crească pulsul?". Apud, Florin Constantiniu, *Istoria ca viață: Opera științifică a Acad. David Prodan*, în R.L., t. 35, nr.2, 1982, p. 273.
9. Șerban Papacostea, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988, p. 76-96.
10. Florin Constantiniu, *loc.cit.*, p. 273, 280.
11. *Ibidem*, p. 282.

A. LÁSZLÓ

DATĂRI RADIOCARBON CU PRIVIRE LA PERIOADA DE TRECERE DE LA EPOCA BRONZULUI LA EPOCA FIERULUI ÎN REGIUNEA NORD-VEST PONTICĂ*

Cronologia perioadei care stă în atenția noastră a constituit obiectul a numeroase studii, problema rămânând, în multe privințe, deschisă până astăzi¹. Nu este în intenția noastră de a relua, aici, această chestiune în întreaga ei complexitate, ci dorim să punem în discuție un aspect particular al ei, neglijat până acum. În încercările de a stabili și a nuanța cronologia (cea absolută, mai ales) culturilor de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului s-a apelat, înainte de toate, la metoda comparativă, căutând puncte de reper arheologice care pot fi conectate (direct sau, mai adesea, indirect) la cronologia istorică a Orientului Apropiat și a Bazinului Egeean. Această cale este, de altfel, cea urmată de mai bine de un secol în încercările reconstituirii cronologiei protoistorice a Europei Centrale și de Sud-Est. Este bine știut că pentru epoca neolitică s-a construit în ultimele decenii un întreg sistem cronologic bazat pe datările radiocarbon, mai întâi convenționale, iar apoi calibrate². Nu se poate afirma același lucru și în legătură cu epoca bronzului și a fierului, pentru care există, în mult mai mare măsură, posibilitatea unui control prin comparație cu datele cronologiei istorice. Firește, disponibilitatea datărilor radiocarbon nu putea fi ignorată nici în acest domeniu, dar, după cum remarcă B. Hänsel, "die bislang publizierten und von A. Harding bis 1979 zusammengestellten Zahlen äusserst wenige sind, das archäologisch gewonnene Datengrüst zu ersetzen"³. În ceea ce privește aspectul "calitativ", într-o recentă lucrare privind Cronologia epocii bronzului din Egeea se afirmă chiar că "Another, most important advance is the recent publication of the final form of the calibrated radiocarbon curve or wiggle, a marvellous triumph after years of precise dendrochronological measurement at Belfast, Seattle and other laboratories"⁴. Pe de altă parte, nu putem să nu menționăm în acest context nici observațiile lui H.-G. Bucholz, potrivit cărora "historische Fragestellungen lassen sich nicht chemisch oder physikalisch lösen!"⁵ și că "auch ohne C¹⁴ Datierungen füllen Chronologiefragen viele Aufsätze und Bücher"⁶.

În ceea ce privește epoca fierului și începutul epocii fierului din Europa răsăriteană, în literatura arheologică a fostei Uniuni Sovietice au fost publicate — cu mai multă sau mai puțină competență — și rezultatele unor măsurători radiocarbon, fără ca ele să constituie obiectul unei analize aprofundate. În cele ce urmează vom încerca — în limitele propriei noastre competențe — să discutăm datările radiocarbon privitoare la unele culturi ale perioadei amintite.

Avem în vedere, mai întâi, seria de date radiocarbon, obținută succesiv, în diferite laboratoare, pentru stratul II al așezării de la Mahala, de lângă Cernăuți (Republica Ucraina). Este deosebit de important că această serie de date radiocarbon provine dintr-o așezare, a cărei stratigrafie verticală și orizontală constituie un veritabil etalon de cronologie relativă pentru perioada în care se trece, în această regiune, de la epoca bronzului la prima epocă a fierului. Astfel, stratul Mahala I a fost atribuit fazei fierului a culturii Komarovo. Stratul Mahala II, cuprinzând două etape, corespunde fazelor Noua I (Mahala II a) și Noua II (Mahala II b). În sfârșit, stratul Mahala III și IV aparțin fazei timpurii, respectiv fierului, a culturii Gáva-Holihrad⁷. Nu putem decât să regretăm că toate datele radiocarbon publicate pentru așezarea de la Mahala se referă la stratul II (Noua), neavând posibilitatea de a compara aceste date cu vîrsta ¹⁴C a unor mostre provenite din complexele straturilor Mahala I, III și IV. Vom încerca să depășim această lacună utilizând datările radiocarbon ale unor complexe care pot fi considerate contemporane cu straturile amintite ale așezării de la Mahala.

Am înțeles publicate în literatura de specialitate rezultatele a șase măsurători radiocarbon, făcute pe mostre de cărbune de lemn, prelevate din diferite complexe închise (locuințe, gropi, cuptoare) ale nivelurilor Mahala II a și II b. Se pare că toate valorile au fost calculate pe baza timpului de înjumătățire stabilit de Libby (5568 ± 30 ani), cu o marjă de eroare de ± 10. Este de remarcat și faptul că rezultatele măsurătorilor, respectiv vîrstele

* Une variante française de l'étude est comprise dans les Actes du colloque international "Archaeological researches regarding the populations of the late bronze age. The Noua-Sabatinoivka-Coslogeni cultural complex", Călărași-Galați, 15-19 october 1991 ("Culture et Civilisation au Bas Danube", X, 1993, p.23-41).

radiocarbon convenționale sînt prezentate uneori corect, în valori B.P. (fără ca acest lucru să fie menționat), iar alte ori numai în forma anilor i.e.n., prin simpla scădere a cifrei 1950, ceea ce înseamnă o transpunere — incorectă — desigur — a acestor valori pe scara B.C., în loc de b.c.⁸. Se mai poate observa că, aproape fără excepție, sînt luate în considerație doar datele centrale, marja de eroare indicată prin valorile $\pm$ fiind nesocotită. În sfîrșit, mai este de reținut faptul că datările radiocarbon, evident incompatibile cu cronologia arheologică "tradițională", au fost pur și simplu "martelate", fără nici un comentariu, nemai fiind menționate în literatura arheologică mai recentă.

Din stratul Mahala II au fost publicate inițial patru date radiocarbon⁹. Prima a fost obținută în laboratorul de Radiocarbon al Institutului de Arheologie din Leningrad, pe baza cărbunelui provenit din cuptorul gropii nr. 82, rezultatul fiind 2380 ± 80 [B.P.]¹⁰, ceea ce a fost echivalat cu anul 430 i.e.n. [adică 430 B.C. în loc de 430 ± 80 b.c.]¹¹. Cea de a doua dată, obținută în Laboratorul de la Groningen pe o mostră provenită din mica groapă situată lângă marginea nordică a cenușarului nr. 2, este 3100 ± 55 [B.P.], respectiv 1150 ± 55 [b.c.] Celelalte două analize au fost efectuate în Japonia, în anul 1968, de dr. K. Kigoshi, în Laboratorul Universității Gakushuin. Pentru groapa nr. 87 a fost obținută data de 3390 ± 90 [B.P.], adică 1440 ± 90 [b.c.], iar pentru bordeiul nr. 3 data de 4580 ± 130 [B.P.], adică 2630 ± 130 [b.c.]. În comentariul său, aceste ultime două date au fost apreciate de G.I. Smirnova ca necorespunzătoare observațiilor privind poziția cronologică a obiectivelor arheologice respective. Bordeiul nr. 3, conform poziției stratigrafice și caracterului descoperirilor este mai timpuriu decît groapa nr. 87, dar nu cu atît de mult, cum rezultă din analiza cărbunelui prelevat din ele. Avînd în vedere durata culturii Noua, această diferență ar putea fi de 2-300 de ani, ceea ce ne avertizează — continuă cercetătoarea de la Muzeul Ermitaj — asupra necesității precauției în utilizarea datelor radiocarbon pentru determinarea cronologiei monumentelor arheologice investigate. Autoarea consideră că din seria de date disponibile pentru "orizontul" culturii Noua din așezarea de la Mahala una singură este acceptabilă, și anume cea obținută în laboratorul de la Groningen (" 1150 ± 55 i.e.n."), aceasta fiind apropiată de datarea arheologică a culturii Noua¹².

În afară de aceasta, Smirnova mai are în vedere încă o dată radiocarbon obținută tot în laboratorul de la Groningen: " 1285 ± 35 i.e.n." [ceea ce ar corespunde datei radiocarbon convenționale 3235 ± 35 B.P.]. Mostra provine din curganul culturii Komarovo de lângă satul Ivanja, monument funerar care poate fi sincronizat cu faza timpurie a culturii Noua¹³.

Cu cîțiva ani mai tîrziu au fost publicate pentru stratul Mahala II rezultatele altor două măsuri radiocarbon efectuate în anul 1968 în laboratorul de la Berlin¹⁴. Mostrele, de cărbune de lemn, provin din aceleași două complexe menționate mai sus, care au fost datate anterior și în Japonia, la Tokio. La Berlin, pentru bordeiul nr. 3 s-a obținut data de " 1310 ± 100 i.e.n." [adică 3260 ± 100 B.P.], iar pentru groapa nr. 87 data de " 1185 ± 100 i.e.n." [adică 3135 ± 100 b.p.]. Smirnova remarcă apropierea acestei date din urmă de datarea mai veche, obținută pentru stratul Mahala II, " 1150 ± 55 i.e.n.", și considerată ca acceptabilă. Acum se adaugă și observația că, avînd în vedere caracteristicile ceramicii, groapa nr. 87, din care a fost prelevată mostra, aparține celei de a doua etape a existenței așezării Mahala II. Dimpotrivă, bordeiul nr. 3 este considerat, pe baza observațiilor stratigrafice și a materialului arheologic descoperit, ca una dintre cele mai timpurii locuințe ale culturii Noua din așezare. Bordeiul nr. 3, care întretaie stratul de cultură de tip Komarovo (Mahala I), conținea ceramică Noua timpurie, în care se păstrează și unele elemente Komarovo. Vîrsta bordeiului nr. 3 (" 1310 ± 100 i.e.n.") este privit ca *terminus ante quem* pentru stratul Mahala I, care este datat, în felul acesta, către sfîrșitul secolului al XIV-lea i.e.n. În acest context este menționată și data radiocarbon deja discutată, " 1285 ± 35 i.e.n.", obținută pentru curganul II de la Ivanja, aparținînd etapei fîrzii a culturii Komarovo¹⁵. După cum se poate observa, în această lucrare nici nu mai sînt menționate datele radiocarbon obținute pentru stratul Mahala II în laboratoarele de la Leningrad și Tokio.

Într-o recentă lucrare, aceeași autoare revine cu noi precizări asupra evoluției așezării de la Mahala. Pentru stabilirea cronologiei absolute, ea apelează și la datările radiocarbon, menționînd însă numai cele trei datări, obținute în laboratorul de la Groningen și Berlin¹⁶. Stratul Mahala I este atribuit începutului ultimei faze a culturii Komarovo din regiunea precarpată. Avînd în vedere datarea radiocarbon a stratului Mahala II, care suprapune, din punct de vedere stratigrafic, stratul de cultură Komarovo, așezarea Mahala I este datată la sfîrșitul secolului al XIV-lea i.e.n. În ceea ce privește așezarea Mahala II, datele radiocarbon obținute pe mostre prelevate din complexe deja menționate sînt discutate în funcție de subdivizarea stratului culturii Noua. Astfel, pentru orizontul Mahala II a (faza I a culturii Noua), autoarea are în vedere data de 3260 ± 100 [B.P.], pe care o echivalează cu anul 1310 i.e.n. Pentru orizontul Mahala II b (faza II a culturii Noua) sînt utilizate datele: 3135 ± 100 [B.P.] și 3100 ± 55 [B.P.], care sînt echivate cu anii 1185 și 1150 i.e.n. (Noțiunile de Noua I și II sînt folosite în sensul stabilit de A.C. Florescu¹⁷). Pe baza acestei serii de date radiocarbon, G.I. Smirnova ajunge la concluzia că așezarea Mahala II a culturii Noua începe la limita secolelor XIV și XIII i.e.n., iar existența ei se plasează, în principal, în secolele XIII-XII i.e.n., ceea ce este în concordanță cu datarea arheologică a culturii Noua¹⁸. Observăm, prin

urmă, că datele radiocarbon convenționale, care sînt exprimate, după cum se știe, în "ani radiocarbon", sînt utilizate și interpretate ca și cum ar fi echivalente cu anii solari (calendaristici) și că au fost luate în considerație doar valorile centrale ale rezultatelor măsurătorilor.

Discutînd cronologia culturii Sabatinovka, I. N. Sarafutdinova constată că aceasta poate fi sincronizată cu cultura Noua și, în parte, cu cultura Komarovo. În această ordine de idei, ea are în vedere și cele trei date radiocarbon obținute pentru așezarea Mahala II, menționate mai sus, pe care le interpretează în aceeași manieră ca și G.I. Smirnova: 3260 ± 100 = anul 1310 î.e.n.; 3135 ± 100 = anul 1185 î.e.n.; 3100 ± 55 = anul 1150 î.e.n. Autoarea mai adaugă, ca demnă de luat în considerație, și data radiocarbon 1285 ± 35 [b.c.] stabilită pentru mormîntul Komarovo de la Ivanja. Avînd în vedere și datele arheologice, ea datează cultura Sabatinovka în secolele XIV-XII î.e.n.¹⁹

Cu ocazia colocviului dedicat complexului cultural Noua-Sahatinovka-Coslogeni (Călărași, octombrie 1991), I. N. Sarafutdinova a mai menționat că în anii 1985-1986 au fost efectuate în laboratorul de la Leningrad șase măsurători radiocarbon pe mostre provenind din diferite complexe închise ale așezării culturii Sabatinovka de la Vinogradny Sad. Datele prezintă o mare împrăștiere, între 1540 și 810 [b.c.], ceea ce a determinat-o pe cercetătoarea de la Kiev să aprecieze că datele radiocarbon probabil nu sînt adecvate pentru datarea unor perioade mai recente²⁰.

Pentru sfîrșitul culturii Sabatinovka putem să avem în vedere, ca date *ante quem*, și datele radiocarbon referitoare la cultura Belozërka, care urmează direct după cultura Sabatinovka în regiunea nord-vest pontică. I.T. Cernjakov, acceptînd opinia lui A. I. Terenozkin ca privire la apariția monumentelor Belozërka timpurii pe la 1150 î.e.n., menționează că o asemenea dată nu este contrazisă de data radiocarbon 1100 ± 70 [b.c. = 3050 $\pm$ 70 B.P.], obținută pentru necropola tumulară a culturii Belozërka de la "Stepnoj"²¹. Astfel, autorul apreciază că perioada Sabatinovka tîrzie ("Sabatinovka III"), în care se face tranziția spre "tipul" Belozërka, poate fi datată către sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XI-lea, iar cultura Belozërka în secolele XI-IX î.e.n.²²

În realitate, pentru necropola culturii Belozërka de la Stepnoj, cu 13 tumuli în care au fost descoperite 14 mormînte²³, avem la dispoziție o serie de patru datări radiocarbon: 750 ± 45 , 855 ± 55 , 900 ± 40 și data deja menționată de 1100 ± 70 , toate aceste valori fiind publicate de V.V. Otrosenko ca ani î.e.n.²⁴. Desigur, este vorba de ani b.c., cărora le corespund anii 2700 ± 45 , 2805 ± 55 , 2850 ± 40 și 3050 ± 70 B.P. Din păcate, autorul nu precizează complexele din care provin mostrele analizate (și nici materia supusă măsurării, laboratorul, nr. analizei etc.), ceea ce diminuează mult posibilitățile de valorificare a acestor date²⁵. În schimb, arheologul de la Kiev observă în mod just că datele radiocarbon indică o perioadă de existență mai largă pentru cultura Belozërka, în comparație cu datele arheologice (secolele XII-X, după Otrosenko). Acest fapt — continuă autorul — se datorează imperfecțiunilor metodei radiocarbon, el fiind conștient că datele ^{14}C convenționale, calculate după principiile lui Libby, vor suferi modificări în urma aplicării perioadei de înjumătățire de 5730 $\pm$ 40 ani și a corecțiilor făcute pe baza dendrocronologiei. Tocmai de aceea, în opinia sa, datele arheologice sînt mai demne de încredere²⁶.

Pentru cultura Belozërka mai dispunem de datarea radiocarbon a mormîntului curganului nr. 1 al necropolei de la Kockovatoe, rai. Tatarbunar. Rezultatul măsurării mostrei, efectuată în laboratorul Institutului de Arheologie de la Kiev este 2900 ± 45 [B.P.], echivalat de V.P. Vancugov cu o dată în jurul anului 950 î.e.n.! În loc de 950 $\pm$ 45 b.c.²⁷. Autorul consideră că necropola de la Kockovatoe este unul dintre monumentele cele mai tîrzii ale culturii Belozërka, în evoluția căreia distinge două perioade principale. Perioada timpurie, care poate fi sincronizată cu faza finală a culturii Noua, se încadrează în limitele secolului XII și în prima jumătate a sec. XI, iar perioada Belozërka tîrzie începe în a doua jumătate a sec. XI și continuă pînă la sfîrșitul sec. X î.e.n.²⁸

În sfîrșit, mai dispunem de două date radiocarbon pentru perioada post Noua-Sahatinovka. Prima, "1120 $\pm$ 70 î.e.n." [corect: b.c., respectiv 3070 $\pm$ 70 B.P.] se referă la așezarea de la Obukov, reg. Kiev, aparținînd culturii Belogradovka, răspîndită în zona de silvostepă și, în parte, contemporană cu cultura Belozërka din regiunea stepelor nord-vest pontice²⁹, precum și cu faza mai timpurie a culturii Gáva-Holihady (Mahala III)³⁰. Cea de a doua dată, "1110 $\pm$ 60 î.e.n." [corect b.c., adică 3060 $\pm$ 60 B.P.], a fost obținută pe o mostră prelevată dintr-un mormînt al culturii Saharna-Solonenki, datat în intervalul cuprins între sfîrșitul secolului X și prima jumătate a secolului VIII î.e.n.³¹

În lucrarea de față am reușit, deci, să includem 15 datări radiocarbon, sintetizate în tabelul 1. Aceleași date au fost reprezentate și grafic în trei figuri. Numerele din grafice corespund numerelor de ordine din tabel. Alături de datele radiocarbon convenționale am indicat și datele calibrate care le corespund, conform unor tabele de corecție.

De fapt, data nr. 1, referitoare la așezarea Vinogradnyj Sad (cultura Sabatinovka) este "sinteza" a șase datări și, într-un fel, poate fi apreciată ca reprezentând o serie de date. O altă serie este cea privind cultura Noua (Mahala II), compusă din șase date (nr.3-8). Dispunem, apoi, de serie de cinci date privind cultura Belozerka (nr. 9-13). Datele singulare, pe care le avem pentru culturile Komarovo (nr.2), Belogradovka (nr.14) și Sabarna-Solonceni (15) pot fi apreciate numai în raport cu seriile amintite, cunoscut fiind faptul că pentru cronologia unui fenomen arheologic o singură dată radiocarbon nu poate fi luată în considerare.

Examinarea figurii 1, înfățișând repartizarea în timp a celor 15 date radiocarbon convenționale, transpuse pe scara cronologică b.c., ne permite să facem următoarele observații. Putem remarca, mai întâi, marea întindere, de aproximativ 750 de ani ^{14}C (în interiorul secolelor XVI-IX b.c.) a datelor privitoare la cultura Sabatinovka, mai exact la existența așezării de la Vinogradnyj Sad, ceea ce este în contradicție cu datele arheologice, așa cum a apreciat și I.N. Sarafutdinova. Nu este, însă, mai puțin adevărat că existența culturii Sabatinovka poate fi plasată în limitele acestui interval de timp. Cunoașterea, în parte, a celor șase date radiocarbon care alcătuiesc seria de la Vinogradnyj Sad ar permite "demascarea" acelor date care, datorită dispersării lor exagerate, sînt inutilizabile din punct de vedere arheologic, ducînd la o delimitare cronologică mai apropiată de realitate.

Cele afirmate pot fi mai bine înțelese dacă analizăm seria de date pe care o avem pentru așezarea Mahala II a culturii Noua. Este evident că datele nr. 3 și nr. 8, foarte mult distanțate de celelalte patru, nu pot fi luate în considerare. Datele nr. 4-7 sînt relativ bine grupate; dacă avem în vedere valorile lor centrale, ele se întind pe o perioadă de 290 ani ^{14}C (1440-1150 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe un interval de 445 ani ^{14}C (1530-1085 b.c.), ceea ce pare a fi destul de rezonabil, dacă avem în vedere și precizia măsurătorilor. Este totuși problematică data nr.5, care, în raport cu data nr.4, nu este în concordanță cu situația stratigrafică, fiind, totodată, distanțată și de datele nr. 6 și 7. Dacă am elimina din discuție și data nr. 5 și am lucra în continuare numai cu datele nr.4, 6 și 7, am putea constata că ele se întind pe o perioadă de 160 ani ^{14}C (1310-1150 b.c.) dacă avem în vedere valorile lor centrale, și pe o perioadă de 325 ani ^{14}C (1410-1085 b.c.) dacă avem în vedere și marjele lor de eroare, ceea ce ar fi apropiată de durata culturii Noua (și a așezării Mahala II), dedusă din datele arheologice.

Data singulară (nr.2) pentru mormintul tumular de la Ivanja, situată în limitele datei nr. 4 (Mahala II a), poate fi socotită ca acceptabilă, dacă admitem un sincronism între faza fizică a culturii Komarovo și faza timpurie a culturii Noua.

Nu este ușor să apreciem seria de cinci date pe care o avem pentru cultura Belozerka. Dacă privim această serie în ansamblu, ea se situează după seria de la Mahala II, reflectînd corect posterioritatea, în fond, a culturii Belozerka față de cultura Noua-Sabatinovka. (Asupra situației speciale a datei nr. 9 vom reveni). Patru din cele cinci date (nr. 9-12) se referă la necropola tumulară de la Stepnoj, iar una (nr. 13) la un monument funerar de la Kockovatoe. Din păcate, nu am reușit să aflăm care este raportul cronologic, stabilit pe cale arheologică, între mormintele de la Stepnoj, la care se referă datele radiocarbon, discutate aici. Fiind vorba de înmormintări, care, în mod firesc, au avut loc succesiv, o anumită întindere în timp a datelor este justificată. Dacă avem în vedere valorile centrale ale celor cinci date, ele se întind pe o perioadă de 360 ani ^{14}C (1100-740 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe o perioadă de 475 ani ^{14}C (1170-695 b.c.), ceea ce este mai mult decît durata de 250-300 de ani, evaluată pe baza datelor arheologice pentru cultura Belozerka, indiferent dacă acest interval este situat în limitele secolelor XII-X³², sau ale secolelor XI-IX i.e.n.³³. Dacă este corectă afirmația lui Vancugov, potrivit căreia necropola de la Kockovatoe (pentru care avem data nr. 13) este unul dintre cele mai tirzii monumente ale culturii Belozerka³⁴, data nr. 12, mult mai fizică și distanțată de restul seriei, ar trebui eliminată din discuție.

Nu este fără probleme nici data nr. 9, care se află în capul seriei pentru cultura Belozerka, și care, de asemenea, este distanțată de celelalte trei date (nr. 10, 11, 13), bine grupate. Intervalul de timp, indicat de această dată, se suprapune parțial cu perioada fizică a așezării Mahala II, marcată de datele nr. 6 și 7. Cu toate acestea, nu sîntem convinși că această dată este inutilizabilă și că ar trebui eliminată din discuție. Reamintim faptul că tocmai această dată radiocarbon a fost invocată de I.T. Cernjakov în legătură cu cronologia celor mai vechi forme de manifestare a culturii Belozerka, respectiv a perioadei Sabatinovka tirzii ("Sabatinovka III"), în care se face tranziția spre "tipul" Belozerka³⁵. După opinia lui V.P. Vancugov, pentru stabilirea poziției cronologice a monumentelor timpurii ale culturii Belozerka este hotărîtor inventarul mormintului din tumulul 7 de la Strumok, în care a fost descoperită și o fibulă de bronz de tip Peschiera, în formă de arcuș de vioară, avin acul paralel cu corpul³⁶. Este deosebit de important pentru problema discutată aici că un fragment de fibulă de bronz de același tip a fost descoperit și într-o locuință-cenușar din cuprinsul stratului culturii Noua al așezării de la Rateșu Cuzei, jud. Vaslui³⁷. Prin urmare, este plauzibilă o sincronizare, cel puțin în unele regiuni, a începutului culturii Belozerka cu perioada finală a culturii Noua (și chiar Sabatinovka), ceea ce ar putea explica și suprapunerea parțială, remarcată mai sus, a datei radiocarbon nr. 9 a seriei pentru cultura Belozerka cu datele nr.6 și 7 ale seriei pentru Cultura Noua.

Dacă acest raționament se dovedește corect și avem în vedere valorile centrale ale celor patru date acceptate (nr. 9, 10, 11, 13), ele se întind pe o perioadă de 245 ani ^{14}C (1100-855 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe un interval de 370 ani ^{14}C (1170-800 b.c.), ceea ce este compatibil cu perioada de existență a culturii Belozerka, stabilită pe cale arheologică.

Data singulară (nr.14) pentru cultura Belogradovka poate fi apreciată ca prea timpurie în comparație cu seriile deja discutate. Ea ar putea fi luată în considerare numai în cadrul unui raționament similar cu acela care a dus la acceptarea datei nr.9, adică admitând un anumit sincronism între sfârșitul culturii Noua-Sabatinovka și începutul culturii Belogradovka³⁸. Noi nu excludem o asemenea posibilitate, dar nu sîntem în măsură să invocăm aici argumente convingătoare în favoarea ei.

În sfîrșit, data radiocarbon singulară (nr.15) referitoare la cultura Saharna-Solonceni este în mod evident foarte timpurie în comparație cu cronologia arheologică bine stabilită pentru această cultură și, de asemenea, ea nu se diferențiază net de seria de date referitoare la cultura Noua; ea trebuie considerată, deci, ca inutilizabilă. (Între cultura Noua, pe de o parte, și grupul Saharna-Solonceni, ca și grupele înrudite Cozia și Babadag II, pe de altă parte, se interpune o întreagă etapă a Hallstattului timpuriu din regiunea est-carpatică³⁹). Întrucît este vorba de o dată singulară, nu ne putem da seama, dacă această datare incompatibilă cu datele arheologice se datorează calității mostrei sau/și preciziei măsurării, ori unei erori sistematice, care afectează mostrele de o anumită vîrstă⁴⁰.

În acest context trebuie să menționăm că, datorită descoperirii în stratul 13b al așezării de la Kastanas (Macedonia greacă) a unui ac de os cu capul trompetiform și cu patru protuberanțe pe gît, de tip Noua⁴¹, există posibilitatea de a compara seria de date radiocarbon pentru așezarea Mahala II cu cea privitoare la Kastanas⁴². Singura dată radiocarbon pentru stratul 13 de la Kastanas se încadrează în secolul XI, ea fiind, deci, mai "tînă" cu cca un secol decît datele radiocarbon nr.6 și 7 obținute pe mostrele din așezarea Noua de la Mahala II. Mai putem remarca, de asemenea, că seria de date radiocarbon, obținută pentru cultura Belozerka, se diferențiază cu suficientă claritate de seria pentru cultura Noua; dimpotrivă, pe baza datărilor radiocarbon din seria de la Kastanas, privitoare la intervalul cuprins între Helladicul Tirziu III B și perioada protogeometrică, este aproape imposibil de stabilit, care dintre mostre sînt mai vechi sau mai recente.

Se poate spune, în concluzie, că seriile de date radiocarbon convenționale pe care le-am avut la dispoziție pentru culturile Noua și Belozerka (după "demascarea" și eliminarea datărilor evident inutilizabile), sînt în bună concordanță cu cronologia relativă a celor două culturi, stabilită prin metodele "clasice" ale arheologiei. S-a dovedit încă o dată necesitatea cunoașterii unor serii de date și valoarea redusă, dacă nu chiar nulă, a datelor singulare.

În ceea ce privește cronologia absolută, după cum am văzut, cultura Noua (inclusiv faza I, de formare) se încadrează în secolele XIV-XII sau în secolul XIII — prima jumătate a secolului XII b.c., în funcție de aprecierea intervalului de timp reprezentat de mostrele măsurate. Cultura Belozerka (inclusiv "faza de trecere de la cultura Sabatinovka la Belozerka"), se încadrează, după aceleași principii, între prima jumătate a secolului XII și secolul IX sau între secolul XI și prima jumătate a secolului IX b.c. Rezultă, prin urmare, din seriile de date analizate, că datările radiocarbon convenționale, exprimate în ani b.c., sînt în destul de bună concordanță cu datările elaborate pentru culturile Noua (-Sabatinovka-Coslogeni) și Belozerka prin metodele proprii arheologiei preistorice, și exprimate în ani i.e.n.⁴³.

Nu este, deci, de mirare că specialiști ca H. Schwabedissen, s-au pronunțat pentru folosirea datelor radiocarbon convenționale pentru cronologia epocii fizii a bronzului⁴⁴. Cîțiva ani mai frîziu, discutînd datările radiocarbon, înmîlțite între timp, B. Hänsel aprecia că pentru unele date radiocarbon de la Kastanas (de pildă, pentru cele din stratul 14 și pentru o parte a celor din straturile 12-11) ar fi justificată calibrarea, iar pentru altele nu. Hänsel considera, deci, că la întrebarea pusă de Schwabedissen ("konventionelle oder kalibrierte ^{14}C Daten?") nu se poate da încă un răspuns hotărît⁴⁵.

Evident, este de neînchipuit ca dintr-o serie de date radiocarbon convenționale unele să fie utilizate în forma lor "brută", iar altele calibrate. Pe de altă parte, din moment ce specialiștii în științele naturii au demonstrat că (din cauza variațiilor în timp a concentrației ^{14}C a bi oxidului de carbon atmosferic) "anii radiocarbon" se deosebesc ca durată de anii astronomici, și arheologii ar trebui să admită că, în principiu, corecția ("calibrarea") datelor radiocarbon convenționale, cu alte cuvinte convertirea lor în ani "reali", este inevitabilă pentru a putea fi comparate cu datele cronologiei istorice. Datorită unui efort admirabil al specialiștilor, în ultimele trei decenii au fost elaborate, nu o dată, prin colaborare internațională, diferite sisteme de calibrare. Toate acestea au ca punct de plecare evaluarea variațiilor care au avut loc în concentrația carbonului radioactiv al atmosferei, bazîndu-se pe măsurarea activității ^{14}C a unor mostre de vîrstă cunoscută. Dacă toate aceste sisteme sînt în bună concordanță în ceea ce privește evaluarea variațiilor pe termen lung, ele pot să difere sensibil mai ales în privința interpretării

variațiilor pe termen scurt și, deci, în prelucrarea anumitor secvențe ale curbei de calibrare, ceea ce duce la rezultate diferite. Această diversitate a procedurilor de calibrare și a rezultatelor lor (aceleiași date ^{14}C convenționale li pot corespunde mai multe date calibrate, uneori sensibil diferite) explică rezervele multor arheologi față de datele "corectate", mai ales față de cele referitoare la perioadele mai recente, pentru care există posibilitatea unei confruntări cu datele istorice.

Pentru a ne putea crea o imagine despre felul în care s-ar putea prezenta în forma lor corectată datele radiocarbon convenționale discutate de noi, am apelat la două sisteme de calibrare, care sînt considerate ca realizări de vîrf ale științei și tehnicii actuale. Amîndouă sînt prezentate sub formă de tabele de corecție, în care datele radiocarbon convenționale B.P. sînt înscrise într-o ordine decadală sau bidecadală. Datele convertite în ani reali B.C./A.D., care le corespund, sînt specificate în intervale și nu într-o valoare centrală însoțită de o marjă de eroare, deoarece numeroase intervale "de încredere" sînt asimetrice față de valoarea obținută printr-o simplă calibrare a datei ^{14}C . Durata acestor intervale este diferită în funcție de marja de eroare a datei radiocarbon care urmează a fi calibrată.

Revenind la datele ^{14}C discutate de noi, datele corectate ce le corespund au fost cuprinse cîmp în tabelul 1 și prezentate grafic în figurile 2 și 3. Acele date radiocarbon, respectiv marje de eroare, care sînt situate între valorile cuprinse în tabelele de corecție au fost rotunjite (conform instrucțiunilor de utilizare) la valorile cele mai apropiate din tabele.

Am folosit, mai întîi, tabelele de corecție ale "grupului de la Tucson", în care datele radiocarbon convenționale sînt prezentate din 10 în 10 ani, de la 7240 la 10 B.P. În cazul fiecărei date decadele se indică șase variante de valori (intervale) în ani reali, în funcție de marja de eroare a datei radiocarbon ($\pm 20, 50, 100, 150, 200, 300$ ani). Certitudinea intervalelor stabilite în ani reali este apreciată a fi de 95%, deci aceasta este șansa ca data căutată să se afle între limitele indicate.¹⁶

Fig. 2. reprezintă grafic disponerea în timp a intervalelor corespunzătoare datelor radiocarbon nr. 1-15, conform tabelelor de corecție ale grupului de la Tucson. Comparînd fig. 2 cu fig. 1, prima impresie este caracterul mai "adunat", mai puțin diferențiat al datelor calibrate. Datorită întinderii lor mari (ceea ce se explică — credem — prin strădania autorilor de a asigura datările o siguranță mare, de 95%), cele mai multe din aceste intervale se suprapun parțial, și, astfel, o diferențiere cronologică, ca și eliminarea datelor inutilizabile arheologic fiind mult mai dificilă pe baza lor, decît în cazul datelor ^{14}C convenționale. Cea mai surprinzătoare este, poate, suprapunerea parțială, conform acestui sistem, a datelor nr.6-7 (Noua) și 10, 11, 13 (Belozërka), net distanțate în fig. 1. În ceea ce privește cultura Noua, datele nr.3 și 8 se elimină categoric și în acest sistem, dar data nr.5 nu mai este atît de evident distanțată și ar putea fi luată în considerare. În ce privește cultura Belozërka, data nr.12 devine credibilă în acest sistem și nici data nr.9 nu mai este atît de problematică. Data nr.14 pentru cultura Belogradovka devine în bună parte contemporană cu datele privitoare la cultura Belozërka, ceea ce este în concordanță cu datele arheologice, în timp ce data pentru cultura Saharna-Solonceni rămîne tot exagerat de timpurie și inutilizabilă. În ceea ce privește cronologia absolută, oprindu-ne la acele date pe care le-am acceptat în urma analizei lor în forma convențională, cultura Noua (așezarea Mahala II) s-ar data între începutul secolului XVIII și sfîrșitul secolului XII, iar cultura Belozërka între sfîrșitul secolului XVI și sfîrșitul secolului IX i.e.n. Prin urmare, conform acestei corecții, durata culturilor amintite este prelungită cu 300-350 de ani reali față de durata lor în ani radiocarbon b.c. Dar este foarte interesant că această prelungire este "unidirecțională" ea afectează numai data de început a acestor culturi, sfîrșitul lor coincidînd aproape perfect în amîndouă sistemele!

Cel de al doilea sistem de calibrare la care am apelat este cel elaborat de Pearson și Stuiver pentru perioada 500-2500 B.C.⁴⁷ Într-un caz (data nr.8) am folosit sistemul Stuiver-Pearson, elaborat pentru perioada 1950 A.D.-500 B.C., iar data nr.3 nu a putut fi corectată aflîndu-se în afara limitelor perioadei cuprinse în sistemul de calibrare la care ne referim. În tabelele de corecție ale celor doi specialiști datele radiocarbon convenționale sînt prezentate din 20 în 20 de ani pînă la 3960 B.P. În cazul fiecărei date bi-decadale se oferă opt posibilități de calibrare în funcție de eroarea statistică (σ) a datei radiocarbon ($\pm 20, 40, 60, 80, 100, 120, 160, 200$). Pentru aceleași date (inclusiv marja lor de eroare) sînt indicate uneori mai multe intervale în ani reali, exprimate sub forma "cal. BC". Acest fapt se datorează multipleurilor intersecții ale întinderii unor date radiocarbon cu anumite secvențe ale curbei de calibrare. În partea dreaptă a tabelelor sînt indicate și datele, pe scara cal. BC, ale intersecțiilor valorilor centrale ale datelor radiocarbon cu curba de calibrare, considerînd că intervalele de timp situate în jurul acestor "BC/AD intercepts" au o mai mare probabilitate.

Fig. 3 reprezintă grafic disponerea în timp a intervalelor corespunzătoare datelor radiocarbon discutate în lucrarea noastră, conform tabelelor de calibrare elaborate de Pearson și Stuiver. Comparînd fig. 3 cu fig. 1 putem observa o izbitoră asemănare în ceea ce privește distribuția datelor, ca și cum ar fi vorba de oglindirea aceleiași imagini. Spre deosebire, deci, de graficul din fig. 2, datele calibrate după metoda Pearson-Stuiver, reprezentate

în fig. 3, reproduc aceleași raporturi, constatate și între datele radiocarbon convenționale, înfățișate în fig. 1. Din acest punct de vedere, sistemul de calibrare Pearson-Stuiver reflectă cu mai multă fidelitate realitățile arheologice, cel puțin pentru perioada studiată de noi. Observațiile privitoare la cronologia relativă, pe care le-am făcut cu ocazia analizei graficului din fig. 1, rămân, astfel, în fond, valabile și pentru datele cuprinse în fig. 3. Există, totuși, o deosebire, deloc neglijabilă, care privește cronologia absolută: întreaga existență a culturii Noua (respectiv a așezării Mahala II) ar trebui "îmbătrânită" cu cca 250 de ani reali, ea situându-se, potrivit acestui sistem de calibrare, între începutul secolului XVII și sfârșitul secolului XIV î.e.n., avînd o durată de cca 350 ani. În ceea ce privește cultura Belozërka (inclusiv perioada de trecere de la cultura Sabatinovka la cea Belozërka), începutul ei ar trebui "urcat", de asemenea, cu cca 250 de ani, sfârșitul ei, în schimb, apare mai "îmbătrânit" numai cu cca 100 de ani. Astfel, perioada de existență a acestei culturi apare, în acest sistem, prelungită la peste cinci veacuri, între sfârșitul secolului XV și sfârșitul secolului X î.e.n.

Pentru a înlesni formarea unei imagini despre durata și situarea în timp a culturilor Noua și Belozërka în lumina datelor radiocarbon convenționale și calibrate discutate în lucrare, acestea au fost sintetizate cifric în tabelul 2 și reprezentate grafic în fig. 4, oferind o bună posibilitate de comparație.

Fără a mai amplifica discuția și fără a repeta concluziile pe care le-am formulat deja în legătură cu datările radiocarbon convenționale, dorim să mai facem o singură observație. Pentru începutul culturii Noua (Sabatinovka-Coslogeni) amindouă sistemele de calibrare la care am apelat indică date foarte timpurii, care nu pot fi susținute, deocamdată, prin nici un argument arheologic. În ceea ce privește sfârșitul aceleiași culturi, datele ^{14}C corectate prin metoda grupului de la Tucșon (ca și datele radiocarbon convenționale, de altfel) sînt apropiate de datările stabilite pe cale arheologică, în timp ce datele rezultate din tabelele de calibrare ale lui Pearson și Stuiver sînt mult prea înalte în comparație cu aceleași datări. Nu trebuie să uităm că, datorită precizărilor care s-au făcut în ultimul timp cu privire la cronologia bronzului fizic egeean⁴⁹, ca și a evidențierii unor legături directe între spațiul carpato-danubio-pontic și lumea egeeană⁵⁰, pare astăzi plauzibil că perioada de existență a culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni, cel puțin în unele regiuni (periferice?) ale ariei sale, s-a prelungit și dîncolo de sfârșitul secolului al XII-lea î.e.n.⁵¹

Sîntem conștienți că datele radiocarbon de care am dispus au fost puține, iar informațiile aferente lacunare sau inexistente, ceea ce, fără îndoială, a diminuat "din start" valoarea concluziilor la care s-a putut ajunge. Sperăm, totuși, că efortul nostru nu a fost inutil și că această lucrare, pe care o socotim drept o experiență, ar putea prezenta un anumit interes atât pentru arheologi, cit și pentru specialiștii care le "furnizează" datele radiocarbon.

NOTE

1. Cf. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în AM, II-III, 1964, p. 143-216; idem, *Sur les problèmes de la Bronze Tardif carpto-danubien et nord-ouest pontique*, în "Dacia", XI, 1967, p. 59-94; A. I. Terenozkin, *Osnovy khronologii predskifskogo perioda*, în "Sovetskaja Arheologija", 1965, 1, p. 63-85; A. M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet*, 1, PBF, XX, 5, München, 1981, p. 75-76, 87-88, 98; A. László, *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIe-VIIe siècles av. n. è.*, în vol. *La civilisation de Hallstatt* (ERAUL, No. 36), Liège, 1989, p. 112-114, cu bibliografie. A se vedea și notele următoare.
2. Cf., de exemplu, Peter Breunig (mit einem Beitrag von Horst Willkomm), ^{14}C — *Chronologie des vorderasiatischen, südost- und mittel-europäischen Neolithikums*, Köln-Wien, 1987, cu bibliografie și listă de date radiocarbon.
3. Bernhard Hänsel, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, în volumul cu același titlu, Berlin, 1982, p. 2.
4. Peter Warren and Vronwy Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol, 1989, p. 3. A se vedea și apendicele 2: *Aegean Late Neolithic, Final Neolithic and Bronze Age Radiocarbon Dates*, p. 175-181, și Bibliography, p. 185-213.
5. Hans-Günter Buchholz, *Einführung*, în volumul *Agäische Bronzezeit* (von Hans-Günter Buchholz unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter des In- und Auslands), Darmstadt, 1987, p. 2.
6. *Ibidem*, p. 14. A se vedea și Olaf Höckmann, *Zur Problematik der Anwendung naturwissenschaftlicher Datierungsmethoden in der Archäologie*, în același volum, p. 29-51.
7. Succesiunea stratigrafică, în această formă, a fost stabilită treptat, odată cu identificarea, definirea și atribuirea culturală a diferitelor straturi și niveluri de locuire ale așezării. Cf. G. I. Smirnova, *Poselenia pozднеbronzovogo veka i rannego zeleza voze s. Magala Cernovitskoj oblasti*, în "Kratkie Soobščeniia Instituta Istorii Material'noj Kul'tury", No. 70, 1957, p. 99-107; idem, *Poselenie Magala — pamjanik drevnefrakiskoj kul'tury v Prikarpat'e (vtoroja polovina XIII-sredina VII vv. do.n.e.)*, în vol. "Drevnie frakitsy v Severnom Pričernomorje" (MIA, No. 150), 1969, p. 14-35; idem, *Novye issledovanija poselenija Magala*, în "Arheologičeskij Sbornik", 14, 1972, p. 12-31; idem, *Magala i i nekatoryje voprosy khronologii pozднеkomarovskoj kul'tury v Prikarpat'e*, în vol. *Eneolit i bronzovij vek Ukrajin*, Kiev, 1976, p. 118-135; idem, *Kul'turnoistoričeskaja stratigrafija poselenija Magala*, în "Problemy Arheologii", No. 2,

- Leningrad, 1978, p. 58-72; idem, *Kul'urno-istoriceskie protsessy v bassejne srednego Dnestra v kontse II — pervoj poloviny I tysjaceletij do n.e.* (Rezumatul disertației), Kiev, 1990, 41 p.
8. Respectiv decizia celei de a IX-a Conferințe Internaționale de Radiocarbon, se folosește sigla b.c. pentru datele necalibrate (exprimate în ani ^{14}C), iar sigla B.C. pentru datele calibrate (exprimate în ani reali, astronomici).
  9. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1972), p. 29.
  10. Datele și observațiile puse între [paranteze drepte] aparțin autorului — A.L.
  11. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1972), p. 29, nota 26, menționează și prima publicație — eronată de altfel — a acestei datări de A.A. Sementsov et al., în "Sovjetskaja Arheologija", 1969, 1, p. 255.
  12. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1969), p. 32-34; idem, *op. cit.* (1972), p. 29.
  13. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1972), p. 29 și nota 29 cu referire la I. K. Svesnikov, *Bogatye pogrebenija komarovskoj kul'tury u s. Ivan'ja Rovenskoj oblasti*, în "Sovjetskaja Arheologija", 1968, 2, p. 167.
  14. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1976), p. 126.
  15. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1976), p. 126-127.
  16. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1990), p. 9-11.
  17. A. C. Florescu, *op. cit.* (1964, 1967).
  18. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1990), p. 11.
  19. I. N. Sarafutdinova, *Sabatinovskaja kul'tura, în S.S. Berezanskaja et al., Kul'tury epohi bronzj na teritorii Ukrajinj*, Kiev, 1986, p. 116.
  20. Cu aceeași ocazie, I. N. Sarafutdinova a avut amabilitatea să ne ofere lista completă a datelor radiocarbon obținute pentru stațiunea de la Vinogradnyj Sad, încă nepublicate, dar nu ne-a autorizat să le utilizăm în studiul nostru. Astfel, în cele ce urmează, ne vom referi la intervalul amintit, ceea ce reprezintă întinderea în timp a datelor celor șase mostre analizate. Ne mai permitem doar observația că dacă am avea în vedere toate datele și marjele de eroare, această întindere în timp ar fi și mai mare, în ambele direcții.
  21. I. T. Cernjakov, *Severno-Zapadnoe Pricernomor'je vo vtoroj polovine II tys. do n.e.*, Kiev, 1985, p. 148. Dintr-o eroare, în text figurează 110 ± 70 în loc de 1100 ± 70 (cf. *infra*).
  22. *Ibidem*, p. 151.
  23. V. V. Otrosenko, *Novyj kurgannyj mogil'nik belozerskogo vremeni*, în vol. *Skifskij mir* (red. V. A. Il'inskaja et al.), Kiev, 1975, p. 193; idem, *Belozerskaja kul'tura*, în S.S. Berezanskaja et al., *op. cit.* (1986), p. 126. *Ibidem* și fig. 134 (hartă), no. 96, autorul precizează că, în realitate, numele localității este Zapovitnoe, rai. Kamenka Dnepr., "Stepnoj" fiind numele Sovhozului pe teritoriul căruia se afla tumuli.
  24. V. V. Otrosenko, *op. cit.* (1986), p. 150. Autorul menționează și o dată "geomagnetică" — sec. XI e.n. Seria de date radiocarbon pentru necropola de la Stepnoj este comparată cu alte două serii de date, una pentru stratul inferior al așezării Serzen Jurt și alta pentru așezarea Tau Kipeak, confirmând sincronizarea culturii Belozerka cu etapele timpurii ale culturii Koban și ale culturii Kizil Kobin, aceasta din urmă răspândită în sudul peninsulei Crimeea.
  25. Regretăm că nu am avut posibilitatea să consultăm lucrările de referință, citate de Otrosenko, în care aceste date radiocarbon sînt comunicate, probabil, cu toate detaliile necesare interpretării lor juste.
  26. V. V. Otrosenko, *op. cit.* (1986), p. 150. Pentru problema cronologiei și periodicizării, în general, cf. și p. 148-149.
  27. V. P. Vancugov, *Pamjatniki tudorovskogo tipa v severo-zapadnom Pricernomor'e. (K. voprosu o belozerskoj kul'ture)*, în vol. *Mezplemennye svjazi: epohi bronzj na territorii Ukrajinj* (red. I. I. Artemenko), Kiev, 1987, p. 126. În cartea sa, *Belozerskie pamjatniki v severo-zapadnom Pricernomor'je*, Kiev, 1990, p. 119, Vancugov menționează aceeași dată sub formă de 930 ± 45 i.e.n.
  28. V. P. Vancugov, *op. cit.* (1990), p. 117-119.
  29. V. V. Otrosenko, *op. cit.* (1986), p. 150. Cf. și G. I. Smirnova, *Osnovy hronologii predskifskih pamjatnikov jugo-zapada SSSR*, în "Sovjetskaja Arheologija", 1985, 4, p. 43 (tabel sinoptic); A. László, *op. cit.* (1989), p. 127 (tabel sinoptic).
  30. Cf. A. László, *op. cit.* (1989), p. 127 (tabel sinoptic. Grupul Grănicesti — cultura Gáva-Holihady); G. I. Smirnova, *op. cit.* (1990), p. 40-41 (tabel sinoptic).
  31. Ilie Borziciu, *Despre o nouă necropolă de tip Saharna de pe Nistrul mijlociu*, comunicare prezentată la cel de al XIII-lea Simpozion Național de Tracologie, Satu Mare-Carei, septembrie 1990. (Cf. și *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 13). În lucrarea publicată, data radiocarbon nu este menționată. Cf. A. N. Levinschi, I. A. Borziciu, *Necropole plană de tip Saharna-Solonenți de la Climăuți de Jos*, în "Buletinul Academiei de Științe a RSS Moldova. Științe sociale", 3 (95), Chișinău, 1990, p. 50-54.
  32. V. V. Otrosenko, *op. cit.* (1986), p. 148-150; V. P. Vancugov, *op. cit.* (1987), p. 126; idem, *op. cit.* (1990), p. 110-119.
  33. I. T. Cernjakov, *op. cit.* (1985), p. 151.
  34. V. P. Vancugov, *op. cit.* (1990), p. 119.
  35. Cf. supra și I. T. Cernjakov, *op. cit.* (1985), p. 147-151.
  36. V. P. Vancugov, *op. cit.* (1990), p. 110-117, fig. 35/11. Pentru acest tip de fibulă a se vedea, de exemplu, și E. Sapouna-Sakellariou, *Die Fibeln der griechische Inseln*, PBF, XIV.4, München, 1978, p. 34-41, în special p. 35 (Violinbogenfibeln, Typ I a) și T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF, XIV.6, München, 1983, p. 8-12 (Einteilige Drahtbügelfibeln vom Typ Preschiera), cu o bogată bibliografie.
  37. C. Buzdugan, *Cercetările arheologice de la Rateșu Cuzei, jud. Vaslui*, în CA, III 1979, p. 60-62, 73-74, fig. 7/3.
  38. Pentru cronologia, periodicizarea și legăturile culturii Belogradovka a se vedea lucrările citate în nota 29 și A. I. Terenozkin, *Predskifskij period na dnepravskom pravobereze*, Kiev, 1961; S. S. Berezanskaja, în vol. *Arheologija Ukrajinjsk SSR*, I, Kiev, 1971; A. László, în ASUL, 32, 1986, p. 1-12; idem, *op. cit.* (1989), p. 124 și 127 (tabel sinoptic), cu bibliografie.

39. Cf. A. László, *op.cit.* (1989), p. 119-124 și 127 (tabel sinoptic).
40. În ceea ce privește cea de a doua posibilitate, menționăm că, analizând seria de date radiocarbon pentru așezarea de la Kastanas, B. Hänsel a remarcat că datările privitoare la straturile 14-6 nu se diferențiază din punct de vedere cronologic: ele se plasează, cu unele devieri, în secolul XI și începutul secolului X (b.c.). Acest fapt este în evidență contradicție cu succesiunea stratigrafică foarte bine stabilită a așezării și cu datările absolute bune (sec. XII-IX î.e.n.), asigurate de ceramica miceniană și protogetometrică, prezentă în straturile amintite. Cf. B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p.4.
41. Alix Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezeit im Karpatenbecken*, în "Germania", 59, 1981, 2, p. 239-259. Pe lângă acul de bronz din așezarea Noua de la Mahala, citat de A. Hochstetter (p. 257, no. 19, fig. 3/4), mai există încă un ac de os de același tip, descoperit în cenușarul nr. 3 de la Mahala. Cf. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1972), p. 21, fig 8/4.
42. Cf. B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p. 2-4 și fig. 1.
43. Cf. *supra* și notele privind cronologia culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni.
44. H. Schwabedissen, *Konventionelle oder kalibrierte C¹⁴ Daten*, în "Arch. Informationen" (Wolfenbüttel), 4, 1978, p. 110-117. Apud B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p. 3.
45. B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p. 3.
46. Jeffrey Klein, J. C. Lermann, P. E. Damon, E. K. Ralph, "Calibration" des dates "radiocarbones", în "Revue d'Archéométrie". Supplement, 1983, p. 3-46. (Tradus după Radiocarbon, 1982).
47. Gordon W. Pearson and Minze Stuiver, *High-Precision Calibration of the Radiocarbon Time Scale, 500-2500 BC*, în "Radiocarbon", vol. 28, no. 28, 1986, p. 839-862.
48. Minze Stuiver and Gordon W. Pearson, *High-Precision Calibration of the Radiocarbon Time Sale, AD 1950-500 BC*, în "Radiocarbon", vol. 28, no. 28, 1986, p. 805-838.
49. N. K. Sandars, *From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel*, în vol. *The European Community in Later Prehistory*, London, 1971, p. 3-29; V. Hankey, P. Warren, *The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age*, în "Bull. Inst. Class. Stud.", London, 21, 1974, p. 142-152., și, mai recent, P. Warren and V. Hankey, *op.cit.* (1989). A se vedea și Chr. Podzuweit, *Die mykenische Welt und Troja*, în vol. *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000*, Berlin, 1982, p. 65-88.
50. B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Berlin, 1976, I, p. 229-236; A. Hochstetter, *op.cit.* (1981); Goranka Tonceva, *Problèmes de l'art de l'âge du bronze récent en Bulgarie du nord-est*, în "Thracia Pontica", II (Jambol), 1985, p. 297-306; A. László, *Troy and the Lower Danube Region at the End of the Bronze Age*, sub tipar în Actele Congresului Internațional Archeology and Heinrich Schliemann. A century after his death, Atena, 14-22 aprilie 1990. O variantă în limba română a aceleiași lucrări: ASUL, 37, 1991.
51. A. László, *op.cit.* (1990/1991), cu bibliografie. Cf. și M. Neagru, D. B. Nanu, *Considerații preliminare asupra așezării eponime de la Grădiștea Coslogeni, jud. Calărași*, în "Cultură și civilizație la Dunărea de Jos", II, 1986, p. 99-128.

Nr.	Locul de descoperire	Cultura Faza	Tip monument Complexul	Laboratorul Nr. analizei	Date ^{14}C convenționale		Date ^{14}C calibrate B.C. după tabelele de calibrare	
					B.P.	b.c.	ale "grupului de la Tucson"	ale lui Pearson și Stuiver
1	Vinogradnyj Sad	Sabatinovka	așezare	Leningrad	3480 - 2760	1540 - 810	1995 - 1680 1230 - 780	1909 - 1746 1020 - 820
2	Ivanja	Komaovo	tumulul nr. 2	Groningen	3235 $\pm$ 35	1285 $\pm$ 35	1690 - 1390	1592 - 1569 1528 - 1503 1478 - 1462
3	Mahala stratul Ila	Noua I	așezare bordeiul 3	Tokio GaK 2449	4580 $\pm$ 130	2630 $\pm$ 130	3755 - 2935	
4	idem	idem	idem	Berlin Bln 1086	3260 $\pm$ 100	1310 $\pm$ 100	1770 - 1370	1680 - 1430
5	Mahala stratul Iib	Noua II	groapa nr. 87	Tokio GaK 2448	3390 $\pm$ 90	1440 $\pm$ 90	1960 - 1535	1880 - 1610 1555 - 1542
6	idem	idem	idem	Berlin Bln 1085	3135 $\pm$ 100	1185 $\pm$ 100	1670 - 1120	1520 - 1310
7	idem	idem	cenușarul nr. 2	Groningen Gr 5135	3100 $\pm$ 55	1150 $\pm$ 55	1560 - 1135	1434 - 1313
8	Mahala stratul II	Noua	groapa nr. 82	Leningrad	2380 $\pm$ 80	430 $\pm$ 80	780 - 195	755 - 698 537 - 392
9	Stepnoj (Zapovitnoe)	Belozerka	necropolă tumulară		3050 $\pm$ 70	1100 $\pm$ 70	1525 - 1115	1424 - 1258 1236 - 1225
10	idem	idem	idem		2850 $\pm$ 40	900 $\pm$ 40	1245 - 835	1094 - 992
11	idem	idem	idem		2805 $\pm$ 55	855 $\pm$ 55	1225 - 810	1023 - 900
12	idem	idem	idem		2700 $\pm$ 45	750 $\pm$ 45	1035 - 780	902 - 817
13	Kockovatoe	idem	tumulul 32 morm. nr. 1	Kiev KI 1714	2900 $\pm$ 45	950 $\pm$ 45	1330 - 885	1160 - 1020
14	Obukov	Belogradovka	așezare		3070 $\pm$ 70	1120 $\pm$ 70	1540 - 1120	1434 - 1263
15	Climăuți	Saharna-Solonceni	necropolă plană	Leningrad	3060 $\pm$ 60	1110 $\pm$ 60	1535 - 1115	1416 - 1263

TABELUL 1

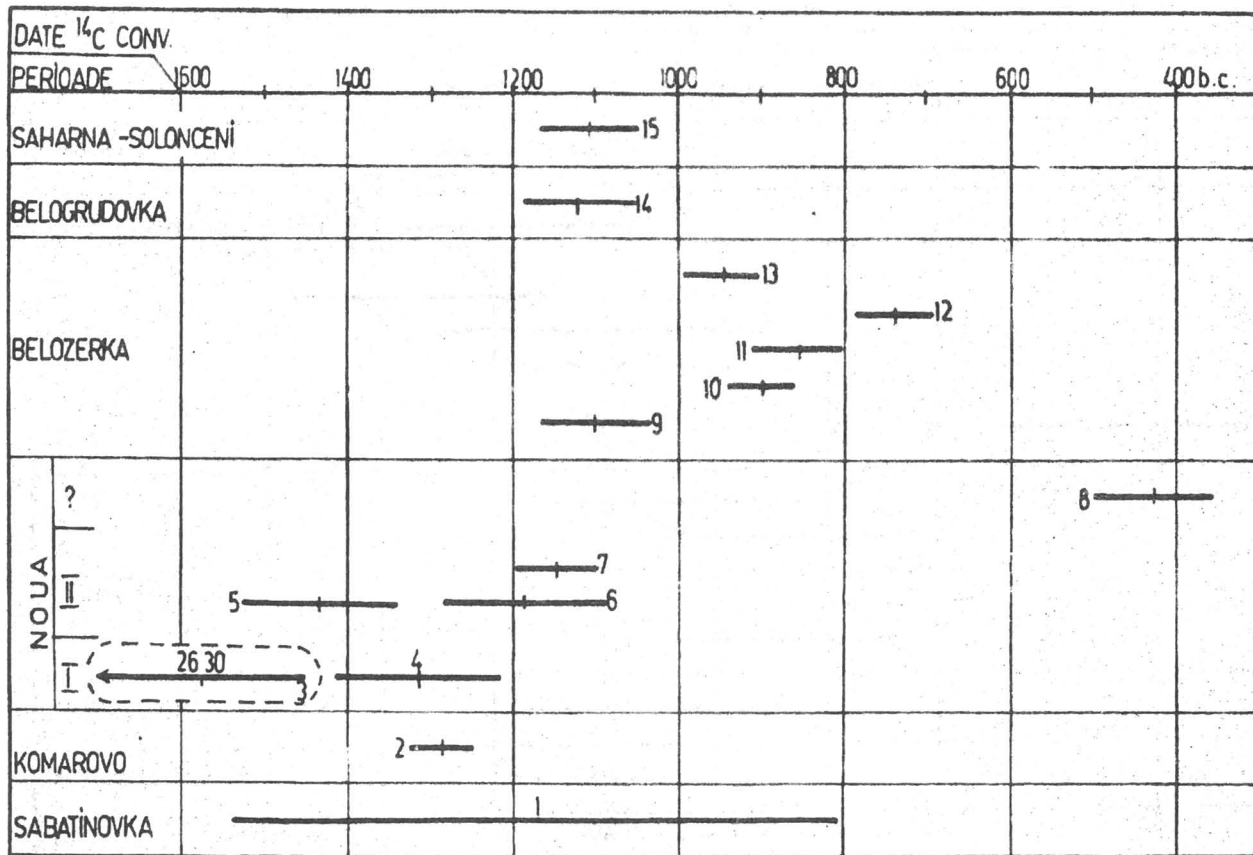

Fig. 1. Dispunerea în timp a datelor radiocarbon convenționale transpuse pe scara cronologică B.C.

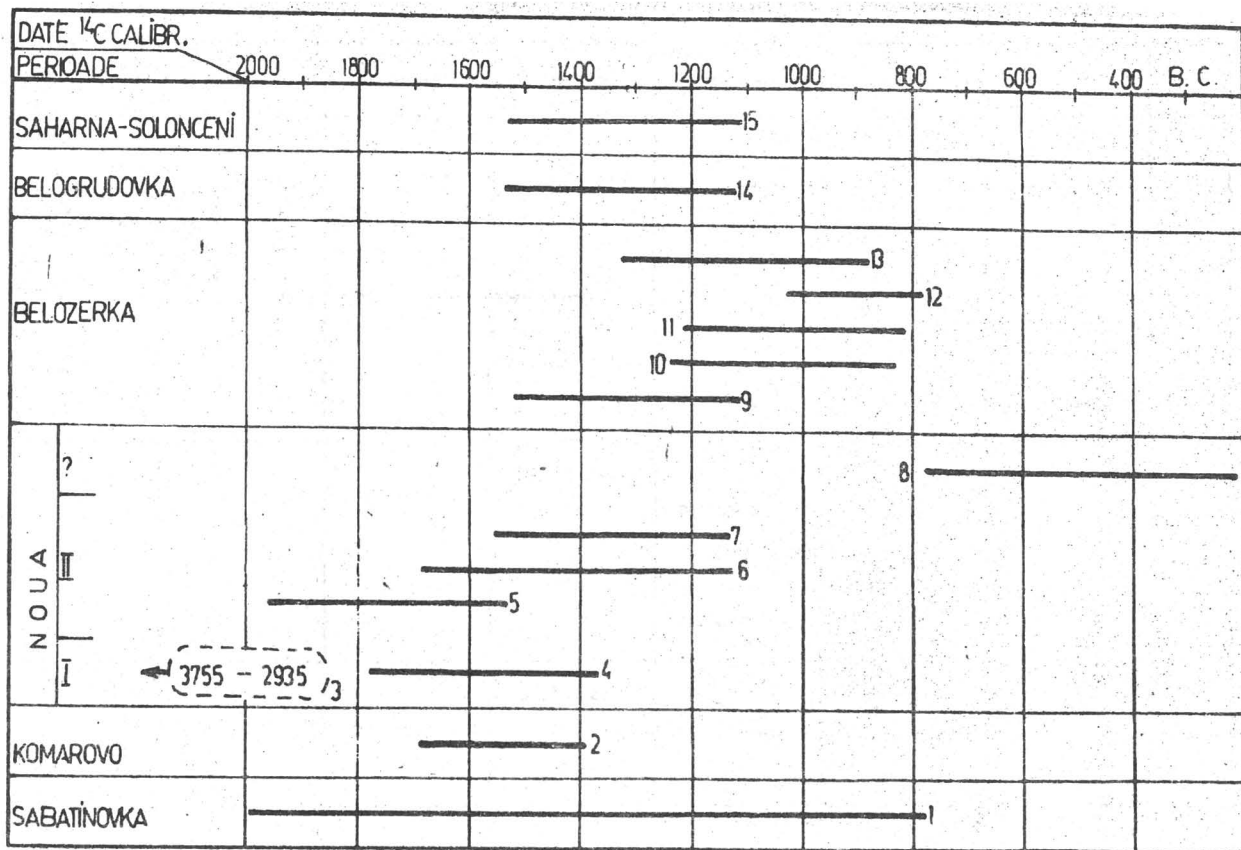

Fig. 2. Dispunerea în timp pe scara cronologică B.C. a intervalelor corespunzând datelor radiocarbon convenționale, conform tabelor de corecție ale "grupului de la Tucson".

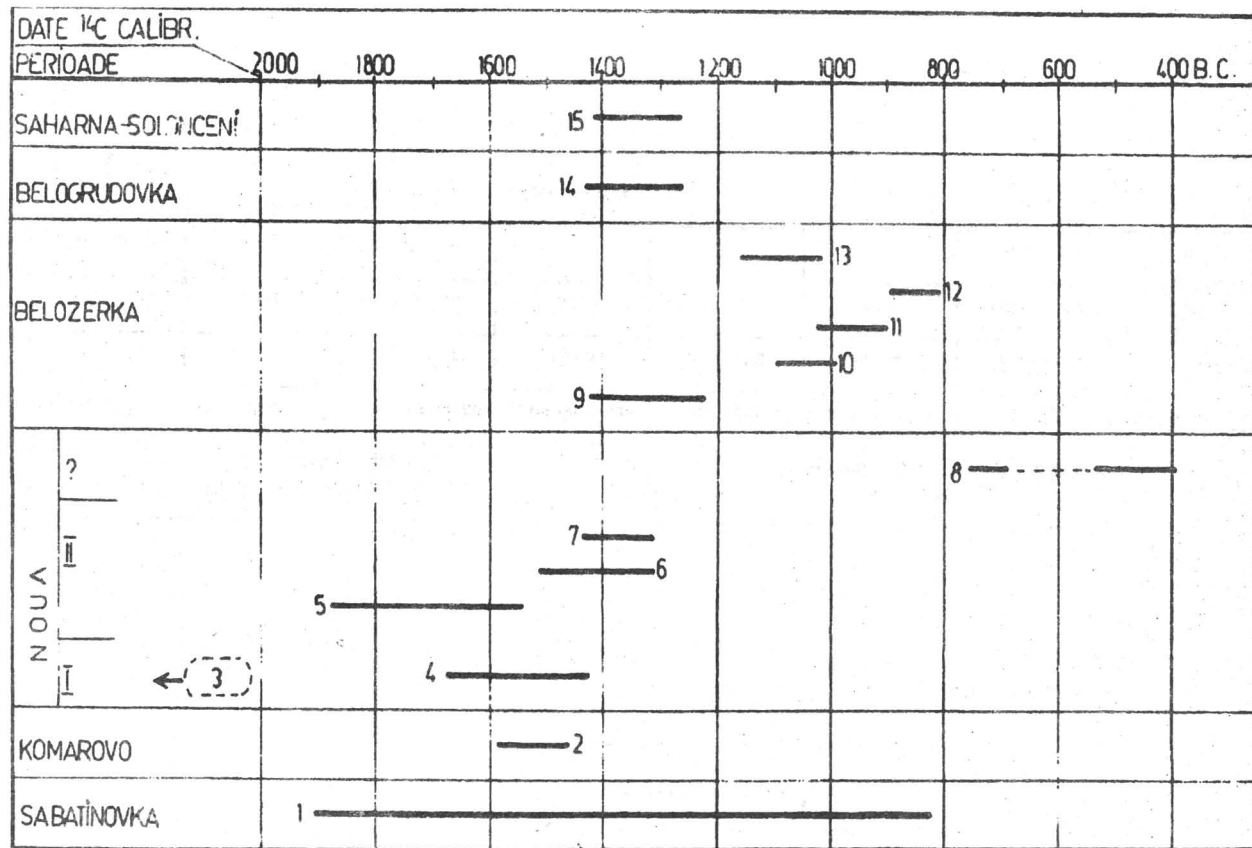

Fig. 3. Dispunerea în timp pe scala cronologică B.C. a intervalelor corespunzând datelor radiocarbon convenționale, conform tabelor de calibrare ale lui Pearson și Stuiver.

CULTURA	DATE ¹⁴ C CONVENȚIONALE în ani radiocarbon b.c.				DATE ¹⁴ C CALIBRATE în ani reali B.C. după tabelele de corecție			
	după valorile lor centrale		împreună cu marjele lor de eroare		ale "grupului de la Tucson"		ale lui Pearson și Stuiver	
	intervalul	durata	intervalul	durata	intervalul	durata	intervalul	durata
NOUA	1310 - 1150	160	1410 - 1085	325	1770 - 1120	650	1680 - 1310	370
BELOZERKA	1100 - 855	245	1170 - 800	370	1525 - 810	715	1424 - 900	524

TABELUL 2

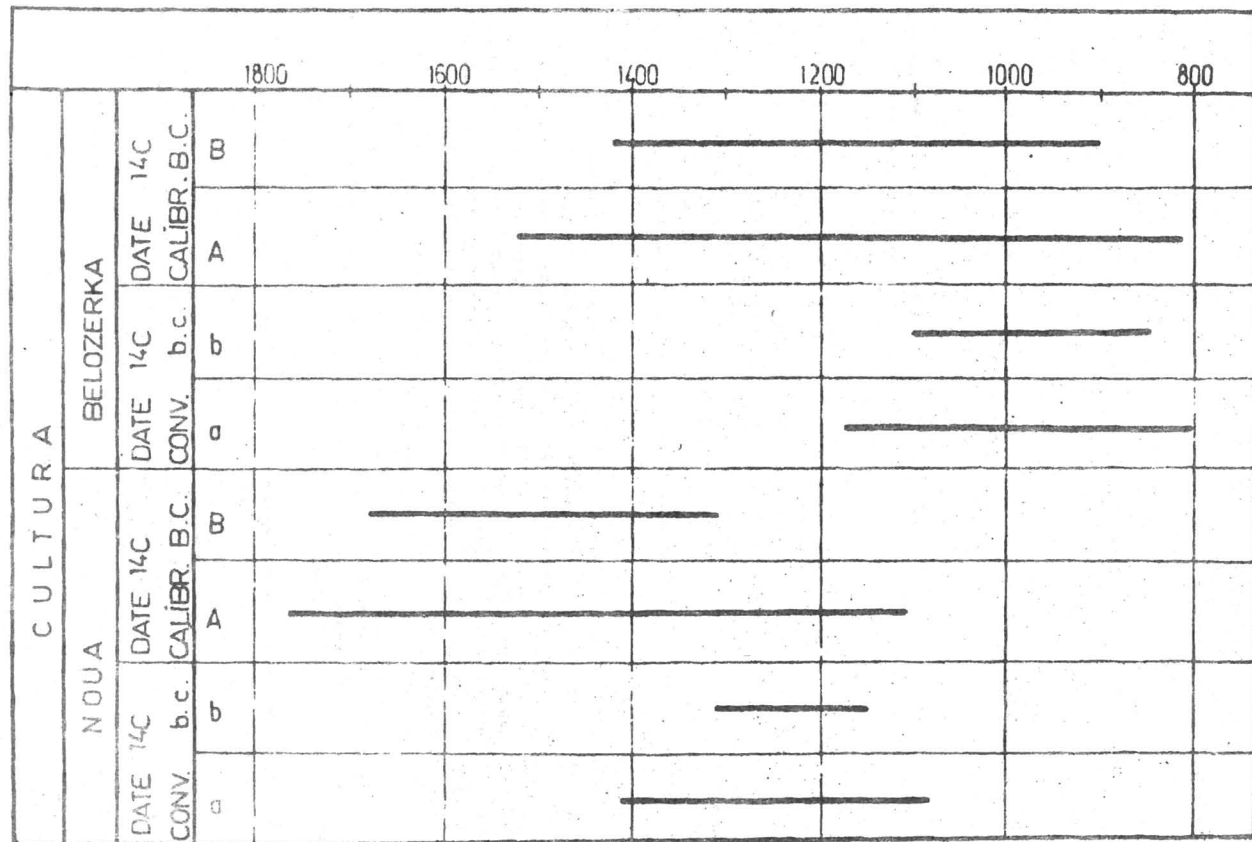

Fig. 4. Poziția cronologică comparată a culturilor Noua și Belozërka în lumina datelor radiocarbon convenționale (a: cu marjele lor de eroare, b: după valorile lor centrale) și calibrate (A: după tabelele de corecție ale "grupului de la Tucson", B: după tabelele lui Pearson și Stuiver).

LAURENȚIU DE NOVAE ET LA NOUVELLE CONCEPTION DU TEMPS

L'auteur. Laurentiu est un représentant de la pensée patristique de la première moitié du Ve siècle de la province Moesie Inférieure (aujourd'hui la Bulgarie). Le laconisme des textes a été la cause des controverses sur son identité; il a été confondu avec Laurentiu de Novara, devenu évêque de Milan entre 490-512, avec Laurentiu de Sirmium (début du Ve siècle). Ce n'est qu'en 1937 que Dom Morin a prouvé l'existence d'un évêque, Laurentiu de Novae (aujourd'hui, Stalkan, la Bulgarie). Son œuvre comprend trois homélies, toutes comprises dans *PL*, 66, Paris, 1848, 89-116 (*De duobus temporibus* et *De elemosyna*), 116-124 (*De muliere Chanaan*). Pour la présente étude, nous nous sommes arrêtés sur la première, envisagée d'une perspective philosophique.

L'époque. Le christianisme et la découverte de l'histoire. Le passage de la spiritualité antique à la spiritualité chrétienne a été un processus complexe qui a généré d'importantes transformations de valeur, la plus spectaculaire étant le changement de la perception sur la durée. Le fait est parfaitement explicable si l'on pense que, en même temps que la décomposition du monde romain, le conflit entre la mentalité païenne et la mentalité chrétienne a donné naissance à une profonde interrogation sur le sens de l'histoire humaine. Donc, comprendre la signification du devenir dans un monde en mouvement, bouleversé, trouver la cadence réelle dans un moment où tout se développait selon d'autres rythmes que celles consacrées, découvrir la place et le but de l'homme dans cet univers soumis aux changements rapides représentaient des préoccupations fondamentales des penseurs de l'époque. C'est pourquoi le temps et la temporalité étaient devenus des sujets de choix. Dans ce sens, les chercheurs ont montré que, tant aux niveaux élaborés de la pensée que dans ceux moins systématisés du psychisme collectif, on a exprimé des modalités diverses de perception du temps, s'est manifestée une variété de niveaux temporels. Le christianisme a contribué beaucoup à la création de cette réalité. Son ascension a eu lieu dans les conditions d'une insatisfaction vis-à-vis de l'ancienne conception cyclique, imprécise de l'histoire; l'expression la plus fidèle de ce sentiment était la tendance vers le monothéisme et l'universalité, manifestés à la fin de l'Antiquité, par lesquels l'homme essayait de tracer un certain sens, une finalité du monde. La religion chrétienne a mis en circulation cette nouvelle mentalité sur le temps, répondant à la sensibilité des consciences de l'époque. A la différence de la pensée antique, qui rendait impossible la transformation de l'histoire en objet de connaissance, à cause de la vision cyclique de la vie cosmique et humaine, le christianisme a donné un nouveau sens à la durée; celle-ci a un but, le salut et la résurrection de l'homme, la redécouverte du Paradis perdu, donc l'approche de la divinité dont il s'était éloigné par le péché original. Le travail du Logos en histoire et sur l'histoire a généré "une entente historique" du monde, disait Origène, ou l'homme devient le noyau central de la durée, et l'histoire, la voie de son salut. Par conséquent, le christianisme a découvert l'histoire, donc la temporalité. Le temps a été "coupé en deux", selon l'heureuse expression de Jacques le Goff: dans son écoulement infini, une ère plus humaine commence, l'ère chrétienne (de Jésus Christ), ou le temps peut être contrôlé et dominé, offre espoir et liberté de volonté; par lui, l'homme peut s'approcher de la divinité.

Le temps et la liberté humaine. Laurentiu exprime une conception semblable dans son homélie *De duobus temporibus* (*PL*, 66, 89-116). C'est ce qui le distingue d'Eusèbe de Césarée, Isidore de Séville ou Bède le Vénéérable, qui ont cherché une date de la Création, de Théophile d'Antiochie, qui a élaboré une chronologie de l'ère chrétienne, et d'Aurelius Augustinus qui a essayé de définir le temps. Selon Laurentiu, le temps existe, il est un attribut de la divinité, mais sa manière d'être est histoire, devenir de l'humanité, car il a été prédestiné à être le milieu qui sauve l'homme. Ce salut n'a pas le même contenu au long de l'histoire, parce que le temps lui-même n'est pas uniforme; il est divisé, connaît une césure marquée par la manifestation du Logos comme homme: "*Duo sunt tempora ab Altissimo praestituta, in quibus datur duplex hominibus remissio peccatorum... uno ab Adam usque ad Christum, altero a Christo usque ad finem saeculi*" (*PL*, 66, 89). Avec cette idée, Laurentiu s'inscrit dans la ligne des penseurs chrétiens antérieurs, pour qui l'histoire réelle commençait avec Jésus Christ; l'humanité découvre sa plénitude et son éternité en même temps que la loi nouvelle et Jésus Christ (νόμος), qui remplace l'ancienne, restrictive (Διαιτα) (Sf. Iustin, *Dial.*, XII, 2; XIV, 3; Irineu, *Adv. Haeres.*, III, 10, 5; IV, 9, 2; Tertullian, *Adv. Jud.*, III; Clement Alexandrinul, *Ped.*, 59.1).

Donc, "ceux-ci sont les deux temps"; les deux ont du sens uniquement si l'homme est absous de péchés. Pour Laurentiu de Novae, aux deux temps correspondent deux formes de pardon: la première a un caractère collectif, général, concerne l'humanité dans sa totalité, la deuxième, une "libération de soi"; elle est "fruit du repentir", "de l'effort" humain individuel. Laurentiu y exprime un principe philosophique très peu orthodoxe pour son époque et ceci constitue, selon nous, l'originalité de sa pensée; la nouvelle dimension temporelle instituée avec la manifestation du Logos en histoire restituée à l'homme son individualité, le détache de la masse informe de la collectivité, pour rendre sa singularité, la possibilité de l'action personnelle. Puisque l'homme s'est autocondamné par manque de "maîtrise" de soi, c'est toujours lui qui peut se racheter par le repentir. En d'autres mots, l'homme acquiert la liberté. "Du jour même et l'heure où tu es sorti du baptême, écrivait le penseur, toi-même tu es pour toi source éternelle et pardon quotidien. Tu n'as pas besoin du maître... Ta sagasse est l'eau qui t'enveloppe, ayant l'apparence du cœur, pour que tu te vois toi-même" (PL, 66, 92). Si ce n'est pas une affirmation trop audacieuse, nous pouvons affirmer que Laurentiu de Novae est un véritable précurseur du protestantisme. Sans doute, bon nombre de penseurs chrétiens ont montré que l'homme possède le libre arbitre; mais à la différence de ceux-ci, pour qui le libre arbitre n'était qu'une source du mal (par exemple, Saint Kyril de Jérusalem, Cat. II, 1), l'évêque de la Moesie lui attribuait aussi la source du salut. "Tu as une volonté libre et un sentiment accordé par Dieu. Pense en toi-même que tu es le visage de Dieu et que tu peux ne pas être anéanti. Si tu as en la sagesse et la liberté de ta volonté, Dieu est en toi..." ("...Si est in te prudentia, si habes consilium et proprium mentis arbitrium. Dues in te est").

L'ère ouverte par Jésus Christ change donc la condition de l'homme. Celui-ci n'est plus damné, mais il a la chance du salut par la valorification des qualités divines avec lesquelles il a été investi au moment de la Création. "Réfléchis au fait que tu es le visage de Dieu. Dieu t'a fait sage, avec une âme prévoyante, avec une pensée secrète, avec des sentiments élevés et il ne veut pas te perdre, mais te sauver..." (PL, 66, 98). Par conséquent, "le deuxième temps" — de Jésus Christ — se trouve sous le signe de l'action individuelle de l'homme, de sa libre manifestation en histoire. *Le temps de Jésus Christ est en définitive un temps anthropologique.*

Par ses idées, Laurentiu de Novae est un représentant fameux de la patristique de l'espace danubien, à côté de Niceta de Remesiana, Denis Exiguus ou Saint Jean Cassian. Sa conception reflète la pénétration de la nouvelle mentalité chrétienne sur le temps.

BIBLIOGRAPHIE SÉLECTIVE

- Laurentiu de Novae, *De dubus temporibus. De eleemosyna. De muliere Chananaea*, in PL, 66, 89-124; en roumain, in MO, anul XXXVIII, 4-6, 1986
- Germain Morin, *L'évêque Laurent de "Novae" et ses opusculs théologiques attribués à tort un Laurent de Novae*, in "Revue des Sciences philosophiques et théologiques", XXII, 1937, 2. p. 307-317
- I.G. Coman, *Scritori bisericești din epoca străromână*, București, 1979, p. 175-184
- B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologie*, 1966

TAINILE UNUI TRATAT SECRET: SUCEAVA, 1 MARTIE 1542

Résumé

Écrit à l'aide des documents découverts à la moitié du XIXe siècle par Al. Papiu Ilarian dans les archives berlinoises, notre étude apporte toute une série d'arguments qui prouvent l'authenticité du traité clôt le 1er mars 1542 entre Petru Rares et Joachim II de Brandebourg, le commandant de la croisade pour la libération de Buda, assiégée par les Turcs. L'auteur démontre aussi qu'à part quelques inadvertences (qui sont expliquées), les procurations rédigées le 24, 25 juin et le 6 juillet 1542 sont tout à fait authentiques. Informé par son émissaire de Constantinople, I. Laski, des besoins d'argent qu'avait le prince de la Moldavie, qui voulait racheter la cité de Tighina, le prince electeur promettait par les trois actes cités des sommes de plus en plus élevées, pour être sûr de s'adjoindre le soutien de Petru Rares dans la campagne contre les Turcs, de l'été 1542.

Par conséquence de leur authenticité, tous ces documents peuvent être utilisés sans faute dans la recherche historique, le pacte du 1er mars 1542 étant aussi important par la première signature autographe d'un prince moldave, à lettres latines, qu'il contient.

această robie turcească și să nu fim constrinși a ne lupta contra singelui creștinesc și pentru ca să putem câștiga îndărăt cetățile și posesiunile noastre și a ne păstra credința catolică și ca să putem fi legați uniți și întrupați de-a pururea cu sacral Imperiu Roman, noi promitem și ne obligăm... că vom pune și vom ține de-a pururea și în anumite locuri spioni buni și credincioși care vor pînă și vor observa plecarea turcului din Constantinopol, gătirea lui de război, ordinea, oastea și toată puterea lui..." (subl. ns.). În planul tactic maximal al cruciaților, lui Petru Rares îi revenea un rol important: "Și dacă împăratul turcilor ar veni el singur în persoană, și noi cu supușii noștri și cu alți cîțiva pe care îi vom atrage de partea noastră, dacă se va întimpla să fim cu turcii și timpul ni se va părea oportun, atunci, noi, împreună cu supușii noștri, precum și cu ceilalți ce vor fi cu noi, vom înlocui toate puterile și oastea noastră și vom trece de partea oastei creștine și-i vom da ajutor, și de va fi numai prin putință, pe însuși împăratul turcilor în persoană, viu ori mort, îl vom da în mîinile prealuminatei domniei sale, ca un căpitan suprem al războiului". Mai mult, domnul Moldovei trebuia să trimită "pentru întretinerea oastei creștine treizeci de mii de boi din țările noastre, prin Polonia, la locul unde se va afla oastea, cu preț drept și cuvințos". În schimb, voievodul cerea principelui german să medieze încheierea unei alianțe cu Polonia și să intervină pe lângă împărat ca, după ce el și urmașii săi vor îndeplini aceste sarcini, să câștige "stat și scaun în Imperiul Roman demn de condițiunea noastră".

În strînsă legătură cu acest interesant tratat care poartă semnătura autografă a lui Petru Rares⁷, Al. Papiu Ilarian a publicat și alte trei documente emise de Ioachim al II-lea de Brandenburg în zilele de 24 iunie, 29 iunie și 6 iulie 1542⁸.

Scris la Viena, primul act este de fapt o obligațiune prin care căpitanul suprem al cruciadei recunoștea că este dator domnului Moldovei cu 200.000 de florini, "și anume, una sută mii florini ungurești ne-au numărat-o în bani gata, iar pentru restul de una sută mii de florini ungurești ne-a dat boi pe care, vinzîndu-i în Iaroslav, prin servitorul

Cu mai bine de 130 de ani în urmă, Al. Papiu Ilarian descoperea în arhivele berlinoze cîteva documente privitoare la relațiile lui Petru Rares și a urmașilor săi cu austriecii¹. La scurt timp, ele au fost publicate în cunoscuta culegere de izvoare *Tezaur de monumente istorice*², ediție care a stat la baza cercetărilor ulterioare³. Cu toate acestea, unele "ciudățenii"⁴ ale acestor acte n-au primit încă o explicație plauzibilă, influențînd, astfel, "scenariul" propus de diverse interpretări istoriografice. Neavînd posibilitatea unor investigații diplomatice — de altfel, se pare că documentele nu se mai află la locul lor⁵ —, în cele ce urmează, vom încerca să eliminăm unele inadvertențe doar printr-o integrare a acestor surse în contextul politico-militar în care ele au fost emise.

Primul din seria documentelor este tratatul din 1 martie 1542, încheiat de Petru Rares, la Suceava, cu margraful Ioachim al II-lea de Brandenburg (1532-1571), comandantul militar suprem al Sfîntului Imperiu, însărcinat cu despresurarea Budei. Deoarece acest pact secret are implicații directe în interpretarea celorlalte acte, vom reproduce cele mai importante pasaje ale sale⁶. Astfel, după ce relevă puternica ofensivă otomană asupra Europei, se arată că pentru a scăpa "din

nostru, am primit banii". Suma urma să fie restituită lui Petru Rareș sau urmașilor săi în două soroace: jumătate "la viitoarele serbări ale Paștilor anului 1548", iar restul în 1554.

Prin a doua obligațiune, mareaștrul se recunoștea dator față de voievodul Moldovei cu 300.000 de florini, ca urmare "a unei învoielii și pact încheiat, atingător de anumite trebi secrete". Acest document specifica că banii urmau să fie trimiși la trei luni "după ce cauzele pentru care am promis prealuminat domniei sale această sumă vor avea efectul dorit și se vor executa, așa precum sună cartea domniei sale această sigilată" (subl. ns.).

Emis în "tabăra de la Dunăre, de lângă Viena", deci în timpul în care putina și dezorganizată oștire cruciată se deplasa spre Buda, cel de-al treilea act reproduce unele din clauzele tratatului din 1 martie, menționând însă că "dacă mai sus numitul principe al Moldovei va executa această treabă, despre care păstrăm cartea sa însemnată cu mîinile sale proprii și sigilată și o va duce la bun sfîrșit, atunci noi vom fi obligați, sub credința noastră de principe și sub jurămîntul ce am făcut Cezarului a răspunde, a număra sau a face să se numere în mîinile mai sus numitului principe și ale urmașilor săi și a celor ce se sînt de el și sînt favorabili acestei cauze, îndată, la anul și ziua ce va urma după aceasta, suma de cinci sute de mii de galbeni ungurești de greutate bună și justă, în cetatea Liowului rusesc, fără de nici o fraudă și înșelăciune și fără de vreo altă uneltire ce s-ar putea inventa din legi sau afară din legi" (subl. ns.). Această ultimă procură menționa că domnul trebuia "să țină în oarecari locuri spioni buni și credincioși, care să cerceteze și să afle cu grijă deosebită și deplănată toate secretele inamicului"; să trimită prin Polonia treizeci de mii de boi, pentru care "va primi un preț drept și cuviincios în aur bun sau în postav", iar după terminarea cruciadei, Ioachim urma să arbitreze "neînțelegerile" lui Petru Rareș cu Polonia. "Toate acestea și fiecare în parte" mareaștrul le făcea "sub credința noastră de principe" și sub jurămîntul depus față de împărat.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, în momentul în care se organiza Liga creștină, iar unii pretendenți la tronurile Țărilor Române și-au intensificat activitatea politică, au fost redactate și alte acte privitoare la relațiile moldo-austriece. Acum, obligațiunea din 24 iunie 1542 se afla, foarte probabil, în mîinile unui oarecare Wolfgang, care, declarîndu-se nepot legitim al lui Petru Rareș, dorea să ocupe scaunul Mușatinilor. Pentru aceasta, el trebuia să dovedească că este urmașul acestui voievod. Astfel, "dosarul 1 martie 1542" se completează cu alte trei "piese"⁹, toate datînd din anul 1594: printr-un act emis la 20 aprilie de jurații din Sasin, orașul natal al pretendentului menționat, se arată că acesta era, într-adevăr, fiul legitim al lui Bogdan voievod, unul din urmașii lui Petru Rareș, și al Frăsinei Nagywarthi. Eliberat de episcopul de Nitru, cel de-al doilea document confirmă că Wolfgang era moștenitorul lui "Bogdan voievod, numit și Constantin, fiul mai mic al răposatului Petru cel Bătrîn", care, de frica turcilor, după uciderea fratelui său, Ștefan Rareș, a fugit în părțile Ungariei.

În sfîrșit, al treilea act păstrat este opera capitulului bisericii din Pojon, prin care, în urma audierii unor martori, se întărește această genealogie, menționîndu-se și faptul că, după moartea "tatălui său" întîmplată în Ungaria, îndată ce Wolfgang voievod ajunsese în etatea juniei, stimulat de bărbăția părintelui său, urmă studiile militare mai mulți ani".

"Înarmat" cu aceste acte, finarul pretendent se adresa împăratului¹¹, arătîndu-i că după dispariția "domnului Petru cel Bătrîn, principele cel de preafăcitate aducere aminte, această țară nu a mai fost condusă de nici un moștenitor legitim, ci de către persoane de condiție joasă, care apucară domnia cu puterea, prin intrigi de partide sau erau impuse de tiranul turc". Altfel timp cît el este "singurul și adevăratul" succesor al lui Bogdan-Constantin, voievodul care, în vremea împăratului Ferdinand, "și-a lăsat viața cu vitejie pe cîmpul de luptă împotriva turcului", cerea să fie recomandat și arhiducei Maximilian, care, la rîndul său, urma să intervină pe lîng principele Transilvaniei și boierii moldoveni în vederea ocupării tronului. Pentru aceasta el se obliga "să meargă pe urmele fericite ale iubitului său părinte", oferindu-și chiar "viața și averea pentru Majestatea Sa și luminata Casă de Austria".

În luna în care avea loc bătălia de la Călugăreni (august 1595), Rudolf al II-lea îi scria fratelui său¹² să trateze "cu luminatul principe al Transilvaniei ca numitul voievod să-și poată recăpăta domnia". La 6 septembrie 1595, după ce cîteva zile după ce Ilexemia Movila ocupase tronul Moldovei, Wolfgang s-a adresat și ducelui Saxoniei¹³, rugîndu-l să intervină pe lîngă Ioan George de Brandenburg, urmașul mareaștrului Ioachim al II-lea. Deși acesta l-a recomandat ca pe un finar pretendent care "nu cere nici bani nici altă avere", totuși, succesorul fostului căpitan suprem scria consilierilor săi, la 11 septembrie 1595¹⁴ că este incomod a-l primi, apoi și cauza este de așa natură, încît venirea sa în persoană aici nu este necesară. Peste numai o zi¹⁵, Wolfgang îi scria lui Ioan George de Brandenburg că acum cînd "Moldova a scăpat de sub servitutea cea crîncenă a turcului și a venit sub puterea Majestății Sale împărătești dorește să reînnoiască" prietenia întărită odinioară între Petru Rareș și Ioachim de Brandenburg. Cu toate că aflase că nu va fi primit la curtea acestuia, la 14 septembrie¹⁶, finarul pretendent s-a adresat din nou principelui, pe care îl numește "unchi și cumătru", arătîndu-i că în ziua de 29 octombrie trebuia să se afle la Cașovia, "unde ne așteaptă boierii din Moldova", și rugîndu-l să-l împrumute cu 2000 de taleri. Fiind

probabil refuzat, printr-o nouă epistolă expediată peste trei zile¹⁷, îl informa că deține obligațiunea din 24 iunie 1542, pe baza căreia spera să-și recupereze banii. La 24 octombrie, probabil pe când se afla în drum spre Cașovia, Wolfgang îi scria principelui Saxoniei¹⁸ despre "bațocura suferită", solicitându-i și acestuia un împrumut de 6000 de taleri și anunțându-l că "obligațiunea o trece către altă persoană".

Pentru anii care urmează, documentele păstrate nu conțin informații privitoare la această "moștenire"; abia la 13 august 1599, un oarecare Waldhausen anunța pe principele elector în legătură cu faptul că un evreu a cumpărat cu o sumă mică obligațiunea, vinzând-o, apoi, unui polonez cu 30.000 de galbeni¹⁹. Dintr-o altă epistolă nedată, aflăm că această tranzacție s-ar fi făcut în schimbul a 40.000 de galbeni, dar că pînă la urmă actul a ajuns în minile aceleiași pretendent Wolfgang²⁰.

Un alt act redactat de capitul bisenicii din Pojon în anul 1605²¹, conține noi informații în legătură cu istoria acestei procuri. Aflăm, astfel, că originalul ei a fost pierdut de voievodul Bogdan-Constantin atunci când el a fugit de "împăratul turcesc Soliman, care voia să-l piardă cu scopul de a ocupa mai ușor principatul Moldovei". Cercetând cu stăruință "timp de mai mulți ani", Wolfgang l-a găsit în Polonia, de unde l-a răscumpărat cu 27.000 de galbeni, concesionându-l sub anumite condiții lui Ștefan Hoszutothy, care urma "să aibă toată puterea de a încerca scoaterea acestor bani, ca un lucru propriu al său, cîștigat cu titlu just și legitim"²².

Noul procuror s-a adresat împăratului, căruia i-a solicitat executarea clauzei obligațiunii din 24 iunie 1542. Menționăm faptul că între altele, aceasta prevedea ca în cazul în care suma nu era restituită la termen, Petru Rareș sau urmașii săi "vor avea voie din partea noastră, cu sprijinul Majestății Sale imperiale romane, a ocupa, a deține, a poseda și a intra de fapt fără de vreo cercetare de mai înainte a cauzei și fără decret special în toate castrele, municipiile, fortărețele și orice alte bunuri ale noastre, împreună cu toate cele ce țin de ele, oricâte ar fi și orice numire ar purta, fără de a excepta nimic, și aceasta pînă cînd, în fine, vor fi satisfăcuți pentru des menționată sumă totală de două sute mii florini ungurești (subl. ns.). Deși Rudolf al II-lea i-a scris de trei ori urmașului lui Ioachim de Brandenburg, acesta nu numai că "îl purta cu vorba" pe Ștefan Hoszutothy, dar prin numeroase procese "îl aduce la săptă de lemn" pentru o datorie "împede", din moment ce, la 1564, însuși fostul principe elector a încercat să răscumpere prin fraudă originalul actului. De aceea, el solicita acum împăratului "*mandatum sine clausula de solvendo*"²³. Cu această ocazie a fost trimisă împăratului probabil și procura din anul 1564, prin care principele elector îl imputernicea pe evreul Low să răscumpere obligațiunea cu 40.000 de taleri²⁴. Și aceasta pentru a împiedica ajungerea acestui document în minile pretendentului Bogdan-Constantin, care tocmai se pregătea să atace Moldova²⁵.

Dintr-o scrisoare nedată²⁶ aflăm că secretarul cancelariei împăratului, Ioan Cristofor Fugger, știind că Ștefan Hoszutothy "a violat învoiala în puterea căreia trebuia să răspundă voievodului Wolfgang o anumită sumă de bani "se oferea ca mijlocitor, propunînd răscumpărarea actului cu o "sumă ușoară". Acest lucru nu s-a mai întîmplat, deoarece cunoscînd că obligațiunea a ajuns, probabil prin vînzare, în posesia unui alt pretendent, Ștefan Bogdan, care se recomanda drept fiu al lui Iancu Sasu și, deci, nepot al lui Petru Rareș. Creîndu-și și el o genealogie *ad-hoc*²⁷, a solicitat chiar intervenția regelui Angliei pentru recuperarea moștenirii bunicului său²⁸. Într-adevăr, la 15 octombrie 1607, Iacob I îl ruga pe "cumnatul și amicul nostru" principele de Brandenburg să-i restituie lui Ștefan Bogdan 200.000 de galbeni pe care "bunul înălțîmii Voastre, Ioachim, de fericită și strălucită amintire i-a luat cu împrumut de la bunul său, Petru, principele Moldovei". Peste două luni, la 12 decembrie 1607, noul pretendent scria din Berlin suveranului englez²⁹, arătîndu-i că această obligațiune care "trecînd din mîină în mîină", ajungînd și în posesia unor "persoane necuvîntătoare", se află acum la el. În oraș se afla acum și fostul pretendent Wolfgang, care, în ziua următoare, trimitea o lungă scrisoare principelui elector³⁰: el este singurul moștenitor legitim al lui Petru Rareș; la 1595, a acceptat să fie expediat doar cu vorbe frumoase, deoarece avea o situație materială bună; acum, după ce a fost de trei ori în captivitate, a ajuns "la sărăcia cea mai de pe urmă"; de aceea a fost nevoit să concesioneze obligațiunea lui Hoszutothy, care fîra a respecta condițiile contractului, a vîndut-o unui oarecare Szebenick; în final, îl roagă pe principe să nu achiziționeze actul înainte de a-l informa și pe el, deoarece își păstrează încă toate drepturile.

După această dată, nu mai avem stiri în legătură cu procura din 24 iunie 1542; nu este exclus ca ea să fi fost răscumpărată tocmai în acești ani de Casa de Brandenburg. În acest sens pledează și faptul că pretendentul Ștefan Bogdan, care din 1608 a rezidat la Constantinopol, solicitînd deseori sprijinul financiar al regelui Angliei în vederea cumpărării tronului Moldovei, nu a mai făcut referiri la acest document³¹. În schimb, există informații de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, în legătură cu obligațiunea din 29 iunie 1542. În aceleași arhive berlineze, Al. Papiu Ilarian a depistat o întreagă corespondență purtată de principele Saxoniei Frederick Wilhelm cu un oarecare Wildvogel, în anii 1687-1688, în legătură cu cea de-a doua procură³². Aceasta se afla acum, împreună cu originalul tratatului din 1 martie 1542, "fără de titlu și fîra vreo *causa debendi*", în posesia lui Frederic de Dolaw.

Cu toate că, la 30 septembrie 1687, principele scria că *"o asemenea obligațiune pe noi nu ne poate lega, deoarece condițiunile ce se cuprind întrînsa niciodată nu s-au dus la îndeplinire de către voievodul moldovean, iar timpul prescripțiunii a trecut de cincă ori"* (subl. ns.), totuși, la începutul anului următor, ea a fost răscumpărată, împreună cu copia tratatului de la Suceava, cu doar 3000 de taleri³³.

Din nefericire, nu avem cunoștință de modul cum au ajuns în arhivele berlineze actele din 1 martie și 6 iulie 1542. Faptul în sine demonstrează, oricum, grija urmașilor principelui Ioachim pentru păstrarea numelui acestei familii.

Anumite "curiozități" și unele semne de întrebare se mențin chiar și în urma succintei prezentări a acestor documente: au existat, într-adevăr, creanțe moldovenești la 1542? Dacă răspunsul ar fi afirmativ, de unde a achiziționat Petru Rareș acești bani și care a fost suma reală trimisă cruciaților? De ce s-au emis trei obligațiuni diferite la intervale foarte mici de timp? Ultima procură a înlocuit-o pe a doua, iar aceasta, la rîndul ei, pe prima sau și-au păstrat valabilitatea toate trei? A expediat domnul Moldovei vitele promise și care a fost numărul lor?

Răspunsurile date de istoriografia noastră acestor întrebări au fost, de cele mai multe ori, contradictorii. Cei mai mulți cercetători au considerat că austriecii au fost debitori doar cu 200000 de florini. Astfel, referindu-se la prima poliță, I. Ursu arată că "acest împrumut pe termen lung făcut de Rareș la o vîrstă înaintată, ne indică pasiunea pe care a pus-o pentru triumful oastei creștine"³⁴. Alți istorici au afirmat însă că oastea cruciată "a fost întreținută, practic, sub raport financiar, în bună parte, de domnul Moldovei"³⁵. N-au lipsit nici speculațiile interpretative. Astfel, după opinia unui cunoscut medievist³⁶, Ioachim al II-lea de Brandenburg ar fi exploatat îngenuncherea Moldovei față de turci și buna credință a voievodului... și-i mai ceru un ajutor bănesc în valoare de trei sute de mii de florini ungurești, trimițînd pentru așa ceva o altă obligație, în scris, înlocuită cu o alta din 6 iulie, în care fu pusă suma întreagă de 500 000 de galbeni". Intrucît urmașii lui Petru Rareș s-au judecat doar pentru două sute de mii de galbeni, s-a crezut că banii prevăzuți în ultima procură n-au mai fost expediați.

Și în ceea ce privește numărul animalelor care ar fi fost expediate cruciaților există inadvertențe: în timp ce unii cercetători consideră că au fost trimiși 30 000 de boi, numărul menționat în primul act, alții dublează efectivul³⁷, luînd în considerare, deci, și a treia obligațiune, ajungîndu-se, probabil ca urmare a unei greșeli de tipar preluată în mod mecanic și de alți istorici, la 300 000 de animale³⁸. Judecate doar în acest context, aceste erori nu par a fi atât de grave; din nefericire, luînd în considerare și aceste date, unii cercetători au tras concluzii deformate privitoare la creșterea animalelor în spațiul românesc.

Regretatul istoric Alexandru I. Goanța propunea chiar și o explicație în legătură cu scoaterea din țară a acestui număr mare de boi: faptul s-ar datora secetei și foametei care a urmat invaziei lăcustelor, calamitatea fiind "un bun prilej folosit de Petru Rareș pentru a-și reface bugetul casei", domnul cumpărînd vitele la un preț derizoriu³⁹.

Trebuie să arătăm, mai întîi, că este foarte probabil ca domnul Moldovei să nu fi trimis nici măcar un galben lui Ioachim al II-lea de Brandenburg. Pentru a argumenta acest punct de vedere, considerăm că trebuie să revedem contextul în care Petru Rareș a purtat tratativele cu comandantul cruciadei⁴⁰.

Deși nu ne sînt cunoscute tratativele purtate la Constantinopol de fostul voievod cu oficialitățile otomane, din unele rapoarte reiese faptul că retrocedarea tronului s-ar fi făcut în schimbul unei mai strînse colaborări a Țării Moldovei cu Poarta. Aflat în drum spre cetatea sa de scaun, Rareș scria din Silistra că "împăratul cel neînvîrș, domnul nostru atotmilostiv și preînălții pași, domnii noștri milostivi, mi-au dat înapoi Moldova, țara noastră, întocmai cum am avut-o și mai înainte și pe deasupra ceea ce țineam înainte în Ardeal" (subl. ns.)⁴¹. Și din unele surse poloneze aflăm că "l-a iertat și i-a întors țara ce i-o luase și Tighina, numai să plătească pentru zidirea cetății 10 000 de zloți"⁴². Această informație este confirmată de însuși domnul Moldovei, care scria suveranului jagellon că "ne-am rugat lui Dumnezeu ca să-mi dea viață să scot toată țara de la turci și de la păgîni și Dumnezeu ne-a ajutat că am obținut-o toată de la turci, cu ajutorul Domnului, numai Tighina n-am cîpătat-o, dar am nădejde în mila Domnului și în îndurarea Măriei Voaste, milostive rege, că turcii mi-or da înapoi". Deoarece "între timp tare am cîdzut, cutreierînd prin țări străine, orice am avut totul am pierdut, el îi cerea lui Sigismund 10 000 de zloți, iar dacă "nu vei voi să-mi dăruiești acești zloți, atunci te rog să-mi împrumuți pînă cînd voi prinde putere" (subl. ns.)⁴³.

Cu toate că regele se arată a fi mai înțelegător față de situația în care se afla Petru Rareș — și aceasta, probabil, în urma intervenției ginerelui său, Ioachim al II-lea de Brandenburg —, totuși el îi refuză sprijinul financiar⁴⁴, înfrînzînd se pare în mod intenționat⁴⁵ și solia moldovenească trimisă la Moscova: o cronică rusească menționează faptul că abia la 8 noiembrie 1542, reprezentanții voievodului au ajuns aici, cerînd ca "marele împărat să-l miluiască, dîndu-i posibilitatea să se răscumpere de la sultanul turcesc" (subl. ns.)⁴⁶.

De asemenea, există și alte informații în legătură cu sumele mari de bani pe care le solicita Petru Rareș orașelor ardelenice cu ocazia expedițiilor efectuate peste munți în cea de-a doua domnie⁴⁷. Și toate acestea nu aveau decît un scop: răscumpărarea de la otomani a pămînturilor strămoșești.

Istoriografia noastră a pus, uneori, în antiteză atitudinea domnului față de cea a colaboratorilor săi: în timp ce el dorea să iasă de sub "robia turcească", marea boierime ar fi preferat o colaborare cu Poarta otomană, lezînd, astfel, interesele țării. Acest punct de vedere nu are însă o bază documentară. Dimpotrivă, izvoarele păstrate demonstrează că această importantă categorie socială nu a fost dezinteresată de soarta Moldovei. În acest sens, atragem atenția asupra unei scrisori expediată din Constantinopol, la 30 martie 1541, de către Ieronim Laski lui Ferdinand de Habsburg, prin care îi sugera "regelui romanilor" să-i promită ajutor lui Petru Rareș în vederea recuperării Tighinei. Cunoșcînd, probabil, stadiul tratativelor moldo-otomane, abilitul diplomat arăta că numai în aceste condiții domnul ar fi dispus să colaboreze cu creștinii și aceasta nu numai pentru că el nu are cei 100 000 de florini promisi sultanului, dar și pentru că "moldovenii nici într-un chip nu pot accepta să piardă cea mai frumoasă parte din Moldova și mereu vor îndemna pe domni la rîscoală, iar el nu va putea să se împotrivească dacă ei vor ști că Măria Ta îi vei sprijini cu bani (subl. ns.)"⁴⁸. De remarcat este faptul că și hatmanul Petru Vartic declara regelui polon, în vara anului 1542, că stăpînului său nu va lupta alături de Soliman Magnificul "și dacă acesta ar vrea din răspuț să îndeplinească, totuși moldovenii nu i-ar încuviința", refuzînd să mai fie supușii lui (subl. ns.)⁴⁹.

Așadar, este foarte probabil ca austriecii, care, din surse constantinopolitane cunoșteau preocuparea factorilor de decizie și Țării Moldovei privind răscumpărarea teritoriului pierdut la 1538, să fi inițiat tratativele secrete cu Petru Rareș. Așa se explică, credem, coincidența dintre suma cerută de sultan pentru răscumpărarea Tighinei, cunoscută de Laski, cu cea pe care domnul Moldovei i-ar fi împrumutat-o comandantul cruciadei la 24 iunie 1542: 100 000 de galbeni.

Admitînd că perseverentul voievod ar fi reușit să strîngă această însemnată sumă, nu ne explicăm, totuși, de ce nu a expediat-o sultanului și a preferat să subvenționeze o cruciadă, care chiar dacă ar fi despresurat Buda, nu ar fi putut să nimicească cea mai mare putere militară a timpului. Există probe documentare puse recent în circuitul științific, care demonstrează că, în schimbul mării haraiului, la începutul celei de-a doua domnii, Soliman i-a înapoiat lui Rareș un număr de sate din raiaua Bender⁵⁰. Însuși domnul scria acum regelui polon în legătură cu acea "bogată parte a țării noastre, pe care a luat-o împăratul turcesc și pe care ne-a dat-o înapoi cu tot folosul. Nu ne-a dat însă înapoi Tighina, dar am noroc de un sat, care mi-i drag mie și am nădejde în milostivul Dumnezeu și în împăratul turcesc că ni-l va da înapoi, trecînd din acel drum (hotar — n. ns.)"⁵¹. Rareș mai spera, așadar, ca sultanul să-i restituie "voievodatul Țării Moldovei cu toate, precum a fost în timpul tatălui său și al bunicului său, în care hotare l-au ținut acei înaintași ai săi"⁵².

Concomitent, voievodul purta tratative și cu cruciații, pe care încerca să-i convingă de sincera sa colaborare. O solie trimisă în Polonia în prima parte a anului 1542⁵³, sub conducerea hatmanului Petru Vartic relatează că Rareș era dispus "să-și răscumpere libertatea sa cu puterea și armele din pricină că acela (sultanul) și-a încălcat credința față de el", netînuînd seama de "tratatul și înțelegerea încheiate de înaintașii săi cu moldovenii". Mai mult, în loc să-i înapoieze Tighina, așa cum prevedea legămîntul făcut la Constantinopol, Soliman ar fi cerut și Orheiul, trimițînd chiar "țărani de neam turcesc" să locuiască în Moldova. Această interesantă informație, care avea un caracter secret, trebuie însă utilizată cu o oarecare prudență: este foarte probabil ca solii moldoveni să fi exagerat pericolul otoman în vederea atragerii la cruciadă ce se organiza tocmai atunci și a regelui polon. Pe de altă parte, s-ar putea crede că atitudinea sultanului l-ar fi determinat pe Rareș să-l subvenționeze pe Ioachim al II-lea de Brandenburg. O cercetare atentă a tratatului din 1 martie 1542 demonstrează nu numai faptul că domnul Moldovei nu l-a finanțat pe căpitanul suprem al cruciadei, ci, dimpotrivă, acesta se obliga să-l răsplătească pe voievod pentru serviciile făcute cu o mare sumă de bani: "Și după ce toate acestea se vor face astfel și se vor pune în lucrare (este vorba de angajamentele privitoare la participarea domnului la cruciadă, prezentate mai sus — n. ns.), atunci grația sa prealuminată (principele Ioachim — n. ns.) s-a obligat în scris, cu jurămînt și în credința sa de principe, în numele său și a urmașilor săi, că în recompensa acestei federațiuni și uniri ne va răspunde, după terminarea acestei cauze, într-un timp determinat și la zi și loc anumit o sumă însemnată de galbeni ungurești în aur, de greutate bună și justă ori în groși talanți și va face a se număra suma întreagă în mîinile noastre sau ale celor ce vor avea mandat la aceasta, așa precum mai pe larg se cuprinde în cartea prealuminată a domniei sale ce se află în păstrarea noastră și este însemnată cu mîna sa proprie și sigilat cu inelul său secret" (subl. ns.)⁵⁴.

Așadar, între tratatul din 1 martie și actul din 24 iunie nu există nici o contradicție: în loc ca Ioachim al II-lea să arate că "după terminarea acestei cauze" datorează domnului Moldovei 100.000 de galbeni, sumă cu care acesta urmărea, probabil, să răscumpere cetatea Tighina, principele a eliberat prima procură în care specifica că el a primit

„o sută de mii de florini ungurești numărati în bani gată”. „Scenariul” pare a fi fost următorul: în urma tratativelor purtate la Suceava, s-a încheiat pactul din 1 martie și, probabil, și proiectul primei obligațiuni; apoi, soli moldoveni însoțiți de diplomați austrieci s-au deplasat la Viena, unde comandantul suprem al cruciadei a autentificat procura.

Cum se explică, totuși, eliberarea actului din 29 iunie 1542? Trebuie să remarcăm, mai întâi, că cea de-a doua obligațiune pare a fi un codicil al primei procuri, redactat, probabil, în urma unor noi tratative. Analizând deosebirile existente între cele două documente, am putea deduce care a fost conținutul discuțiilor purtate: astfel, dacă prin actul din 24 iunie, Ioachim al II-lea de Brandenburg se obliga să ramburseze banii în două tranșe și anume una sută mii florini la viitoarele serbări ale Paștilor anului 1548 la nașterea lui Hristos, iar ceilalți una sută mii florini în vom răspunde în anul 1554”, cel din 29 iunie prevedea nu numai creșterea sumei la 300 000 de galbeni, fără a se mai menționa și transportul de vite, bani care urmau să fie înapoiati la trei luni „după terminarea acelor trebi”. Această clauză acceptată de austrieci, probabil în urma sugestiei venită din partea aceluiași Ieronim Laski, care trebuie să fi cunoscut faptul că sutanul ridicase prețul de răscumpărare a Tighinei, explică nevoia cit mai urgentă de bani a lui Petru Rareș. Principele elector a acceptat aceste condiții, deoarece trebuie să fi fost conștient că, fără sprijinul Moldovei, mica și dezorganizată sa oaste va eșua sub zidurile Budei. Așa se explică, credem, de ce, peste numai o săptămână, căpitanul suprem autentifica „în tabăra de la Dunăre” și cea de-a treia procură prin care se obliga să-i dea lui Petru Rareș, la un an după victoria cruciadei, nu mai puțin de 500 000 de galbeni, iar pentru cei 30 000 de boi care urmau să fie trimiși prin Polonia să se primească „un preț drept și cuviincios în aur bun sau în postav” (subl. ns.).

În aceste tratative secrete a fost implicat austriacul Iacob Fischer, care a adus probabil procurile în Moldova în vara anului 1542. Din unele izvoare aflăm că la 27 august acesta pleca din Suceava spre curtea lui Ferdinand de Habsburg, iar în drum, trecând prin Transilvania, urma să elibereze pe ostăteci moldoveni aflați în cetatea Făgărașului⁵³. La 20 septembrie, el se afla în tabăra de lângă Pesta, unde a prezentat raportul privitor la această solie.

Depistat în arhivele berlineze de către N. Iorga, acest document aduce o oarecare lumină asupra relațiilor moldo-austriece din acest an: aflăm, astfel, că, între timp, Rareș trimisese patru soli în Ungaria care n-au reușit însă să ajungă pînă la oastea cruciată; că informația transmisă totuși de domnul Moldovei conform căreia sultanul nu va participa în persoană la această campanie, dar că are de gînd să întreprindă o mare expediție în primăvara următoare i-a ajutat mult pe austrieci, care erau speriați de zvonul că Soliman se afla în marș spre Ungaria. În același timp, diplomatul austriac arată că Rareș îi sfătuiă pe cruciați să elibereze Buda înaintea campaniei preconizate de otomani în anul următor; el urma să participe la luptă, dar într-o tabără separată, fapt ce îi va permite să transmită creștinilor știrile necesare obținerii victoriei; oastea cruciată are în voievodul Moldovei un prieten, care este gata să-și jertfească chiar și fiul trimis ostatic la Constantinopol, cu toate că „pe el l-au părăsit creștinii, cînd a trebuit să lupte contra sultanului și a regelui Poloniei”; promite că-și va îndeplini promisiunea privitoare la aprovizionarea oștenilor cu vite și recomandă lui Ioachim al II-lea să ierneze cu armata sa în Transilvania.

Peste numai cîteva zile, la 9 octombrie 1542, căpitanul suprem al cruciadei a dat semnalul de retragere de sub zidurile Pestei, campania terminîndu-se cu un fiasco. Or, abia acum Petru Rareș își începea expediția peste mînti, de unde se va întoarce la sfîrșitul lunii noiembrie.

Așadar, există destule argumente pentru a considera că tratatul din 1 martie 1542 nu este un fals⁵⁷ și nici doar un simplu proiect⁵⁸. El este un act original, validat de semnătura autografă cu alfabet latin și sigiliul secret al celui mai demn urmaș al lui Ștefan cel Mare⁵⁹. Așa cum s-a arătat recent, complexa sa activitate ne dezvăluie un adevărat „prînz luminat” al Renașterii, care, foarte probabil, cunoștea chiar și limba latină⁶⁰.

NOTE

1. Sub titlul *Tratat de alianță în contra turcilor la anul 1542 între Petru domnul Moldovei și Ioachim elector de Brandenburg*, aceste documente au fost semnalate pentru prima dată în *Uricariul*, vol. V, 1862, p. 282-303.
2. *Tesaurul de monumente istorice pentru România*, t. III, București, 1864, p. 7-54.
3. Traducerile tratatului din 1 martie 1542 ca și ale celor trei procuri au fost reproduse și în culegerea elaborată de Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 160-179.
4. Faptul a fost remarcat de Ștefan S. Gorovei în lucrarea *Petru Rareș*, București, 1982, p. 203.
5. *Ibidem*; vezi și D. Ciurea, *Diplomatica latină în țările române. Noi contribuții*, în AIIAI, t. VIII, 1971, p. 21.
6. Pentru acest document am folosit ediția Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *op.cit.*, p. 160-163. În tratat există cîteva expresii care pot căpăta interpretări contradictorii: faptul că Petru Rareș se obliga „să păstreze credința

- catolică" nu înseamnă că el și țara sa trecuseră la această religie. Este foarte probabil vorba doar de unirea tuturor creștinilor în acest front antiotoman; așa se explică, credem, de ce lumea catolică a acceptat ca această cruciadă să fie condusă de protestantul Ioachim al II-lea de Brandenburg. Atragem atenția și asupra unor sintagme cum ar fi: "să putem câpăta îndărăt cetățile și posesiunile noastre", care, așa cum vom arăta în continuare, se referă la recuperarea raielelor și, în primul rând, a Tighinei.
7. Semnătura autografa a voievodului este reprodusă de Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 16. De altfel, și procurile menționează faptul că acest tratat are semnătura lui Petru Rareș.
  8. Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 164-170.
  9. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 24-28.
  10. Pentru activitatea acestui pretendent, vezi Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. XCII; C I, t. VIII-DX, p. 125.
  11. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 28-29.
  12. *Ibidem*, p. 29-30.
  13. *Ibidem*, p. 30-33.
  14. *Ibidem*, p. 33-34.
  15. *Ibidem*, p. 34-35.
  16. *Ibidem*, p. 37-38.
  17. *Ibidem*, p. 39.
  18. *Ibidem*.
  19. *Ibidem*.
  20. *Ibidem*, p. 40.
  21. *Ibidem*, p. 40-42.
  22. *Ibidem*.
  23. *Ibidem*, p. 42-43.
  24. *Ibidem*, p. 23.
  25. Vezi nota nr. 10.
  26. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 43-44.
  27. *Ibidem*, p. 46-47. Al. Papiu Ilarian, confundând pe Bogdan-Constantin, fiul lui Petru Rareș, cu copilul omonim al lui Lăncu Sasu, credea că această genealogie aparține lui Wolfgang (*Ibidem*, p. 47-49). Or, în această spiță de neam "a principelui Petru al Moldovei", între urmașii lui Lăncu Sasu apare "fiul al doilea, Bogdan, care trăiește și este moștenitor legitim", sub care se menționează "eu sint urmașul legitim", expresie prin care era desemnat pretendentul Ștefan-Bogdan. Din această genealogie nu înțelegem, credem, a fost eliminat al treilea fiu al lui Petru Rareș, Constantin, numit de actele berlineze și Bogdan, presupusul tată al lui Wolfgang.
  28. *Ibidem*, p. 50-51.
  29. *Ibidem*.
  30. *Ibidem*, p. 52.
  31. Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a Țărilor române (1590-1630)*, București, 1981, p. 363-380.
  32. A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 52-54.
  33. *Ibidem*, p. 54.
  34. I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1925, p. 77.
  35. Eugen Denze, *Moldova lui Petru Rareș între imperii și otomani*, în AIIAI, t. XXV/1, 1989, p. 246.
  36. Alexandru I. Gonta, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, ediție, prefață, bibliografie și indice de I. Caproșu, București, 1989, p. 128. Pentru alte opinii, vezi Constantin Rezachevici, *Politica externă*, în vol. *Petru Rareș*, red. coordonator Leon Șimanschi, București, 1978, unde se prezintă și cea mai documentată schiță a contextului european în care a activat voievodul Moldovei; Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, București, 1978, p. 112-113 și p. 155, n. 675; Dumitru Almas, *Petru voievod Rareș*, București, 1970, p. 106.
  37. Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 112-113. S-a afirmat chiar că Rareș "împrumută principelui german Ioachim de Brandenburg suma de 100 000 de florini, rezultată din vânzarea a circa 50.000 de boi" (*Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 577).
  38. I. Ursu, *op. cit.*, p. 76; Dumitru Almas, *op. cit.*, p. 106.
  39. Alexandru I. Goanța, *op. cit.*, p. 128.
  40. Pentru politica externă promovată de Petru Rareș, vezi valorosul studiu al lui Constantin Rezachevici, citat la nr. 36.
  41. N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. XXXVI.
  42. Idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 349.
  43. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 41.
  44. *Ibidem*, p. 44 și 63.
  45. *Ibidem*, p. 83.
  46. Tudor Alexandru Stoianovici, *Relațiile lui Petru Rareș cu Rusia*, 1946, p. 16.
  47. Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 239-240; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 72. Și Macarie nota că "în Țara Ardealului a făcut fapte vitejești și a adunat în tezaur multime de aur" ("Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revizuită și completată de F.P. Panaiteșcu, București, 1959, p. 103).
  48. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II/1, București, 1891, p. 217.
  49. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 248.

50. Valeriu Veliman, *Noi precizări în legătura cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în RA, nr. 2, 1984, p. 203-212.
51. Ilie Corfuz, *op. cit.*, p. 687-704. În acest sens, vezi și documentele publicate recent de Constantin Rezachevici în RI nr. 7-8, 1990, p. 687-704.
52. Ilie Corfuz, *op. cit.*, p. 36.
53. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 703-704.
54. Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 162.
55. Andrei Veress, *op. cit.*, p. 26.
56. N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, I, București, 1895, p. 108-110. Iacob Fischer a revenit în Moldova; cunoaștem, astfel, că la 8 decembrie 1542, el pleca din Suceava, îndreptându-se spre Transilvania (Andrei Veress, *op. cit.*, p. 32). Cf. I. Ursu, *op. cit.*, p. 77-78.
57. După opinia lui D. Ciurea (*op. cit.*, p. 21), acesta ar fi un "pretins tratat", iar "semnătura ireală a domnului «Petrus woiwida manus pp» nu poate fi verificată. Apoi, formularul tratatului ar fi defectuos "în comparație cu actul de alianță al lui Petru Rareș cu regele Ferdinand" din anul 1535. Trebuie să arătăm însă că, având în vedere caracterul special al pactului din 1 martie 1542, acesta nu poate fi comparat cu jurământul de credință luat domnului Moldovei de către trimisul austriac G. Reicherstorffer, cu șapte ani mai înainte.
58. *Istoria militară a poporului român*, vol. II, București, 1986, p. 426.
59. Din informațiile transmise de Al. Papiu Ilarian aflăm următoarele: "Acest act l-am copiat eu însumi după originalul scris pe pergament, format mare... Sigiliul pendinte, din ceară roșie, acum este sfărâmat de tot. Pe la 1576, când sigiliul era întreg, un notar public l-a facsimiliat... Acesta reprezintă capul de bour cu steluța, dar fără semilună și deasupra coarnelor urmărește patru litere majuscule: P.W.H.M., care negreșit vor fi însemnând: Petrus Woiw. Hospod. Moldav." (*op. cit.* p. 8).
60. N. Grigoraș, *Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș*, în Rd I, nr. 7, 1985, p. 650-657.

ADDENDA După redactarea acestui studiu, am depistat o altă informație, care merită să fie relevată. Este vorba despre un raport redactat de Giovanni de Marini Poli, în august 1595, în orașul Praga, adresat împăratului, după concedierea sa de către principele Transilveniei. Deși a fost împiedicat să ajungă în Moldova, diplomatul italian știa că acele două provincii românești "s-au dăruit din a lor voință" lui Rudolf al II-lea. "Și aceasta s-a făcut fără nici o răsplată sau plată — așa cum se făcuse pe vremea neînvingutului Carol Quintul cu marele Petru Moldoveanu [...] după cum mi-a spus Aron vodă că s-ar fi învoit Rareș prin mijlocirea marchizului de Brandenburg, pe atunci comandant suprem al Imperialilor, cu săgăduiala de o jumătate de milion de aur ca plată anuală — ci doar cu ostenele mele [...] fără nici o plată sau răsplată, cu succesele notorii ce s-au obținut în slujba Maiestății Voastre Cesaree și a creștinătății" (Călători străini despre Țările Române, III, București, 1971, p. 259).

Însă, la 1595, unii factori de decizie din spațiul românesc știau că nu Petru Rareș a finanțat cruciada antiotomană, ci, dimpotrivă, pentru sprijinul ce trebuia să-l acorde lumii creștine, el urma să fie plătit de austrieci.

MIȘCĂRI SOCIALE ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. GENEZĂ ȘI CARACTERISTICI

Résumé

L'étude du social comme forme d'opposition doit avoir en vue plusieurs facteurs qui ont déterminé la genèse, les caractéristiques et la finalité des mouvements sociaux d'une certaine période.

C'est dans cette direction que s'inscrit cet article aussi qui analyse les troubles sociaux d'une période mouvementée (1595-1653), sur laquelle il n'existe pas encore d'ouvrage de synthèse. L'auteur prend en considération, dans l'explication de la genèse des mouvements sociaux, tant les facteurs économiques et sociaux — sur lesquels on a trop insisté jusqu'à présent. — que les facteurs démographiques, naturels, politiques et militaires.

Les caractéristiques de ces mouvements dérivent de la constatation que leurs objectifs sont de nature socio-politique et que, pour cette période, il ne s'agit pas de manière prépondérante de mouvements des boyards, des paysans et des citoyens.

D'habitude, ces mouvements ont été lancés par la petite noblesse "de campagnes": ils ont coalescé des paysans et des citoyens. La finalité de ces mouvements s'est concrétisée dans l'élimination des princes regnants qui ont été très obéissants à la Porte Ottomane et qui ont favorisé de manière exagérée le monopole des fonctions publiques par les Levantins.

Pour aboutir à des conclusions correctes, il est nécessaire l'élargir la recherche pour tout le XVIIe siècle et pour les deux pays roumains. C'est le projet de l'auteur pour l'avenir.

te în vedere), niciodată unitar. Este tocmai ceea ce încearcă lucrarea de față, aducând în discuție și alți factori — naturali, demografici, politici, militari — care, conjugându-se uneori, conturează mai aproape de adevăr geneza puternicelor răfuieli sociale din această perioadă.

Intrată, la începutul secolului al XVII-lea, într-o etapă de lentă refacere³, economia Țării Moldovei dispunea de condiții favorabile — naturale, umane, materiale — pentru un curs ascendent. Dar, existența unei situații politico-militare de o mare instabilitate, frecventele invazii și devastări ale oșilor străine, precum și calamitățile naturale — seceta și epidemiile, ca și cele sociale — foametea, au determinat o înrăutățire a situației economice-sociale, constituindu-se în importante cauze ale izbucnirii mișcărilor țărănești sau boieresti, ori a manifestării altor forme ale tensiunilor sociale, precum nesupunerea la lucru, fuga sau hauiduca.

Această stare de lucruri n-a scăpat din vedere contemporanilor, care spuneau despre Moldova că este "stricată și pustiită de oști de nu se mai putea tocmai țara și hi pace"⁴, în vreme ce Miron Costin, câteva decenii mai târziu, va nota (referindu-se la această perioadă) despre "cumpănite acestea vremi de acum... și cumpănă mare pământului nostru și noă"⁵ (desigur, cronicarul se gîndea și la accentuarea suzeranității otomane asupra Moldovei).

Cercetările românești de istorie a mișcărilor sociale au cunoscut, de-a lungul timpului, vizibile inconștanțe. Sporadice și inegale într-o vreme cînd istoria era mai ales politică și culturală, restituirea socialului ca formă de opoziție a luat un caracter constant, uneori chiar programatic, numai în ultimele decenii.

În acest efort n-au lipsit nici exagerările, căutîndu-se răscoale acolo unde n-au fost și interpretîndu-se ca atare tulburări de cu totul altă natură.¹ Și aceasta pentru a se justifica principiul luptei de clasă și a se găsi mereu noi acte de acuzare a boierimii, clasă care trebuia să poarte întreaga vinovăție a răului social.

Perioada cuprinsă între începutul domniei lui Ieremia Movilă (1595) și încheierea celei a lui Vasile Lupu (1653) a cunoscut o intensificare fără precedent a mișcărilor sociale (îndeosebi în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea), atât în Moldova, cât și în Țara Românească.

Desfășurate într-un cadru intern și internațional deosebit de complex și tensionat, determinate, într-o bună măsură, de o situație economico-socială nefavorabilă, aceste mișcări au prezentat elemente specifice, necunoscute până atunci. Așadar studiarea genezei, caracteristicilor și a finalității mișcărilor sociale din perioada menționată își găsește o deplină justificare.

Studiile care li s-au consacrat pînă acum² pornesc de la cercetarea condițiilor de viață materială a categoriilor sociale oprite, punînd accent mai ales pe aspectele economico-sociale, considerate drept cauze principale ale izbucnirii mișcărilor respective. De asemenea, cercetarea acestor evenimente s-a făcut separat (mai ales momentele 1616-1619, 1626-1630 și 1633 au fost avu-

Lăsând satele "răshirate și pustiite"⁶, producând mari distrugerii și părăsirea masivă a moșilor sau chiar a țării de către contribuabili, războaiele, invaziile, luptele pentru tron, înăsprirea suzeranității turcești (după 1612) au creat o situație deosebit de gravă pentru Moldova. În aceste împrejurări, nu este de mirare că un deumnitar polon afirma: "această sporire a dărilor a distrus țara și oamenii nu mai sînt acolo, herghelii de cai și turme de oi puține, vite nu așa de multe. Va ajunge de bună seamă o pustietate"⁷, vorbindu-se, cu exagerare, desigur, de o populație a Moldovei de numai 15.000 de locuitori.⁸

La toate acestea se adăugau frecventele perioade de secetă, cu inevitabila foamete ce urma, înregistrate între anii 1601-1603 (aceasta fiind crotăită și cu o epidemie de ciumă, care l-a silit pe Ieremia Movilă să-și schimbe mereu reședința), 1618-1619, 1621, 1632-1634, fenomene ce accentuau bejenia, moldovenii fugind "în țara sultanului", Volhînia și Podolia sau "în codri"⁹. Avea dreptate ambasadorul olandez la Poartă cînd scria, în 1632, că Moldova era "golită de locuitori, la care s-a și ajuns aproape"¹⁰.

Legătura de cauzalitate dintre manifestarea aproape concomitentă a tuturor acestor fenomene și intensificarea (uneori chiar în aceste perioade — cum sînt 1618-1619, 1632-1634) a mișcărilor este sugerată și de unele aspecte ale vieții sociale, care devin definitorii pentru perioada menționată.

Este vorba despre procesul de vecinire a țăranilor liberi, ce capătă o deosebită amploare, prin care stăpîinii de pămînt, laici sau ecleziastici, le cîtorbeau pămînturile "cu sîla și cu mare asuprire"¹¹ sau "cu multe nevoi și greutate și împresurări"¹².

Mijloacele utilizate pentru a intra în stăpînirea ocinilor răsesești erau variate, de la abuzuri și înșelătorie la camătărie și mită, fără însă să se vindeau pămînturile "pentru mare sărăcie" sau pentru "dări grele și aspre". Această stare de lucruri înrăutățea situația materială a țăranilor, transformînd o mare parte din ei în "vecini în veci", fapt ce a contribuit la accentuarea tensiunilor sociale, îndeosebi a fugii.

Soluția întrevăzută de unii domni, precum Ieremia Movilă, Radu Mihnea și, mai ales, Miron Barnovschi, înființarea de slobozii, s-a dovedit salvatoare, încît Moldova, constata cronicarul, "s-au împlutu de tot bivșugul și s-au împlut de oameni"¹³. Însă măsurile drastice solicitate de Vasile Lupu referitor la vecinii fugiți — "unde îi va afla să-i apuce de grumaz și să-i aducă înapoi cu toate bucatele lor"¹⁴ — n-au fost de natură să extindă "bivșugul" și asupra categoriilor sociale oprimăte, deși răbufniri sociale Moldova n-a cunoscut în timpul "fencetei" domniei a Lupului Vodă, cu excepția celor legate de criza politică din primăvara anului 1653.

De asemenea, legarea parțială și apoi definitivă de glie a vecinilor, printr-un sir de măsuri luate de Ștefan Tomșa II, Miron Barnovschi și Vasile Lupu¹⁵, consfințită în Pravila Vasiliană din 1648¹⁶, a determinat reacții energice din partea acestora, revoltele din nordul Moldovei în perioada 1628-1630 fiind numai un exemplu în acest sens.

Desfășurarea într-un context economic în general nefavorabil, într-un cadru politic foarte instabil — 17 domnii în 58 ani — și într-o atmosferă socială tensionată, mișcările la care ne referim și-au sporit considerabil intensitatea și amploarea, fiind mult mai dese și mai numeroase decît în secolul precedent.

Sub conducerea boierimii "de țară" uneori (ca la 1615, 1618 și 1633), în alianță cu țirgovetii și slujitorii (precum în perioadele 1616-1620, 1626-1630 și la 1633), țăranimea se revoltă și pentru a înlătura domni "nedoriți și nechemai de țară", fie susținînd pretendenți la tronul Moldovei, ce se dădeau drept fii ai lui Ion Vodă.

Jucînd un rol însemnat în cadrul confruntărilor dintre diferitele forțe angajate în lupta pentru putere politică, categoriile sociale oprimăte erau folosite de către boierimea "de țară" doar ca "umelte" în vederea atingerii obiectivelor ei, de obicei înlăturarea unor domni sau dregătorii levantini (Ștefan Tomșa II la 1615, Alexandru Iliaș și Batiște Vevelli la 1633). Atunci cînd aceste "sarcini" erau depășite, în prim-planul mișcărilor erau impuse revendicări sociale, tulburînd domnia și răvîsind gîndurile boierilor (Miron Costin face referire la "desfrînata prostimea"¹⁷), cum s-a întîmplat în primăvara anului 1633.

Ralierea unor largi categorii sociale, înființată în numele unor scopuri comune ori cel puțin similare pînă la un punct își găsește corespondența în mișcările din Țara Românească, cu care, uneori, cele din Moldova se conjugă și se influențează (cele din 1618 și din 1632-1634), prin care s-a urmărit îndepărtarea grecilor din dregătorii deoarece, se concluzionează, "toate nevoile și sărăcia țării se începe de la greci strîini"¹⁸.

Se confirmă, încă o dată, faptul că, supuse aceluiași procese istorice — intensificarea oprîmării, înmulțirea abuzurilor, pătunderea tot mai masivă în aparatul de stat a dregătorilor greci — categoriile sociale oprimăte din ambele țări române au avut reacții protestatare asemănătoare.

De cele mai multe ori, răbufnirea socială se îndreaptă împotriva boierilor și mai ales a dregătorilor lor, fie autohtoni, fie, din ce în ce mai numeroși, levantini. Lupta pentru micșorarea sau chiar anularea unor dări — precum cele nou introduse în această vreme: steția¹⁹, ughi, ducati — sau împotriva legării de glie a lăsat ecouri documentare (consemnîndu-se că țara era "foarte săracă și strîmtoată", una pentru multe oști care au călcat-o în fiecare an, alta

iarăși pentru dabile²⁰), dar și cronicărești: "cu mare pustietate țării, care nu s-a va uita den pomenirea oamenilor în veci"²¹ (referirea este la domnia lui Radu Mihnea, cu al său lux de la curte).

Un alt obiectiv urmărit de răscoale era, cum aminteam mai sus, instalarea pe tronul Moldovei a pretenșilor ce se ridicau an de an (în perioada anilor 1616-1620), mai ales din rîndul orheiștilor. O dovadă a amploării acestor mișcări o constituie faptul că însuși Radu Mihnea a fost nevoit să meargă la Orhei, ba chiar să se refugieze peste Dunăre, mai apoi.

Constituind un alt scop vizat de răzvrățiți, îndepărtarea de la tron a domnilor ce favorizau elementele greco-levantine, apărătoarea a numeroase dregătorii, s-a realizat sub conducerea firească a boierimii "de țară". Exemplele sînt cunoscute, de la "țiranul setos de sînge" Ștefan Tomșa II la Radu Mihnea cu a lui domnie "împărăției sămănătoare" și de la "levantiniazatul" Alexandru Iliș la Vasile Lupu, "omni cu hire înaltă și împărătească"²².

Uneori, obiectivele urmărite au fost atinse, precum în cazul înlăturării lui Radu Mihnea la 1619 (acesta a pretextat "o boală de ochi"), a lui Miron Barnevschi în 1629 (de o răscoală a vecinilor din nordul țării), a lui Alexandru Iliș la 1633 sau a lui Vasile Lupu două decenii mai târziu. Limitarea sau înlăturarea abuzurilor și a oprimării pentru care se răzvrăteau țărani și orașeni nu s-a înfăptuit, ceea ce va duce la noi răbufniri sociale, precum cele din 1653-1655 și 1671-1672, prima dintre ele manifestindu-se cu putere mai ales în Țara Românească.

Și în ceea ce privește desfișurarea mișcărilor sociale din perioada 1595-1653 putem desprinde cîteva trăsături comune. Astfel, dacă răscoalele preponderent țărănești — cea din 1606 și cele din perioadele 1616-1620, 1626-1630 — au izbucnit mai ales primăvara, cînd stringerea dărilor, corelată cu epuizarea rezervelor de cereale, accentua starea precară a multor gospodării țărănești, forma lor de manifestare a constată în atacuri asupra "gospodăriilor și caselor tagmelor bisericăști, pustiindu-le și ucigînd pe vechii"²³ și distrugînd actele de proprietate.

Alteori, avînd în frunte un "domnișor", țărani alcătuiau o adevărată armată, cum era cea de 3.000 de oameni la 1617, între care unii erau "mai nobili" (putem presupune că aceștia reprezentau elemente mai înstărite din Orhei) și cu care atacau curțile boierice și mănăstirești, îndreptîndu-se spre capitala Moldovei. Numai intervențiile, solicitate de domni, ale turcilor, polonilor sau tătarilor, puteau pune capăt acestor mișcări sociale.

Cele inițiate și conduse de boierimea "de țară", antrenîndu-i pe orașeni și țărani, au izbucnit atunci cînd opresiunea grecilor "străini neprietenii țării", devenea de nesuportat, ducînd la o cerință generală a mulțimii: "Dă-ne, doamne, pre greci"²⁴. Dacă la 1615 Ștefan Tomșa II reușea să-i înfrîngă pe boierii răscoaliți, "care n-au mai putut răbda acele grozavii"²⁵, cu sprijinul orașenilor din Iași, a darabanilor și a călărașilor, nu același lucru s-a întimplat la 1633 ori la 1653. Îi găsim acum pe orașeni și țărani de partea boierimii "de țară", luptînd împotriva domnului din scaun. Iar izbînda este de partea boierimii, care impune pe candidații săi la domnie, un Miron Barnevschi, poate nu străin de această revoltă ("s-a înțeles cu cei care erau partizanii lui"²⁶, ne spune un cronicar otoman) sau Gheorghe Ștefan, marele logofăt al lui Vasile Lupu.

În desfișurarea lor înfinim și accente xenofobe (desigur, legate de poziția socială a celor vizati), precum la 1633, cînd trei dregători greci ai lui Alexandru Iliș — e vorba de Băstiste Vevelli, Ieronim Hores și Alexandru Mamugna — sînt uciși de mulțimea dezlănțuită, care-l rănește și pe Lupu vornicul, totuși "cap tuturor lucrurilor acestora", pentru că "feste și el den greci"²⁷. "Hierbera" țării a putut fi greu pololită de boierime (la 1633) sau de către domnie (la 1615, 1618, 1633), făcîndu-se apel și la trupele străine, care-i pedepseau pe "lotri" cu "străsnicie".

Caracterul acestor mișcări este mai ușor de sesizat, dacă vom ține cont de faptul că, pentru această perioadă, nu se poate vorbi despre mișcări preponderent țărănești, orașenești sau boiericești, întrucît ele se conjugă și își înmănunchează, în parte, obiectivele. Astfel, aceste manifestări au căpătat un caracter social-politic, răbufnirile sociale continînd, în mare măsură, și o opțiune antiotomană. Luptei armate directe din secolele XIV-XVI i se substituia, în veacul al XVII-lea, lupta indirectă împotriva domnilor impuși de Poartă și a uneltelor acestora, dregătorii greco-levantini și această manifestare antiotomană a fost o constantă a perioadei pe care am abordat-o.

Însămănțarea acestor mișcări social-politice pentru evoluția ulterioară a societății moldovenești este mai dificil de sesizat. Cu excepția înlăturării unor domni care nu corespundeau intereselor boierimii autohtone și nici chiar ale țării, în general, precum și a dregătorilor lor apropiați, alte urmări nu pot fi desprinse.

Desigur, aceste tulburări sociale nu au adus o îmbunătățire sensibilă a situației categoriilor oprite și nici n-au condus la înlăturarea unor cauze permanente de nemulțumire. S-a ajuns, mai ales datorită fugii vecinilor, la o oarecare "nivelare" a exploatații și pe de altă parte, la creșterea demografică a orașelor.²⁸ În general, mișcărilor sociale din Evul Mediu au avut efecte negative, urmările răsfîngîndu-se asupra situației țărănimii și a orașenimii.²⁹

Încercînd să definim mișcărilor sociale din prima jumătate a "veacului monarhilor", am căutat să le restituim dintr-o altă perspectivă, care necesită însă noi acumulări documentare și noi reflecții. O extindere a cercetării la

întreg secolul al XVII-lea și la ambele țări române, ce rămâne un deziderat pentru viitor, ar putea pune în evidență similitudinile, influențele și raportul de determinare dintre revoltele sociale din Țara Românească și cele din Moldova în această frământată perioadă, marcată de trecerea de la statul centralizat domnesc la statul centralizat boieresc.

NOTE

1. Gheorghe Pungă, *Cu privire la unele răscoale târânesti din veacul al XVI-lea*, în ASUI tom XXXVI, 1990, p.131-134.
2. Vezi, în acest sens, N. Grigoras, *Starea vecinilor din Moldova între 1626 — 1630 și răscoala lor*, în SCS, Seria III, Științe sociale, Iași, an V, nr. 3-4, 1954; Vasile Neamțu, *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în ASUI, Secțiunea Științe sociale, tom II, fasc. 1-2, 1956; I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele târânesti din prima lui domnie în Moldova*, în SCS, Istorie, Iași, an XIII, fasc. 1, 1962.
3. St. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Ed. Academiei, 1969, p.123.
4. *DIR*, A, veac XVII, vol. IV, București, Ed. Academiei, 1954, p.6-7, doc.8.
5. Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în *Opere*, ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1958, p.42.
6. *DIR*, A, veac XVII, vol. IV, p.72, doc. 102.
7. Ilie Corfuz, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în Rdi, tom 28, nr.4, 1974, p.534.
8. D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII în AIIAI*, tom XIV, 1977, p.138.
9. *DIR*, A, veac XVII, vol. IV, p.204, doc. 255
10. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol.IV, București, 1902, p. 196
11. *DIR*, A, veac XVII, vol. III, p.113, doc. 185
12. *Ibidem*, p. 101, doc. 164.
13. Miron Costin, *op.cit.*, p.93
14. *DRH*, A, vol. XXII, București, Ed. Academiei, 1971, p.156.
15. P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țara Românească și Moldova*, în SMIM, I (1956), p.116
16. *Carte românească de învățătură*, ediție critică, București, Ed. Academiei, 1961, p.18, p.56. "Cînd va fugi țăranul de la locul și de la stăpînu-său, nimeni nicăieri să nu-l priimască iară de-l va și primi, deodată, de sîng să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste; iară de va fi avînd vreo treabă ca aceea cu dîns, acesta ce l-au primit, ca să aibă aș spune treaba către domnul acelu sat. Iară de va meșteșugi într-alt chip și va călca pravila aceasta, ca să plătească la domnie 12 litre de argint și 24 de litre boiarinului celuia, a cui va fi țăranul; și într-acesta chip să aibă îndemnare de la domnie, ca să întoarcă țăranul să-l ducă de unde au fost, iară ei să rămîne cu toată paguba și cheltuiala".
17. Miron Costin, *op.cit.*, p.98
18. *DRH*, B, vol.XXIII (1603-1632), București, Ed. Academiei, 1969, p.406.
19. Constantin Cihodaru, *Stetia, un impozit nou introdus în Moldova de Movilești la începutul secolului XVII*, în SCS, Iași, Istorie, an VII, fasc. 2, 1956.
20. *DIR*, veac XVII, vol. IV, p. 461, doc. 582.
21. Miron Costin, *op.cit.*, p.90.
22. *Ibidem*, p.89, 113.
23. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV₂, p. 878-879, doc. MDCCXLV
24. Miron Costin, *op.cit.*, p. 99
25. Victor Motogna, *Domnia întâia a lui Ștefan Tomșa după izvoarele ungurești*, în "Revista istorică", XI (1925), p.83, doc.46, scrisoare din 5.nov. 1615.
26. Mustafa Naima, în *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, Ed. Academiei, 1980, p. 75.
27. Miron Costin, *op.cit.*, p. 98
28. St. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărâna din Principatele Române în secolele XIV-XVI. Privire sintetică*, în SMIM, vol. XI, 1992, p.17.
29. M. Berza, *Răscoalele în evul mediu*, în "Studii", XI, nr.4, 1958, p. 92.

PRIMUL CURS DE ISTORIA PATRIEI ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR IEȘEAN

"Este dar istoria patriei cartea vieții"

Ioan Maiorescu (1843)

Résumé

L'Histoire de la Moldavie ("Istoria Moldovii") est le premier cours d'histoire nationale enseigné par Ioan Maiorescu à Iași, pendant son court séjour dans la capitale de la Moldavie. La paternité du manuscrit — gardé aujourd'hui à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine — est sûre, bien que son auteur n'ait laissé aucune trace visible permettant de lui attribuer l'œuvre. Pourtant, il s'agit bien de Ioan Maiorescu, en jugeant de l'écriture — la même que celle employée couramment par Maiorescu — et d'une signature en marge du texte appartenant, à ce qu'il paraît, à l'auteur même.

Précédé par une Introduction théorique sur l'importance générale de l'histoire et la mission de l'historien, le cours commence par l'époque ancienne et s'arrête en 1476, non sans avoir fourni au départ une périodisation globale de l'histoire des Roumains. Il est toutefois significatif que l'auteur ne restreint pas ses observations à l'histoire nationale. Il fait aussi preuve de riches connaissances en histoire universelle, qu'il met à l'œuvre dans son récit des événements locaux. En même temps, bien qu'il ait annoncé une "Histoire de la Moldavie", Maiorescu parle en fait de l'ensemble de l'histoire roumaine et de toutes les provinces habitées par ses conationaux.

Aujourd'hui, sa démarche nous paraît extrêmement éloquent pour la conscience nationale chez les intellectuels roumains de la première moitié du XIXe siècle, ainsi que pour le rôle qu'ils assignaient à l'histoire dans leur projet de régénération nationale.

despre achiziționarea *Hronichii* lui Gh. Șincai, ajuns la Gherman Vida (lucrare cunoscută de Mihail Kogălniceanu, înainte de plecarea sa la studii în străinătate, chiar dacă uitase numele autorului), el arată că acesta l-a cumpărat fiind îndemnat de un "iubitoriu al istoriei nației", după care urma, în paranteză, numele Ioan Maior, șters apoi și înlocuit cu precizarea ["eu"]. Lucrarea este neîndoielnic un manual: așa cum recomandă regulamentul școlar pentru caietele elevilor, el este scris pe o jumătate de coală, cealaltă rămânând disponibilă pentru însemnări ulterioare. Avem toate motivele să credem că preocupări de acest fel, profesorul le avusese și înainte, în clasele superioare, academice, numărul de ore situând istoria pe locul al treilea. Ce-i drept, planul de învățământ prevedea numai istoria universală, din rațiuni neîndoielnic politice, la toate cele trei colegii (București, Iași, Craiova), întrucât aceasta nu putea avea altfel implicații politice ca cea națională. Este adevărat, aceasta nu a fost complet neglijată.

Relativ frecvent pomenit, fie pentru domeniul spiritual, fie pentru cel politic, numele lui Ioan Maiorescu este, totuși, mai puțin cunoscut decât l-ar îndreptăți activitatea sa, fiind menționat, îndeosebi, în calitatea sa de tată al lui Titu Maiorescu. Ce-i drept i s-au consacrat două monografii, una, mai amplă, cu prilejul centenarului nașterii sale¹, alta, mai recentă, privind mai ales activitatea sa didactică², dar departe de a o cuprinde în dimensiunile ei reale. În schimb, deosebit de utilă pentru dezvăluirea orizontului său cultural este corespondența cu G. Bariț³. Chiar dacă adăugăm cele câteva studii care i s-au consacrat, ca și referințele din alte lucrări, aceste materiale sînt totuși insuficiente pentru cunoașterea eforturilor intelectuale ale lui I. Maiorescu, inclusiv a unor fundamentale. Cauza esențială o constituie necunoașterea pînă de cîrind a unor scrieri ale sale răspindite în diferite perioade și mai ales a unor manuscrise de o valoare comparabilă cu aceea a celor mai bune lucrări apărute în epocă, redactat sub forma unor manuale academice, legate de scurtă ședere a profesorului la Iași⁴. Dintre ele (istoria universală⁵ și retorică), două au fost copiate de un elev al Seminariei Veniamine, N. Vicol (1842-1843) și au fost donate, din motive care nu ne interesează aici, bibliotecii județene din Galați, împreună cu un bogat fond, de V.A. Urechia (al cărui nume îl și poartă instituția) materiale deci mai dificil de depistat. Cel mai important este însă cursul de *Istoria Moldovii*⁶, păstrat în mult cercetatul fond de Manuscrise al Academiei Române. Materialul îi aparține în mod cert lui Ioan Maiorescu, două elemente fiind sigure în această privință, compararea grafiei cu aceea a scrisorilor sale din perioada respectivă către Bariț, cit și o însemnare existentă în text. Vorbind

Stabilind împărțirea obiectului, Regulamentul școlar din Țara Românească (1832) preciza că cea din urmă epocă ("istoria veacului nou") va cuprinde și istoria românească, care se va dezvoltă particular de cea a celorlalte state, "făcându-se iscodiri a se găsi în istorie neamurilor de prin pregiuri obiceiurile și pravilele cele mai însemnate ale acestei țări". O prevedere asemănătoare era făcută și pentru cursul de cronologie⁹.

Este vorba deci de două maniere de prezentare a istoriei românilor în istoria universală. Pe de o parte, trebuia să se stabilească o corelație între fapte din trecutul propriu și cel al altor popoare, iar pe de altă parte să se facă o prezentare separată, în capitole speciale, a istoriei românilor. De altfel, prevedea că "istoria se va scrie pentru Țara Românească deosebit și că ea se va da mai întâi în cercetarea Eforiei"¹⁰, evident pentru a verifica un conținut care putea ridica probleme delicate pentru acel moment. Aceste prevederi se referă la Țara Românească, dar ele au fost rețutate și în regulamentul din Moldova (1835).

Despre modul cum au fost aplicate, un prim indiciu ne oferă manualele de istorie universală ale lui Gh. Săulescu și Aaron Florian. În cadrul lor, autorii consacră unele capitole speciale istoriei naționale; în același timp, atunci când subiectul o permite, se fac referiri și la fapte de importanță universală din trecutul național. Pentru spiritul în care se face predarea, este revelator că, în paragrafele consacrate istoriei proprii, tonul este mult mai înflăcărat decât în restul manualelor și că autorii se străduiesc să reliefeze contribuția românilor la istoria universală.

Atenția acordată istoriei naționale a fost de natură să pregătească și să impulsioneze introducerea acesteia ca disciplină de sine stătătoare în învățământ. Firește, aici a contribuit și dezvoltarea generală a societății românești, întărirea conștiinței naționale, ca și atenția acordată, în general, cercetării propriului trecut. De altfel, nu ne apare înfăptitor că noua disciplină este inclusă în planurile școlare cu numai cinci ani înaintea revoluției.

Pentru câteva luni, s-a crezut că aceasta va fi predată de Ioan Maiorescu, care a făcut parte și din comisia de reorganizare a învățământului din Moldova. În urma unui diferend cu conducerea școlilor muntene, titularul și inspectorul școlilor de la Craiova a trebuit să părăsească temporar Țara Românească, stabilindu-se, pentru scurtă vreme la Iași. În anul școlar 1842-1848 îl înlocuim numit profesor "de istoria universală și a patriei" și de retorică la Seminarul de la Socola. În vara anului 1843, în urma numirii lui Alexandru Sturdza ca efor al acestuia și a unor neînțelegeri cu noul rector Filaret Scriban¹⁰, Maiorescu renunță la postul de profesor al seminarului. Cum fostul dascăl, Gh. Săulescu ieșise la pensie, conducerea școlilor moldovene a făcut toate eforturile pentru a aduce în locul său pe profesorul transilvănean, pentru "istoria universală și a patriei". La începutul lui iunie, Maiorescu a fost numit la Academia Mihăileană, rațiunile acestei numiri reiesind, pentru Epitropul, așa cum se spune în hotărârea sa, "din atestaturile ce Dt. ai înfățișat care te mărturisesc că ai săvârșit cu laudă cursurile învățăturilor la vestita universitate a Ungariei, pentru care ai și destule dovezi în vremea cînd Dt. ai fost profesor la Academia veniamină"¹¹.

Ceea ce atrage atenția este faptul că Maiorescu era numit nu pentru istoria universală, "critică" sau "pragmatică" așa cum apărea ea la Săulescu, ci pentru "Istoria Universală și a Patriei", care trebuia să fie predată în "clasele filosofiei"¹². Este pentru prima dată cînd înțelegem această denumire între obiectele predate la Academia Mihăileană și, în general, în învățământul mai înalt din țările române. Maiorescu nu a mai rămas totuși decât puțină vreme la Iași, reîntorcîndu-se la Craiova curînd după 15 august, încheind expunerea la 1476 (în același an se termină și manualul pe care i-l atribuim lui Melchisedech, ca și Manualul de istoria Moldovei publicat de I. Albinet în 1844, la Iași). Oricum, chiar neterminat, manuscrisul, cuprinzînd 62 de file, este deosebit de interesant și ar merita să fie publicat, împreună cu alte fragmente ale profesorului transilvănean, scop pe care îl avem în vedere în momentul în care condițiile editoriale ne-o vor permite. Deocamdată, ne vom propune să facem o succintă prezentare a celui dintîi curs de istoria patriei din învățământul istoric superior ieșean (chiar dacă este vorba de o Istorie a Moldovei, ni se pare simbolic faptul că ea este redactată de un ardelean care lucrase în Țara Românească).

În mod firesc, cursul începe cu o Introducere de proporții mai reduse și de o manieră mai simplă decât cel de Istorie Universală. De altfel, chiar definiția obiectului este deosebit de sobră — "Prin Istoria Patriei înțelegem o regulată înjghebare a întâmplărilor celor mai însemnate care s-au săvîrșit în pămîntul în care trăim" (f.1). Profesorul acordă însă o atenție deosebită obiectului pe care urma să-l predea, în conformitate cu rostul acordat istoriei de către contemporani. Ca urmare a rezultatelor revoluției franceze, în prima jumătate a secolului trecut s-a încetățenit credința că nu se poate construi ceva viabil decât avînd în vedere ceea ce se realizase în trecut, acordîndu-se o atenție mai redusă posibilităților rațiunii¹³. Cunoașterea acestuia apare astfel ca indispensabil. "Folosul și trebuința istoriei patriei sînt afară de toate îndoiala și numai un pierdut fiu al naturii poate ca să nu le simtă" (f.1). De aici și necesitatea dezvoltării umane constante. I. Maiorescu ține să facă sublinierea că, la fel "ca un om în parte, așa și popoarele și îndeobște toată omenirea crește dezvoltîndu-se treptat" (f.1) sau, în termenii filosofici ai vremii, "Dumnezeu și natura nu fac săritura. Urmează dar că și popoarele ajungînd la cunoștința sa nu vrea să rămîie la locul unde l-au apucat soarele de astăzi, ci în armonie cu vocea lui Dumnezeu are de gînd să pîșască înainte trebuie să cunoască gradurile prin care au trecut înaintașii săi pînă la timpul în care să afle astăzi

căci în alt chip nu este cu putință a pași înainte treptat, ori de ce măsuri de îmbunătățiri dacă nu să va lua potrivit cu starea întru care se află și pe care am moștenit-o de la strămoșii noștri, vor fi cu totul zadarnice. Aceasta este cauza de căpetenie pentru ce multe măsuri de reforme luate în mai multe staturi nu folosesc nimic, pentru că noi cei ce lucrăm astăzi, ne lenevim astăzi a căuta ce au fost ieri" (f.1). De aici și importanța cunoașterii trecutului național. "Apoi care altă parte afară de Istoria Patriei ne va arăta nouă drumul pe care au pașii mai marii noștri și treptele prin care au trecut până ce ne-au adus în stare întru care aflăm" (f.1-1 v.). Or, tocmai istoria ne dezvăluie cele trei elemente "care însușesc atât pe om în parte cât și pe popoară întregi; Baera (legătura) către pământul părinților, Baers către credința lor și Baera către cei de un singe cu noi, numai în aceste trei viețuiesc neamurile sufletește și Istoria ne arată că numai însușele de aceste puteri s-au ținut națiile nații pe fața pământului" (f.1 v.). Referindu-se la Sallustiu, dar și la o idee generală, "statuturile numai prin acelea puteri să țin prin care s-au întemeat, de unde urmează că puterile acestea trebuiesc cunoscute, prețuite și cultivate ca unele fără care nu poate viețui nici un popor" (f.1 v.), subliniază I. Maiorescu.

Particularizînd, arată el, "moldovenii, ca și alte popoare, încă au întemeiat statul și l-au apărut numai cu numai cu puterile acestea și numai de aici au izvorât acelea fapte mari ale strămoșilor noștri de care vom avea prilejul a ne minuna în istorie". Concluzia care se desprinde este simplă. "Ca să putem viețui și de aici înainte ca nație nu vom putea numai cu puterile acelea, dacă nu vom pute cunoaște Istoria Patriei (f.1 c.)". Explicația este, cu neamște, generală în epocă. "Numai atunci să va însușești moldoveanul pentru patria sa cînd va ști arăta cu degetul, aici, întru acest loc, au căzut atîția și atîția din strămoșii mei, pe această cîmpie au udat părinții mei de atîtea ori cu singele lor ca să să apere în contra vrăjmașilor și să-mi pregătească mie un viitor mai fericit (f.11 v.)". Utilitatea cunoașterii trecutului este astfel indispensabilă și Ioan Maiorescu o formulează în termeni de o rară frumusețe. "Este dar Istoria patriei Cartea vieții pentru veacurile trecute și mai cu samă pentru [vremurile] de față și pentru viitoru" (f. 2). "Cartea vieții" nu mai este o simplă carte, ci este viața neamului însuși, expresia fiind de o forță remarcabilă, fără a mai fi înfilnită în epocă, dar sintetizîndu-i într-un mod fericit spiritul. Ideile expuse pînă aici sînt redate în final deosebit de tranșant: "Încheiem earăși că numai un fîu stricat și lepădat de natură, prin urmare un fîu netrebnic a patriei nu va cunoaște trebuința acestor cărți" (f. 2).

Am insistat asupra acestei prime părți a *Introducerii* pentru că ea este deosebit de revelatoare pentru gîndirea istorică a lui Ioan Maiorescu. Importante sînt însă și celelalte două părți ale acesteia. Mai dezvoltată este cea care privește *Izvoarele istoriei patriei* (f. 2-6 v.), care ne-a prilejuit un articol special¹⁵, motiv pentru care nu ne vom opri aici asupra ei. O remarcă se impune totuși. Prin forța lucrurilor, profesorul se oprește mai pe larg asupra surselor moldovenesti. În același timp însă, el nu face abstracție de scrierile realizate în celelalte provincii românești. De altfel un interes deosebit prezintă dorința sa de a vedea realizată "o istorie critică a patriei" cu precizarea, semnificativă, că "de la această carte nu dorim altă decît ca ea să nu se ocupeze numai [de] Istoria Moldovei, ci și istoria întregii nații românești; căci cel puțin aște este știut că nici odată nu se va putea scrie s.e. istoria Moldovei fără istoria nației românești și dincontra" (f.5 v-6).

Aprecierea este întărită de modul în care Maiorescu prezintă *Împărțirea istoriei Moldovei*, care constituie a treia parte a *Introducerii*. Referindu-se la aceasta, el constată că "privind lucrul mai de aproape, trebuie să tăiem lucrul în două părți: în una în care ea [este] nedeslipită de istoria Daciei îndeobște și în alta pe care o are ca o parte a Daciei de sine stătătoare. Cea dintîi nu se poate mîrgini între Milcov și Nistru — observăm că, pe bună dreptate, se face abstracție de actul din 1812 —, prin urmare nici nu să poate povesti din istoriile celorlalte părți ale Daciei". În consecință, consideră Maiorescu, "această parte să poată numi istoria Daciei, care cuprinde rîstimpul de la începutul cunoscîntelor istorice despre Dacia, cam patru veacuri înainte de Hristos, pînă la întemeierea deosbăitului prințipat al Moldovei. În cealaltă parte să poată numi istoria Moldovei în înțelesul strîns. Amîndouă apoi să cuprind sub nume de istoria patriei" (f.6.). Fiecare din ele au "a lor puncturi de împărțire sau epohe la acelea înfîptări care au schimbat și au prefecut soarta acestui pămînt" (f.6 v.).

Subîmpărțirile au drept criteriu etatismul, criteriu care este aproape general în sintezele epozii și care avea să și găsească autoritatea prin teoretizarea pe care o face Hegel. Utilizîndu-l, Maiorescu împarte prima epocă în trei capitole: I. "De la cel dintîi rigă cunoscut în Dacia pînă la Traian"; II. "De la Traian pînă la veacul patru sau pînă la pornirea neamurilor barbare, anul 350"; III. "De la pornirea neamurilor barbare pînă la vremea cînd s-au strecurat barbarii de pe aici și s-au întemeiat în mai multe locuri prințipatului românești". (Atrage atenția, în legătură cu această din urmă observație că Maiorescu are în vedere nu numai continuitatea românilor, ci și organizarea lor statală, în tulburea epocă a migrațiilor, cu explicații asupra cărora va reveni); IV. "De aici pînă la întemeierea prințipatului Moldovei supt familia Dragoș".

În ceea ce privește "Istoria Moldovei ca prințipat de sine însăși", ea "are earăși epokele sale". Prima din ele merge de la Dragoș pînă la anul 1526, la moartea lui Ștefan al VII-lea — este una din relativ numeroasele imprecizii

pentru prima sa parte, fapt care își are explicația în erorile cuprinse în sursele utilizate —, când domniile Moldaviei au încetat de a mai fi deplină nefirăți (suverani). Partea aceasta se poate numi *Istoria veche a Moldovei și epoca virtutii moldovene*.

Epoca a doua cuprinde perioada de la 1526 până „la începutul veacului 18, după Cantimir sau până la domnia fanariotilor. Acesta [este] veacul descreșterii moldovenilor”.

Cea de a treia perioadă cuprinde intervalul „de la începutul domniei fanariotilor până la căderea lor, care s-au întâmplat la anul 1821. Aceasta este veacul cel mai apăsător al istoriei Moldaviei”, consideră Maiorescu, la fel ca și ceilalți contemporani ai săi, fapt firesc dacă avem în vedere că ne aflăm în epoca renașterii naționale.

În sfârșit, de la 1821, până la 1829 „să poate socoti ca o pregătire de epoca a patra. De la tratatul de la Adrianopol încoace” (f.6 v.).

Periodizarea este asemănătoare, și în această parte, cu aceea a Țării Românești. De altfel, avem toate motivele să credem că Maiorescu a redactat la Iași doar partea privind strict istoria Moldovei, restul avându-l pregătit de la Craiova, firește cu anumite modificări. Argumentul esențial îl constituie faptul că sfârșitul primei părți, privind „istoria Daciei”, are drept final întemeierea Țării Românești. Și după partea de după întemeierea Principatelor a utilizat materialul pentru istoria acesteia, în așa fel încât, desi siliți de programă să prezinte istoria Moldovei, nu a făcut complet abstracție de restul spațiului românesc.

Inspirându-se de la scrierile noastre mai vechi, se îndepărta totuși uneori de la spiritul lor. Spre deosebire de unii predecesori, care își începeau expunerea cu istoria Romei, el se ocupă, la fel ca Mihail Kogălniceanu, direct de localnici. Despre seminția acestora, interpretarea sa, convingătoare la prima vedere, este originală și susținută cu mult aplomb, mai ales că porneste de la constatarea că, în legătură cu aceasta, „părerile învățaților sînt cu totul desăbîite. Unii socotesc că sînt de viață slavi, alții traci, unii germani și mai nimeni nu le-au dat numele ce li se cuvine în adevăr. Între atîtea păreni și mărturii istorice care să încrucișe una pe alta este anevoae a afla adevărul dacă nu vom tăia un drum nou și puțin călcat pînă acum”. Acest drum, consideră Maiorescu, „este pășirea de la documente moarte, adică de la cele scrise, la altele vii, păstrate în suprafața pămîntului acest, în nimirile locurilor, munților, rîurilor, tîrgurilor, apelor” (f.7).

Maiorescu utilizează aceste elemente pentru precizarea începuturilor etnice ale dacilor, utilizînd referirea pe care o face Herodot la agatirși, ce-i drept într-o interpretare contradicțorie, aceștia fiind plasați, după istoricul grec „în miezul Daciei” care „discrimea locurilor pe unde așază el popoarele” aparțin de Scitia. În continuare, spune însă el, „ce fel de seminție vor fi fost agatirzii astăzi s-au mai lămurit prin descoperirile celea nouă și ei să socotesc a fi o ruptură din viața cea mare celtică, care întîi de toate din Asia pe malul stîng al Dunării s-au strecurat în Europa și au colonizat Italia, Galia, Spania, încă și Dalmația și Panonia” (f.7 v.), însușirea geografică fiind cu totul alta decît aceea stabilită de istoricii de mai tîrziu. Susținîndu-și însă ideea, Maiorescu afirmă în continuare că „Popoarele spre apusul Daciei și cam spre meazăzi, scordiscii, tauriscii și alții s-au recunoscut astăzi de popoare de viață celtică. Asămănarea între popoarele devitoare de la celti și între agatirzii s-au cunoscut încă mai de mult și mai întîi scotii au cunoscut că agatirzii au venit din părțile acelea în Dacia, alții au dedus pe scoti despre miez de noapte și anume pe pictii de la agatirzii” (f.7 v.). O ipoteză ar fi că „ei s-au luat după numele Pistelor pe Virgiliu și Pomponiu Mela îl dau și agatirzilor pentru după spun ei își boea trupurile. Aceștia pînă în zilele noastre era numai părerii și să știa numai afită că pictii din Scoția sînt în adevăr rămășițe celtice și că agatirzii cu multă apropiere de adevăr vor fi fost tot celti” (f.8).

De la Herodot, istoria devine mai sigură din timpurile cînd macedonenii s-au întins pînă la Dunăre, moment în care nu se mai înfîlăște numele agatirși, ci numai acela de davi și mai apoi de daci, dat însă de străini, cel utilizat de autohtoni fiind necunoscut scriitorilor. „Oricum, dacă vom lua lucrul în mai aproape privire sîntem siliți a-ncheia că agatirzii și devitorii lor dacia sînt de origine celtică” (f.8). Pentru Maiorescu, mai multe argumente pledează în acest sens. Peste toată Dacia veche este răspîndit numele de gal — Galda, Galați ș.a. — nume pe care românii nu le-au putut lua de la alții decît de la popoarele galice. Apoi, în limba română sînt o mulțime de cuvinte pe care nu le au celelalte popoare romane, ci numai noi și rămășițele popoarelor celtice — med, ciutură, pungă și multe altele pe care românii pe puteau lua numai de la popoarele celtice. De asemenea, aceștia aveau obiceiul de a numi pămînturile nașterii lor numai țară, așa cum vor proceda și românii, denumirea avînd înțelesul de patrie. La fel, Maiorescu este de părere că „însăși denumirea de davi și mai pe urmă daci că cele mai multe cetăți ale dacilor erau în Deva, Dava”, care înseamnă „rîu” și în adevăr cetățile pe cît le putem noi dovedi că au fost ale dacilor se găsesc tot la marginea rîurilor. Știînd aceasta nu mai avem a alerga la fabule pentru începuturile patriei noastre. Aceasta să numește după rîul Moldovei și numele acesta în limba celtică nu însemnează altceva decît rîul Mol. Ea este așa de veche ca și romanii din Dacia” (f.8). În sfârșit, apelînd la o informație a lui John Paget, el face precizarea că „portul românilor din Hațeg este întocmai ca portul scotilor de astăzi” (f.9).

Pentru perioada ulterioară, Maiorescu se referă la influența greacă venită mai ales prin intermediul religiei, în primul rând prin Zamois, ca și la legăturile cu tracii, considerând că geții sînt o ramură a acestora, care au fost asimilați de daci-celți. Regretînd că aceștia nu s-au bucurat de un condei ca cel al lui Caesar, el subliniază totuși că aceștia au avut un înalt nivel de civilizație. Apreciază că „de mirare” este pentru veacul de atunci „cîtă mărinimie au arătat Dromihet cătră Lisimah pe care l-au primit cu toată pompa împărătească”, el subliniază că „așadar dacii încă de atunci n-au fost niscăiva oameni sălbateci. Aceasta este earăși o dovadă că dacii nu avea nimic opțesc cu tracii și cu slavii, carii atunci erau foarte sălbateci și anume slavii încă pe timpurile lui Hs. și încă vreo cîteva veacuri încoace locuia în bălți și în păduri” (f.10 v.).

După această parte privind începuturile dacilor, Maiorescu se ocupă aproape exclusiv de istoria politică, încercînd să descifreze prima ei parte, care „este foarte încurcată”, propunîndu-și să stabilească o cronologie a monarhilor, un loc aparte rezervîndu-l pentru Burebista, care a impus pe plan larg forța poporului său și pentru Cotiso. Firește însă că printre regii daci, spațiul cel mai larg este rezervat lui Decebal, luptelor pe care acesta le-a avut cu Domițian și mai ales cele două războaie cu Traian. După ce prezintă pe scurt primul conflict, în urma căruia regele dac „s-au cîit de făcută pace” (f.13) măsurile sale au nemulțumit Roma, determinînd cel de-al doilea război pe care îl prezintă detaliat, fără a se opri numai la descrierea sa, ci rezervînd un loc larg explicațiilor. Cucerirea Daciei de către romani apare ca fundamentală pentru istoria noastră. Surprinde totuși faptul că nu înțeleg nimic despre organizarea politică și economică sub stăpînirea romană, ca și ignorarea raporturilor cu barbarii. Asupra năvălirilor acestora se discută în continuare, însă într-o manieră aproape strict descriptivă, cu aprecieri care sînt uneori surprinzătoare, cum este aceea că Cetatea Neamțului este o creație a goților. Maiorescu insistă asupra continuității daco-romanilor, însă într-o manieră simplificatoare, ca și istoricii mai vechi sau cei care îi sînt contemporani. Practic, el nu constată nici o legătură între năvălitori și autohtoni. Singura excepție este făcută pentru slavi, cînd s-a produs a doua creștinare a localnicilor, prima fiind în timpul Daciei romane, chiar dacă atunci se înfîlesc și urmele altor religii. În rest, fiecare năvălire este prezentată după aceeași schemă, inspirată de timpurile mai apropiate. Autohtonii „se trăgea numai la locuri sigure și după ce trece furia varvarilor iară să întorcescă la moșiile lor” (f.23), așa cum vor proceda ulterior cînd năvăleau tătarii. Oricum, izvoarele demonstrează că „s-au aflat totdeauna aicea pînă la timpul în care s-au întemeiat domnia românească statornică — afirmația este valabilă și pentru Tara Românească —, așa dar n-au fost nevoie ca țara să se descalece a doua oară, căci atunci ar trebui să numim descălecări cîte oarde de varvari și mai cu samă de neamuri au trecut aice (f.26 v.-27)”. O excepție pare să o facă pentru trecerea românilor care locuiau la sudul Dunării la nordul fluviului, care s-au alăturat românilor care au locuit aici și înainte de Dragoș. În legătură cu aceasta, merită menționat faptul că există un paralelism români-romani, ceea ce ar presupune alături de procesul de romanizare și unul de românizare, idee care avea să fie reluată cu cîteva ani în urmă de unii istorici clujeni și asupra căreia nu s-a insistat suficient, fiind respinsă din rațiuni mai mult de ordin politic, fără a se căuta simburile de adevăr. Trecerea Dunării de către români la nordul acesteia — nu discutăm aici această idee care a dat naștere la numeroase dispute — a avut, consideră Maiorescu o importanță deosebită, întrucît năvălirile îi răriseră, iar aceasta „i-au împoporat eară” (f.23). În legătură cu acest fenomen, ca și cu alte aprecieri, trebuie subliniată viziunea panromânească pe care o oferă cursul, inclusiv după întemeierea Moldovei.

Realizată după năvălirea tătarilor, aceasta prezintă numeroase dificultăți în ceea ce privește interpretarea. De altfel, cronologia este prezentată într-o manieră contradictorie. Dragoș domnește între 1299 și 1324, dar despre întemeierea statului se vorbește pentru perioada 1340-1350. Apoi, nu este cert dacă Dragoș este fiul lui Bogdan, sau Bogdan fiul lui Dragoș. Autorul înclină totuși spre această din urmă variantă, care nu mai poate fi susținută astăzi. În schimb, Maiorescu este foarte ferm în legătură cu două constatări. Mai întîi, amintita prezență a românilor în Moldova înaintea lui Dragoș, chiar acesta fiind considerat „localnic sau venit din Maramureș” (f.26 v.). Apoi, românii care după înfrîngerea tătarilor vin din Maramureș de fapt se întorc în patria lor, idee conformă cu cele pe care le înțeleg în legătură cu celelalte năvăliri. Diferența constă însă în faptul că acum se întemeiază un stat viabil.

După Bogdan, sînt prezențați succesorii săi, insistîndu-se asupra faptelor politice, mai ales asupra celor externe, deosebi asupra amenințării maghiare, inclusiv pe plan religios cum este insistența asupra catolicismului în Moldova. Firește, aici se pornește de la un fapt real, dar avem impresia că în această privință și-a spus cuvîntul și faptul că Maiorescu era grecocatolic. Un loc relativ important este acordat însă și politicii interne, mai ales singurelor lupte pentru domnie. De altfel, locul rezervat fiecărui deținător al tronului este relativ redus, fapt impus atît de sărăcia izvoarelor, cît și de timpul limitat în care aceștia se aflau la cîrmă țării. Excepția va veni odată cu „Alexandru cel Mare și Bun”, cu toată greșala de cronologie (1401-1433).

Față de acesta, Maiorescu are o prețuire deosebită. Faptul se observă încă din adăugarea atotcuprinzătorului epitet „cel Mare”, fiind, după cîte știm, singurul istoric de pînă atunci ce-l utilizează. Mai multe elemente îl

determină să o facă. "După afitza nestatorniciei din lăuntru și din afară, după afitza vărsări de sînge", care "toate amenința căderea principatului [...], patria cu mulțămire să oprește la Alexandru întii și privește viața cea frumoasă: De la întemeierea principatului pînă la Alexandru toată istoria este întunecoasă și ce știm mai multe de scriitorii streini să reducă numai la războaiele din lăuntru, la schimbările domniilor" și la conflictele cu vecinii. Începînd de acum știrile sînt mai bogate de ani mai buni, încît putem, zice că cu Alexandru să începe adevărata istorie a Moldovei. Socotind toate împrejurările legate de Alexandru, "să vede că au fost omul ales de promie ca să pue stăniul Moldovei temelie pentru mai multe veacuri și tocmai de aceasta avea Moldova nevoie" (f.37 v.). Domniulul "s-au împlinit chemarea sa spre mulțămirea obștească organizînd țara în lăuntru și respectînd-o din afară" (f.38).

"Ce să țină de organizarea țării, aceasta să țină în politică și bisericească" (p.38). Maioreșcu face o privire largă asupra modului în care Alexandru a organizat Moldova. Firește, el nu face abstracție de faptul că încă de la începuturile acesteia trebuiau să existe unele elemente organizatorice, dar acestea au fost dezvoltate tocmai acum și ele vor fi utilizate și în perioada următoare. Este vorba de împărțirea țării și de dregătorii care își vor păstra multă vreme existența. Atrage atenția, de asemenea, faptul că se referă la structura socială a țării, fapt mai puțin înțîlnit la istoricii din epocă. În această privință, observațiile sale sînt deosebit de interesante. Boierii sînt asemănați nobililor din Polonia și Ungaria, fapt care a fost confirmat de cercetările recente, avînd aceleași drepturi și îndatoriri. Ceea ce este însă surprinzător sînt referințele sale la țărani, neglijăți de majoritatea istoricilor de pînă atunci, ca și de cei din epocă, comparați și ei cu cei din țările vecine. Ridicat de jos, Maioreșcu are o atitudine de simpatie față de acestia, care erau supuși abuzurilor prin dese schimbări anterioare de domnii, situație pe care Alexandru a încercat să o remedieze prin intermediul legislației.

La fel îi subliniază meritele în ceea ce privește construcțiile religioase, monumente comparabile cu cele din țările dezvoltate ale Europei, ca și, în general, contribuția sa la dezvoltarea culturii românești, ceea ce a atras prețuirea străinătății, cu care s-au stabilit legături trainice. Nu a reușit totuși să oprească pătrunderea slavonei în biserică, ceea ce a avut implicații asupra lexicului. În general însă, Alexandru a făcut numeroase îmbunătățiri pentru țară. De asemenea, el s-a remarcat pe plan extern, mai ales prin cunoscutul sprijin acordat polonilor. Toate acestea îl fac pe Maioreșcu să conchidă că "meritele lui pentru țară erau cîștigat numele de Alexandru bunul (sensul cuvîntului nu este înțeles) și marele pre care și după mărturisirea streinilor l-au învrednicit" (p.43 v.).

Mai puțin interes prezintă perioada dintre domniile lui Alexandru și Ștefan cel Mare, începutul domniei acestuia fiind stabilită la 1458. Perioada este prezentată detaliat, mai ales luptele între Iliș și Ștefan. Sînt însă și lacune surprinzătoare, cum este aceea a acceptării tributului. După această perioadă, prezentată mai mult descriptiv, "s-au rădăcat în Moldova un bărbat din sinul românilor care au rădăcat numele nației sale și au tras asupra lui harea aminte a toalei Europa". Acesta este Ștefan numărotat al VI-lea, "numit marele și bunul" (f.46 v.). Prezentînd "cele dintii fapte ale lui Ștefan pînă la războiul cu Matei Corvin", Maioreșcu subliniază, după împrejurările înfrîngerii lui Petru Aron și înscăunării sale, probabil, pentru a-i justifica ulterioarele merite militare, că "cea dintii grijă a lui Ștefan au fost aceea spre care îndestul au arătat marea sa aplecare la războaie". Făcîndu-i o caracterizare și subliniind ceea ce pot realiza românii dacă dispun de o anumită condiție, el arată că "nația română măcar bațjocorită atît de mult de soartă" și supusă "îrăniei veacurilor, totuși cîrmănită de un braț puternic și de o minte înaltă stia a să țină și a să face respectată altor nații. Dacă vom lua în bogare de samă că faptele acestea le-a săvîrșit acel bărbat și moldovenii, sporul ce oprește și mai mult și la ce stare ca bărbatul de care vorbim să aibă la dispoziție toate puterile ei. Acesta este Ștefan cel Mare". Observăm dorința de unitate, impunîndu-se o comparație cu Mihai Viteazul, cu deosebirea însă că Ștefan a avut o domnie foarte lungă, plină de conflicte. Nu este cazul să insistăm asupra modului în care sînt ele prezentate. Observăm însă că Maioreșcu este bine informat asupra lor și că uneori, cum este cazul luptei de la Podul Înalt, se ajunge pînă la detalii. De asemenea, se observă deosebiri în raport cu restul relațiilor. În general, prezentarea este destul de seacă, fapt pe care îl înțîlnim și la ceilalți istorici transilvăneni. La Maioreșcu sîmlinim însă paragrafe de o rară frumusețe, cum este prezentarea bătăliei de la Podul Înalt. O manieră asemănătoare se găsește în ceea ce privește lupta la Războieni, a cărei descriere este inspirată de Gh. Asachi, ceea ce determină o îndepărtare de la realitate. La fel, un spațiu important este rezervat luptelor cu tătarii, ca și celor cu polonezii. În general, spațiul cel mai important este rezervat bătăliilor. În același timp, ca și în cazul lui Alexandru cel Bun, dar într-o măsură mai mare, se rezervă un loc deosebit realizărilor culturale, îndeosebi ctitoriri bisericești.

Ceea ce atrage atenția este faptul că sfîrșitul îl constituie anul 1476. Faptul nu ni se pare înfîmplător. Într-o primă fază, Ștefan a fost nevoit să lupte numai cu boierii, ceea ce l-a pus într-o situație de inferioritate. Ulterior însă, el a reușit să reconstituie "oastea cea mare" cu ajutorul căreia a reușit să-i alunge pe turci peste Dunăre. În felul acesta, bătălia de la Războieni constituie un punct esențial în istoria militară a Moldovei. Ea justifică, putem

spune, afirmația lui Grigore Ureche că "unde biruia alții nu perdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitoarelor"¹⁶.

NOTE

1. N. Bănescu și V. Mihailescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă 1811-1911*, București, 1912.
2. Marin Stoican, *Ion Maiorescu*, București, Editura didactică și pedagogică, 1967.
3. *George Bariț și contemporanii săi*, București, Editura Minerva, p.203-421.
4. V. Cristian, *Cursul de istoria universală al lui Ioan Maiorescu*, AIIAI, 1980, 21-25-55.
5. Gh. Adamescu, *Istoria Seminarului Veniamin din Iași (I) (1803-1903)*, București, 1904, p.47.
6. *Istoria Moldovei*, Arh. St. București, M.C.I.P., F. 9 v.
7. *Istoria Moldovei*, f.5.
8. V.A.-Urechea, *Istoria scoalelor*, IV, București, 1892, p.280.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*, Arh.Statului București, M.C.C.P., Moldova, D.182/1842, f.17.
11. *Ibidem*, f. 9 v.
12. V.A. Urechea, *op. cit.*, p. 160.
13. V. Cristian, *Istoriografie generală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1985, p. 150.
14. "Patria" este sinonimă cu statul. Observăm în chiar cazul de față că *istoria patriei* poate fi înlocuită cu *Istoria Moldovei*. Este interesant că, în corespondența cu Epitropia, aceasta este utilizată în mod constant, în vreme ce Mihail Kogălniceanu folosește denumirea de "istoria națională" (V. Cristian, *Cursul de istorie națională a lui Mihail Kogălniceanu. Date noi și precizări*, AIIAI, IX, 1972, p.261-276.
15. *O schiță a istoriografiei românești datorată lui Ioan Maiorescu*, XIV-XV, 1983-1984, (apărut 1986), p.173-182.
16. Grigore Ureche, *Leptosețul Tarii Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, p.111.

IMAGINEA FRANȚEI ȘI PROCESUL DE DEZVOLTARE A ROMÂNIEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA. UNELE ASPECTE

Résumé

Les relations franco-roumaines à la fin du XIXe siècle ont été appréciées jusqu'ici surtout du point de vue de leur côté formel, officiel (diplomatique, économique et culturel). On a expliqué à force d'arguments l'orientation différenciée de la politique extérieure française et roumaine après 1878, l'alliance de la Roumanie avec les Puissances Centrales, ainsi que l'éloignement progressif de la diplomatie et des milieux commerciaux et financiers français du jeune Etat indépendant du Bas-Danube. Si, jusqu'en 1871, l'achèvement des projets politiques de la nation roumaine avait été constamment soutenu par la France, après cette date les intérêts des deux pays ne coïncident plus. Cependant, cet éloignement officiel n'est pas doublé d'un éloignement similaire des images, des idées et des aspirations des Roumains vis-à-vis de leur "soeur aînée". Bien que l'attitude de ceux-ci face à la France change considérablement dans la seconde moitié du XIXe siècle par rapport à celle du début du siècle, elle garde pourtant la même empreinte sentimentale qu'auparavant, étant par la même, très différente des relations officiels.

C'est ce que nous avons cherché à démontrer à travers les journaux du temps et autres documents reflétant les débats politiques et culturels de l'époque.

Ceea ce ne-am propus aici nu este descrierea acestei imagini, și nici raportarea ei la realitatea franceză a timpului, și decelarea citorva din semnificațiile posibile pe care ea le dobîndește în efortul de dezvoltare a societății române moderne.

Pînă la 1866, formarea spiritului public românesc suportase amprenta decisivă a influenței franceze² născută din contactul pe care intelectualii români îl realizează cu mișcarea de idei din Franța, încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Pornită tirziu pe drumul unei dezvoltări moderne, societatea românească este conștientă de propriul decalaj față de civilizația apuseană³, care se constituie pentru ea în model, în exemplu, în deziderat. Românii se consideră îndreptățiți în a accede la acest model occidental prin originea latină, prin identitatea lor națională diferită de aceea orientală și slavă în vecinătatea cărora un destin istoric potrivit îi situase. În spiritualitatea românească se constituie o *image-legendă* a Franței⁴, identificată cu noțiunea de "Europa", care se transformă, treptat, într-un model concret, mobilizator, al unei societăți organizate după principii moderne, verificate printr-o îndelungată practică. Adaptarea instituțiilor românești, dezvoltate istoric, la funcțiile schimbării rapide, pe care o reclama ritmul alert de introducere a noului⁵, se realizează prin raportarea continuă la acest model apusean, întruchipat, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, de societatea franceză. În plus, contactul direct — prin intermediul călătorilor, al cărților, al studenților români de la Paris și din alte orașe ale Franței — cu această civilizație latină, europeană, modernă, implicarea substanțială a oamenilor politici și a personalităților culturale franceze în constituirea statului național contribuie la cristalizarea unei atitudini pro-franceze cu puternice conotații sentimentale.

Relațiile româno-franceze la sfîrșitul secolului al XIX-lea au fost apreciate — în istoriografia care ne-a fost accesibilă — mai ales sub aspectul raporturilor diplomatice, economice și culturale oficiale.¹ S-au căutat argumente pentru a explica orientarea diferită a politicii externe românești și a celei franceze, aderarea României la Tripla Alianță și dezinteresul diplomației, al mediilor comerciale și financiare din Franța pentru tinărul stat independent de la Dunărea de Jos. Dacă, pînă la 1871, înfăptuirea actelor decisive în plan național a avut drept sprijin politica franceză față de Problema Orientală, după această dată interesele celor două state nu mai coincid. Dar, această distanțare, pe deplin explicabilă, nu este dublată de un proces similar în planul imaginilor, al ideilor și aspirațiilor. Deși atitudinea românilor față de Franța — așa cum apare ea în presa timpului, în dezbaterile politice și culturale — se modifică sensibil în decursul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea, nu putem explica această transformare doar prin noul conținut al relațiilor internaționale, prin interesele imediate și de perspectivă ale statului român. După 1871, această "image a celui-alt" are un conținut politic, dar și sentimental, care nu reflectă fidel relațiile oficiale dintre România și Franța. Ea este, în primul rînd, o oglindă a propriilor idealuri, a speranțelor și deziluziilor apărute, în opinia publică românească, în încercarea de a face față unui complicat proces de modernizare.

Pînă la 1871, simpatia și recunoștința sînt dimensiuni dominante și aproape unanime ale unei imagini ce se raportează la Franța ca *patrie a revoluției*, românii înțelegînd prin "revoluție" afit mișcarea politică îndreptată împotriva Vechiului Regim, cit, mai ales, opera pașnică, dar decisivă, de răsturnare continuă a ceea ce este vechi, perimat, în propriile structuri interne și în ordinea europeană. Franța este marea putere ce garantează, afit prin spiritul innoitor ce-l însușă "națiunilor surori" (România și Italia, în primul rînd), cit și prin politica ei internațională, eliberarea de sub un regim opresiv, social și național. Misiunea Franței, scria cotidianul "Românul" în ianuarie 1870, "este salvarea omenirii de sub diferitele sclavii ale spiritului evului de mijloc (...); omenirea trăiește de la 1789 prin suflarea de viață a Revoluției franceze și tot de la dînsa toate naționalitățile asteaptă deplina lor salvare"⁶. Adoptarea modelului liberal francez este determinată de influența psihologică a acestei imagini ideale asupra rolului Franței în introducerea noului, de identificarea ideii de revoluție cu exemplu modernizator al Franței. Codul civil, spiritul Constituției din 1866, cadrele instituționale de dezvoltare a societății sînt asemănătoare și, uneori, chiar copiate după cele franceze; și aceasta, nu numai dintr-un spirit de imitație ce însoțește, inevitabil, procesul de modernizare a societăților constiente de propria lor "înfîziere" în raport cu civilizația apuseană. Tinerii care studiaseră în Franța în deceniile trei-patru ale secolului al XIX-lea erau, douăzeci de ani mai tîrziu, principalii oameni politici care, indiferent de schimbarea atitudinii lor față de liberalismul romantic al revoluției de la 1848⁷, continuau să fie buni cunoscători ai instituțiilor și ai legislației franceze. ⁸ E de altă parte, originea latină comună, asemănarea "suflătoare" dintre cele două națiuni îndemneau, de asemenea, la încrederea în modelul liberal francez. Dar, ideologia și practica politică a liberalismului suferă corective esențiale, dictate afit de decalajul dintre dezvoltarea societății românești și cea a societăților vest-europene, cit și de circumstanțele naționale, decisive: dominația otomană, sistemul de garanție colectivă a marilor puteri, necesitatea obținerii independenței și a realizării unității depline. Liberalismul românesc, fortificat de ideea națională⁸, nu-si putea găsi o împlinire în politica economică a statului român iar, sub aspect social și politic, el trebuia să devină un instrument al modernizării "de sus", prin acțiunea puterii centrale. Aceasta, în condițiile unui regim juridic internațional restrictiv (pînă la 1877) și în lipsa unor grupări politice bine definite și a unei burghezii comerciale și bancare numeroase și puternice⁹. Deși liberalismul european suportase, el însuși, schimbări de conținut, se diversificase de-a lungul secolului al XIX-lea, în tentativele lor de modernizare românii continuau să se raporteze constant la ideile generale ale Revoluției franceze, ca fiind "principii de viață modernă"¹⁰ prin aplicarea cărora societatea românească putea să-și dobîndească locul de drept în Europa timpului. În *Mesajul către Tron* din ianuarie 1865, Adunarea Electivă a României, elogiînd opera de reformare a instituțiilor pe care o realizase A.I.I. Cuza în anul precedent, declara: "Aceste instituții fiind bazate pe nemuritoarele principii de la 1789, ele sînt scumpe națiunii noastre și Adunarea (...) ia înaintea Măriei Tale sacra îndatorire de a le apăra și a le menține ca bunul cel mai prețios, ca patrimoniul cel mai sfînt al societății românești"¹¹. Invocarea principiilor de la 1789 nu era numai "un tribut plătit acelei mari puteri (Franța) căreia, în mare parte, îi datorăm condițiunea noastră politică"¹², așa cum afirma unul dintre oamenii politici ai vremii, ci, prin caracterul oficial al declarației, reflecta sentimentul că aceste principii — deși nu erau foarte exact și clar definite — reprezentau *spiritul veacului*, modernitatea, noul; iar respectul și introducerea noului în societatea românească erau o datorie națională.

În 1866, poziția Franței în criza generată de detronarea lui A.I.I. Cuza și în problema aducerii unui print străin¹³ a întîrit, în interior, ideea că Napoleon III este "geniul tutelar al României", iar legăturile dintre împăratul francez și Carol de Hohenzollern erau văzute ca o garanție a noului statut internațional pe care România tindea să-l obțină.¹⁴

În ciuda afirmațiilor răsunătoare din paginile ziarelor, a simpatiilor consolidate de-a lungul citorva decenii, relațiile dintre România și Franța se modifica substanțial după înfringerea din 1871. Explicația orientării politicii externe românești spre adversarii Franței a fost căutată, în istoriografia noastră, în problemele cărora statul român trebuia să le facă față: cîștigarea independenței, necesitatea găsirii unui alt mare aliat care să sprijine intențiile de emancipare de sub dominația otomană și să ofere garanții valabile pentru realizarea unității naționale depline. Toate acestea, în condițiile în care Franța era, încă, fidelă politicii sale tradiționale de apărare a integrității Imperiului Otoman, fiind interesată, în primul rînd, de politica sa colonială și de formarea unei alianțe durabile cu o mare putere, capabilă să contrabalanseze ascendențul Germaniei în Europa¹⁵. La aceste condiții de ordin politic se adăuga orientarea economică a României preponderent spre Austro-Ungaria, apoi spre Germania¹⁶, refuzul repetat al cercurilor financiare franceze de a acorda statului roman împrumuturile solicitate¹⁷, slăbirea, comparativ cu perioada precedentă, a relațiilor culturale. Imaginea Franței nu-și modifica dominantă sentimentală — "de recunoștință și afecțiune"¹⁸ — ce poate fi surprinsă, dincolo de exagerările de limbaj, în presa de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai ales în momentele în care Franța revine insistent în atenția opiniei publice (de exemplu în 1870 și 1889). Dar, Franța nu mai reprezintă o alternativă viabilă pentru politica externă a României, iar modelul

francez, idealizat și acceptat cu încredere pînă atunci, nu mai poate răspunde noilor probleme cărora societatea românească este nevoită să le facă față.

În timpul războiului franco-prusac din 1870, atitudinea pro-franceză se manifestă cu claritate și, în mod surprinzător, chiar în declarațiile oficiale, în ciuda legăturilor dintre Carol de Hohenzollern și familia regală prusacă: "Principatele sînt ferm hotărîte să strîngă și mai tare legăturile de solidaritate care există între ele și Franța"¹⁹, oferindu-și "slăbuz ajutor ce i-ar putea fi util"²⁰ acesteia. Ziarele românești cuprind, în fiecare număr, stiri și comentarii relative la război, menținîndu-se încrederea în victoria armatei franceze chiar și atunci cînd pierderile acesteia sînt de mari proporții. Confruntarea militară este văzută ca fiind recrudescența unui conflict îndelungat între gînta latină și cea germană²¹, al cărui deznodămînt ar putea fi fatal pentru români, mai ales pentru cei din Transilvania. Fiecare dezbateră, în presă, asupra situației politice din interior, asupra instituțiilor românești, asupra rolului și prerogativelor Tronului, se raportează în mod explicit la situația internațională, pentru că, în perioada de formare a statului național, orice schimbare a raportului de forțe pe plan european avea o implicație directă asupra situației României. Manifestările de simpatie pentru Franța vin, mai ales, din partea ziarelor și partidelor de opoziție: scriitori din provincie, cu sute de semnături, cuprinzînd calde încurajări pentru armata franceză; conșcripții publice pentru ajutorarea răznilor și a orfanilor, acuzarea fătîșă adusă domnitorului de a fi ignorat opinia publică și de a nutri simpatii prusace. Însă, într-o primă fază a conflictului, factorii de decizie, obligați să adopte o poziție clară, dau expresie aceleiași stări de spirit. De exemplu, P.P. Carp, pe atunci ministru de externe, interpelat în Parlament, răspundea: "Acolo unde vor fi rasele latine, acolo va fi și România"²², explicînd, însă, ca poziția de neutralitate nu putea fi încălcată. Între aplecarea firească spre colaborarea cu Franța și necesitatea politică a păstrării neutralității²³, unul dintre deputați (N. Blănemburg) găsea o soluție de perspectivă: "În ceasul în care această neutralitate n-ar mai fi posibilă, locul nostru nu mai poate fi decît acolo unde va pîlîi drapelul Franței"²⁴. Pentru politica externă a României se naște acum întrebarea "Prusia sau Franța?"²⁵, întrebare la care oamenii politici vor răspunde prin apropierea de Puterile Centrale și apoi prin aderarea la Tripla Alianță. Dar, pentru opinia publică românească, răspunsul era mult mai dificil și el nu implica numai găsirea unui aliat puternic în Europa timpului. Era momentul în care sentimentele și recunoștința pentru Franța trebuiau disociate atît de opțiunea în politica externă, cît și de propriul proces de modernizare, asupra căruia influența franceză acționase decisiv pînă la acea dată.

După 1877, statul român independent își putea consolida și înnoi structurile fără a mai resimți efectele unei dominații străine stînjitoare. Dezvoltarea devenise, mai mult decît în deceniile anterioare, un imperativ de ordin național, față de care partidele politice, personalitățile științifice și culturale se simteau responsabile. Ritmul alert impus acestei dezvoltări, sub aspecte variate, avea scopul declarat de a micșora decalajul față de civilizația apuseană. Modalitățile prin care este introdusă acum schimbarea dădeau naștere unor fenomene de criză ce bulversau, inevitabil, economia, societatea, viața politică și conștiința individului, scos din cadrele tradiționale ale vieții sale. Efectele acestor crize au determinat o atitudine circumspectă, mai critică față de imitarea fără rezerve a "formelor" occidentale. Este un impas în teoretizarea procesului de modernizare a unei societăți care, "dislocată din vechea sa asezare și aruncată pe povîrnisul prefacerilor vertiginoase este fatal dizarmonică"²⁶. În acest moment al său, dezvoltarea societății românești resimte acut contradicțiile dintre tradiție și înnoirea accelerată, dar și rezultatele mimetismului în adoptarea, uneori fără discernămînt a unor principii, a legislației și a unor instituții care-i erau necesare. Modelul francez, ce acționase ca o *matrice* a spiritului public românesc, este abordat acum într-o perspectivă preponderent critică, nu atît la nivelul ideilor generale, cît și la cel al aplicării lor. În acest sens, istoricul A.D.Xenopol scria: "Nu introducerea *principiilor* celor mari de viață ale timpurilor moderne este cauza cea mai adîncă a tulburărilor vieții noastre, ci împrumutarea *formelor* și a *legilor speciale* sub care acele principii căutau a fi realizate la popoarele streine"²⁷. Modelul francez este opus, în această perioadă, celui german, celui englez, dar, mai ales, el este criticat prin prisma tradiției, a necesității societății românești de a-și găsi și de a-și apăra propria identitate.

Pentru schitarea, fie și numai în cîteva linii, a imaginii Franței, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, este semnificativ momentul sărbătoririi centenarului Revoluției franceze. Pentru români este prilejul de a-și manifesta sentimentele pentru *Marea Națiune*, acumulate și întărite timp de un secol, și nu pentru marea putere europeană a cărei politică internațională era, temporar, defavorabilă României. Între Franța reală, concretă, și cea imaginată, simbolică, românii optează, în momentul centenarului, pentru cea din urmă. Este ocazia unei retrospectivă ce revine la aceleași clișee mentale de reprezentare a Franței ca "țara tuturor marilor reforme, a idealului, a tot ceea ce este nobil"²⁸, și la aprecierea Revoluției franceze ca o tîrnăntă istorică, decisivă în evoluția civilizației europene, "mişcare ale cărei binefaceri românilor le-au resimțit în cel mai înalt grad"²⁹. Deși România, ca și alte state din Europa, nu a răspuns în mod oficial invitației de a participa la Expoziția Universală de la Paris, parlamentul a votat un fond de

200.000 mii lei pentru organizarea privată a acestei participări (iar printr-o tombolă publică, suma a fost dublată). Președintele comitetului de inițiativă, prințul George Bibescu, primind vizita președintelui Republicii Franceze la standul românesc de la Paris, declara: "Românii, luând parte la Expoziția Universală, se simt fericiti de a da o nouă dovadă de afecțiune pentru cea pe care o numesc sore lor mai mare"³⁰. Principalele ziare din România ("Universul", "Adevărul", "Epoca", "Voința națională") publică numeroase articole despre serbările centenarului; sînt traduse și comentate cu promptitudine discursurile oficialităților franceze, sînt descrise momentele semnificative ale fiecărei zile, sînt înscrise ecouri la participarea românească. Nu lipsesc, mai ales în presa "de stînga", reacții violente la refuzul guvernamental de a lua parte la această sărbătoare "a libertății și a inteligenței"³¹. Expoziția fiind considerată o lovitură dată politicii germane³², un succes moral³³ al Franței "în lupta pașnică a inteligenței"³⁴. Interesant este că, în epocă, una dintre criticile cele mai des invocate împotriva guvernelor, a regelui, a partidelor politice este aceea de a fi "germanizat" țara și de a manifesta față de Franța o atitudine "nerecunoscătoare". Poziția față de "sora de gînt latină" este considerată o măsură a liberalismului și este utilizată în lupta electorală împotriva tuturor "falsilor luptători de la 1848", care s-au servit de liberalism "doar ca de o scară pentru a urca la putere și care, odată atîngîndu-și scopul, au aruncat ideile și principiile în virtutea cărora au parvenit"³⁵. La o asemenea acuzație, I. Brătianu, după cei 12 ani de guvernare, în 1888, replica vehement: "Spuneți că am vrut să germanizăm România? Dar, vă întreb, în ce școli am trimis ofițerii noștri să-și completeze instrucția? (...) o singură contradicție: am vrut să-mi germanizez țara și să-mi franțuzească familia! Franța trebuie să cunască recunoștința constantă pe care i-o purtăm și nu sînt decît insinuirile dumneavoastră care m-au făcut să trec drept un ingrat în ochii francezilor"³⁶. Atunci cînd, la moartea lui I. Brătianu, ziarele franceze îl acuzau de a fi devenit "un satelit obedient al cancelarului Bismarck", reacția venea, la fel de energică, din partea lui Paul Bataillard, prieten al defunctului și al românilor. Acest răspuns, deși rămas în manuscris pînă în 1940, reflectă amărăciunea pe care i-o provoca autorului, atunci, o acuzație nedreaptă. "Dragostea lui Ion Brătianu și, as putea adăuga, a României, pentru Franța nu s-a dezmințit niciodată"³⁷, dar, scria în continuare P. Bataillard, în planul relațiilor politice, "Cred că nu trebuie să cerem altora, chiar celor mai buni prieteni ai noștri, să facă pentru noi ceea ce noi nu putem face pentru ei"³⁸. P. Bataillard, oamenii politici ai vremii³⁹, cit și istoriografia noastră, explică, insistent, orientarea României spre Puterile Centrale prin alianța Franței cu Rusia, care, pentru statul independent român era "inamicul natural". Fără a intra în amănuntele acestei explicații, să notăm, doar, că ea a devenit o constantă, repetată, invariabil, ca o scuză față de încălcarea liniei politice tradiționale pro-franceze, deși, în acel moment, interese de ordin național dictau această poziție. Politica externă a României devine obiect al dezbaterei publice mai ales atunci cînd mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania stîrnește bănuiala, apoi certitudinea, existenței unui tratat secret cu Austro-Ungaria, tratat ce împiedica mediile oficiale să adopte o poziție fermă. Reacția față de orientarea politică spre Puterile Centrale se transformă, mai ales în condițiile procesului memorandistilor, în manifestări de simpatie față de reprezentanțele diplomatice ale Franței și Rusiei⁴⁰.

După 1900, relațiile dintre România și Franța cunosc ameliorări "reale și ascendente", atît prin atitudinea pro-franceză, tot mai deschisă, a opiniei publice⁴¹, cit și sub aspect comercial, financiar, cultural, fapt ce explică, în parte, în contextul diferit al primului război mondial, detașarea României de Tripla Alianță. Dar, în 1916, ca și în perioada anterioară, opțiunea era dictată, în primul rînd, de interesele naționale.

Nu ne-am propus, aici, să demonstrăm faptul că, dincolo de relațiile oficiale, simpatiile românești pentru Franța au fost constante și puternice. Scopul nostru a fost doar de a creiona cîteva din trăsăturile din care se compune imaginea românească despre Franța și de a încerca să aflăm în ce măsură modificările ei de nuanță și de conținut reflectă raporturile diplomatice, economice, culturale dintre cele două țări. Pentru că, urmîrind evoluția acestei imagini în cîteva momente pe care le considerăm semnificative, se pot desprinde sugestii utile pentru analiza, într-o perspectivă mai largă, a procesului de modernizare a societății românești la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

NOTE

1. A. Bunea, *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă Unirii Transilvaniei cu România (1892-1899)*, în "Acta Musei Napocensis", VII, Muzeul de Istorie Cluj, 1970, p.329-355; Vasile Cristian, *Considerații privind rolul României în relațiile internaționale după cucerirea independenței*, ASUL, LXXIII, 1977, p.32-37; *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p.185-375; Vasile Vesa, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XXe siècle (1900-1916)*, București, Ed. Academiei, 1986.

2. V. Haneș, *Formarea opiniei franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, vol. I-II, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1929; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1998; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1972.
3. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines (1769-1830)*, București, Ed. Academiei, 1970, p. 173.
4. Dan Berindei, *La Révolution française et la ressurection roumaine*, în vol. *La Révolution française et les Roumains*, publiée par Al. Zub, coll. "Les Roumains dans l'histoire Universelle", vol. IV, Iași, Universitatea "A.I.Cuza", 1989, p. 61.
5. Cyril E. Black, *The Dynamics of Modernisation. A Study in Comparative History*, New York, Harper & Row Publishers, 1968, p. 7.
6. "Românul", an XIV, 18 ianuarie 1870, p. 1.
7. Gh. Platon, *Le libéralisme roumain au XIXe siècle: émergence, étapes, formes de expression*, în vol. "Culture and Society", ed. by Al. Zub, Iași, Ed. Academiei, 1985, p. 75.
8. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972, p. 466.
9. Gh. Platon, *op. cit.*, p. 83-83.
10. *Dezbatările Adunării Elective a României*, în "Monitorul oficial", nr. 10, 1865, p. 72.
11. *Ibidem*, p. 78.
12. *Ibidem*, p. 72.
13. *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 194-196; *Charles Ier Roi de Roumanie — Chroniques-Actes-Documents*, publiés par D.A. Sturdza, Tome I (1866-1876), Bucarest, 1904, Editura Carol Göbl, p. 136-160.
14. *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 211.
15. Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 8-11.
16. Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, Marcel Giard, 1928, *passim*.
17. Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 18-21.
18. "Românul", an XIV, 6-7 iulie 1870, p. 580.
19. Nicolae Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le Roi Charles Ier (1866-1880)*, publiée sous les auspices du Ministère des Affaires Etrangères de Roumanie, deuxième édition, Bucarest, 1938, p. 70.
20. *Ibidem*, p. 40.
21. "Românul", an XIV, 6-7; 13-14 iulie, p. 571-579.
22. Citat în *Ibidem*, p. 579.
23. Take Ionescu, *La politique étrangère de la Roumanie*, Bucarest, 1891, *passim*.
24. "Românul", an XIV, 9 iulie 1870, p. 583.
25. *Ibidem*, an XIV, 11 decembrie 1870, p. 1040.
26. Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 481.
27. A.D. Xenopol, *Studiu asupra stării noastre actuale*, III, în "Convorbiri Literare", an V, nr. 8, Iași, 15 iunie 1871, p. 119.
28. I. Saizu, *Les Roumains et le premier centenaire de la Révolution française*, în vol. "La Révolution française et les Roumains", Iași, Universitatea "A.I.Cuza", 1989, p. 353.
29. "Adevărul", nr. 130, 22 ianuarie 1889, p. 1.
30. "Universul", 27 aprilie 1889, p. 2.
31. "L'Indépendance Roumaine", 14 mai/5 iunie 1889, p. 2.
32. "Lupta", 27 și 29 aprilie 1889, p. 2.
33. I. Saizu, *op. cit.*, p. 360.
34. *Ibidem*, p. 363.
35. "Adevărul", 21 iulie 1889, p. 1.
36. Paul Bataillard, *Jean Brătianu et la politique extérieure de la Roumanie 1891*, Mémoire inédit publié avec une introduction et des notes par G.I. Brătianu, București, Ed. Cartea Românească, 1940, p. 29.
37. *Ibidem*, p. 26.
38. *Ibidem*, p. 1.
39. Take Ionescu, *op. cit.*, p. 35.
40. Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol. II (1894-1914), Timișoara, Ed. Facla, 1979, p. 36.
41. A. Bunea, *op. cit.*, p. 335-355.

SOCIOLOGIA LIBERALISMULUI EUROPEAN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Résumé

Il y a dans la mentalité commune, mais aussi dans la plupart des analyses historiques courantes une conviction bien enracinée dans la parfaite correspondance entre le libéralisme et la bourgeoisie.

Sans être complètement fausse, cette idée n'est pas totalement vraie, ni plus. Premièrement, parce que l'idéologie libérale, quoique apparemment "bourgeoise", n'a pas toujours été soutenue par cette classe, au grand complet. Il y a eu souvent des bourgeois conservateurs, catholiques ou adeptes des partis nationalistes, aussi bien que des bourgeois qui professaient des formes très différentes de libéralisme, comme en Allemagne, au siècle dernier. Deuxièmement, parmi les partisans du libéralisme européen il y a eu aussi beaucoup de nobles, en provenance de toutes les couches aristocratiques. Vraie pour l'Angleterre et la France, cette observation l'est d'autant plus pour l'Europe Centrale et de l'Est où les nobles ont assumé le leadership politique et social, par manque de fortes bourgeoisies locales.

En guise de conclusion, on peut dire que si le libéralisme a été de par ses principes une idéologie vraiment universelle, il n'a jamais eu un enracinement social trop étroit. Il s'est également tourné vers la bourgeoisie et la noblesse, la paysannerie et les classes ouvrières, grâce à l'extrême généralité de sa doctrine, à l'appui des élites (qui lui ont ouvert par leur position "au sommet" les portes de toute la société) et, non moins, par sa coïncidence avec les valeurs bourgeoises, empruntées dans la seconde moitié du XIXe siècle par presque toutes les couches sociales.

sale și, pe de altă parte, normele culturale și de conduită proprii acestei clase, ca atare, sinonimia era evidentă.

Încă un pas — probabil decisiv — în direcția acestei asocieri a fost făcut spre finele veacului trecut și începutul secolului nostru. Definitivarea, în perioada respectivă, a hotarelor dintre diversele structuri sociale, coroborată cu și mai pronunțatul viraj conservator al liberalismului (început după 1848) au avut, în acest sens, o contribuție determinantă. Emergența consecutivă a unor ideologii alternative a fost, însă, nu mai puțin hotărâtoare. Dintre acestea, îndeosebi marxismul a jucat un rol extrem de important. Critica sa, întreprinsă de pe poziții net radicale și într-un climat de acută polarizare socială și-a legitimat opțiunea partizană, acționând în mod abuziv liberalismului o afiliere la fel de strictă ca aceea pe care ea însăși o invocă. Legătura dintre ideologia liberală și burghezie a devenit, astfel, indisociabilă, doctrina fiind apoi invariabil caracterizată drept manifestarea nedisimulată a unei tipice dominații de clasă.

Există în mentalitatea comună, dar și în analizele istorice curente, o predispoziție bine înrădăcinată de a așeza între liberalism și burghezie un semn de perfectă echivalență. Explicațiile acestui fapt nu sînt greu de dedus, iar "cazul" românesc, raportat la cel european, prezintă, în acest sens, similitudini remarcabile.

Corelația amintită a fost aproape cert inspirată mai întîi de relativă concordanță dintre afirmarea politică a burgheziei și cristalizarea doctrinei liberale. Confirmată spectaculos de evenimentele din prima jumătate a veacului trecut, această coincidență a fost ulterior întărită și de teoreticienii înșiși ai liberalismului, care nu au ezitat să atașeze retrospectiv doctrina de interesele noii clase în ascensiune, concomitent cu sublinierea conotațiilor critice și a valențelor sale progresiste. Exemplele sînt, în această privință, îndeajuns de numeroase. Cel mai celebru pentru realitățile românești este, fără îndoială, acela al lui Ștefan Zeletin, a cărui binecunoscută analiză întemeiată pe identitatea dintre capitalism, burghezie, liberalism și modernitate a făcut, cum se spune, epocă, influențînd într-o măsură mai mare decît se acceptă astăzi evoluția istoriografiei naționale.

Acest reductionsm apărea cu atît mai legitim și credibil, totodată, celor ce-l afirmau — atît la noi, cît și aiurea — cu cît principiile înseși ale liberalismului posedau un specific inconfundabil. Într-adevăr, nici una dintre ideile majore ale doctrinei, fie că e vorba de credința în progres, de valorizarea individului ca ființă responsabilă și autonomă, de rolul constituțional al statului sau de egalitatea juridică a cetățenilor, nu are, aparent, vreun corespondent în celelalte ideologii ale epocii. Liberalismul a fost, drept urmare, apreciat ca o expresie tipic burgheză, mai ales că între postulatele

Ceea ce marxismul a reușit din acest punct de vedere în Apus a făcut la noi spiritul junimist, sprijinit și de curentele tradiționaliste (sămănătorism, poporanism etc.) apărute după aceea. Binomul liberalism-burghezie stabilit în acest fel — și consolidat de reacția zelatiniană — s-a transmis ca atare generațiilor următoare, fără ca cineva să se mai ostenească a-l verifica.

Chiar dacă nu e de tot greșită, această imagine reclamă o serie de corective importante. În primul rând, e limpede că, deși se bazează pe congruențe indiscutabile, ea se asociază și cu anumite coincidențe, cel puțin suspecte. Pe de altă parte, este la fel de clar că ea provine dintr-o analiză preponderent *ideologică* a socialului, care a generalizat retroactiv o concluzie formulată în spațiul unei perioade de timp târziu, când conjuncția celor două elemente era deja vădită. Câtă realitate, așta interpretare s-ar putea spune despre acest caz, formulă care ilustrează perfect aliajul inextricabil dintre adevăr și aparență, specific relației la care ne referim.

Dacă raportarea exclusivistă a liberalismului la burghezie se justifică prin anumite concordante greu de negat, nu este, totuși, mai puțin adevărat că ea ignoră o sumă întreagă de alte elemente. Ceea ce pare, însă, a lipsi cu precădere din această viziune este dimensiunea *diacronică* și *comparativă* a fenomenului: astfel spus, tocmai perspectiva *istorică*. Bănăoară, este evident, că liberalismul — spre a ne referi mai întâi la el — a cunoscut, de-a lungul timpului, o diversitate remarcabilă de ipostaze. Unitar și european din unghiul principiilor sale generale, el s-a caracterizat, deopotrivă, printr-un spectru larg de manifestări, impuse atât de modalitățile concrete de acțiune, cât și de condiționările istorice specifice, care i-au marcat evoluția în fiecare țară. Dacă în Franța, spre exemplu, liberalismul a fost, până la 1830-1848 mai mult burghez decât francez prin ideile sale, în Anglia, din contra, el a avut — așa cum s-a remarcat — o aparență mai mult etnică decât de clasă, devenind cu începerea de la mijlocul secolului trecut o veritabilă filosofie a națiunii¹. În același sens, s-a făcut și distincția dintre un liberalism social, de filiație franceză și revoluționară, *versus* un liberalism guvernamental, de sorginte iluministă, care preconiza, în tripla sa variantă — habsburgică, țaristă și germană — modernizarea "de sus" a societății și economiei, cu ajutorul instituțiilor monarho-birocratice ale statului².

Acest polimorfism al doctrinei — ilustrat aici doar prin două dintre expresiile sale cele mai elocvente — lasă cu ușurință să se întrevadă cât de complex este, în realitate, substratul său social. Sigur că acesta este format în primul rând de burghezie. Dar, a absolutiza relația dintre ele înseamnă a opera prin prisma aceluiași reductionism care i-a făcut pe istoricii germani din generația mai veche să deducă din slăbiciunea propriei burghezii în secolul al XIX-lea și o profundă carență de spirit liberal, amindouă fiind trecute în contul așa-zisului "drum special" (*Sonderweg*), considerat a defini dezvoltarea țării lor în epoca modernă³. După cum au arătat cercetări recente⁴, liberalismul a fost departe de a se bucura de un sprijin necondiționat din partea acestei clase. Foarte mulți dintre membrii ei s-au numărat printre conservatorii cei mai fervenți, tot așa cum, la scară europeană, sectoare burgheze foarte largi au fondat și susținut partidele de centru. Această dispersie politică este, în fond, reflexul unei pronunțate fragmentări sociale. În opoziție cu ideile bine încetățenite de până acum, trebuie spus că burghesia nu a constituit, o bună parte a epocii moderne, un corp omogen și coerent, cu o clară percepție a intereselor proprii⁵. Dimpotrivă, până târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ea s-a definit cam peste tot în Europa, printr-o mare diversitate de segmente distincte și frecvent contradictorii, cu profile economice, profesionale și interese extrem de variate. S-a spus, chiar, că ea nu a format o clasă, cu toate că manifestările culturale și de comportament pe care le vădea sugerau anumite temeuri de unitate. Specificul ei policentric a fost cu atât mai prejudiciabil, cu cât burghesia, în ansamblu, a reprezentat aproape constant o minoritate socială. Firește că, în această privință, se cuvine a diferenția în funcție de perioade. Totuși, statistic vorbind, ea nu a depășit niciodată ponderea numerică a grupurilor populare, chiar dacă s-a situat la nivelul elitelor aristocratice. Mediocritatea numărului nu constituie, desigur, un indiciu absolut pentru influența socială a unei clase. De multe ori, acestea sînt invers proporționale. Faptul este valabil cum se va vedea — și pentru burghezie. În acest caz, însă, carența respectivă, dar mai ales statutul ei divizat și "intermediar" în societate i-au imprimat un "balans" s-ar spune perpetuu, îndreptînd-o aști în "jos", spre categoriile inferioare, de care s-a legat fie prin declarare, fie prin integrarea virfurilor acestora, cit și în "sus", spre mediile nobile, cu care a încercat să se identifice prin inserție sau imitare.

Toate aceste particularități nu au rămas fără ecou în modurile de manifestare ale liberalismului. Caracterul eterogen al burgheziei a dus la doctrina o lipsă comparabilă de unitate, cu atât mai mare, cu cât gradul de integrare politică a diverselor categorii burgheze era, el însuși, foarte diferit. În această privință, Germania perioadei prer evoluționare ("Vormärz") are o valoare aproape paradigmatică. Jacques Droz a identificat aici, în intervalul dintre 1830 și 1848, cel puțin trei variante ale ideologiei: mai întâi, un liberalism mic-burghez timpuriu, reprezentat de meșteșugarii, comercianții și de micii proprietari funciari, cu o tentă democratică și egalitară, dar nu la "virfi", ci în raport cu celelalte elemente burgheze. El este contemporan cu așa numitul "Gemeinratliberalismus", variantă liberală birocratică și etatistă, ilustrată de funcționarii din corpul judiciar, administrativ și de învățămînt. Avatar al

absolutismului luminat din veacul al XVIII-lea, acest tip dezvoltă teoria statului de drept, a suveranității legii și a participării la proprietate, recunoscând, totodată, legitimitatea socială a nobilimii și îndreptățirea principiului monarhic. Față de el, cea de-a treia variantă, liberalismul burgezies economic (în puternică ascensiune după 1830) denotă un spirit critic ceva mai pronunțat. Esențialmente pragmatic și utilitar, constituțional și antifiduciar, el a dat dovadă, totuși, de același respect pentru instituția monarhică, al cărei sprijin îi garanta interesele. Deosebirea față de tipurile precedente a constatat în aceea că nuanța exclusivistă și limitată sau chiar antidemocratică a acestora a fost, în această variantă, încă și mai vădită: reprezentanții liberalismului economic s-au delimitat — și ei — cu consecvență de clasele de „jos”, fără a ezita, pe de altă parte, să se proclame „majoritatea a națiunii”⁶.

Diversitatea de structură a liberalismului german — simptomatică pentru o realitate mai generală — nu a avut, însă, drept cauză numai fragmentarea substratului său burgez. Ea a fost provocată și întreținută într-o măsură cel puțin egală și de faptul că purtătorii de cuvânt ai doctrinei nu s-au recrutat exclusiv din rândurile acestei clase. La scară europeană, analiza sociologică a liberalismului dezvăluie, în același sens, lucruri neașteptate. Pe ansamblul continentului, s-a constatat că o mare parte din cei ce nutreau afinități liberale proveneau, de fapt, din categoriile sociale conducătoare, fie de extracție pur nobiliară, fie de sorginte modestă, dar ridicate în rang prin merit (funcționari, intelectuali etc.). În Anglia, de pildă, între 1859 și 1874, numai 21% din membrii liberali ai Camerei Comunelor erau, sub raport ocupațional, mari patroni. Restul, mai mult de jumătate, își datorau poziția proprietăților funciare, posedau o educație aristocratică și promovau un stil de viață corespunzător⁷. S-ar putea obiecta că liberalismul britanic reprezintă un caz limitat sau excepțional. Dar, aceeași situație poate fi înfățișată și pe continent. În Spania, spre exemplu, liberalii s-au recrutat preponderent printre nobili și militari cu grade înalte, fără a respinge, însă, și aportul anumitor sectoare ale burgeziei comerciale tradiționale. Forța lor socială, politică și economică — aproape intactă în plin secol XIX! — și atracția consecutivă asupra celorlalte grupuri ale societății explică tenta pronunțată nobiliară a liberalismului din această țară, care a păstrat, din acest motiv, mult mai mult din elementele Vechiului Regim decât oriunde în Occident⁸. În Italia de nord, unde doctrina s-a atașat strâns de mișcarea națională, partizanii ei au format o alianță burgezno-nobiliară, în care marea proprietate a jucat rolul unui important stilp de susținere economică și politică. Împinse unele în brațele altora de politica represivă a regimului habsburgic, virfurile celor două categorii s-au înlăturat pe terenul unui liberalism social-economic, care profesa un model de dezvoltare antiindustrialist și antiproletar, perfect adecvat suportului material al amândurora. Dimensiunea politică a acestui program s-a limitat exclusiv la repudierea stăpînirii străine, rămânând opacă, în cea mai bună tradiție a timpului, la cerința democratizării viitorului sistem⁹. O situație relativ analogă se înfățișează și în Belgia. Deși preponderent burgeză prin idei și participare, ideologia liberală a numărât aici și un important contingent nobiliar, chiar dacă acesta a prins de la o vreme să descrească, sub influența contrară a Bisericii¹⁰.

Nici chiar în Franța, unde lucrurile par la prima vedere clare, nu s-ar mai putea paria, în lumina ultimelor cercetări, pe unicitatea specificului burgez al liberalismului. Dacă din unghiul istoriei ideilor interpretarea convențională se menține intactă, din perspectivă diacronică și social-politică, în schimb, liberalismul apare dintr-o dată ca o structură extrem de fluidă și eterogenă. De-a lungul secolului al XIX-lea, el a evoluat necontenit, schimbându-și de mai multe ori conținutul, caracterul și adepții. Pe de altă parte, neconcordanța dintre proiectele sale economice și politice — o particularitate franceză în raport cu Europa — i-a diversificat și mai mult spectrul, partizanii aceluiași interese, considerate liberale, risipindu-se în formațiuni diferite, uneori antagoniste. Din această cauză, se poate spune despre liberalismul francez că nu a fost nici pe deplin burgez, dar nici nobiliar. Reprezentanții celor două clase au coabitat în aproape toate grupările cunoscute, delimitarea lor ideologică și politică nefiind coincidentă cu aceea socială¹¹.

Articularea nobiliară a doctrinei liberale este încă și mai evidentă în zona centrală și de est a continentului. Liberalismul nobiliar nu a fost aici doar o variantă a mișcării liberale, ci mișcarea liberală însăși. După cum a precizat Christof Dipper, acest tip de liberalism sugerează nu atât că ideile liberale au fost pur și simplu receptate de elite, ci faptul că acestea au profestat un liberalism cu tentă specifică, adaptat propriilor interese și condițiilor din acele teritorii¹². Liberalismul maghiar verifică poate cel mai bine această constatare. Pe plan economic, el a adoptat o viziune agrariană asupra societății, pledînd pentru o industrializare controlată, care să valorifice resursele agricole ale țării, evitînd „erorile” procesului similar din Apus. În domeniul politic, el a așezat un pronunțat legalism, atribuind statului național — ce urma să fie fondat — un rol hotărîtor în procesul de modernizare. În fine, modelul său social încerca o conciliere între individualism și cooperare, recunoscînd persoanelor autonomie și răspundere proprie, dar numai în cadrul unui sistem asociativ, care rezerva nobilimii locul cel mai înalt¹³.

Este dificil de spus care din categoriile diverse ale clasei dominante maghiare au îmbrățișat cu mai multă ardor acest program reformator. Judecînd după criteriul proprietății, se pare că cea mai mare disponibilitate în acest sens au manifestat-o intelectualii și cei cu posesiuni funciare mijlocii. Marii proprietari — prea legați de

Curtea de la Viena — au înclinat mai curînd spre păstrarea structurilor existente, fără a ceda, totuși, complet în fața tentației conservatoare, dacă nu chiar retrograde, manifestată de elementele paupere ale nobilimii, temătoare de a nu-și pierde singurul bun pe care-l posedau: privilegiile.

În afara elitei sociale, liberalismul a găsit în Ungaria puține puncte de ancorare. Cu o structură etnică formată în mare parte din alogeni și o pondere numerică și socială mediocră, burgeoisia nu era în măsură să joace aici un rol politic de sine stătător. De altfel, ea a sprijinit constant programul nobilimii liberale, care îi reflecta, în fond, și propriile interese. Cît despre orașe, aflate sub controlul strict al puterii și populate în majoritate de străini, acestea erau prea slabe spre a oferi doctrinei un suport social alternativ, independent de sursele menționate¹⁴.

În Rusia, Imperiul habsburgic și Prusia, trăsăturile liberalismului au fost aproape identice, cu singura deosebire a unei mai acuzate dimensiuni birocratice, evocată de practicarea sa îndeosebi de către funcționarii ministeriali, cu un rol-cheie în administrația statelor respective. Grație lor, între liberalism și absolutism s-a stabilit, astfel, o surprinzătoare conexiune, ceea ce lămurește amprenta guvernamentală caracteristică acestei ideologii în fiecare din cazurile amintite. Klaus Koch a demonstrat în această privință, fără echivoc, că iozefinismul a reprezentat una din rădăcinile importante ale liberalismului în Imperiul austriac¹⁵. Pentru Rusia, Heinz-Dietrich Löwe a arătat, de asemenea, că la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, administrația țaristă a dovedit o indiscutabilă propensiune liberală, vizibil oglindită de reformele lui Piotr Stolypin dintre 1906-1911¹⁶. Originele liberalismului rus sînt însă mai vechi decît această dată. Anunțată încă de la începutul secolului trecut, după războaiele napoleoniene, dezvoltarea sa propriu-zisă se înfiripă începînd cu Războiul Crimeii, care a avut, sub raportul înnoirilor suscitate, același impact ca înfrîngerea Prusiei din 1806. Dependența față de stat a doctrinei i-a imprimat, cum s-a văzut, un caracter birocratic și guvernamental. Dar, acest lucru nu face neapărat mai ușoară identificarea substratului său social. Specificul etatist al liberalismului țarist nu presupune numai decît o conotație nobiliară. Chiar dacă, la început, birocrăția s-a recrutat din rîndul elitei, proporția acesteia în sfera puterii nu a rămas neschimbată. Treptat, pentru domeniul de selecție al funcționarilor, mai însemnată decît apartenența socială a devenit cultura de specialitate și educația universitară, ceea ce a oferit corpului administrativ al Imperiului posibilitatea de acces la o conștiință de sine și o tradiție mult diferite față de normele în vigoare¹⁷.

Pe de altă parte, anumite propensiuni liberale s-au dezvoltat și în afara cadrului birocratic existent, cuprinzînd un evantai de forțe din care nu au lipsit o minoritate a aristocrației funciare și — de la finele veacului al XIX-lea — intelighenția tehnică și profesională. Numitorul comun al revendicărilor lor consta în limitarea considerabilă a puterilor statului, dar eterogenitatea coaliției a condus la eșecul acestui program¹⁸.

Nici din punct de vedere doctrinar, problema liberalismului rus nu este mai simplă. Opțiunile sale teoretice și practice au inclus frecvent aspecte incompatibile cu domeniul caracterizat al ideologiei, după cum măsuri politice inițiate de pe poziții contrare au avut adesea efecte liberale sau au condus pînă la urmă în aceeași direcție. De aceea, o definire convențională a doctrinei, pe baza principiilor sale universale și caracterizarea sa ca nobiliară din unghiul exclusiv al suportului birocratic nu sînt, în privința liberalismului din Rusia, pe deplin multumitoare¹⁹. Strategia corectă a investigației sale are a ține cont, neapărat, de condițiile de context. Ceea ce se poate, totuși, afirma cu siguranță e că el se încadrează în binecunoscuta paradigmă central- și est-europeană, reliefînd în mod programatic consensul cu spiritul burghez al epocii, chiar dacă cei ce l-au exprimat nu au aparținut "păturilor mijlocii".

Tuturor acestor exemple li se cuvine adăugat și cazul românesc. Cercetări amănunțite au dezvăluit că, pe lingă natura sa eminamente pragmatică și națională, liberalismul din Principate a avut și o coloratură vădit nobiliară, fiind adoptat de o boierie a cărei structură nu mai era, totuși, aceea tradițională. Faptul confirmă paralelismul dintre realitățile autohtone și cele europene, evident, altminteri, și în multe alte privințe²⁰.

Reiese limpede, din cele de mai sus, că liberalismul nu a avut, în secolul al XIX-lea, o strictă înrădăcinare de clasă. Ideologie cu însușiri evidente burgheze, el s-a răsfrînt cu mult peste limitele acestei categorii, cucerind sau influențînd durabil mai toate compartimentele sociale. Cum se explică, totuși, acest universalism? Care i-au fost resorturile? S-a crezut, bunăoară, că răspunsul stă tocmai în dialogul doctrinei cu elitele sociale. Ancorarea liberalismului timpuriu în păturile dominante i-ar fi creat acestuia aptitudinea de a-și impune idealurile la nivelul întregii societăți și de a integra elementele cele mai diverse, scoțîndu-l din tiparele înguste de la început. Alte explicații au invocat rațiuni precumpnitoare doctrinare. Ca filosofie globală, care își propunea să ofere un răspuns tuturor problemelor cu care se confrunta societatea, liberalismul s-a adresat unui spectru larg de forțe, fără a se identifica, însă, cu vreuna. Pentru fiecare, el a uzat de un limbaj specific, în același timp revoluționar și conservator, evoluționist și radical, situiîndu-se la jumătatea drumului dintre respingerea Vechiului Regim și dorința de a instaura o democrație integrală. De aceea, liberalismul a putut apare în ipostaze din cele mai contradictorii și realiza conjuncția dintre ideal și realitate, aspirație și interes, rămînd, totodată, liber de orice afiliere expresă. Pe această

carență de identitate în raport cu o anumită structură sau interese particulare s-a întemeiat forța, dar și slăbiciunea sa în diferite circumstanțe politice²¹.

Efect al unei ambiguități doctrinare, universalismul liberal a mai fost, însă, apreciat și ca o consecință a strinsei sale corespondențe cu ceea ce s-a numit, cu o noțiune greu de definit, "spiritul burghez". S-ar părea că, la prima vedere, este vorba aici de o contradicție flagrantă. Cum se împacă — ne-am putea întreba — statutul social al burgheziei cu impactul incomparabil mai larg al valorilor sale în societate? Or, tocmai în aceasta rezidă paradoxul istoriei acestei clase în secolul al XIX-lea: deși divizată și numeric minoritară, iar pe de altă parte gravitind în sfera de atracție a elitei aristocratice, burghezia a reușit să ridice valorile și normele sale de conduită la rangul unui veritabil model cultural, a cărui audiență a fost generală. Acest fapt i-a conferit, totodată, și un embrion de coerență și unitate, altfel greu de decelat numai din unghi strict economic sau politic. De aceea, burghezia a fost capabilă de a constitui o forță, chiar și acolo unde acest lucru îi era în aparență interzis, fie de slăbiciunile sale inerente, fie de consistența contrară a "frontului" nobiliar.

Lămurirea acestei contradicții deschide un sir nesfârșit de ipoteze. Una dintre cele mai verosimile este probabil aceea că "spiritul" sau cultura burgheză — cum vrem să-l numim — s-a prevalat de articularea sa în mentalitatea capitalistă. Ca și aceasta, el a îmbrățișat întregul corp social, transgredind barierele tradiționale dintre clase și categorii, fără ca nimeni și nimic să i se poată sustrage. Ipoteza sa concretă, liberalismul, a avut o răspindire asemănătoare. El a strămutat principiile burgheze (și capitaliste) din planul culturii (și al economiei), în cel social și politic, revendicând aceeași pretenție de universalitate. După cum a observat și James Sheehan, este caracteristic în acest sens că ideea generală de ameliorare și progres a devenit, în ideologia liberală, teza despre reformarea societății. Pe de altă parte, funcția formativă pe care mentalitatea burgheză a asociat-o acțiunii de instruire și educare a ființei umane s-a reflectat în domeniul politic prin măsuri concrete de ameliorare a posibilităților participative ale individului. Ca și spiritul burghez, liberalismul nu a fost ostil statului, ci i-a conferit un rol central în procesul de modernizare. Aidoma reprezentanților lui, cei ai doctrinei liberale — indiferent de proveniență — au constituit nu altă un fascicul de interese clar definite, ci o grupare foarte largă de convingeri comune²². Acest fapt explică de ce ei nu și-au considerat mișcarea numai ca pe o alternativă politică, ci, în primul rând, ca un sistem universal — singular legitim, rațional și indeajuns de "progressist" pentru a răspunde cerințelor de transformare a societății. Dorința lor era de a vorbi în numele tuturor. În realitate, însă, acest lucru a fost sistematic contrazis de preferința acordată indeosebi celor ce, prin educație, cultură și independență economică, erau capabili de angajare deplină și liberă de constrângeri. În aceasta stă, în fond, încă o asemănare fundamentală dintre cele două elemente. Ambele au disociat constant între *popor* și *plebe*, apreciind că dependența materială și spirituală a celei din urmă risca oricând să o preschimbă în instrument al tiraniei și revoluției. Plecându-se de aici, s-a spus că tensiunea dintre universalitate și exclusivism, astfel creată, a pus amândouă fenomenele în fața unei dileme aproape insolubile. De fapt, aspirațiile maselor nu au fost nicicând ignorate, liberalismul încercând mereu orientarea și educarea acestora în sensul valorilor pe care atit el, cit și spiritul burghez le promovau²³.

Universalismul de principiu al *credo-ului* liberal (și burghez) a imprimat întregii ideologii (și clase) un profund efect formativ, chiar și în societățile în care partidele liberale (și, în genere, burghezia) au fost în mod constant slabe sau unde, nefiind astfel, nu au ajuns să exercite puterea. Cazul Germaniei este, din acest unghi (încă o dată) revelator. Realizarea statului imperial și politica desfășurată de autorități după 1870/71 oglindesc, în mod incontestabil, valențe liberale. Nu întâmplător, guvernarea din această perioadă a fost caracterizată — după cum deja am semnalat — drept un adevărat liberalism de stat sau guvernamental, factorul politic național intruchidat și asigurând în Reich-ul wilhelmian majoritatea garanțiilor legale și constituționale afit de prețuite de această ideologie: dreptul de asociere, petiție și liberă expresie, controlul legiferat al corpului birocratic, un Parlament cu membri abilitați pentru verificarea executivului etc.

Acastă omnipotență a statului și identificarea sa cu spiritul liberal se află, în fond, la originea atit a aparentei lipse de consistență a doctrinei, cit și a slăbiciunii sale efective în cadrul teritorial la care ne-am referit. Exact aceeași constatare se poate face, punct cu punct, și despre burghezie. Pe un plan mai general, însă, aspectele specifice ale liberalismului (și burgheziei) german(e) sugerează cit de dificilă este, de fapt, definirea de ansamblu a doctrinei (și a clasei), ca atare. Fără a intra în amănunte, să observăm, doar, că uzuala definiție canonică, în funcție de normele acceptate ale ideologiei nu are aici nici o șansă de izbândă. Mai mult, chiar, ea riscă să conducă la adevărate aporii, cum ne-o arată elocvent impasul în care se zbat de cîteva decenii tentativele de a explica însuși liberalismul german. Soluția cea mai potrivită este — ca și în privința termenului de "burghezie" — o definiție tipologică. Or, sociologia europeană a liberalismului — de care ne-am ocupat mai sus — pare a fi, în acest sens, îndreptarul cel mai prețios. De aici va trebui, fără îndoială, pornit spre a oferi acestei ideologii o conceptualizare

comprehensivă, care să țină cont nu numai de trăsăturile generale, dar și de varietatea ipostazelor sale în diferite epoci și în diverse teritorii.

NOTE

1. Gh. Platon, *Le libéralisme roumain au XIXe siècle: émergence, étapes, formes d'expression* în Al. Zub (editor), *Culture and Society*, Iași, 1985, p.65, 68.
2. Dieter Langewiesche, *Liberalismus und Bürgertum in Europa* în Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, vol.III, München, 1988, p.389-390; Lothar Gall, *Liberalismus und "Bürgerliche Gesellschaft". Zur Charakter und Entwicklung der liberalen Bewegung in Deutschland*, "Historische Zeitschrift", 220, 2, 1975, p. 324-356. Din abundenta bibliografie a liberalismului european, mai putem cita: Salvadori Massimo, *The liberal heresy: origins and historical development*, New York, 1977; James J. Sheehan, *German liberalism in the nineteenth century*, Chicago, 1978 (cf. și ediția în limba germană: *Der deutsche Liberalismus: von den Anfängen im 18. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg 1770-1914*, München, 1983); Heinrich-August Winkler, *Liberalismus und Antiliberalismus: Studien zur politischen Sozialgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Göttingen, 1979; Moritz Csaky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus: Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, Wien, 1981; Steven Seidman, *Liberalism and the origins of European social theory*, Berkeley, 1983; Wolfgang Schieder, *Liberalismus in der Gesellschaft des deutschen Vormärz*, Göttingen, 1983; Michel Branciard, *Les libéralismes d'hier à aujourd'hui*, Lyon, 1987; Dieter Langewiesche, *Liberalismus in Deutschland*, Frankfurt a.M., 1988; Idem (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich*, Göttingen, 1988.
3. Geoff Eley, *Liberalism, Europe, and the bourgeoisie, 1860-1914* în David Blackburn, Richard J. Evans, *The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century*, London & New York, 1991, p. 293-298.
4. David Blackburn, *The German bourgeoisie: An Introduction* în *Ibidem*, p. 18.
5. Din bibliografia — foarte puțin cunoscută la noi — a istoriei burgezilor europeni în epoca modernă, cele mai recente repere, în afara celor deja citate, sînt: Vera Bacskaï (Hg.), *Bürgertum und Bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, vol. I-II, Budapest, 1986; Manfred Hildermeier, *Bürgertum und Stadt in Russland, 1760-1860. Rechtliche Lage und soziale Struktur*, Köln, Wien, 1986; Jürgen Kocka (Hg.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1987; Ute Frevert (Hg.), *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1987; Lothar Gall, *Bürgertum in Deutschland*, Berlin, 1989; Ernst Bruckmüller (Hg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien, Köln, 1990; Pamela M. Pilbeam, *The middle classes in Europe. 1784-1914. France, Germany, Italy and Russia*, Chicago, 1990.
6. Jacques Droz, *Libéralisme et bourgeoisie dans le "Vormärz" (1830-1848)*, "Le Mouvement Social", 136, 1986, p.29-52.
7. Dieter Langewiesche, *Liberalismus und Bürgertum in Europa* în Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert...*, vol. III, p. 375-386.
8. Joaquin Abellán, *Der Liberalismus in Spanien 1833-1868* în Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p.440-449.
9. Marco Meriggi, *Der Adelsliberalismus in der Lombardei und Venetien (1815-1869)* în *Ibidem*, p. 367-377.
10. Jean Stengers, *Der belgische Liberalismus im 19. Jahrhundert* în *Ibid.*, p. 415-439.
11. Rainer Hudemann, *Politische Reform und gesellschaftlicher Status quo. Thesen zum französischen Liberalismus im 19. Jahrhundert* în *Ibid.*, p. 332-352.
12. Christof Dipper, *Adelsliberalismus in Deutschland* în *Ibid.*, p. 172-192.
13. András Gergely, *Der ungarische Adel und der Liberalismus im Vormärz* în *Ibid.*, p.475-479.
14. *Ibidem*, p. 463-464.
15. Klaus Koch, *Frühliberalismus im Österreich bis zum Vorabend der Revolution 1848* în Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p. 71 — 83.
16. Heinz-Dietrich Löwe, *Bürgertum, liberale Bewegung und gouvernementaler Liberalismus im Zarenreich um die Wende vom 19. bis zum 20. Jahrhundert* în *Ibidem*, p. 515-534.
17. *Ibidem*, p. 515.
18. Dietrich Beyrau, *Liberale Adel und Reformbürokratie im Russland Alexanders II* în Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p. 499-511.
19. Heinz-Dietrich Löwe, *op.cit.*, p.518-520.
20. Gh. Platon, *op.cit.*, p.72-86.
21. René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps. 2. Le XIXe siècle (1815-1914)*, Paris 1974, p. 32-33.
22. Pamela M. Pilbeam, *op.cit.*, p.240, 253.
23. James J. Sheehan, *Wie bürgerlich war der deutsche Liberalismus?* în Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p.28-39.

RUMANIAN PEASANTISM: THE THIRD WAY

I

Between the two World Wars the Peasantists¹ were the most consistent and effective advocates of a Rumania in harmony with its "preeminently agricultural character". They stood for the elaboration of economic and social policies and the creation of a state that would correspond to the interests and needs of the peasantry, who formed the overwhelming majority of the population. They were convinced of the uniqueness of Rumania's historical evolution, which they attributed to an agricultural system rooted in the independent family holding. Their aim through out the interwar period was thus to strengthen this nucleus of agricultural production, which they made the foundation of Rumania's future social and political development. They did not deny that capitalism was possible in Rumania and even recognized that modern industry had come to stay and could benefit agriculture. But they wanted to exclude capitalism from the organization of agriculture because they thought it incompatible with the character of Rumanian agriculture as it had developed over the centuries. They were certain that capitalism and everything which came in its wake would destroy what was exceptional and genuine in the Rumanian way of life. They had no doubt that their defense would be successful because peasant agriculture, in their view, was strong and was by its very nature non-capitalist. As proof they cited economic analyses of the family holding as a distinct production unit and the "psychological incompatibility" between the peasant and capitalist ways.

In constructing their own theory of development, the Peasantists drew extensively from both Western and Eastern European scholarly literature, especially the writings of German economists and sociologists and of Russian agricultural economists. But the Rumanians were by no means simply borrowing foreign models and dealing in abstractions. Rather, they were concerned with the most urgent economic and social realities confronting Greater Rumania after the First World War — agricultural stagnation and peasant poverty. The remedies they proposed fitted in with those indigenous currents of thought which since the middle of the nineteenth century had emphasized the agrarian character of Rumanian society and had put forth strategies of development that promised to nurture "healthy tradition" and the "national genius".

Key elements in Peasantist thought were manifest as early as the 1860s in the ideas about Rumania's past and future development propounded by the members of Junimea (Youth) Society, which had been founded by young intellectuals in 1863. They were led by Titu Maiorescu (1840-1917), literary critic, philosopher, and conservative politician, and they dominated Rumanian intellectual life until the end of the century. Deeply influenced by the historicism of German Romantic philosophy and the evolutionist theories of Herbert Spencer, the Junimists, as they were called, insisted that beneficial social change must take place gradually and be guided by "experience". But as they examined the development of their country in the nineteenth century, they discovered that she had opened her doors too widely to "innovations" from Western Europe, borrowing wholesale, with regard to her own specific character. The fault, they found, lay mainly with the romantic young intellectuals of 1848, who had imposed upon a patriarchal, agrarian society the institutions that the Western European bourgeoisie had fashioned for itself, for an industrialized, urban society. The Junimists argued that Rumania had no bourgeoisie, industry, or cities comparable to those of Western Europe and pointed to the inevitable consequence of imitation: a society that had lost its way, led by liberal politicians and social theorists who had been "deluded" by the notion that a thin veneer of Western civilization signified progress, when, in reality, as Maiorescu put it, modern Rumania's institutions were nothing more than mere forms without substance ("formă fără fond").²

At the turn of the century Junimist ideas about development began to be applied specifically to peasant society, as intellectuals recognized the existence of a "peasant question" and feared the tragic consequences of inaction. The leader of the so-called neo-Junimist current was the philosopher and psychologist, Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957). He was indebted for many of his ideas on development to Social Darwinist theories of evolution and to German sociology, notably to such theories as those set forth by Ferdinand Tönnies in his *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) about the village as the locus of "natural" and "organic" forms of social life as opposed to the "mechanical" and "exterior" relations characteristic of modern industrial cities. In *Cultura română și politicianismul* (Rumanian Culture and Politics for Its Own Sake) (1904) Rădulescu-Motru expanded

upon Maiorescu's theory of forms without substance, drawing a sharp distinction between two general types of social organization — "culture" and "civilization". He defined the former as the product of the very essence of a people that had achieved spiritual "wholeness", as an "organic" form of social life which was rooted in tradition and held together by the "natural" links among its members. By contrast, civilization was, for him, a surface manifestation, a hybrid social form created out of borrowings and imitations and composed of individuals united merely by "mechanical" relationships. Rădulescu-Motru discerned the embodiment of "culture" in Rumanian rural society, while "civilization" was represented, in the Rumanian context, by the "imported" political and economic institutions found in the cities³. Although he saw a threat to the "organic unity" of Rumanian culture in further urbanization and industrialization, he was heartened by the discovery that the Rumanian rural world had been untouched by imported institutions and that its culture had continued to prosper beneath the glitter of a "foreign" civilization⁴.

A variation on Rădulescu-Motru's dichotomy culture and civilization lay at the heart of *Sămănătorism*⁵, a nationalist-agrarian current that achieved a short-lived popularity in the first decade of the twentieth century. Its principal animator was the historian Nicolae Iorga (1871-1940), out of whose voluminous writings what might be called its doctrine emerged. Iorga was passionately attached to the romantic vision of a patriarchal rural world of harmonious social relations that had, in fact, never existed. He railed against modern "intrusions" upon this idyllic way of life — capitalism, industry, and the locus of both, the city — and he longed for a return to "traditional values"⁶. Yet, while calling for a "national regeneration", he offered no strategy to achieve it and no plan to deal with the myriad social problems that confronted turn-of-the-century Rumania. Perhaps he felt that his was, after all, a lost cause. Wistfully, he recognized that the old days of mutual respect between benevolent noble landowners and loyal peasants had passed forever, and, in the end, he accepted the inevitability of change⁷. But he insisted that change be "organic", by which he meant that it must be in harmony with national values and be protected from massive foreign "implantations" and from rapid or abrupt deviations from tradition. The village was his touchstone of social evolution because it had nurtured the organic structures that in the future would temper the pace of change, and because it was the repository of healthy moral values and thus a necessary defense against the decay brought by the city.

A search for spiritual values after the First World War led many intellectuals back to the village as a kind of refuge from the materialism and scientific positivism of modern civilization. Foremost among them were the *Gîndirists*, so called from the literary and cultural review, *Gîndirea* (Thinking), which they founded in 1921. Influenced by German *Lebensphilosophie*, Orthodox philosophers of culture like Nikolai Berdiaev, Oswald Spengler and his morphology of culture, and literary expressionism, they sought in the rural world answers to fundamental questions of existence. Some among them, like the publicist and theologian Nichifor Crainic (1889-1972), attempted to bring about a religious revival based upon the traditions of the patriarchal village⁸, while others, like the poet and philosopher Lucian Blaga (1895-1961), conceived of the village as the locale of an "organic", eminently mode of existence⁹. But they and their colleagues were united in their hostility to the cosmopolitan, urban civilization of the West, which, in their view, smothered man's higher spiritual aspirations. Both Crainic and Blaga took comfort in the fact that the Rumanian village had been able to isolate itself from these alien influences and preserve its essential spirituality. Crainic thought that Byzantine Orthodoxy had been responsible for differentiating the "patriarchal mentality" from the currents of European civilization, thereby protecting the "native genius" from assimilation by the materialist West¹⁰. Blaga, the agnostic, offered a metaphysical explanation for the unique character of the Rumanian rural world in his theory of "minor cultures" and "major cultures". He argued that minor cultures, represented by the village, were in no way inferior in their structures to major cultures, represented by the modern city, nor were they a retarded stage in the historical evolution of society; they were independent realities which expressed a different mode of existence¹¹.

By far the greatest influence on the Peasantists came from Poporanism¹². It shared with Junimism and neo-Junimism certain basic assumptions about the agrarian character of Rumanian society, notably the deviation from traditional norms of development that had occurred in the nineteenth century and the need to return to the sources of "organic" growth. Yet, the Poporanists were no longer satisfied merely to speculate on the relative merits of culture and civilization and to issue calls for a moral rebirth. They were, instead, committed to a far-reaching reform of agrarian structures and had immediate economic and political goals and a plan to achieve them.

The leading theorist of Poporanism was Constantin Stere (1865-1936), an influential journalist and literary and political figure. Many of his ideas about the distinctive character of agrarian countries constituted the theoretical foundations of Peasantism. Beginning in the 1890s he emphasized the vital role which the peasantry

had played in the evolution of Rumanian society. He was convinced that Rumania's agrarian structure would enable her to avoid the capitalist phase of economic development and to create a society that would function in accordance with economic laws peculiar to a "preeminently agricultural country". He believed just as strongly that the future prosperity of Rumania lay in a more efficient organization of agriculture and a greater participation by the peasantry in national affairs. His ideal was an economic system and a social structure based upon large numbers of small, independent peasant producers organized into cooperatives. He could see no future for industry of the Western European type in Rumania because of her unique agrarian economy, but he was willing to accept an industry that would complement agriculture by developing some of the country's natural resources and by providing peasants with employment during the slack winter months¹³. Nor was he dogmatic in his cultural views. Although he subscribed to the notion of rural culture as an "authentic" and "organic" part of the Rumanian past and deemed urban civilization an "import" and, hence, "artificial", he had no wish to isolate the village from the outside world. Rather, he was eager to adapt new ideas from the West to Rumanian conditions in order to stimulate modern social and economic change among the peasantry.

Stere and his fellow Poporanists exerted an immense influence in intellectual circles, especially through their literary and public affairs monthly, *Viata Românească* (Rumanian Life), which they founded in 1906. But they had little success in carrying out their ambitious reform program. The outbreak of the First World War interrupted their campaign to achieve land reform and universal suffrage.

The Peasantists stood closest to Poporanism. Both they and the Poporanists advocated an agrarian economic and social order whose foundations they sought to ground in native traditions and institutions, and both were suspicious of bourgeois, industrial society and the city. Yet, Peasantism was not just an extension of Poporanism. Although its advocates borrowed generously from their intellectual forebears, they were also deeply influenced by the advances in sociological and economic thought of the interwar period. Their most original contribution to Rumanian social thought may have been the systematic elaboration of the doctrine of agrarian Rumania as a third world situated between capitalist individualism to the West and socialist collectivism to the East. This doctrine, in turn, rested upon two fundamental assumptions: first, that the family holding was a distinct mode of production and formed the very foundation of the national economy, and second, that the "peasant state", a political entity administered by and responsible to the majority of the population, must replace the existing order.

II

The elaboration of the economic principles of Peasantism was mainly the work of Virgil Madgearu (1887-1940), who in the 1920s and 1930s published a steady stream of books and articles on agriculture and general economic problems. In them he defined the special character of Rumania's past economic and social development and offered an assessment of its future prospects. His ideas were strongly influenced by his studies of economic theory in Germany, where he took his doctorate at the University of Leipzig in 1911, and by subsequent studies of the classical English economists and practical experience in financial management in London. Upon his return home in 1912 he took a position in the research division of the newly established Central Fund for the Artisan Trades and Workers Insurance in Bucharest. Then, in 1916 he accepted an appointment as professor at the Academy of Higher Commercial and Industrial Studies in Bucharest, beginning an academic career which spanned a quarter century. He was also drawn into politics, becoming the principal theorist of the National Peasant Party and heading various economic ministries in National Peasant governments between 1929 and 1933. During the same period he represented Rumania at numerous international economic conferences held to find solutions to the world depression. After 1933 he devoted most of his time to teaching and research. In November 1940 he fell victim to assassination by the Iron Guard, the Rumanian fascist organization¹⁴.

Madgearu was initially preoccupied with industry, which he thought was essential for the healthy development of every country¹⁵. His own investigation of Rumania's economic development in the nineteenth century, which formed the basis of his doctoral dissertation of 1911, *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens*, persuaded him that Rumania was by no means destined to remain an exclusively agricultural country. But he was already concerned that the forms which industry assumed in Rumania be suited to the character and needs of the country. In an essay on the artisan crafts written in 1912 he found the underlying cause of their decline in the "process of Westernization", which had introduced alien institutions into the Rumanian social fabric without regard to their compatibility with "our national being". He attributed to this "abrupt break" with the past the cause of the many "contradictions" between Rumania's "spiritual foundations" and "foreign forms", which lay at the heart of "all our problems"¹⁶.

By the end of the First World War Madgearu had shifted the focus of his attention from industry to agriculture. He had of course been acquainted with certain aspects of agriculture and the condition of the rural classes much earlier. His doctoral dissertation, for example, had dealt at length with craft work at home in the countryside¹⁷, and his study of rural credit cooperatives a few years later had classified these institutions as essentially capitalist and of little benefit to the majority of the population¹⁸. He appears to have become convinced that the future of Rumania would depend primarily upon a healthy agriculture and a prosperous, independent peasantry.

Madgearu and other intellectuals of his generation had decided that the fundamental task before them was to bring the political institutions of the country, which they dubbed *tara legală* (the legal country), with prevailing economic and social conditions, or *tara reală* (the real country). In their view, the founders of modern Rumania in the nineteenth century had committed an egregious error in modelling *tara reală* after *tara legală*, or, to paraphrase Titu Maiorescu, in ignoring substance in the interest of form. Madgearu and his colleagues now proposed to reverse the procedure. They intended to make *tara reală*, which, for them, meant primarily the peasantry and agriculture, the principal object of government and legislation¹⁹. To know what the "real country" was like, to obtain through, precise knowledge of social conditions and national needs they founded the *Asociație pentru Studiul și Reforma Socială* (Association for Study and Social Reform), which changed its name to *Institutul Social Român* (The Rumanian Social Institute) in 1920. Madgearu served as its secretary-general until 1924 and remained an active member until his death.

Madgearu's own effort to explain the true nature of Rumania's social and economic development focused upon the unique qualities of the small peasant holding. In formulating his theory, he was indebted to the Poporists, especially Constantin Stere, for fundamental ideas about peasant agriculture. But he also drew extensively upon the writings of the Russian agricultural economist Alexander Chayanov, especially his *Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft* (1923), which provided the theoretical foundation for Madgearu's analysis of the Rumanian family holding. He was attracted particularly to Chayanov's arguments about the qualitative differences existing between peasant agriculture, on the one hand, and the large-scale, capitalist agricultural enterprise, on the other. Madgearu also drew upon the works of German economists such as Eduard David, who reinforced his belief about the inherent strength and the organic nature of small-scale, peasant agriculture²⁰.

Madgearu was at pains to demonstrate the viability of the small peasant holding, for upon it rested not only the validity of Peasantist economic and social theory but also the political doctrine of the peasant state. He admitted, along with Chayanov, that the large-scale enterprise had certain advantages over the small holding, but these, he insisted, were technological and would eventually reach their natural economic limit, at which point the large enterprise would become "irrational" and would, accordingly, break down. He argued that peasant holdings, despite their technological inferiority to the capitalist farm, had not only not disappeared, but had, in fact, become stronger. The key to that strength he discerned in a special quality of the peasant holding — production by the family. That economic activity, he insisted, was governed by laws of its own — a different conception of gain and a different economic psychology from those of the capitalist enterprise²¹. He had to admit that capitalism dominated the contemporary world economy, but beside it and separate from it, he claimed, existed an agriculture with its own distinctive mode of production and its own idea of gain, a conception which calls to mind Lucian Blaga's theory of major and minor cultures.

In his analysis of the economic activity of the peasant family holding Madgearu showed how the size of the holding and the level of production were determined mainly by "natural, organic forces", how, for example, the number of members in the family, their ages, and their ability to work a given amount of land set the physical limits of the holding itself. He also pointed out that the total amount produced depended, in turn, upon number of workers and consumers on the holding, since the chief incentive for its economic activity was the satisfaction of the needs of its members, not profit²².

As Madgearu surveyed the condition of Rumanian agriculture after the post-war agrarian reforms, he was certain that the peasantry stood on the threshold of a new era. He thought that the moment had come at last for the creation of a peasant third world between capitalism and socialism. For him, Rumanian agriculture had been "peasantized", by which he meant that most of the arable land was now composed of small holdings²³. Statistics supported this view. As a result of the reforms, some six million hectares had been expropriated from large holdings, and by 1934 three and half million hectares had become peasant property with about one and a half million persons receiving land. As of that year small property made up almost 90% of all arable land as opposed to roughly 52% before the reforms²⁴.

In the wake of these "revolutionary" changes in landholding Madgearu in the 1920s was certain that the family holding would endure. First of all, its unique character struck him as a major source of strength. He drew a sharp

distinction between agricultural and industrial production. The former, he declared, could never assume the mode of the latter. Although agriculture, like industry, required the use of labor and capital, the former remained tied to nature, to the vagaries of the weather and the quality of the soil. Nor, in his view, was the concentration of productive forces into large enterprises feasible in agriculture. Such a process, he thought, was applicable only to capitalist industry, because of inherent differences between agricultural and industrial production. Calling the former "organic" and the latter "mechanical", he, in effect, accepted the philosophical-cultural dichotomy of "culture" and "civilization" as the cause of the incompatibility between Western economic theory and Rumanian economic reality²⁵. That fundamental incompatibility persuaded him that Rumanian agriculture could never be geared to the capitalist system, nor, consequently, could Rumanian economic development in general follow the Western European pattern.

Madgearu backed up his claim about the superiority of the small peasant holding to the large agricultural enterprise by demonstrating the former's great profitability²⁶. He cited, for example, the reduced expenses of production per surface unit, made possible by the family's ability to perform a multiplicity of tasks by itself without specialized personnel or hired labor and without large investments of capital. Such a degree of self-sufficiency had the additional merit, in his view, of protecting the small proprietor from entanglement in the capitalist system. Accordingly, he argued that the family holding had amply demonstrated the superiority of small, non-capitalist agriculture during the world economic depression of 1929-1933. He pointed out that small-holder had been better able than the large, capitalist farmer to withstand the crisis because he could reduce expenses to an absolute minimum, could live off his own production without having to purchase food, and could withhold his own produce from the market until prices rose²⁷.

Madgearu was equally sanguine about the durability of the small family holding. He was so certain that the future of Rumanian agriculture belonged to the peasant producer that he refused to consider such obvious contradictions as the increasing social differentiation within the peasantry as anything more than temporary aberrations. He confidently predicted in 1924 that the dominant peasant category was destined to be the small proprietor, working the land with the aid of his family and enjoying economic autonomy²⁸.

In the 1920s Madgearu firmly opposed the expansion of the capitalist system and of large-scale industry in Rumania. He thought both were fundamentally at odds with her agrarian character²⁹. In a speech before the Chamber of Deputies in 1927 he went so far as to claim that Rumania could never become an industrial state and urged that such an "illusion", which the Liberal Party and its middle-class supporters harbored, be abandoned once and for all³⁰.

Madgearu's opposition to capitalism rested upon his analysis of its development in nineteenth-century Rumania as "abnormal". He argued that it did not evolve naturally out of economic and social conditions in Rumania, but owed its growth primarily to foreign interest in her foodstuffs and raw materials after 1829, when these goods came onto the international market in large quantities³¹. Madgearu admitted that great amounts of Western capital flowed into Rumania, but he denied that it brought fundamental changes to her essentially "agrarian feudal" economic structure or revolutionized the mode of production, for European investors had no interest in doing so; they had only one concern — to obtain exports. Nor did he find that native capital exerted any greater influence upon the organization of Rumania's economy: it served merely as an "annex" to foreign capital. He therefore concluded that a true bourgeoisie, in the Western European sense, did not develop in Rumania. Rather, her leading class was a political and economic oligarchy, which, instead of abolishing agrarian feudalism and thereby releasing the productive forces of agriculture, chose to maintain existing economic and social structures and to create alongside it a new source of income national industry. That industry, he found, was artificial, for the oligarchy "forced" it by providing tariff protection and other encouragements, and the West supported it by exporting technicians and capital³². Nonetheless, the oligarchy proceeded to create a political and legal framework which it deemed appropriate for a modern state, but which, in fact, had little relation to economic and social reality.

Madgearu credited the Rumanian Social Democratic theorist, Constantin Dobrogeanu-Gherea, with having discerned the fundamental contradiction in the organization of Rumanian society at the beginning of twentieth century — political and legal institutions suitable for Western bourgeois society overlaying a backward agrarian economic structure characteristic of pre-modern times — a system he called *neoiobăgia* (neo-serfdom)³³. For Madgearu, that was the supreme contrast between form and substance, between *țara legală* and *țara reală*.

Other Peasantists held views on peasant proprietorship similar to Madgearu's. Ion Mihalache (1882-1963), one of the founders of the Peasant Party in 1918 and a leading political figure in the interwar period, attempted to harmonize Peasantist theory with day-to-day problems of economic organization and political competition.

Writing in 1925, he took a more radical approach to the land question than his more scholarly colleague, Madgearu. Under the "new agrarian regime" that he foresaw in Rumania, large property would no longer exist, except as model farms and other necessary supports for small-scale agriculture. In any case, it would no longer be the foundation of a social class that exploited other workers in agriculture³⁴. Mihalache's ideas on the lack of significant social differentiation among the peasantry also resembled Madgearu's but once again he was more categorical, if less profound: there would be neither a middle-sized peasantry (since its land would be expropriated for the benefit of the small family holding) nor an agricultural proletariat (since only those persons would remain in agriculture who were needed to do the work). Like other Peasantists, he relegated industry to a supporting role for agriculture.

Mihalache's ideal form of economic and social organization and the foundation of his new agrarian regime was the small, independent holding. He defined small property as the amount of arable land a peasant and his family could work efficiently with occasional help from his peers, but without exploiting the labor of other social categories. This type of property, he argued, would assure a maximum of production, if the new agrarian order could guarantee the peasant proprietor all the rewards of his labor³⁵. He had no doubt that this was the direction modern Rumanian economic development was destined to take.

Such was the Peasantist economic and social ideal. But the actual state of small peasant agriculture in the 1920s and especially the 1930s deviated strikingly from the vision entertained by Madgearu and Mihalache. Conditions prevailing in the countryside were such as to call into question the whole thesis about the strength and durability of the small family holding. A large number of peasant households, perhaps one-third, had incomes inadequate to meet even bare necessities³⁶. The consequences of poverty were housing, nourishment, and sanitation well below minimum standards, which, in turn, contributed to an abnormally high mortality rate and seriously diminished the working capacity of a large segment of the rural population³⁷. The way out of poverty was blocked by endemic overpopulation, holdings too small and too scattered to be economically viable, and backward methods of farming, all, in turn, reinforcing the chronic low level of productivity³⁸.

Madgearu was painfully aware of shortcomings in production and of poverty among the peasantry³⁹, and he was determined to make fundamental changes in the way agriculture was organized. In seeking solutions, he remained by and large faithful to Peasantist doctrine. The cooperative system seemed to him the best means of modernizing Rumania's agriculture without jeopardizing her non-capitalist economic and social structure. He thought of the cooperative as an association based upon mutual aid and upon income from labor and excluding the idea of profit. He characterized it as non-capitalist and peculiarly suited to the nature of peasant agriculture⁴⁰. These were precisely the ideals expressed in the new law on cooperatives enacted by the National Peasant government in 1929⁴¹.

Madgearu thought that cooperatives could serve many purposes, but none more vital than the preservation of the family holding from "contamination" and eventual dissolution by capitalist forms. Although he was thus certain that the production methods of the family holding could be made immune to capitalism, he recognized that in time capitalist structure could come to dominate agriculture through the control of credit and the distribution of goods. He warned that through its relations with the market every small peasant holding became a part of the world economy and subject to its dictates as to what could be produced and what price could be charged. Although he saw no evidence that capitalism as a world economic system had as yet penetrated the mass of peasant holdings through a restructuring of production on a capitalist basis, he was genuinely alarmed by the control which the capitalist market already exercised over peasant production through its "commercial apparatus". The main purpose of cooperatives, as he saw it, was to enable peasants to get control of all the links, notably commerce and credit, between themselves and the world market. In this way, he predicted, the devices of capitalist exploitation would become the technical instruments by which the peasant family holding would become stronger⁴². He therefore gave full support to cooperatives of all kinds — credit, producer, and consumer — as the best means of saving the family holding from extinction and of placing the entire organization of agricultural production on a rational, yet natural, basis⁴³.

Madgearu was profoundly dissatisfied with the existing state of the cooperative movement. Despite impressive growth statistics, he realized that it had failed to achieve its potential. The situation in the credit cooperatives was particularly disappointing. Although they were prospering and steadily increasing in number, they were not, Madgearu complained, governed by the true spirit of cooperation, but were, rather, capitalist enterprises dominated by the village bourgeoisie and, occasionally, landlords, whose main concern was to obtain as high dividends as possible for themselves and other shareholders⁴⁴. Production cooperatives had also failed to achieve their goals. Their founders had assigned them a variety of tasks deemed essential for the rationalization and intensification

of agricultural production — the acquisition of tools, machinery, and seeds, the organization of work in common, and the marketing of produce — but they had simply not prospered. Faced with such discouraging results, Madgearu repeatedly demanded an overhaul of the entire cooperative system: otherwise, he had little hope that the obstacles to a healthy agriculture could be overcome⁴⁵.

Yet, there were limits to the degree of cooperation Madgearu would allow. He was, for example, firmly opposed to a bill introduced in 1931 by Gheorghe Ionescu-Sisești, the Minister of Agriculture in the short-lived government headed by Nicolae Iorga, which provided for the organization of a new type of producer cooperative that would combine all the holdings of various categories of peasants into a single economic unit. Ionescu-Sisești, a specialist in agrarian problems, was persuaded that such large complexes would benefit all concerned because they would reduce expense and increase both the quantity and quality of the produce. But Madgearu was of a different opinion. It struck him as extremely risky to tamper with small property and the system of production based upon it, and, anyhow, he doubted that such association of producers would work, because of the ingrained individualist psychology of the peasant⁴⁶. He evidently had in mind the peasant's demonstrated attachment to his own piece of land, but Madgearu's own ideological commitment to the family holding as the basis for the organization of agriculture also made him wary of any plan that smacked of collectivization. In any case, Madgearu seems to have been correct in his assessment of the peasant reaction to the scheme. Although various financial incentives were offered these cooperatives such as low-interest credit, only about a hundred were established, and most of these were short-lived.

Madgearu could see little possibility, at least in the 1920s, of a strong industry developing in Rumania. Besides the standard arguments about the preeminently agricultural character of the country, he cited the absence of a strong domestic market for Rumanian manufactures, which was caused by the low standard of living and the lack of purchasing power of the majority of the peasantry. He continued to oppose "artificial" industries because, in the long run, such enterprises adversely affected the national economy by diverting scarce resources away from the development of the "natural factors" of the economy, that is, from agriculture⁴⁷. Yet, he looked forward to the time when a "healthy industry" serving the needs of the peasantry would come into doing the thought that the initiative would have to come from the countryside itself as the success of the family holding enhanced productivity and improved standards of living. The growing prosperity in the countryside would, in turn, create new needs and expand the domestic market processed goods. Madgearu was certain that the urban classes would benefit greatly, and, as their standard of living rose, they would naturally increase their purchases of products from the countryside. This, he argued, was the "real" foundation of a national industry⁴⁸.

III

As the political foundation of Peasantism Madgearu sought to create a new type of state which would satisfy one and for all the needs and aspirations of the great mass of the population and would at the same time recognize the fact that the social and economic development of Rumania was destined to remain different from that of the capitalist West. Implicit was his assumption that the peasantry formed a separate class, distinct both economically and psychologically from the bourgeoisie and the urban proletariat, and that, consequently, the state which represented the peasantry must also differ from bourgeois and socialist political structures⁴⁹. He called the new entity the peasant state.

At the heart of his doctrine of the peasant state was the certainty that the peasantry had become the decisive force in Rumanian political development as a result of the reforms enacted after the First World War. He thought the time had at last come for the creation of a strong peasant political organization as a means of bringing to fruition Peasantist economic and social goals. He dismissed as nonsense the claims of Liberal and Social Democrat leaders that the peasantry was incapable of sustaining a party of its own or even of formulating a distinct program because, somehow, it lacked class consciousness and "political instinct". Madgearu saw no reason for the peasantry always to follow in the wake on one or another of the established parties, and he declared Peasantism to be the beginning of a "political renaissance" that would completely transform the social and political structure of the country⁵⁰.

As for the political forms that would be most advantageous to his constituency, Madgearu unhesitatingly opted for parliamentary democracy. Throughout the interwar period, especially in the 1930s as the drift to the right gained momentum, he stood forth as a champion of government for and by the people. Unlike many pro-peasant intellectuals who rejected not only bourgeois industrial society but also its political forms as imports unsuited to Rumanian conditions, he never wavered in his commitment to "genuine democracy". By that term he meant a system of government based upon the freely expressed will of the majority and truly representative legislature

capable of preventing the "industrial and financial oligarchy" from using democratic processes for its own selfish ends⁵¹.

Madgearu was enough of a realist to know that for his brand of democracy to work the mass of the peasants had to acquire political experience. And that, he was certain, could happen only if the administrative system were opened sufficiently to allow for broad citizen participation in public affairs. As a first step he proposed a reform of village and district government that would replace administrators appointed by and responsible to the central government by locally elected officials and representatives who would henceforth manage local affairs⁵². In any case, he rejected abrupt change or violence as merely the prelude to "social catastrophe". Change, to be beneficial and enduring, must, he warned, be "organic", a gradual process rooted in the national experience⁵³.

Madgearu's idea of change helps to explain his reserve toward Western European political institutions. In politics as in economic development he made a sharp distinction between the Eastern and Western experience. This comparative approach persuaded him that his brand of peasant democracy would in the long-run prove superior to the "bourgeois" form that had evolved in Western Europe. The economic crisis of the early 1930s had crystallized his thought on the subject. Certain that the "bourgeois-liberal social order" was in decline, he perceived as the main cause of this phenomenon a striking contradiction in Western society, which had been exacerbated by the recent depression. He saw an infrastructure based upon economic and social inequality, on the one hand, and, on the other, a democratic superstructure based upon equality before the law and universal suffrage. This contradiction, in Madgearu's view, was inherent in bourgeois, individualist democracy and, therefore, could never be resolved⁵⁴. But he by no means despaired of democracy itself. Nor, as his strictures on both the Nazi and Soviet dictatorships showed⁵⁵, did he seek an alternative in some form of authoritarianism.

Nonetheless, he was determined to avoid the "pitfalls" of Western democracy, which, in his view, came down to an exaggerated emphasis upon individual rights and an almost complete disregard of individual responsibilities toward society. This style of democracy, which proclaimed liberty as an inalienable right, but ignored the principles of equal opportunity and social justice, was based, Madgearu concluded, upon legal abstractions and had failed to keep pace with the general evolution of society⁵⁶.

By contrast, the rural democracy which he recommended so enthusiastically had arisen out of specific Rumanian conditions and, hence, could respond more effectively than bourgeois democracy to the prevailing needs of Rumanian society. By combining parliamentary democracy with social responsibility, Rumanian rural democracy would, he had no doubt, prove superior to its Western counterpart.

Other Peasantist besides Madgearu speculated on the nature of the peasant state and its role in national development. Many simply echoed his views. Ernest Ene, a financial specialist and an editor of *Viata Românească*, saw in the peasant state an opportunity at last to bring Rumania's political superstructure into harmony with the economic and social life of a nation of small peasant producers and to do away with the "caricature" of the Western European state created in the nineteenth century⁵⁷. Others, like Constantin Rădulescu-Motru, approached the idea of the peasant state from a philosophical-cultural standpoint. Unlike Madgearu, who emphasized a restructuring of economic and political institutions, Rădulescu-Motru conceived of the peasant state as the foundation of a spiritual renewal of the Rumanian nation. He by no means ignored the importance of economic and political reforms, but since the turn of the century he had treated social problems primarily as moral issues and, hence, as susceptible to moral solutions. His hostility to the "bourgeois state", evident in *Cultura română și politicianismul* in 1904, did not abate in the interwar period. He disdained the political system "sanctioned" by the Constitution of 1923 as "contractual" and "unorganic" because it had placed the state on bourgeois foundations and had ignored the contribution of the peasantry to the development of the nation⁵⁸. To take place of the old liberal, bourgeois state he proposed a type of political organization that would reestablish the "natural" relationship between the interests of the many, whose destinies were linked to the land, and the interests of the few, who were engaged in industry and commerce⁵⁹. Rădulescu-Motru called such a formula a policy of "realities", for it took into account the contributions to the nation and the aspirations of the overwhelming majority of the population. Although he assigned numerous specific social and economic tasks to the peasant state, he thought its primary mission should be a spiritual one. He had in mind nothing less than a national regeneration, which was to be brought about by reestablishing continuity with traditional institutions. In his view, the whole process had to begin with the village. Lamenting the passing of the old rural political and social structures, he called for a "return to the village" as offering an enduring solution to the "contradictions" of modern Rumania⁶⁰. The peasant state, then, was to be an emanation of reinvigorated traditional institutions.

IV

The world economic crisis of the early 1930s, which caused havoc with the economies of agricultural countries like Rumania, profoundly affected Peasantist thought. Madgearu was obliged to modify his stand on industrialization. He had been influenced particularly by the inability of Rumania and other East European countries to gain tariff concessions for their agricultural products from the industrialized states of Western Europe. The failure of one international economic conference after another to reach an understanding led Madgearu to conclude that the only recourse for agricultural countries was to diversify their economies. He had been especially alarmed by the tendencies of the industrialized states of Western Europe to achieve self-sufficiency by intensifying their own agricultural production, action, he feared, that might permanently reduce their purchases from Eastern Europe⁶¹. He was also on guard against what seemed to him by 1938 to be Germany's expansionist plans aimed at drawing the agrarian economies of Southeastern Europe into her autarkic economic zone⁶².

At first Madgearu thought that a policy of industrialization geared toward the processing of agricultural products and the country's principal raw materials, which would relieve rural overpopulation and increase peasant income, would be enough. He still opposed "parasitical" industries, that is, those which could not stand by themselves, but "drained" the state budget and "preyed upon" the consumer⁶³. But the "reagrization" of the industrialized West, notably Germany, had finally convinced him that forced industrialization, even though it was contrary to the prevailing "natural conditions" in Rumania, was the only way to expand the domestic market for agricultural products and to lessen the country's dependence on the international market⁶⁴.

By the mid-1930s, as Rumania experienced a gradual economic recovery, Madgearu was praising industrialization as a "natural phenomenon" and as an aspect of the "general process" of the economic evolution of peoples. Recognizing the close connection between agriculture and industry, he perceived various advantages for underdeveloped countries in industrialization, such as the introduction of new and more efficient methods of production, a reduction in costs and prices and a general increase in purchasing power, and an expansion of markets. He also thought that the industrialization of agricultural countries would strengthen rather than harm economic exchanges with the West because the growing prosperity and purchasing power of the former would create a demand for new products from the latter. He cited as evidence German trade with Czechoslovakia, which was more extensive than with the underdeveloped agrarian states of Eastern Europe⁶⁵.

Madgearu's reappraisal of industrialization had wide support among Peasantist. Ernest Enc, for example, spoke of industry as an indispensable element of the national economy, but he and others insisted that agrarian interests remain paramount in any new policy of industrialization. By this he meant that those industries which made use of Rumanian agricultural products and raw materials should be the first to receive state support⁶⁶. The National Peasant Party fully endorsed Madgearu's point of view in its 1935 program⁶⁷.

Madgearu realized that the industrialization of Rumania would be a long, arduous process. In the meantime, he urged the maintenance of free trade, for history had taught him that the economic welfare of Rumania depended upon her ability to sell agricultural products abroad. Consequently, he never advocated autarky. He sought instead a restructuring of international trade that would benefit both industrialized and agricultural states. The exchange of goods always seemed to him a necessary precondition for the prosperity of every nation.

As Madgearu contemplated the many facets of agrarian reform and industrialization and the equally daunting task of managing a complex economy, he assigned the key role of coordinator to the state. This was a new idea for him. He had envisaged an active role for the state in the national economy early in his career⁶⁸, but the general economic crisis of the 1930s had convinced him that the age of economic liberalism in Europe had passed once and for all⁶⁹. Although he did not share the assumptions of some of his Peasantist colleagues about the imminent demise of Western capitalism, he was, nonetheless, unwilling to leave the economic initiative solely in private hands. He proposed instead state planning and coordination, which he called *dirijism*⁷⁰. The early successes of the New Deal or, as he called it, the "Roosevelt Revolution", in reviving and reconstructing the American economy encouraged him to think that state intervention might have similar beneficial results in his own country⁷¹.

Madgearu thought that *dirijism* would function best in a socialist setting, but he stopped short of advocating a socialist transformation of the Rumanian economy, in part at least because of his commitment to private peasant holdings and his conception of peasant individualism. Nonetheless, he thought that Rumania, because of her unique agrarian structure, might be able to adapt the principles of *dirijism* to her particular needs. He entertained no illusions about the complexity of the task. There was, first of all, the difficulty in rationalizing the agricultural organization and production of thousands of small, scattered holdings⁷². No less formidable an obstacle was the psychology of the peasant, who, Madgearu claimed, farmed in accordance with his own needs and temperament and had little concern for the market or national economic goals.

V

In his last major work, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* (The Evolution of the Rumanian Economy after the World War), published in 1940, Madgearu reviewed the economic and social developments of the interwar period. He could discern no fundamental change in the structure of the Rumanian economy: the capitalist section in general was still small, and capitalism as a mode of production had touched only industry in a significant way; agriculture maintained its predominance. He concluded that there was still no possibility that the Rumanian economy could be integrated into the world capitalist system, for its structure continued to be determined by several million peasant holdings, which formed an economic pattern governed by values qualitatively different from those of a capitalist economy. Nonetheless, he could not ignore the fact that capitalism exerted a powerful influence over Rumanian agriculture. Although he continued to deny that it had transformed the mode of production of peasant holdings, he had to admit that it had penetrated the mechanism of distribution and, as a consequence, had subordinated the "whole essence" of the peasant holding to the capitalist market⁷³.

It was also apparent to Madgearu that the old deficiencies in agricultural organization and production and the social underdevelopment they perpetuated had not diminished significantly in the interwar period. Agricultural production remained geared to the supplying of grain for the foreign market, a situation that left the peasantry at the mercy of international economic fluctuations and discouraged innovation, while conditions on the land — overpopulation, small and scattered holdings, and obsolete methods and tools — kept productivity low and maintained the unending cycle of poverty and backwardness.

This litany of shortcomings left Madgearu undaunted. He had no doubt that they could be remedied, and the solutions he proposed were true to his Peasantist ideals. He continued to rely upon an agrarian order formed by the individual peasant holding and saw no need to recreate the latifundia or introduce Soviet-style collectivization. Instead, the small-scale peasant farming characteristic of Bulgaria struck him as an encouraging example for Rumanian agriculture to follow⁷⁴. He also gave great weight to the "moral element" in agriculture. For example, he thought it especially important that the cultivators of the soil maintain a sense of social responsibility, for individualism, if unrestrained, would destroy the delicate, informal system of balances upon which small-scale agricultural production rested.

Madgearu's specific remedies for the ills of Rumanian agriculture included intensification and diversification through the introduction of new crops and new techniques, greater emphasis upon the raising of animals for the market, a systematic combining of scattered peasant holdings, and, of course, an overhaul and strengthening of the cooperative system. Thus, the main effort at reform was to come from within agriculture. Industry also could make a contribution, but Madgearu was disappointed by the meager benefits it had to agriculture in the 1930's. That failure confirmed his theory about the secondary role industry was to play in the development of the Rumanian economy, and he continued to think of it mainly as a user of Rumanian agricultural products and a provider of jobs for surplus agricultural labor⁷⁵.

As before, Madgearu treated the problems of Rumanian agriculture from an international perspective. Despite his theoretical preferences and his search for alternative to the reliance upon the production of grain, he emphasized the need for Rumanian agriculture to expand its foreign markets. Recognizing the complementary nature of industrial and agricultural economies, he thought that the acquisition of permanent markets for Rumanian grain and cattle through reciprocal commercial treaties could provide a stable foundation for Rumanian economic development. He hoped, in particular, for cooperation between Germany and Rumania after the war and thought that the German-Rumanian economic agreement of March 23, 1939 could benefit both sides. But at the same time he wanted to prevent Germany (or any other country) from gaining control over Rumania's agricultural exports, a situation, he feared, that would diminish not only her economic but also her political independence⁷⁶.

Madgearu was aware of the fact that all these solutions had been tried before and had been found wanting. Perhaps for this reason he had turned to the peasant state as the ultimate source of economic revitalization. Now, in 1940, he accorded it a more comprehensive role in agriculture than in any of his previous writings. He entrusted to its "conscious action" the responsibility for modernizing agriculture through massive investments in technology, irrigation projects, and electrification, for reorganizing the cooperative system in accordance with Peasantist theory, and for expanding foreign trade⁷⁷.

VI

Madgearu's plans for a transformation of the Rumanian economic and social order did not come to fruition. The causes are many. The adverse economic and political conditions of the 1930s were, perhaps, decisive. The

world depression eliminated the resource which the National Peasant governments of the late twenties and early thirties needed to carry out a comprehensive agrarian program. After their brief tenure the Peasantists never had a similar opportunity. By the mid-thirties, when the economy had largely recovered from the effects of the crisis, they were no longer in power, and the Liberals, who were in office between 1934 and 1937, gave priority to industry. The authoritarian regimes that followed — Carol II's dictatorship (1938-1940) and that of Ion Antonescu during the Second World War — barred any attempt to put into practice the ideals of a Peasantist economic and political system. After the war other plans for economic and social development came to the fore, and Madgearu's theories, when not ignored entirely, were treated as aberrations.

Although Peasantism no longer serves as a model for Rumanian economic and political development, it nonetheless retains its theoretical importance as a possible solution to the problems of development in Eastern Europe. As we have seen, Peasantism was based upon existing Rumanian economic and social realities, and the context within which its theorists worked was clearly national, their thought nurtured by historical experience. But despite a wariness of urbanization and industrialization and "imports from the West", Peasantism was not xenophobic. It avoided the shrill exclusivism and the irrationalism of extremist currents and was remarkably open to ideas and innovation from the West, always, of course, on condition that they be adapted to the needs and capabilities of Rumanian society.

Here, perhaps, lies the most important contribution of the Peasantists to developmental theory in modern Rumania. By engaging in a selective blending of the Eastern and Western experience, they set out on a third road to social and economic self-determination between capitalism and collectivism. This striving for synthesis, which is characteristic of Rumanian historical development, places the Peasantist in the mainstream of the national tradition.

NOTES

1. The Rumanian term is *Țărăniști*, from *țărăn*, "peasant". It usually refers to the members of the National Peasant Party (Partidul Național Țărănesc), which was founded in 1926. I use the term in a more restricted sense to designate the theorists of the peasant movement. Of Peasantism as a whole the monograph by Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969, is fundamental.
2. Titu Maiorescu, *În contra direcțiunii de astăzi a culturii române*, "Convorbiri Literare", Vol.2, 1868, p.301-307. See also Eugen Todoran, *Maiorescu*, București, 1977, p.368-402.
3. Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, 2nd ed., București, 1904, p.26-39, 62-69, 78-145.
4. *Ibid.*, p.175-176.
5. From *sămănător*, "sower".
6. Z. Ornea, *Sămănătorismul*, 2nd ed., București, 1971, p.154-155.
7. *Ibid.*, p.170-171.
8. Nichifor Crainic, *Isus în țara mea*, "Gîndirea", Vol.2, No. 11-12, 1923, p.118; Nichifor Crainic, *Sensul tradiției*, "Gîndirea", Vol.9, No.1-2, 1929, p.7-10.
9. Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1944, p.344-345; Lucian Blaga, "Elogiul satului românesc", Academia Română, *Discursuri de recepție*, No.71, București, 1937, p.3-5, 12-16.
10. Nichifor Crainic, *Parisfal*, "Gîndirea", Vol.3, No.8-10, 1924, p.183-186.
11. Blaga, *Trilogia culturii*, p.349-356.
12. The term means "Populism", in the Russian sense of *narodnichestvo*. An indispensable guide to the many aspects of Rumanian Populism is Z. Ornea, *Poporanismul*, București, 1972.
13. Stere set forth his ideas in his famous polemic with Social Democratic critics of Poporanism, *Social-democratism sau poporanism?*, "Viața Românească", Vol.6, 1907, p.170-193, 313-341; Vol.7, 1907, p.15-48, 173-208; Vol.8, 1908, p.49-75; Vol.9, 1908, p.59-80.
14. On Madgearu's life see: Plutaric Cotaru, *Prefață*, in Virgil N. Madgearu, *Curs de economie politică*, București, 1944, p.XVII-XXXVI, and V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887-1940)*, București, 1975, p.15-31.
15. Virgil Madgearu, *Ocroțirea muncitorilor în România*, București, 1915, p.3.
16. Virgil Madgearu, *Bresle vechi și bresle noi*, București, 1912, p.3.
17. Virgil N. Madgearu, *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens*, Weida i. Th., 1911, p.23-49.
18. Virgil Madgearu, *Structura și tendințele băncilor populare în România*, București, 1914, p.15-24.
19. Dimitrie Gusti, Virgil N. Madgearu și Institutul de Științe Sociale al României, "Sociologia Românească", Vol.4, No.7-12, 1942, p.552.
20. Eduard David, *Sozialismus und Landwirtschaft*, Leipzig, 1922, p. 599-608, 680-696.
21. Virgil Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, in V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, București, 1936, p.60. This study was originally published in "Independența Economică", Vol.8, No.3-4, 1925, p.1-20.

22. *Ibid.*, p. 61-62.
23. Virgil Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, in V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.40-41. This study was originally published in "Arhiva pentru Știință și Reformă Socială", Vol.4, No.3, 1922, p.261-306.
24. D. Sandru, *Considerations sur la structure de la propriété foncière rurale de Roumanie entre les deux guerres mondiales*, "Revue Roumaine d'Histoire", Vol.15, No.4, 1976, p.585-604.
25. Madgearu, *Revoluția agrară*, p.33-36.
26. Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, p.64.
27. Madgearu, *Curs de economie politică*, p.120.
28. Virgil Madgearu, *Doctrina țărănistă*, in Institutul Social Român, *Doctrina partidelor politice*, București, 1924, p.72.
29. Virgil Madgearu, *Formarea și evoluția burgheziei române*, in V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.83-103.
30. Monitor Oficial, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, No.90, session of April 5, 1927, p.2414.
31. Madgearu, *Formarea și evoluția burgheziei române*, p.86.
32. *Ibid.*, p.95.
33. *Ibid.*, p.84.
34. Ion Mihalache, *Noul regim agrar*, s.l., 1925, p.24.
35. *Ibid.*, p. 6-8.
36. Anton Golopenția, *Starea culturală și economică a populației rurale din România*, "Revista de Igienă Socială", Vol.10, No.1-6, 1940, p. 235-240.
37. D. Sandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p.137-168, 201-210.
38. *Ibid.*, p.123-136; Mircea Vulcănescu, *Excedentul populației agricole și perspectivele gospodăriei țărănești*, "Sociologie Românească", Vol.2, No.2-3, 1937, p.95-100.
39. Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p.25-53, 76-85.
40. Madgearu, *Curs de economie politică*, p.121.
41. G. Mladenatz and Traian Oliva, *Legislația cooperatistă*, București, 1929, p.5-6.
42. Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, p.71.
43. Virgil Madgearu, *Capitalismul în răsăritul Europei*, in V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.137-138.
44. Z. Ornea, *Țărănismul*, p.230-231.
45. Virgil Madgearu, *Economia dirijată și cooperatia*, "Independența Economică", Vol.17, No.5, 1934, p.129-136.
46. Virgil Madgearu, *Orientarea agriculturii românești*, București, 1931, p.14.
47. Virgil Madgearu, *Țărănismul*, București 1921, p.24, 57-58; Virgil Madgearu, *Industrializare și reagrărire*, "Arhiva pentru știință și Reformă Socială", Vol.14, part 2, 1936, p. 919-920.
48. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, p.42. For an evaluation of Madgearu's views on small-scale industry, see Vasile Bogza, *Industria mică în contextul problemelor satului românesc în opera lui Virgil Madgearu*, in *Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii*, București, 1987, p.249-264.
49. Ornea, *Țărănismul*, p.317-318.
50. Madgearu, *Țărănismul*, p.17-19.
51. *Ibid.*, p.33-34.
52. *Ibid.*, p. 61.
53. *Ibid.*, p.34.
54. Virgil Madgearu, *Tendințele de renovare ale democrației*, "Viața Românească", Vol.28, No. 5-6, 1935, p.10.
55. *Ibid.*, p.11-12.
56. *Ibid.*, p.13.
57. Ernest Ene, *Intocmirea economică a statului țărănesc*, "Viața Românească", Vol.26, No. 4-5, 1934, p.8.
58. Constantin Rădulescu-Motru, *Românismul: Catehismul unei noi spiritualități*, 2nd ed., București, 1939, p.143-168.
59. Constantin Rădulescu-Motru, *Ideologia statului român*, București, 1934, p.16-17. See the same author's earlier attempt to combine neo-conservatism and Peasantism: *Țărănismul. Un suflet și o politică*, București, 1924.
60. Rădulescu-Motru, *Românismul*, p.169-177.
61. Madgearu, *Industrializare și reagrărire*, p.927.
62. Virgil N. Madgearu, *Germania și sud-estul Europei*, "Independența Economică", Vol.21. No. 4-6, 1938, p.12.
63. Virgil N. Madgearu, *Politica Partidului Național-Țărănesc*, București, 1932, p.39. This is the text of a speech Madgearu made in the Senate as Minister of Industry and Commerce on August 25, 1932.
64. Madgearu, *Germania și sud-estul Europei*, p.11.
65. Madgearu, *Industrializare și reagrărire*, p. 920-921.
66. Ernest Ene, *Condițiunile dezvoltării industriei în România (II)*, "Viața Românească", Vol.27, No. 11-12, 1935, p.30.
67. *Programul Partidului Național-Țărănesc*, 2nd ed., București, 1935, p. 57-58, 61-62.
68. Virgil Madgearu, *Naționalitatea capitalului și politica economică*, "Economia Națională", Vol.4, No2, 1910, p.135-136.
69. Madgearu, *Politica Partidului Național-Țărănesc*, p.11.
70. Virgil Madgearu, *Economia dirijată*, "Viața Românească", Vol.26, No.7, 1934, p.4-5, 17. See also I. Saizu, *Disputa între liberalism și dirijism pentru modernizarea României interbelice*, "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Iași, Vol.24, part 1, 1987, p.251-264.
71. Virgil Madgearu, *Revoluția Roosevelt*, "Viața Românească", Vol.26, No.9, 1934, p.3-20.
72. Madgearu, *Economia dirijată*, p.4-5, 17-18; Madgearu, *Economia dirijată și cooperatia*, p.130-135.
73. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, p.358.
74. *Ibid.*, p.364-365.
75. *Ibid.*, p. 383-384.
76. *Ibid.*, p.371-374.
77. *Ibid.*, p.365.

LA SEMICENTENARUL MORȚII LUI MIHAI EMINESCU*

Résumé

En juin 1939, lorsque 50 ans venaient de s'écouler depuis la mort de Mihai Eminescu, l'opinion publique de Roumanie était profondément marquée par le cours des événements internationaux, par les agressions qui menaçaient directement l'indépendance nationale et l'intégrité territoriale de l'Etat roumain.

Dans des circonstances tellement défavorables, les manifestations occasionnées par cette commémoration ne prirent pas, à notre avis, les proportions qu'elles auraient eues en temps de paix; et cependant, des actions notables furent organisées. Le 16 juin 1939 eut lieu la séance solennelle de l'Académie Roumaine, où fut marqué le cinquantième de la mort du poète. Son œuvre avait connu de nouvelles éditions, et de remarquables exégètes purent s'attarder sur des aspects hautement significatifs, en analysant sous un jour nouveau la création d'Eminescu et en relevant sa valeur nationale et universelle. De prestigieuses revues y consacraient des numéros spéciaux; on donna des conférences, on organisa des expositions, des excursions, des pèlerinages; les poètes y dédièrent leurs poèmes. Le maire de la municipalité de Bucarest fit organiser une ample exposition "Eminescu". A laisi, également, cet événement fut marqué par une suite de conférences, à l'Université, ainsi que par d'autres actions.

Dans ces notes, nous ne nous sommes pas proposé de dresser l'inventaire de ces manifestations, ni d'émettre des jugements sur l'intérêt des interventions pour l'histoire et la critique littéraires. Notre unique but a été de déchiffrer, autant que possible, la manière dont on débattit, explicitement ou implicitement, l'actualité de ce grand poète, à une époque tellement agitée, où les menaces à l'adresse de l'Etat roumain étaient toujours plus violentes. En somme, ces quelques pages de restitution révèlent bien ceci: la commémoration de la mort du poète représentait, alors, une occasion de réaffirmer notre droit à la libre existence sur les terres ancestrales, ainsi que notre foi en la mission historique de notre peuple.

semnificație majoră, au aruncat noi lumini asupra creației eminesciene, evidențiindu-i valoarea națională și universală. Reviste de prestigiu i-au dedicat numere speciale¹, s-au ținut conferințe, au fost organizate expoziții,

Atunci cînd, în iunie 1939, se împlineau 50 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu, opinia publică din țara noastră era profund îngrijorată de mersul evenimentelor din viața internațională, de agresiunile care amenințau direct independența națională și integritatea teritorială a statului român. După ce în martie 1938 ocupase Austria, iar la sfîrșitul lui septembrie 1938 primise regiunea sudetă prin "acordul" de la Mîunchen, în martie 1939 Germania hitleristă a ocupat, practic, întreaga Cehoslovacie, intensificîndu-și totodată presiunile asupra Poloniei și Lituaniei. În aprilie, armata italiană a invadat Albania, iar Ungaria s-a retras din Liga Națiunilor. Războiul civil din Spania se încheia în 1939 cu înfrîngerea republicanilor, cu recunoașterea guvernului Franco de către Anglia și Franța (februarie) și aderarea Spaniei la "pactul anticomintern" (27 martie 1939). Tratatul anglo-franco-sovietic băteau pasul pe loc, pentru a se încheia în august fără nici un rezultat. În schimb, la 23 august 1939 se semna "Pactul de neagresiune germano-sovietic", cu prevederile sale oficiale și cu cele secrete. Cu toate că Anglia și Franța au întreprins, după ocuparea Cehoslovaciei, o serie de acțiuni ce aveau semnificația depășirii conciliatorismului (acordarea de garanții Poloniei, României, Greciei și Turciei, încheierea de convenții economice etc.), declanșarea celui de al doilea război mondial n-a mai putut fi evitată. În acest context numai schițat aici, românii își exprimau hotărîrea de a-și apăra granițele realizate în 1918, prin atîtea lupte și sacrificii. Amenințările vor deveni tot mai puternice și vor face imposibilă menținerea, în anul 1940, a integrității teritoriale a României întregite, ca urmare a izolării sale totale pe plan extern.

În împrejurări atît de vitrege, manifestările prilejuite de semicentenarul morții lui Eminescu nu au căpătat, credem, proporțiile pe care le-ar fi avut în timpuri normale, pașnice. Cu toate acestea, au fost organizate acțiuni notabile. În ziua de 16 iunie 1939 a avut loc ședința solemnă a Academiei Române, în cadrul căreia s-a consemnat împlinirea a 50 de ani de la moartea poetului. Opera lui a cunoscut noi ediții, iar exegeți de seamă au stăruit asupra unor aspecte cu

* Articolul a fost redactat la începutul anului 1989 și inclus în sumarul "Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»". Din motive asupra cărora nu ne oprim aici, articolul n-a mai apărut în tomul respectiv. Chiar dacă se produce cu întîrziere, considerăm oportună publicarea lui, exact în forma redactată atunci.

excursii și pelerinaje, poezii i-au dedicat poeme etc. Primăria municipiului București a organizat, în cadrul "Lunii Bucureștilor", o amplă expoziție "Eminescu". La Iași, comemorarea a fost marcată printr-o serie de conferințe la Universitate și de alte acțiuni.

Însemnările noastre nu și propun să facă un inventar al acestor manifestări, nici să emită judecăți privind valoarea intervențiilor pentru istoria și critica literară, ne propunem să descriem, pe cât ne este cu putință, maniera în care a fost dezbătută, explicit sau implicit, actualitatea marelui poet, în acele grele împrejurări când amenințările la existența statului român deveneau tot mai puternice. Sint, în fond, câteva pagini de restituiri, care ne arată că împlinirea a 50 de ani de la moartea poetului a constituit și un prilej deosebit de reafirmare a dreptului nostru la existență liberă pe pământul strămoșesc și a încrederii în misiunea istorică a neamului. Într-unul din numerele sale apărute în iunie 1939, ziarul "Opinia" remarcă, între altele: "Un popor care nu are cultul strămoșilor nu este demn de lumea civilizată. Comemorările oamenilor mari servesc, de altfel, ca prilejuri de a face educația tinerii generații, reactualizând viața de muncă și glorie a înaintașilor. Românul nu este lipsit de recunoștință față de trecut. Dovadă, comemorările numeroase din ultimul timp — între care împlinirea [...] a 50 de ani de la moartea lui Eminescu — au luat un caracter festiv, arătând că generația de astăzi este profund recunoscătoare față de memoria a celor care au contribuit la înfăptuirea României de astăzi". Același ziar, referindu-se la manifestările dedicate martirilor Revoluției de la 1848, ce urmau să aibă loc la București, sublinia semnificația lor: "Vor fi pomeniți toți luptătorii din Ardeal în frunte cu Avram Iancu, care acum aproape un veac, în cursul acestei luni, au desfășurat steagul revoluției pentru eliberarea românilor de sub jugul stăpînirii străine. Generațiile de astăzi sint astfel să aducă prinosul lor de recunoștință acelor care sint cea mai vie pildă de jertfă pentru binele colectivității naționale. Această pomenire își are astăzi filcul ei, în cadrul atitudinii dirze românești de păstrarea integrității și libertății noastre, oricare ar fi împrejurările și adversitățile din afară. Martirii pe care-i pomenim astăzi să ne fie pildă, în orice moment".

Revista "Convorbiri literare" își exprima îngrijorarea față de mersul evenimentelor și adopta o anumită atitudine, mai ales că numărul dedicat lui Eminescu a apărut după atacarea Poloniei și dezlănțuirea celui de al doilea război mondial: "Comemorarea cade într-o vreme de funebre tristețe, de apocaliptice zguduiri în lume. În zadar au cîntat poezii, în zadar au suferit și au creat frumosul ca să îmblinzească fiara din om și să-l facă mai bun: din nou trimbiți tulburătoare vestesc intrări triumfale, de ciocli în cimitire. Din nou incolțeste și crește gîndul că cea mai grea sarcină a omenirii de mine va fi lupta pentru reeducarea individului și colectivității de la supraom la om".

În cuvîntarea rostită în ședința solemnă a Academiei Române, președintele acesteia, C. Rădulescu-Motru, insistă în mod deosebit asupra prețurii crescînde de care s-a bucurat opera lui Eminescu în anii care trecuseră de la moartea sa: "În acești 50 de ani care ne despărț de ultimul an al vieții sale, gloria lui Mihai Eminescu a mers înălțîndu-se [...]. La un cult eminescian — căci de un adevărat cult se bucură azi Eminescu — s-a ridicat apoi, an după an, opera lui Eminescu în ochii publicului românesc. În această ridicare a fost o continuitate perfectă. Nici o influență de modă trecătoare. Cultul eminescian a fost produsul direct al adîncirii conștiinței literare în lumea noastră românească. În Mihai Eminescu noi am ajuns a recunoaște pe cel mai reprezentativ maestru al nostru [...]. În poezia și proza lui, simțirile cele mai caracteristice ale vieții noastre naționale și-au găsit o expresie artistică și nepieritoare (subl.ns. — I.A.). El a fost maestrul care a știut alege metalul pur și nobil din minerele brut al sufletului nostru". C. Rădulescu-Motru evidențiază grija Academiei pentru cunoașterea operei lui Eminescu, grija intensificată în ultimii ani, aflat prin preocupările unor specialiști, cit și prin unele apariții. S-au făcut traduceri în limbi străine și s-a instituit premiul "C. Hamangiu" pentru cele mai bune traduceri în germană, franceză și engleză (chiar dacă ele n-au fost perfecte). Prin ședința solemnă, conchidea Rădulescu-Motru, Academia Română își îndeplinește o îndatorire morală profundă față de cel pe care l-a prețuit și-l prețuiește atît de mult, fiind și instituția în care manuscrisele sale sint păstrate cu grijă.

În aceeași ședință, acad. D. Caracostea a prezentat o comunicare în care sublinia faptul că "Eminescu este atotprezent în conștiința noastră", iar "poezia lui este o continuă actualitate, semn că împlinește nu numai o funcțiune estetică și socială, dar și una vitală". Actualitatea lui Eminescu era concepută în profunzime, cu învățăminte de cea mai mare însemnătate pentru creatorul de artă românească. Pentru bogăția de idei și perenitatea semnificațiilor, reproducem cîteva fragmente din această comunicare, pe care o socotim de referință.

O atenție specială se acorda domnului Țării Românești, Mircea cel Bătrîn, așa cum apare în *Scrisoarea III*. "Tot spațiul poemei este un pervaz imens pentru a încadra figura lui Mircea. Înainte de fapt, o măsurare în cuvînt. Fraza emfatică a sultanului, retorică și cu acumularea de podoabe, contrastează cu exprimarea simplă și stăpînită a voievodului: mireasmă arhaică, prevedere, cumpănire, demnitate. Două tipuri stau față în față. Acela care, cînd vorbește, se uită cum se ogîndește în alții, căutînd efectul, în opoziție cu acela care ascultă numai imperativul demnității. Pentru că se știe intruparea organică a tuturor, prin el vorbește ceva mai presus de el. Acel ce e scris și

pentru noi este nu resemnare în față soartei, ci garanția supremă a izbînzii: înălțarea imperativului morali deasupra succesului sau insuccesului. În centrul vorbirii lui Baiazid stă *eu*, în centrul cuvintelor lui Mircea stă *noi*. Iar cînd, în final, apare rîspicat *eu*, dobîndește un relief deosebit: cap de vers, e reliefat prin neobișnuita pauză cesurii, și tot ce urmează după această subliniază subordonarea față de un tot [...]. Spațiului socotit vital de cuceritorii pe care lumea nu putea să-l mai încapă, i se opune spațiul românesc¹². (Nu putem să nu observăm o anumită apropiere de momentul expunerii comunicării, atunci cînd — sub pretextul dobînzirii "spațiului vital" — Germania hitleristă ocupase Austria și Cehoslovacia și exercita presiuni deosebite de puternice asupra României și Poloniei). Figura lui Mircea, ca apărător de țară și neam, nu e singulară în poezia lui Eminescu. "Ultima imagine creată de Eminescu înainte de prăbușirea din 1883 este tot un simbol de conducător. Deasupra sfîșietoarei elegii etnice din *Doina*, plutește sus icoana minuitoare a lui Ștefan, prea adînc întipărită în inimile noastre ca s-o mai citim¹³".

"Preamărind amintirea lui — remarcă D. Caracostea — Academia Română preamărește semnificația cea mai înaltă a chemării scriitorului. Iată de ce, acum, cînd comemorăm o jumătate de veac de la adormirea lui, privindu-l ca și simbol al creativității românești, gîndul ne duce și spre viitor, la obștea de mine și la cei ce vor sta aici după o altă jumătate de veac de la adormirea lui, privindu-l ca și simbol al creativității românești, gîndul ne duce și spre viitor, la obștea de mine și la cei ce vor sta aici după o altă jumătate de veac și de-a lungul secolelor. A scoate însă din trecut directive de viitor, a face ceea ce se cheamă istorie pragmatică, poate duce la grele erori. Pe de altă parte, a da norme este o concepție perimată. A lua însă poziție este nu numai modern, dar și necesar. Creativitatea este altceva decît acel *trebuie* al esteticii normative". Evocînd pe toți fruntașii scrisului românesc, "cîți se odihnesc în pămîntul țării și dincolo de hotarele ei, de la Palermo pînă la Lemberg și mai departe, se cuvine, în reculegere, să ne punem întrebarea: ce imperative ne grăiesc din atîtea mari morminte și mai ales din acele care se înalță deasupra tuturor? Cum într-o celebră pinză a lui Rembrandt se ridică Moise în toată vigoarea, înălțînd deasupra capului mator tabla de legi, tot astfel, deasupra generațiilor, se ridică din jertfa lui Eminescu poruncile vesnice ale scrisului românesc. Cea dintîi poruncă din crezul generațiilor este: rădăcinează-te adînc în sufletul neamului tău. Și, pentru că bunurile sufletești supreme trăiesc între noi în această minunată față a vieții care este limba românească, cultul înnobilitarea și desăvîșirea ei să rămîie nestrămîtatul nostru cugeț". După ce am adîncit paginile lui Eminescu, "sîntem îndreptățiți să zicem: în zile de îndoială, ceea ce-mi susține credința în destinele viitoare ale poeziei neamului meu, și prin aceasta a întregii culturi, ești tu, limpede ca cerul Italiei și bogată ca pămîntul pe care trăim. Sfîntă limbă românească". D. Caracostea atrage atenția asupra primejdiei originalității cu orice preț "a celui care crede că poate fi o glorie să devii neom prin singularizare. Numai viziunea totală și adîncă a lumii te poate înalța pe marile pedestaluri. Cuvintele *obște* și *obștesc*, în care au crezut înaintașii și care azi par învechite, sînt mai presus de modă" (subl.ns. — I.A.). Criticul îndemna pe creator să rămîie străin de desertăciunea succeselor. "Gloria nu vine la cine o caută, căci cine aleargă după ea, așteptînd aplauze, se uită la alții, nu în adîncul lui. Eminescu făcea totul ca și cînd ar fi avut de trăit o sută de ani și, prin poezia lui, știa că vorbește ceva mai presus de el. Aceasta este porunca lui de dincolo [...]. Un alt imperativ, și dintre cele mai grele, este ca, fiind mereu *tu*, să te desmărginești, sporînd ființa ta cu tot ce este trainic pe lume, un spor nu electric, ci însuși organic". În încheierea comunicării, D. Caracostea spunea: "Dus de puterile acestea, te oprești acolo unde destulul tău, al neamului și al umanității fac un tot nedespărțit, și-ți dai seama că, împotriva tuturor puterilor destrămării, ai fost făuritorul unei opere nepieritoare. Acestea sînt glasurile de consolidare care se ridică din mucenicia lui Eminescu. Bunurile dobîndite prin ele nu pot fi plătite cu nimic și impun mari îndatările criticii și publicului. Pe marmora acestor stîlpi se va înalța cupola virstei de aur a literaturii românești. Pe lîngă opera lui, adîncirea acestor porunci mai presus de generații garantează și pe calea creativității eterna prezență a lui Eminescu în inimile și mințile românești¹⁴".

Într-o conferință ținută cu același prilej, N. Iorga sublinia și el marile răspunderi ale prezentului: "A serbători pe Eminescu, aceasta cuprinde datoria de trăit o viață ca a lui: viața unui om care nu s-a vîndut nimănui, care nu s-a folosit nici de munca, nici de sprijinul altuia, care s-a oferit jertfă întreagă pentru poporul său. Aceasta înseamnă acceptarea, fără un cuvînt de protestare, a mucenicii absolute¹⁵. În mai multe îndurări, în conferință, N. Iorga înfățișa pe Eminescu sub "un anume raport, care este al *unității morale a tuturor românilor*"¹⁶. Eminescu "a reprezentat această unitate culturală și morală a neamului românesc¹⁷. El și-a consacrat viața, "pînă la un anumit moment, conștiinței de unitate națională și aspirațiilor de libertate — dar în originalitate, nu în imitație — ale poporului românesc¹⁸".

Ca și alți exegeți ai vieții și operei geniaului poet, N. Iorga a insistat asupra faptului că Eminescu a cunoscut poporul român în întregul său, atît în spațiu cît și în structura sa socială. Eminescu "a cunoscut astfel poporul românesc prin vizitele din sate, l-a cunoscut loc de loc: a străbătut toate stratele poporului românesc¹⁹, idee reluată în cadrul conferinței: "Prin tot trecutul lui Eminescu ajunsese a cunoaște românia întreagă în spațiu ca și în

adincimea straturilor sociale²⁰. Leca Morariu îl cita în 1939 pe S. Mehedinți: Eminescu a fost "pelerin în timp și în spațiu al întregului neam românesc de la Nistru pînă la Tisa"²¹. Însuși Eminescu declarase: "Întimplarea [să fi fost numai întimplarea? — n.n.s.] m-a făcut, din copilărie încă, să cunosc poporul românesc din apele Nistrului începînd, în crucii, și-n curmeziș pînă la Tisa și-n Dunăre"²². Această mărturisire ne îndeamnă "să credem că trezirea conștiinței de român s-a săvîrșit în adîncurile lui Eminescu pe plan dacic, viziunea integrală a pămîntului românesc fiindu-i iocana dinții a credinții, statornicită pînă la coborîrea din urmă a genelor [...]. Eminescu a avut perspectiva unitară a românismului, a Daciei de odinioară. Pentru inima lui largă, o României strîmtă n-a existat. Sufletește, el anticipa întregirea neamului"²³. Conștient de momentul istoric prin care trecea neamul, "el a stăruit din răsputeri pentru realizarea Daciei ideale [...]. Trîind sufletește în România de azi, cu o jumătate de veac înainte de înfăptuire, la temelie ci stă trupul soldatului necunoscut și sufletul luptătorului știut de toți: Eminescu"²⁴. România de azi — se arată în încheierea articolului — se închină marelui cititor, deoarece, după cuvîntul lui Goga, "vreamea de azi cu toate izbînzile ei îi aparține. A biruit crezul lui...". Este deci necesar a se acționa în deplină unitate pentru ca pămîntul strămoșesc să rămînă întreg, nedespărțit.²⁵

A insistat asupra ideilor lui Eminescu referitoare la problema națională reprezenta, în 1939, a reafirma dreptul statelor naționale, inclusiv România, la existență liberă. Pentru Eminescu, "națiunea are dreptul la autodeterminare și în lupta pentru aceasta va învinge. Ca vizionar, Eminescu a profetizat că toate națiunile se vor libera de sub jugul străin. Această eliberare este cu atât mai sigură, pe cît ea se întemeiază pe dreptul natural al fiecărei națiuni și verificată de evenimentele istorice"²⁶. În vederea realizării acestui obiectiv trebuia acționat cu perseverență. "...O pregătire sufletească, bazată pe conștiința unității naționale, trebuie să precedă înfăptuirea idealului istoric de a crea un stat, în care să se reunească toți românii. Serbarea de la Putna fusese concepută de poet sub imboldul unei asemenea convingeri"²⁷.

În numărul "Revistei Fundațiilor Regale" dedicat împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Eminescu, Vladimir Streinu explica popularitatea poeziei eminesciene, afirmînd: "Modul filosofic, cel sentimental-erotic și cel național din inspirația poetului, fără de care eforturile școlii n-ar fi ajuns la rezultatul dorit, au făcut totul cu puțință, toate trei fiind, în măsuri deosebite, moduri sociale ale poeziei"²⁸. După ce se ocupa de modul filosofic și de cel sentimental-erotic, Vladimir Streinu acordă o pondere specială celui de "al treilea factor intern de popularitate", care "a fost inspirația națională. Cînd spunem astfel, nu ne gîndim numai la *Doina*, *Ce-ți dorește tu, dulce Românie* și *La Bucovina*, dar la naționalismul întreg din opera lui Eminescu, în cadrul căreia motivele folclorice din *Călin*, *Ce te legeni codrule...*, *Revedere* etc., simțămîntul tradiției culturale din *Epigonii*, al celei istorice din *Scrisoarea III* și activitatea ziaristică de la *Timpu*, ca să nu vorbim decît de scrieri foarte cunoscute, alcătuiesc cea mai încheiată structură națională. În cititorii din toldeana ai poetului, naționalismul a putut răsună profund, adunîndu-i în jurul lui Eminescu și operele lui. Căci, în timp ce sentimentalitatea romantică o a forma istorică a sufletului colectiv, față de care însăși societatea noastră manifestă din ce în ce mai multă libertate, sentimentul național, care poate vădi cîteodată slăbiri, dar nu pauze, este realitatea sufletească necondiționată a oricărei culturi"²⁹.

Apariția, sub îngrijirea lui Perpessiciu, a volumului I din monumentală ediție *Eminescu* nu se leagă direct de semicentenarul morții marelui poet. Ea face parte dintr-o preocupare mai largă, de tipărire a operei acestuia și, în general, a clasicilor literaturii române. Același Vladimir Streinu insistă asupra semnificației apariției, în *acel context*, a ediției Perpessiciu: "Momentul actual, în cultura noastră, este al retipăririi clasicii. Cîteva case de editură, de un bun număr de ani, contribuie la această restabilire de legătură între sensibilitatea contemporană și marii noștri scriitori din trecut. E o întoarcere către noi înșine, un fel de nouă atingere cu patria spirituală, de la care, mai mult decît de la orice teoretizare a tradiției, putem aștepta minunea antecă"³⁰. Subliniind meritele editorului, Vladimir Streinu arată, între altele: "Cît privește «calendarele sincronice» pe care d. Perpessiciu le alcătuiește în jurul fiecărei poezii eminesciene, este destul să se citească numai notele privind *La mormîntul lui Aron Pumnul*, unde totul, oameni, fapte și mișcări ale acelei Bucovine de la 1866, cu atmosfera ei politică și culturală, atît de puternic se evocă, încît ne stîrnește sentimentul de contemporani ai poetului; că Sărmanul Dionis ne simțim în stăpînire tainei de a vieții o clipă, sub un alt nume, într-o perioadă istorică și într-un loc în care n-am trăit nicînd; și e destul, zicem, ca să se vadă linia monumentală a ediției d-lui Perpessiciu [...]. Astfel încît nimic nu poate întinca fericirea culturii românești de a fi dobîndit volumul dinții al unei asemenea lucrări, care ar cînta orice cultură apuseană..."³¹. Se afirma și cu acest prilej: valoarea literaturii, a culturii naționale ca factor de cea mai mare importanță pentru sporirea încrederii în forțele proprii, atît de necesară depășirii primejdiilor — care amenințau țara noastră³².

În același număr al "Convorbirilor literare" dedicat în întregime lui Eminescu, se sublinia în mai multe rînduri actualitatea unor idei politice din articolele sale politice. Condițiile istorice erau altele, dar existau o serie de

similitudini în ce privește presiunile economice și politice exercitate asupra României din exterior, în timpul lui Eminescu și, respectiv, în ajunul celui de al doilea război mondial.

După ce remarca atenția de care s-a bucurat viața și opera lui Eminescu³³, autorul unei scurte intervenții își preciza scopul propus: "În volumul comemorativ, pe care îl publică "Convorbiri literare", cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea poetului, voi scoate în relief o fațetă a gândirii sale politice, care poate servi în același timp și de călăuză pentru timpurile de față"³⁴. Referindu-se la situația României imediat după războiul de independență, autorul apreciază că "țară trebuia reconstituită și în locul luptei politice [cu sensul de luptă pentru neafirmare — n.n.s.] s-a substituit lupta [pentru dezvoltare] economică. Pericolul era mare. Putem risca să pierdem pe teren economic ceea ce câștigasem pe terenul politic. În jurul micului stat, de abia încheiat, două mari împărțiri păreau animate, ca să întrebuițez un termen modern, de un dinamism care nu voia să țină seama de interesele altora. Pe plan politic, Rusia urmărea realizarea expansiunii spre sud, iar Austria ținea la asigurarea de debușee pentru industria sa în continuă dezvoltare"³⁵. În această situație, Eminescu "n-a putut rămâne indiferent" și "în articolul «Concesiuni economice» publicat în «Timpul» din 1878, citim următoarele:

«O telegramă a agenției Havas ne vestește sosirea d-lui Brătianu în Viena, solicitarea sa pentru sprijinul Austriei în afacerile noastre și răspunsul Austriei, care se zice că ar fi egal cu încuviințarea aceluși sprijin, dacă i se vor face concesiuni economice. Nu putem ști nici de ce natură pot fi acele concesiuni, nici intrucât prim ministrul nostru este în stare de a pricepe însemnătatea lor. Cu toate acestea lărmul economiei politice fiind circumscris și putându-se împărți în cele două ramuri mari ale producției brute și în a celei industriale, e ușor de presupus că Austria va fi cerind avantaje noi pentru înlesnirea industriei sale în România, avantaje pe care în mare parte le posedă și astăzi și le-a avut de mult. Fără a prejudeca lucrurile vom permite numai următoarea întrebare: Are Austria interes politic ca noi să existăm?»

Să medităm asupra sensului profund al întrebării și s-o analizăm în oglinda împrejurărilor actuale. Grijă pentru independența noastră trebuie s-o avem numai noi. Interesele celorlalte puteri vor varia.

*«Noi credem că împărțirea învecinată care-nțelege atât de bine toate acestea, ar trebui să chibzuască cu noi în această privire un modus vivendi [...]. O deplină subjugare economică în condițiile de astăzi ale muncii e egală cu sădăcirea, demoralizarea și moartea»*³⁶.

Nu intrăm aici într-o discuție specială privind conținutul articolelor politice ale lui Eminescu la care se referă Gr. Trancu-Iași; reluarea, în 1939, a unor idei referitoare la apărarea independenței politice, la respingerea tendințelor de penetrație economică cu consecințe grave pentru statul și poporul român sînt, evident, aluzii directe la presiunile și amenințările de acest fel ale Germaniei hitleriste, care devenise acum "împărțirea învecinată" cu noi. De altfel, autorul afirmă deschis: "Dacă am insistat asupra acestor gânduri, am făcut-o spre a arăta cât de puternică era viziunea realistă a lui Eminescu și în același timp am căutat să scoot în evidență un aspect al operei sale care e de cea mai strictă actualitate [...]". În ceasurile de grea cumpănă, marii poeți sînt de imens folos popoarelor cărora le aparțin. Istoria universală este plină de asemenea exemple"³⁷.

Semicentenarul morții lui Mihai Eminescu era înțeles — așa cum s-a putut observa deja — ca un prilej deosebit pentru cunoașterea vieții și operei sale de către toți românii. "Plecînd de la ideea că subliniind actualitatea lui Eminescu, prin chemarea atențiunii publice în jurul comemorării sale, acest eveniment cultural nu e destinat numai să bucure pe acei puțini care se ocupă ca să adauge la istoria literaturii noastre contribuțiuni, cît mai bogate, la capitolul fenomenul Eminescu, — ci acest prilej este hărăzit ca numele geniului național să fie rostit, de s-ar putea, pînă în cele mai mici cătune, din întreg cuprinsul țării, ba chiar și dincolo de granițele românimii încheiate astăzi, unde mai locuiesc conaționali, în Țara cea mare, spirituală, pentru care el a scris, a simțit și și-a lăsat, în noptile de chin, neasemuitul său creier și sufletul său cald și generos, pentru tot ce aparține neamului românesc"³⁸.

Remarcînd că opera poetică a lui Eminescu "este cea mai strălucitoare verigă dintre toate cîte constituie pînă acum lanțul literaturii românești", și că "nu este simțire la el care să nu-și găsească ecou în sufletul românesc; nu este, în toată opera lui, expresiune verbală care să facă disonanță cu estetica graiului românesc", C. Rădulescu-Motru se întreba: *Ce ne învață Eminescu?*³⁹ Dacă pe scriitorii de talent îi învăță să devină mari scriitori, poeți cu glorie, "pe noi ne învață ceva mai practic. Ne învață cum să dirijăm politica culturii noastre". Eminescu "a dovedit că n-a sîvîit un moment să aibă încredere în viitorul culturii românești". Prin toate acestea, comemorarea lui Eminescu "depășește semnificația unui simplu act de pietate, și devine un legămint sacru, pe care ni-l luăm noi românii, de a face din opera lui îndreptarea educațiunii naționale"⁴⁰.

În acest context a fost reafirmată valoarea ideilor pedagogice ale lui Eminescu. Pentru acesta scopul școlii trebuie să fie întîi de toate național, de vreme ce soarta unei națiuni depinde în primul rînd de puterea sentimentului ei de individualitate etnică. "Școala, dar, trebuie să aibă ca primă grijă creșterea acestei cunoaștințe de sine a neamului cu ajutorul istoriei și al literaturii lui proprii, al datinilor, al studiului limbii materne, așa ca neamul

românesc să se simtă renăscând într-o vrednicie pentru care stau martori secolii că e a lui, dar de a cărei amortire, la unele cluse ale societății, Eminescu se plînge cu foc, mergînd uneori cu amarul durerii lui pînă să se întrebe dacă nu-i cumva la totu pierdută la noi⁴¹. Deși erau minimalizate sau chiar negate realizările obținute în domeniul învățămîntului românesc, apelul la Eminescu urmărea așezarea școlii pe temelii solide:

“Au trecut mai bine de cincizeci de ani de cînd Eminescu azvîrlea din fuga condeiului, în nopțile de neodihnă la care-l obliga munca lui de redactor al ziarului «*Timpu*», aceste considerații în care, precum am spus, se arată o vocație și o pregătire de adevărat pedagog. Învățămîntul nostru a fost de atunci neîncetat dus cînd spre un liman, cînd spre celălalt, fără să se izbutescă a i se afla o rînduială mulțumitoare, fiindcă nu s-au luat niciodată în seamă adevăratele cauze ale dezechilibrului de care suferea. Acestea erau cele arătate de Eminescu și în primul rînd cea fundamentală nesocotire a adevărului că *atribuția de competență a școlii este educația*. Dacă s-ar fi înțeles aceasta, liceele n-ar mai fi dat, la un rînd de altfel cu școalele profesionale și cele comerciale — impropriu denumite azi licee și gimnazii comerciale — aspiranți la slujbe de birou; fiecare s-ar fi îndreptat spre o muncă utilă conform pregătirii sale, programele n-ar fi fost supraîncărcate și disproporționate, fiindcă nu s-ar fi văzut în îngrămădirea de cunoștințe ținta învățămîntului...”⁴²

“După Eminescu — se arată într-un alt articol din aceeași revistă — pedagogia este o știință națională, iar pedagogii sînt eroii care lucrează pentru ridicarea națiunii lor. În legătură cu această concepție, poetul declară că prin acțiunea educativă statul este națiunea personalizată, cerînd în consecință o școală vie, rezultat al unui raport între factorii sociali. Eminescu pledează pentru un învățămînt intuitiv, afectiv și activ și pentru învățătorii care să se bucure de o mare autoritate morală. Întreaga pedagogie eminesciană este socială. De aceea, individul nu prețuiește decît integrat în națiune, care are ca expresie materială statul. Cunoșcător al problemelor sociale și politice, Eminescu a cerut pentru școală un loc de frunte în stat. Este testamentul său lăsat fauritorilor de suflete și împlinirea acestui testament înseamnă identificarea cu aspirațiile nației, care se vrea educată și stăpînită peste rosturile ei”⁴³

Împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu a constituit — se înțelege — un prilej deosebit de a se insista asupra creației sale geniale. Chiar și numai din manifestările și intervențiile la care ne-am referit (la acestea, sîntem siguri, se pot adăuga și altele), rezultă atenția acordată operei literare, dar nu numai literare, a lui Mihai Eminescu, reliefați semnificații sale naționale și universale. Evocarea și invocarea lui Eminescu au reprezentat și un moment de reafirmare a drepturilor naționale fundamentale, de exprimare a încrederii în misiunea noastră istorică, atunci cînd anumite state manifestau deschis tendințe agresive, punînd în primejdie independența și integritatea teritorială a României. La împlinirea a 100 de ani de la moartea lui Eminescu, creația și atitudinea sa își dezvăluie, cu mai multă profunzime, semnificațiile permanente, mereu actuale.

NOTE

1. “Revista Fundațiilor Regale”, nr. 7, 1 iulie 1939 (în continuare *RFR*), a apărut sub genericul *50 de ani de la moartea lui Eminescu*, fiindu-i dedicat aproape în întregime. După un grupaj de poezii ale marelui poet, revista publică, în ordine, contribuțiile lui Laurenție Tomoioga, Mihail Sadoveanu, Tudor Vianu, Perpessiciu, Pompiliu Constantinescu, Mircea Eliade, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, Camil Petrescu.
Numărul cadrului al “Convorbirilor literare” (nr. 6-7-8-9, iunie — septembrie 1939), de aproape 1000 de pagini, poartă subtitlul *Comemorarea lui Eminescu* și conține următoarele secțiuni: I *Eminescu în cultura și literatura națională*; II *Eminescu în literatura universală*; III *Documente*; IV *Bibliografie*; V *Pentru strădănat*; VI *Ilustrații și facsimile* (în continuare, trimiterea la acest număr al revistei: CL, 6-9, 1939); vezi și Lucian Dumbavă, *Retrospectiva “Convorbiri” ‘89, în Almanah ‘89 “Convorbiri literare”*, p. 42-43.
2. Expoziția cuprindea “un bogat material documentar asupra vieții și operei marelui precursor, de asemenea asupra epocii pe care a cunoscut-o, în ale cărei convulsii ideologice a trăit. Organizatorii au mers însă mai departe. Lîngă manuscrisele și edițiile rare, împrumutate din arhiva Academiei Române și din colecțiile particulare, lîngă fotografiile și portretele poetului — expuse aici pentru toată lumea — Primăria Capitalei a ținut să așeze și omagiul pe care contemporaneitatea îl aduce, în felurite chipuri, memoriei celui mai important dintre poeții neamului. Un sculptor, un poet și un grup de pictori au fost aleși pentru a rosti, în limbajul artelor pe care le slujesc atît de magistral, odele închinete singurei lui “Lucafer” al slovelor noastre. O. Han, maestrul al bronzului, singurul care a realizat în arta sa un Eminescu de-a pururi valabil, decorează pavilionul expoziției cu o seamă de lucrări impunătoare, neexpuse pînă azi [...] În fine, cel din urmă dar oferit vizitatorilor este o ediție a poeziilor lui Eminescu” (Vlaicu Bărna, *Mihail Eminescu...*, în “Societatea de mîine”, anul 16, nr. 2, aprilie, mai, iunie 1939, p. 77). În finalul amintirilor și impresiilor publicate în “Revista Fundațiilor Regale”, Mihail Sadoveanu notează: “Foarte curînd, la inaugurarea pavilionului Eminescu de la luna București a anului 1939, am fost surprins regăcind imaginea interioară de altădată realizată de sculptorul O. Han [...]. Am tresărit văzînd masca tragică a poetului, masca reală prezentată în expoziție, și am avut

- sentimentul de eliberare găsim interpretarea lui Han, în al său «Eminescu murind» (Mihail Sadoveanu, *Amintiri și impresii*, în *RFR*, 7, 1939, p.55).
3. «Comemorarea a 50 de ani de la moartea lui Eminescu s-a făcut la Iași — scris ziarul «Opinia» — într-un cadru cu totul deosebit și vrednic de amintirea genialului poet. Pe plan spiritual, Universitatea a organizat o serie de conferințe care s-au bucurat de participarea multor intelectuali ai orașului. În una din aceste conferințe, un tânăr și distins profesor al facultății noastre de litere spunea că d-sa nu pune mare preț pe aceste sărbători prin conferințe sau pelenagii la mormintele sărbătoritorilor. D-sa spune că un autor nu poate rămâne în admirația posterității decât citindu-i se operele și mai mult, căci acolo este izvorul de sărbătorire perpetuă a genilor care ilustrează cultura unei țări. Expoziția Eminescu de la Biblioteca Universității coincide cu acest gând al distinsului profesor ieșean. Căci ce altă comemorare, na valoroasă, de ordin practic, putea să se facă decât organizarea acestei îngrijite expoziții?». Erau expuse manuscrise ale poetului; toate edițiile operei sale, colecții de reviste în care Eminescu și-a publicat versuri și proză. «O ediție rară este aceea îngrijită de Ibrăileanu și care trebuia scoasă de «Scrisul românesc»; dar ministrul artelor retrăgind fondurile destinate acestei tipărituri, lucrarea a rămas nepublicată. Manuscrisul unic al acestei ediții îl are Biblioteca Universității și e păcat că măcar acum ministerul nu acordă fondurile pentru tipărirea acestei valoroase opere» (I.E., *Expoziția Eminescu la Biblioteca Universității din Iași*, în «Opinia», 18 iunie 1939; pentru conferințele consacrate comemorării lui Eminescu, vezi și articolul *Limba lui Eminescu, «Iașul»* 10 iunie 1939). În *Introducere* (p.20-21) și în *Notă asupra ediției* (p.25) la C. Ibrăileanu, *Mihai Eminescu. Studii și articole* (Editura Junimea, Iași, 1974), Mihai Drăgan aduce lămuriri importante privind chestiunea ridicată de ziarul «Opinia».
  4. La Iași se mai organizase pe lângă fostul Seminar pedagogic universitar, un mic muzeu Eminescu, era numai un început, fiindcă adevăratul «Muzeu «Eminescu» reprezenta — nota I. Găvăneșcu cu prilejul comemorării marelui poet — un deziderat și o dorință. «În Muzeu Eminescu, în înțelesul demn de memoria marelui geniu, trebuie să cuprindă mult mai multe și mai feurite relieve, trebuie să cuprindă, pe cât posibil, tot ce se găsește din ce se știa că a stat în atingere cu existența lui spirituală și materială. Nimic nu e fără interes din ceea ce poate întregi o părticică, oricât de mică, din sfera realității totale a vieții lui Eminescu» (I. Găvăneșcu, *Un Muzeu Eminescu la Iași*, în *CL*, 6-9, 1939, p.785-792).
  4. *Mitropolitul Andrei Saguna* (articol prilejuit de împlinirea a 66 de ani de la moartea acestuia) în «Opinia», 22 iunie 1939, p.1.
  5. *Pentru martirii Revoluției de la 1848*, în «Opinia», 30 iunie 1939, p.1. Vezi și modul în care a fost sărbătorită a 50-a aniversare a nașterii poetului: Leon Eșanu, *Aniversarea poetului în contextul anului 1940*, în amplul volum *Eminescu: sens, timp și devenire istorică* (îngrijit de Gh. Buzatu, Ștefan Lemny și I. Saizu, Iași, 1988), volum care a apărut după redactarea articolului nostru.
  6. I.E. Toroitru, *Alexandru Ioanescu, Eminescu, valoarea dominantă a secolului nostru*, în *CL*, 6-9, 1939, p. 1673.
  7. *Cuvîntarea d-lui prof. C.Radulescu-Motru*, în *CL*, 6-9, 1939, p.732.
  8. Președintele Academiei se referea la preocupările prof.dr. D. Caracostea, precum și la ediția omagială alcătuită de D.R. Mazilu, M. Eminescu, *Poezii și variante*, volum «editat de către Academia Română în condiții excelente de tehnică tipografică» (*ibidem*, p.733).
  9. *Ibidem*.
  10. Sediința solemnă, pe care Academia Română o închină astăzi marelui poet, nu este hotărâtă de sentimentul unei îndatoriri protocolare, ce se cuvine să-l aibă fiecare instituție culturală față de personalitățile reprezentative ale neamului, ci este hotărâtă de voința Academiei de a fi consecventă cu sine însăși; aș putea zice chiar de tradiția Academiei față de opera lui Eminescu. Negresit, Academia nu-l revendică pe Mihai Eminescu exclusiv pentru sine — personalitatea lui este prea mare pentru ca să poată încăpea în sfîrul unei singure instituții — dar Academia ține totuși să se știe că în sfîrul ei și-a găsit genialul poet primii săi prețuitori, iar că moștenirea sa de manuscrise niciieri nu și-ar fi putut afla un loc de păstrare, înconjurat de o pietate mai sinceră, ca aici, în patrimoniul Academiei» (*ibidem*, p.733-734).
  11. D. Caracostea, *Simbolurile lui Eminescu*. Comunicare comemorativă făcută în sesiința solemnă de la 16 iunie 1939, în *ARMSL*, s. III, IX, 1938-1940, București, 1941, p.151-169.
  12. *Ibidem*, p. 159.
  13. *Ibidem*, p.161.
  14. *Ibidem*, p.167-169.
  15. *Mihai Eminescu și ca factor unitar național*. Conferință la Congresul Ligii Culturale, 28 iunie 1939, în N. Iorga, *Eminescu*, ediție îngrijită, studii introductive, note și bibliografie de Nicolae Liu, Iași, 1981, p.319. Erau sesizate aspecte reale, dar N. Iorga exagera păcatele societății în care trăia, punind chiar sub semnul întrebării sensul și necesitatea marcării semicentenarului: «Dar, într-o societate în care gîndirea acum este prețuită așa de puțin, în care frumusețea literară, ori de este, ori de nu este, e indiferentă, în care o viață omenească nu se socotește după felul cum a fost trăită în folosul societății, ci după avantajile pe care le poate oferi prietenilor de astăzi, care pot fi dușmanii de mâine, această sărbătorire nu prea are rost» (*Ibidem*). Într-un fel, însuși conferințiarul se contrazice prin prezentarea acestei conferințe și prin pertinenta unor observații din cadrul ei.
  16. *Ibidem*, p.321.
  17. *Ibidem*.
  18. *Ibidem*, p.322.
  19. *Ibidem*, p.328.
  20. *Ibidem*, p.329.
  21. Leca Morariu, *Mihai Eminescu*, în *CL*, 6-9, 1939, p.780.
  22. Vezi Horia Teculescu, *Eminescu și Ardealul*, în *loc.cit.*, p.865.
  23. *Ibidem*.
  24. *Ibidem*, p.866-867.

25. *Ibidem*, p.882-883. Asupra acestei chestiuni intenționate să insiste și Liviu Rebreanu, președintele Societății Scriitorilor Români, într-o conferință pe care urma să o țină la 11 octombrie 1925, în comuna Sînnicolai Mare, în cadrul festivităților prilejuate de dezvelirea unui bust al lui Mihai Eminescu, opera sculptorului I. Dimitriu-Birlad. Ajuns la Timișoara s-a îmbolnăvit și a fost nevoit să se întoarcă la București. Textul cuvîntării a rămas inedit, pînă cînd Nicolae Lișu l-a publicat (cu note și un comentariu) în "Manuscriptum", nr.1, 1972, p.14-20. "Pentru neamul românesc mult încercat — aprecia Rebreanu — Eminescu a fost profetul providențial". Atunci cînd granițe artificiale bîrzdau pămîntul strămoșesc, despărțind frați de frați, "În vremea aceea unuia tuturor fraților români într-o țară unică și liberă părea mai depărtată și mai puțin pipăibilă ca un vis frumos: Eminescu cînta durile tuturor românilor [...]. Ochiul lui vedeau țara pe care o vedem noi azi a ceea, sufletul lui îmbrățișa, dincolo de timpul nesigur, unirea cea mare a tuturor românilor". În opera lui Eminescu "s-a exprimat glasul tainic al milioanei de români" care au suferit veacuri de-a rîndul, "precum și-a înălțat nădejdea în împlinirea visului și bucuria cea mare a realizării unirii ce avea să vie... El a găsit accentele veșnice ale durerilor și nădejdelor noastre de totdeauna. De aceea a fost poetul neamului în înțelesul cel mai nobil al cuvîntului". După ce reliefa locul și rolul lui Eminescu în spiritualitatea românească ("De aproape cincizeci de ani trăim în epoca Eminescu. Nu numai literatura, dar și cultura românească întreagă e dominată de spiritul lui. Cu cît trec anii, cu aît opera lui devine mai vie. Cultul lui Eminescu deabia acum, cînd visul lui s-a împlinit, începe adeva"), Rebreanu revenea asupra idealului lui Eminescu, care "a rămas idealul tuturor", asupra faptului că Eminescu "n-a făcut decît o singură politică, aceea a neamului românesc". Și o constatare care va fi repetată, după cum s-a putut observa, cu prilejul semicentenarului morții marelui poet: "Hotarele neamului românesc Eminescu le-a fixat înfi cu o precizie care ar face cinste chiar geografilor. El a cutreierat pămîntul românesc în lung și-n lat, pînă la marginile lui". Pornind de la Eminescu care "a propovăduit unirea și înfrățirea românilor", Liviu Rebreanu insistă în încheiere: "Azi, cînd toți frații ne aflăm împreună unirea și mai trebuincioasă poate. Cotropitori de ieri ne pîndesc de pretutindeni. Numai uniți în cuget și-n simțiri vom putea ține piept valurilor ce ne amenință din toate părțile..."
26. Pamfil C. Georgian, *Din Parnas pe pîmînt*, în CL, 6-9, 1939, p.908.
27. Nicolae Petrescu, *Eminescu, gînditor politic*, în loc.cit., p.862.
28. Vladimir Streinu, *Eminescu al vremii noastre*, în RFR, 7, 1939, p.111.
29. *Ibidem*, p.113.
30. Vladimir Streinu, *Ediția monumentală Eminescu*, în RFR, nr.10, 1 octombrie 1939, p.159.
31. *Ibidem*, p.172.
32. În a sa Prefață la *Istoria literaturii române de la origini pînă la prezent*, apărută în 1941, G. Călinescu scria: "În aceste timpuri de suferință națională, o astfel de carte nepartinitoare trebuie să dea oricui încrederea că avem o sralucită literatură, care, pe de altă parte, în ciuda tuturor efemerelor vicisitudini, se produce pe teritoriul României Mari, una și indivizibilă, slujind drept cea mai clară hartă a poporului român. Eminescu în Bucovina, Hasdeu în Basarabia, Bolintineanu în Macedonia, Slavici la granița de vest, Coșbuc și Rebreanu în preajma Năsăudului, Maiorescu și Goga pe lîngă Olțul ardelean sînt eternii noștri păzitori ai solului veșnic" (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă la prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1982, p.6).
33. "A trecut o jumătate de veac de cînd a închis ochii acel care întruchipa geniul intelectual al românismului, Mihai Eminescu, poet, gînditor, ziarist, economist și mai presus de toate un om și un român conștient de misiunea neamului său. Toate aceste aspecte ale activității sale au fost studiate de istorici, critici și de toți acei care, dintr-un motiv sau altul, se închinau în altarul creațiilor lui Eminescu" (Gr. Trancu-Iași, *Unde ni sînt vizitatorii?*, în CL, 6-9, 1939, p.799).
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*, p.799-800.
36. *Ibidem*, p.800-801.
37. *Ibidem*, p.801. "Scrise acum șasezeci de ani — se aprecia în același număr al revistei — «Articolele politice» ale lui Eminescu sînt încă actuale, aruncînd o lumină vie asupra stărilor societății și statului nostru de azi [...]. Oamenii, oricît de sus și de capabili ar fi ei, nu sînt pentru Eminescu decît exponenți vremelici ai societății, statului și națiunii. Acestea sînt veșnice și reprezintă cadrul în care individul se manifestă [...]. Cunoșcător al trecutului, prin citirea asidua a cronicilor, și al românismului, prin perigrinările din tinerete în Ardeal și Bucovina, Eminescu dispunea de o material geniu pentru a-și construi singur o doctrină despre poporul românesc" (Nicolae Petrescu, *Eminescu, gînditor politic*, în loc.cit., p.855-856).
38. Ștefan Prajba, *Predominanța naționalistă la Eminescu*, în loc.cit., p.855. Erau reproduse fragmente din cartea lui D. Morărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, evidențindu-se faptul că "«de-a lungul scrierilor lui Eminescu e un fir conducător care le leagă stringînd pe toate. Sub toate vorbele, toate atitudinile, toate faptele se întrevește ideea la care Eminescu se raportează fără încetare: ideea națională". Eminescu s-a înălțat dincolo de marginile unei vieți de om și prin aceasta "«și-a depășit vremea sa, și-a câștigat o contemporaneitate statornică, deoarece cu cît în viitor ne vom apropia mai mult de acel tip de națiune, cu aît îl vom simți mai aproape-de noi pe Eminescu, cu aît glasul lui profetic va rămîne mai plin de înțeles pentru inimile noastre" (*ibidem*, p.889). În încheierea articolului său, autorul apreciază: "Subiect de o importanță capitală, naționalismul integrat în cadrul statului și neamului românesc, Eminescu l-a dezvoltat, în nenjumătate-i articole, cu o mare competență științifică și cu un suflet fierbinte, curăț și sincer, încît aproape nu există articol în care să nu se vadă această statornică preocupare în practica naționalismului, socotindu-l problema de existență și de necondiționată vitalitate pentru ființa neamului și națiunii noastre, în eternitate și în universalitate" (*ibidem*, p.890). Avem în vedere aspectul constructiv al problemei și ne delimităm de reprezentanții extremei drepte, care — așa cum s-a precizat — au căutat în mod abuziv și fraudulos să și-l însușească pe marele poet, denaturîndu-l ideile patriotice (vezi Alexandru Oprea, *În căutarea lui Eminescu gazetarul*, București, 1983, p.106; Leon Eșanu, *op.cit.*, p.1004 și 1014).
39. C. Rădulescu-Motru, *Ce ne învață Eminescu?*, în CL, 6-9, 1939, p.741-743.
40. *Ibidem*, p.743.
41. Ștefan Șoimescu, *Eminescu pedagog*, în loc.cit., p.756.
42. *Ibidem*, p.762.
43. Pamfil C. Georgian, *Mihai Eminescu și școala românească*, în loc.cit., p.925.

RAPOARTELE LEGAȚIEI ȘI CONSULATULUI AMERICAN DIN BUCUREȘTI DESPRE ÎMPRUMUTUL DE STABILIZARE DIN 7 FEBRUARIE 1929 (II)⁵

Résumé

Après la Grande Union, la dépréciation et l'instabilité de la monnaie nationale ont retardé la réglementation des charges financières de l'État roumain, en déterminant de nombreuses controverses entre le gouvernement de Bucarest et les crédetes étrangers ainsi que des difficultés internes d'ordre financier et économique comme conséquence de la guerre et en dernier lieu, une politique de nationalisme économique promue par le Parti National Libéral, situé au gouvernement dans la période 1922-1926. Tous ces facteurs se sont réunis, en empêchant la Roumanie de pouvoir contracter des crédits à l'étranger.

Dans les conditions de l'insuffisance des capitaux pour l'accomplissement du programme économique, le gouvernement libéral a entamé en décembre 1927 des négociations avec un groupe bancaire international pour contracter un emprunt en vue de stabiliser la monnaie nationale et de moderniser les chemins de fer. Les tentatives ont progressé lentement, étant continuées par le gouvernement national-paysan, qui a obtenu la première quantité du crédit le 7 février 1929.

Les informations fournies par les rapports de la Légation et du Consulat américain de Bucarest concernant les négociations avec la partie roumaine et les représentants du groupe bancaire international qui ont lancé l'emprunt de stabilisation du 7 février 1929 contiennent beaucoup d'éléments inédits qui mettent en évidence tant les contradictions entre les banquiers étrangers que leur désir de s'assurer des avantages le plus substantiels de ce crédit. D'autre part, elles mettent en évidence l'acuité de la crise financière de la Roumanie de ces années. En connaissant cette réalité, des banquiers étrangers ont réussi à imposer leurs conditions durant les négociations qui, comme on l'a reconnu, n'ont pas été, dans la plupart de leurs points, favorables à la Roumanie.

La 10 noiembrie 1928, un guvern național-tărănist, condus de Iuliu Maniu, a înlocuit formația lui Vintilă Brătianu. Spre deosebire de liberali, care dețineau pozițiile cheie în organizația bancară a României și care încercau să realizeze programul de dezvoltare industrială a țării prin mijloace proprii, național-tărănistii, a căror putere financiară era mult mai redusă, au considerat concursul capitalului străin indispensabil pentru progresul economic al țării⁴². Capitolul despre colaborarea cu capitalul străin din programul din 1926 rezultă în urma fuziunii Partidului Tărănesc cu Partidul Național Român din Transilvania vorbea, la fel ca programul Partidului Tărănesc din 1924, de necesitatea atragerii lui pentru a reface economia și a dezvolta bogățiile naturale ale țării. El favoriza tratamentul legal pentru capitalul străin și național⁴³, o asemenea poziție reprezentând un atac la adresa liberalilor.

Înainte de a fi venit la putere, Partidul Național-Tărănesc revendicase un împrumut de stabilizare sub auspiciile Societății Națiunilor, pe considerentul că acesta ar fi fost procurat în condiții mai puțin oneroase decât de la un grup privat național sau internațional. Guvernul liberal își exprimase însă opoziția față de un împrumut obținut prin Liga Națiunilor, pe temeiul argumentului că el ar fi dus la impunerea controlului străin asupra finanțelor publice ale României, ca o condiție pentru lansarea creditului, act considerat incompatibil cu prestigiul României. În ciuda acestui fapt, Vintilă Brătianu fusese silit să-și dea adeziunea la numirea în Consiliul Băncii Naționale a României a reprezentanților francezi ai băncilor private cu care a negociat, ca o condiție *sine qua non* pentru obținerea împrumutului⁴⁴.

Noul guvern național-tărănist a declarat că va continua negocierile pentru împrumut ceea ce reprezenta — observa J. Rives Childs, consulul american în funcție la București, în raportul intitulat *Principalele probleme economice cu care se confruntă noul guvern român*, trimis Departamentului de Stat la 8 decembrie 1928 — o dovadă a insuficienței creditului pentru a stopa inflația⁴⁵. Guvernul Maniu a reluat imediat ne-

gociile întrerupte prin căderea liberalilor. În chiar ziua constituirii lui a fost semnată la Berlin convenția destinată să lichideze diferendele financiare cu Germania⁴⁶.

* Prima parte a textului a apărut în ASUI, LXXXVII-XXXVIII, 1991-1992.

** Notele sînt numerotate în continuare.

Unul din principalele obstacole în calea contractării împrumutului străin de către guvernul român, în special de către guvernul național țărănist, îl constituia agravarea situației finanțelor publice ale României, ca rezultat al deficitului foarte mare ce se acumulase în 1928 în buget⁴⁷. Spre a învinge împotrivirea bancherilor străini față de împrumut, guvernul a fost nevoit să elaboreze un program pentru refacerea bugetului și a tezaurului. Pe baza lui se urmărea nu numai acoperirea deficitului bugetului pe 1928, ci și asigurarea unui buget sănătos pe anul 1929. În conformitate cu condițiile impuse, cabinetul Maniu a inițiat măsuri pentru a reduce bugetul total și a promulga o serie de legi financiare care urmăreau să reformeze finanțele în vederea creșterii veniturilor tezaurului. În afară de echilibrarea bugetului pe 1929, guvernul s-a învoit să ia măsuri privitoare la prepararea bugetelor României în general, la reorganizarea serviciilor tezaurului, la exploatarea serviciilor industriale ale statului și ale domeniilor statului și a acceptat să aducă înaintea Parlamentului, în decurs de șase luni de la promulgarea legii monetare, un proiect de buget asupra cheltuielilor publice, un Birou de verificare, însoțit de o serie întreagă de reglementări cuprinzând detalii tehnice impuse de noua organizare. Prin legiferarea noilor impozite și prin aplanarea litigiilor financiare cu Germania, resursele pentru acoperirea deficitului bugetar pe 1928 erau, teoretic, asigurate și un buget echilibrat pentru 1929 realizat, astfel că ultimul obstacol în calea împrumutului a fost înlăturat⁴⁸.

La o săptămână după constituirea guvernului național-țărănist, în după amiaza zilei de 16 noiembrie 1928, ambasadorul american la București, Charles S. Wilson, a fost primit de primul ministru. Maniu i-a declarat, între altele, că toate eforturile sale vor fi canalizate spre o apropiere româno-americană, în special în domeniile economic și financiar. Referindu-se la politica externă a României și la politica financiară, el a menționat că, în linii generale, nu vor fi schimbări, căci aceasta nu reprezintă o problemă de partid. Opinia lui Maniu era că trebuiau făcute eforturi spre a se risipi neîncrederea ce exista față de România în multe țări, ca urmare a politicii lui Vintilă Brătianu, căci atitudinea liberalilor față de capitalurile străine, în special față de cele ce controlau terenurile miniere, conduseseră la lipsa de popularitate a țării în afară. Primul ministru a repetat de câteva ori, în maniera cea mai categorică, — preciza Wilson — că toate aceste legi „vor fi abrogate” (*repealed*), că eforturile vor fi făcute spre atragerea capitalului din exterior și că străinii ce vor dori să facă afaceri cu România vor fi tratați în deplină egalitate cu românii. Afirmările Partidului Național-Țărănesc în această direcție, spunea el, nu trebuie luate ca o simplă promisiune înainte de alegeri, ci ca un adevărat fundament pe care partidul se sprijină, „și el a repetat din nou că unul din primele acte ale guvernului său va fi abrogarea întregii legislații odioase discriminatorii față de companiile sau capitalul străin” („and he again repeated that one of the first acts of his Government would be to repeal all obnoxious legislation which discriminated against foreign companies or capital”)⁴⁹.

În aceeași zi, mai târziu, Wilson s-a întâlnit cu ministrul de interne Al. Vaida-Voevod a vorbit în termeni frumoși despre efortul lui Culbertson, „care a avut o poziție de simpatie față de opoziție și i-a înțeles eforturile și proiectele”. „Eu am auzit, de la sosirea mea aici și din termenii în care miniștrii vorbesc și mi-am dat seama, — scria, la 17 noiembrie 1928, Wilson secretarului de stat — că dl. Culbertson a fost aproape singurul străin care a cultivat și a cunoscut bine pe liderii P.N.Ț., care a făcut un efort să înțeleagă punctul lor de vedere, să le dea sfaturi prietenești, dezinteresate și personale. Eu simt că poziția lui Culbertson a câștigat printre liderii acestui partid, fiind valoroasă pentru intrarea mea în prezent în relații cu guvernul și nu mă îndoiesc că va avea un efect pozitiv asupra relațiilor româno-americane sub prezentul guvern”⁵⁰.

La începutul lui decembrie 1928, național-țărănistii au trimis o delegație la Paris spre a discuta cu bancherii străini condițiile creditării. Grupul franco-american, din care Blair & Company reprezenta pe participanții americani, era încă privit ca ofertant principal, deși ministerul de finanțe a anunțat că, de cînd a format guvernul, Maniu a primit alte trei propuneri de la grupuri de reputație⁵¹. Delegația română era condusă de I. Lugosianu, avînd ca membri pe S. Rosenthal, consilier juridic la Ministerul de Externe, Savel Rădulescu care, ca și Rosenthal, luase parte la negocierile anterioare, G. Buzdugan, un membru al regeței, fără experiență, și secretarul general al Ministerului de Finanțe, Ștefan Stănescu. Lugosianu deținea funcția de secretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri. El era destul de tânăr, cu puțină experiență politică și fără experiență financiară, astfel că numirea lui ca șef de delegație a adus critici severe în presa opoziției⁵².

În preajma plecării delegației române la Paris a venit la București viceguvernatorul Băncii Franței, Charles Rist. El a rămas câteva zile în capitala României, unde s-a presupus că a discutat detalii legate de stabilizarea monedei. În acest timp, presa opoziției ce apărea la București își exprima nedumerirea în legătură cu faptul că Banca Franței își menținea oferta față de guvernul Maniu, întrucît ea credea că oferta era condiționată numai de rămînerea liberalilor la putere. „Eu înțeleg în legătură cu aceasta”, — comenta Wilson, în raportul din 7 decembrie 1928, către Departamentul de Stat — „că liberalii conduc o campanie în străinătate pentru a se strădui să discrediteze prezentul guvern și să creeze cît mai multe dificultăți posibile obținerii unui împrumut în condiții favorabile. Presa liberală nu pierde ocazia de a stînjeni guvernul aflat în afacerile externe, cît și în cele interne și

circulă în mod curent zvonul că anumite bănci liberale sînt în mod cuprinzător responsabile pentru recenta cădere de la bursă, atotputernica Banca Românească fiind menționată ca principal delicvent⁵³.

La 8 decembrie 1928, consulul american în funcție la București, J. Rives Childs, după ce prezenta Departamentului de Stat într-un amplu raport evoluția negocierilor pentru obținerea împrumutului de stabilizare, observa, în subcapitolul intitulat *Împrumutul extern este esențial pentru dezvoltarea agriculturii*, că găsirea de capitaluri era o necesitate stringentă a acestei ramuri a economiei românești. În agricultură, care este factorul principal în economia națională a României, banii și creditul se leagă nemijlocit de însăși incapacitatea agriculturii de a atinge nivelul producției antebelice. Ca rezultat al revoluționarelor reforme agrare, țărani au intrat în posesia pământului, dar ei nu au mașini și inventar. Or, necesitatea împrumutului extern pentru dezvoltarea agriculturii poate fi considerată esențială, căci nu lipsesc numai mașinile, ci și inventarul, vitele și, adesea, chiar și sămînța. Absența creditelor rezonabile are un efect asupra beneficiarilor reformei agrare și, ca urmare, crearea unei instituții de credit agricol devine o necesitate urgentă⁵⁴.

În cursul lunii ianuarie, la București a circulat în mod curent zvonul că guvernul român semnase înțelegerea de împrumut cu Blair & Company și cu grupul francez. Am întrebat pe ministrul de externe, G.G. Mironescu, dacă era vreun adevăr în aceste zvonuri și mi-a spus că rămăseseră numai cîteva mici detalii tehnice de aranjat, dînd impresia că înțelegerea de împrumut putea fi semnată în orice moment — scria Wilson în raportul, strict confidențial, trimis Departamentului de Stat la 28 ianuarie 1929. Or, chestiunea împrumutului — comenta ambasadorul american — durează de peste un an. Ca și guvernul Brătianu, și guvernul actual ține negocierile în foarte mare secret și mai anunță doar, ca pe o știre intimă, că împrumutul va fi încheiat săptămîna viitoare — și săptămîna viitoare nu apare. Guvernul nu a făcut nici o afirmație de detaliu privind negocierea împrumutului: dobînzii, rate, sau chiar suma lui, așa că atitudinea generală a colegilor mai poate fi rezumată în cuvintele ministrului britanic: "Nu este nici o informație demnă de încredere de obținut în București în privința negocierilor de împrumut"⁵⁵. Eu am renunțat, prin urmare, a încerca să mai aflui. Ministrul de finanțe, Mihai Popovici, este încă la Paris, unde conduce tratativele. Directorul conducător al rafinării Româno-Americană, Hughes, a fost chemat recent la Paris pentru a discuta cu conducătorul european al lui Standard Oil Company, Seidel. S-a întîmplat să se gisească în tren cu ministrul Popovici. Ministrul de finanțe a fost franc cu el, spunîndu-i că guvernul făcea tot ce stătea în puterea sa pentru a modifica legea minelor și pentru a ajuta companiile petroliere străine, pe orice cale, și că, la rîndul său, el spera să fie sprijinit de companiile petroliere în obținerea împrumutului străin în condiții favorabile, spre a da putina guvernului să stabilizeze moneda și să determine progresul economic. Hughes a răspuns că Standard Oil Company aprecia mult străduința guvernului de a scoate industria petrolului din impasul în care guvernul precedent o băgase. Dar că, nefiind în afaceri bancare, el nu putea să dea guvernului decît sprijinul său moral. Oricum, a promis să abordeze oficialitățile lui Standard Oil Company din Paris și să discute cu ele pe această temă. Hughes i-a aranjat ministrului român o întîlnire cu directorii lui Standard Oil Company din Paris. La aceasta și la următoarele, la care a luat parte și un reprezentant al lui J.P. Morgan & Company, Popovici a declarat, ceea ce, cumva, i-a uimit pe toți, că el nu era familiar cu negocierile întreprinse de Brătianu și că, înainte de a-și asuma acest oficiu, nu știa nimic despre negocierile de împrumut. El a rugat pe reprezentantul lui Standard Oil Company și ai altor companii petroliere să îl ajute a obține împrumutul extern în condiții favorabile. I s-a răspuns că Standard Oil era mulțumită de intențiile guvernului Maniu de a revizui legea minelor și că societatea îi va oferi sprijinul său moral. Apoi, Popovici a întrebat dacă J.P. Morgan & Company va ajuta la emiterea împrumutului. Reprezentantul lui Morgan i-a răspuns că, întrucît guvernul Maniu trata cu Blair & Company, nu ar fi fost curtenitor pentru ea să intre în competiție cu o altă firmă, cînd negocierile erau în curs. Apoi, ministrul de finanțe a întrebat dacă J.P. Morgan & Company va putea lua parte la emiterea unui împrumut mai mare pe care românii sperau să îl obțină mai tirziu. De data aceasta, răspunsul a fost oarecum caustic: "Bancherii de primă clasă — a declarat el — nu călătoresc în vagoane de clasă a treia", înțelegînd, desigur, că Morgan & Company nu s-ar fi asociat cu Blair & Company⁵⁶.

Hughes — continua Wilson, în raportul său din 28 ianuarie 1929 — era de părere că prezentele negocieri de împrumut cu Blair & Company și cu Banca Franței se puteau întinde la nesfîrșit ori puteau fi întrerupte în orice moment. Se crede că termenii oferiți de bancheri sînt, cumva, duri. O rată a emisiunii sub 90%, dobînda de 7%, un mare comision și, în special, dreptul bancherilor pentru viitoarea finanțare a României — acești termeni, în special ultimul, par a fi responsabili pentru ezitarea ministrului de finanțe de a semna înțelegerea de împrumut așa cum este în prezent proiectată. Alte rațiuni, chiar mai importante, conform opiniei lui Hughes, erau legate de factorii politici recent apăruiți. În acel moment, Anglia încerca să scoată Franța din poziția ei de comandă în negocierile de împrumut, căci menținerea ei prin Banca Franței, în fruntea creditorilor ar fi făcut-o capabilă să obțină, fără opoziție, numeroase contracte și concesiuni în folosul industriei franceze. Anglia ar fi preferat ca

România să meargă la Liga Națiunilor pentru împrumut, iar Schreeder & Company s-a oferit deja să avanseze guvernul român orice sumă ar fi fost recomandată de Ligă. După multe insistențe, ministrul român la Londra, Nicolae Titulescu, a fost convins de necesitatea rușiei negocierilor ce se purtau, în schimbul unui împrumut obținut prin Societatea Națiunilor. Destul de curios, — observa Wilson — Germania și Franța păreau a fi de acord. Noul aranjament prevedea ca, din împrumutul preliminar, Banca Franței să ia 25 000 000 dolari, Germania, Elveția și Italia câte 5 000 000 dolari fiecare, lăsându-se lui Blair & Company 20 000 000 dolari. În general, se credea că, în final, România va apela la Societatea Națiunilor pentru împrumut, întrucât aceasta l-ar fi acordat în condiții mai bune decât cele oferite de grupurile bancare cu care guvernul negociaze până atunci, dar întârzierea se putea dovedi păgubitoare pentru încurcăturile ce le-ar fi produs vieții economice a țării.⁵⁷

Raportul prezentat la 28 ianuarie 1929 de ambasador fusese întocmit de secretarul de legăție John H. MacVeagh și el se baza pe convorbirea avută cu Hughes, care-l informase și despre o ofertă a lui Standard Oil Company și Dutch Shell. El conținea singurele noutăți directe în legătură cu negocierile de împrumut pe care Legăția americană fusese în stare să le obțină. Fără îndoială, — comentază Wilson — că guvernul nu este satisfăcut cu condițiile oferite de Blair & Company și de Banca Franței, în special cu clauza privind opțiunea viitoarei finanțări, și că el ar prefera să negocieze direct cu una din casele bancare de primă mână.⁵⁸ În 1928, Standard Oil Company, împreună cu Dutch Shell, propusesse guvernului Vintilă Brătianu un împrumut de 40 000 000 de dolari, în schimbul câtorva concesiuni petrolifere, dar oferta a fost respinsă. Pe la jumătatea lui ianuarie 1929, Hughes, în numele aceluiași companii petroliere, a solicitat ministrului industriei și comerțului toate terenurile utilizabile potențiale de țitei și de gaze la procentaje de profit net de 10% pentru statul român. Madgearu a declarat că aprecia pe deplin sinceritatea propunerii, dar că nu o putea lua, pe moment, în considerare din cauză că trebuia să se ocupe imediat de negocierile cu guvernul francez și cu celelalte firme bancare. Hughes a afirmat că el era, oricum, puternic mișcat de opinia foarte favorabilă de atunci față de guvernul român, că bancherii și oamenii de afaceri de la Paris și din alte părți nu numai că erau foarte favorabil impresionați, ci și pregătiți să ajute România cât mai mult posibil. El a precizat că nu se îndoia de sinceritatea guvernului, care declarase că avea intenția de a revizui în mod efectiv legea minelor și de a pune, din punct de vedere financiar și economic, țara pe picioarele ei.⁵⁹

În ultima decadă a lui ianuarie 1929, când noi controverse, generate de data aceasta de costul împrumutului, apăruseră, amenințând să handicapeze finalul negocierilor, o ofertă a lui Swedish Match Company (Svenska Tandsticks Aktiebolaget) pentru lansarea unui credit avantajos de un total de 50 000 000 de dolari prin concesiunea de către stat a monopolului chibriturilor României a făcut guvernul capabil să se dispenseze de împrumutul mai mare ce îl avea în vedere spre a-l obține prin intermediul Ligii Națiunilor și a indemnă, totodată, pe bancheri, la sfârșitul aceleiași decade, să desăvîrșească tratativele ce fuseseră inițiate cu 14 luni mai înainte.⁶⁰

Ambasadorul Statelor Unite ale Americii la Paris, Myron T. Herrick, scria confidențial, la 29 ianuarie 1929, secretarului de stat cu privire la raportul său anterior, nr. 9381 din 22 ianuarie 1929, în care se nega zvonul că Ivor Kreuger ar fi fost la Paris pentru a discuta un aranjament spre a avansa Franței fonduri din care să se plătească datoriile stocurilor de război pe august 1929, că, potrivit unei surse bine informate, vizita lui Kreuger la Paris fusese, de fapt, legată de eforturile sale de a obține un împrumut de 50 000 000 de dolari pentru finanțarea activităților lui Swedish Match Company în Iugoslavia, Lituania și România. Firma suedeză obținuse cu puțin timp mai înainte monopolul chibriturilor în primele două țări. În privința României, informatorul meu mi-a spus că contractul pentru cedarea monopolului a fost aprobat de guvern și acum el trebuie, probabil, numai să fie sancționat de Parlament. Proiectul lui Kreuger este de a ridica suma de 50 000 000 de dolari, în principal din creditul lui T.B. Kreuger & Tell, și să facă, în același timp, colateral blocul divers al emisiunilor difitelor guverne cu care el a încheiat recent contracte pentru a lua asupra lor cîndva monopolul chibriturilor. Informatorul meu a adăugat că, probabil, circa 25 000 000 de dolari din această sumă vor fi obținuți de pe piața americană dintr-o ofertă de emisiuni ale lui Swedish Match Company, care să fie făcută de Ivy Lee și de Higginson & Company. Este de amintit că la împrumutul contractat în noiembrie 1927 de către guvernul francez, de aproximativ 75 000 000 de dolari, de la Svenska Tandsticks Aktiebolaget spre a-și echilibra balanța pe anul 1928 se specifica în mod expres că firma suedeză nu putea să vireze înainte de 18 martie 1930 niciuna din obligațiile purtătoare de dobîndă de 8% puse de Franța ca gaj la eventualele împrumuturi pe care firma suedeză ar fi dorit să le lanseze. Așadar, în mod aparent, bonurile guvernului francez de 8% emise către Swedish Match Company în 1927 nu puteau fi calculate ca emisiuni colaterale la împrumutul oferit atunci. Mi s-a spus, confidențial, de către un membru al Ambasadei germane că Kreuger, înainte de a întreprinde vizita la Paris, ar fi informat Legăția germană din Stockholm că el mergea, la invitația bancherilor francezi, pentru a discuta problema participării Franței la compania lui. Conform informatorului meu, Svenska Tandsticks Aktiebolaget are importante relații cu casele de bancă germane, iar Kreuger, fără îndoială, dorește să țină pe germani informați în legătură cu ceea ce face.

Principalul interes francez în această nouă finanțare a lui Swedish Match Company apare, cred, pe de o parte, din faptul că Banca Franței este în legătură cu încheierea monopolului chibriturilor românești și, pe de altă parte, prin sprijinul ce l-a dat ea la împrumutul propus pentru stabilizare și pentru scopuri productive.⁶¹

La 30 ianuarie 1929, Cravath, de Gersdorff, Swaine & Wood, Transportation Building, din New York, transmitea Departamentului de Stat, solicitându-i opinia în legătură cu perspectivele unei eventuale participări a firmei la creditarea României, principalele documente privitoare la planul de stabilizare a leului: declarația guvernului român, semnată de fostul premier și ministru de finanțe, Vintilă Brătianu, la 19 iulie 1928, prin care el se angaja să asigure garanția creanțelor prin stat către creditori, proiectul de creare a Casei Autonome a Monopolurilor Statului, din ianuarie 1929, și de finanțare a împrumutului și proiectul de program al guvernului român pentru stabilizarea monetară și dezvoltare economică, din 24 ianuarie 1929, — tipărit în 34 de pagini — realizat în conformitate cu proiectul de la Paris din 9 ianuarie 1929. Acestea erau cele dintâi informații detaliate și exacte despre împrumut ce ajungeau la Departamentul de Stat. În ultimul document erau descrise: stabilizarea monetară, situația Băncii Naționale a României, cu transformările statutare și numirea consilierului tehnic străin, bugetul, tezaurul, căile ferate și împrumutul. În legătură cu programul feroviar, se prevedea reînnoirea a 1 400 km de cale ferată și refacerea altor 500 km, dublarea a 344 km de linii, reconstrucții de poduri și extinderi de stații, introducerea unor instalații moderne de semnalizare și de manevră în gări, îmbunătățirea parcului rulant prin reparații și achiziții.⁶² Planul propus pentru stabilizarea monedei României și dezvoltarea economică a țării includea un proiect preliminar al guvernului român ce propunea organizarea Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României, care să emită capitalul amortizabil de garanție în bonuri la valoare în aur al împrumutului de stabilizare și de dezvoltare din 1929, garantat de stat și asigurat cu ipotecă de gradul întâi asupra veniturilor monopolurilor la o sumă totală principală de la 60 000 000 până la 100 000 000 de dolari, ori echivalentul ei în alte monede. Se anticipa că aceste bonuri, ce urmau să poarte o rată a dobânzii de 7 la 7,5% pe an, trebuiau să aibă scăzământ între 20 și 40 de ani. Clienții României, Blair & Company, Chase Securities Corporation și Dillon Read & Company, în colaborare cu Banque de Paris et des Pays Bas, din Paris, Hambros Bank Limited și Lazard Brothers & Company Limited, din Londra, Niederösterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena, Banque de Bruxelles, Zivnostenska Banka, din Praga, Disconto Gesellschaft, din Berlin, Mendelssohn & Company și Neederlandsche Handel Maatschappij, din Amsterdam, Banca Commerciale Italiana, din Milano, Société Credit Suisse, din Zürich, Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank și Banca Românească, din București, ca și alte case bancare europene intenționau să achiziționeze aceste obligații, din care aproximativ 10 000 000 dolari urmau a fi oferite spre vânzare în S.U.A., iar restul pe diferite piețe europene, inclusiv Paris și Londra.⁶³

La 1 februarie 1929 a fost semnat la Paris din partea României de către ministrul de finanțe Mihai Popovici contractul provizoriu pentru împrumutul de stabilizare, urmînd ca cel definitiv să fie înălțat peste cîteva zile. Deși nici un comunicat oficial privitor la sume și la tranșele emisiunii nu fusese încă dat, ambasadorul american la Paris, Myron T. Herrick aflate, din surse autorizate, că împrumutul era de aproximativ 80 de milioane de dolari, din care 20 oferte de Franta, 12 de S.U.A., 10 de Anglia, 8 de Italia, 6 de Germania, iar restul de alte țări (Elveția, Olanda, Belgia și România). Blair & Company jucase un rol activ în negocieri și, de aceea, Herrick presupunea că partea tranșei americane ar fi fost în totalitate acoperită de ea. Cîteva informații suplimentare erau oferite de "Le Temps", care, la 4 februarie 1929, a publicat un articol despre împrumutul de stabilizare, scris pe baza declarațiilor ministrului de finanțe român. Condițiile în care împrumutul a fost obținut au reprezentat o nemulțumire pentru români, fapt ce se degajă din afirmația lui Popovici, care declarase că ele erau "mai bune pentru contractanți decît pentru noi" și că, în general, "condițiile pentru împrumut sînt, de fapt, cam dure pentru noi"⁶⁴, ele datorîndu-se — după opinia lui — situației de pe piețele engleză și americană. Popovici a afirmat că România avea o mare nevoie de capital străin și că, pentru a-l aduce în țară, trebuiau luate măsuri ca el să fi fost plasat pe aceleași baze în exploatarea resurselor naturale ale țării ca și capitalul intern și că anumite legi, ca cele ce guvernau minele, care constituiseră pînă atunci un obstacol în calea capitalului străin, urmau a fi modificate.⁶⁵

Un rol de seamă în urmărirea modului în care România avea să administreze acest împrumut i se încredința lui Charles Rist. Rist era atunci profesor de drept la Universitatea din Paris. Vreme de mai mulți ani a îndeplinit și funcția de consilier al guvernului francez în legătură cu programul financiar și valutar al țării. În 1927, cînd viceguvernatorul Băncii Franței, Moreau, a devenit guvernator, el a fost numit în locul acestuia. În timpul negocierilor pentru contractarea împrumutului Rist a vizitat de cîteva ori România. Una din clauzele contractului de împrumut prevedea ca Rist să vină la București ca expert financiar special pe lingă guvernul român. La 6 februarie 1929, "Journal Officiel" anunța demisia lui Charles Rist din funcția de viceguvernator al Băncii Franței, acceptată de consiliul ei, cu scop de a i se permite noua muncă de la București. Din cauza reacției cu care această

măsură a fost întâmpinată în România, s-a prevăzut însă ca expertul francez să nu locuiască la București, ci numai să întreprindă vizite, când ele s-ar fi dovedit necesare⁶⁶.

Convenția de împrumut, datată 1 februarie 1929 și semnată de Mihai Popovici, a fost aprobată de Camera deputaților la 6 februarie și de Senat la 7 februarie și promulgată de regentă tot la 7 februarie 1929. Aceasta constituie, probabil, un record de viteză a legislației din România⁶⁷ — preciza Wilson, în scrisoarea din 13 februarie 1929, trimisă secretarului de stat. În Parlament, guvernul a obținut aprobarea unanimă a deputaților grupului majoritar. Partidul Național Liberal și Partidul Socialist s-au abținut de la vot, reprezentanții lui obiectând concesionarea monopolului chibriturilor, acest subiect constituind singurul punct de critică în legătură cu împrumutul. De altfel, Partidul Liberal s-a opus cu încordare, în general, concesionării oricărei proprietăți a guvernului către întreprinderi străine. În cazul dat, obiectiile lui se refereau la faptul că aranjamentul ar fi fost total opus intereselor țării, ducând la creșterea cu 50% a prețului chibriturilor. În răspuns dat la criticile opoziției, Popovici a evidențiat avantajele contractului: Potrivit calculelor oficiale, în cursul celor patru ani trecuți, venitul net al guvernului român din monopolul chibriturilor ar fi fost următorul: în 1925 de 260 milioane de lei, în 1926 de 382 milioane de lei, în 1927 de 319 milioane de lei, iar în 1928 de 363 milioane de lei, pe când garanțiile lui Svenska Tandsticks Aktiebolaget erau că, pe lângă o rentă anuală de 20 milioane de lei, societatea mai dădea regatului încă 3 milioane de dolari pe an, în afară de creditul de 30 000 000 de dolari, liberi de orice comision și de faptul că firma suedează se angaja să ia asupra sa 20% din orice împrumut viitor ce ar fi fost obținut de guvernul român în timpul existenței aranjamentului cu Swedish Match Company. De altfel, așa cum remarcă, la 2 martie 1929, consulul american în funcție la București, J. Rives Childs, într-un memorandum trimis Departamentului de „tat, chiar în situația în care unele clauze erau în mod evident nefavorabile, ele au produs comentarii nefavorabile, dar amănările repetate și negocierile întinse pe o perioadă atât de lungă au pregătit publicul pentru orice condiții⁶⁸.

Contractul de împrumut a fost publicat în „Monitorul oficial” din 7 februarie 1929, în limbile română, engleză și franceză. Suma pentru care s-a semnat convenția la 1 februarie 1929 era de 100 693 357 dolari, astfel repartizați: *Suedia* — Svenska Tandsticks Aktiebolaget — 30 000 000 dolari; *Anglia* — Hambros Bank; Lazard Brothers & Co., Ltd., Higginson & Co. — 2 000 000 lire sterline, sau 9 733 300 dolari; *Franta* — Banque de Paris et des Pays Bas — 561 638 000 franci francezi (21 960 057 dolari); *Austria* — Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft — 1 000 000 dolari; *Belgia* — Banque de Paris et des Pays Bas, Banque de Bruxelles, Société Générale de Belgique, Banque Belge pour l'Etranger și Banque Centrale Anversoise, toate la un loc — 3 000 000 dolari; *Cehoslovacia* — Zivnostenska Banka — 1 000 000 dolari; *Germania* — Disconto Gesellschaft, Deutsche Bank, Berliner Handelsgesellschaft, S. Bleichroeder, Commerz und Privatbank, A.G., Berlin, Darmstadter & Nationalbank, A.L. Dreyfus & Co., Simon Hirschland, toate împreună 5 000 000 dolari; *Olanda* — Mendelson & Co., Amsterdam, Nederlandsche Handel Maatschappij, Banque de Paris et des Pays Bas, Pierson & Co., toate împreună 3 000 000 dolari; *Italia* — Banca Commerciale Italiana, Milano, cu 8 000 000 dolari; *Elveția* — Crédit Suisse et Associés — 4 000 000 dolari; *România* — Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank & Co., Banca Românească, Banca Chrissoveloni, toate împreună 2 000 000 dolari; *S.U.A.* — Blair & Company, Chase Securities Corporation, Dillon Read & Company, toate la un loc 12 000 000 dolari (din care 2 milioane de dolari au fost luați spre a fi oferiți de Svenska Skandinaviska Kreditaktiebolaget). Suma globală de 100 693 357 dolari urma a fi livrată în următoarele monede: dolari (69 000 000), lire sterline (2 000 000) și franci francezi (561 638 000). Din totalul de mai sus, Svenska Tandsticks Aktiebolaget acoperea 30 000 000 dolari, la paritate, liberi de orice comision și cu dobândă de 7% pe an. În schimbul acestui avantaj, statul român concesiona firmei suedeze monopolul chibriturilor pe o perioadă de 30 de ani, compania plătiind o chirie anuală de 20 000 000 lei (120 000 dolari)⁶⁹.

Scopul primar al împrumutului era de a asigura rezerva de aur pentru stabilizarea monedei naționale, a cărei valoare de schimb în raport cu dolarul era stabilită la 167,18 lei (0,005981 dolari = 1 leu)⁷⁰. În ziua în care a fost ratificat contractul de împrumut și a fost publicată legea monetară a apărut și Legea privitoare la crearea Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României⁷¹. Împrumutul era asigurat prin amanetarea veniturilor brute ale monopolurilor statului, în care se includeau veniturile rezultate din comercializarea tutunului, a țigărilor, a chibriturilor, a sărui și a cârților de joc, iar instituția monopolurilor statului fusese organizată tocmai pentru un asemenea scop⁷². Întregul inventar al Monopolului chibriturilor românesc se transfera lui Svenska Tandsticks Aktiebolaget, care urma să îl înapoieze în aceleași condiții și la aceeași valoare, după expirarea termenului de concesionare. Prețul de vânzare cu bucată a chibriturilor, care era de 2 lei cutia, nu putea fi sporit de către suedezi până la 1 decembrie 1929, când o creștere de 25% era permisă până la 30 iulie 1930, după care o creștere identică putea fi operată; după 30 iulie 1930 prețul putea fi ridicat la o cotă ce nu trebuia să depășească 50% din prețul din februarie 1929. În plus, Swedish Match Company se învoia să ia asupra sa 20% din orice viitor împrumut realizat

de stat pe durata existenței acordului, cu înțelegerea că o asemenea participare nu va fi oferită pe piață în mai puțin de doi ani de la lansarea împrumutului de stabilizare⁷³.

Agenții fiscali ai bancherilor creditori erau Chase National Bank, Blair & Company, Dillon Read & Company, Banque de Paris et des Pays Bas, Hambros Bank Ltd. și Lazard Brothers & Company, Ltd. Bonurile de împrumut urmau a fi date la 1 februarie 1929 și rambursate în 30 de ani, adică până la 1 februarie 1959. Ele purtau o dobândă anuală de 7%, plătită semestrial, la 1 februarie și la 1 august. Prețul emisiunii ratei franceze era fixat la 92, iar la celelalte țări participante la 88, guvernul român învoindu-se la plata taxei de 4%, care era impozitul împrumutului emis de Franța și care era, în general, de 2% în alte țări. Această inegalitate izbitoare se explica prin faptul că noua instituție a Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României, creată la București pentru a face serviciul de comercializare a împrumutului, se învoia să plătească până la 7% din impozitul francez de 25% asupra cupoanelor⁷⁴. Comisionul împrumutului a fost stabilit la 5,20%, sub pretextul duratei lungi a negocierilor și a cheltuielilor pe care bancherii le-au reclamat din această cauză. Astfel, prețul net al împrumutului era de 85%, iar media recoltei de aproximativ 8,25%. Suma din împrumut utilizabilă de către guvernul român nu putea fi socotită exact, așa cum recunoștea oficial chiar comisia care a purtat tratativele, ținându-se cont de alte cheltuieli, precum taxele de emisie a împrumutului, care nu au fost date publicității. Oricum, oficial, guvernul de la București a estimat că va dispune de 90 000 000 dolari. Suma de mai sus corespundea unui preț net de emisiune de 85%, dar aici nu erau luate în calcul diferite cheltuieli impuse de oferta împrumuturilor, a căror valoare nu a fost publicată⁷⁵.

Aranjamentul de împrumut nu a fost încheiat direct cu statul, ci cu Monopolurile Regatului României, instituție autorizată să contracteze pe piața bancară internațională un credit de 69 000 000 dolari, 561 638 300 franci francezi (21 960 057 dolari) și 2 000 000 lire sterline (9 735 300 dolari) și să emită obligațiuni pentru această valoare. Bonurile emise de monopolurile statului erau garantate de stat, iar dobânzile și amortizarea plătite de monopoluri din veniturile lor globale, exclusiv din câștigurile globale ale monopolului chibriturilor, dar inclusiv ale drepturilor datorate institutului de către Swedish Match Company⁷⁶.

Socotit sub toate aspectele, nu încapă nici o îndoială că împrumutul de stabilizare a reprezentat un aranjament nefavorabil pentru țară, acest fapt fiind recunoscut chiar și de către străini. Condițiile împrumutului — evidenția, la 2 martie 1929, J. Rives Childs — nu sînt în nici o privință mai ușoare decît acelea ale împrumuturilor acordate mai înainte altor guverne europene, datorită situației prezente a pieței financiare, care este, în anumite privințe, mai puțin favorabilă. Condițiile generale ale împrumutului român de stabilizare și dezvoltare economică sînt comparabile numai cu condițiile împrumuturilor recent încheiate de Iugoslavia și Polonia, după eșecul stabilizării. Dobînda (7% pe an) era la fel ca aceea a împrumuturilor iugoslav și polonez, dar rata comisionului (5,20%) un pic mai mare⁷⁷.

Că împrumutul de stabilizare nu acoperea decît o mică parte din necesitățile de capital ale României se poate deduce din faptul că, după numai două luni de la obținerea lui, guvernul Iuliu Maniu a început să soneze din nou piața financiară externă. La 12 aprilie 1929, în "Daily Telegraph" apărut articolul *Roumania and Her policy (România și politica ei)*, scris pe baza unui interviu dat de ministrul de externe român, G. G. Mironescu, cu prilejul unei călătorii făcută la Londra. Deși vizita era prezentată ca avînd o semnificație particulară, autorul articolului a informat pe un funcționar al Ambasadei S.U.A. din Londra că ministrul român îi declarase că România dorea să obțină capital și că restricțiile ce au existat sub regimul Brătianu au fost sau vor fi înlăturate, astfel că, pe viitor, capitalul străin va fi tratat la fel ca cel autohton. În același timp, un funcționar al Foreign Office-ului i-a declarat unui alt membru al ambasadei americane că guvernul român dorea bani și că obiectivul vizitei lui Mironescu era de a intra în contact spre a netezi terenul pentru viitorul împrumut⁷⁸.

Informațiile furnizate de rapoartele Legației și Consulatului american din București privitoare la negocierile purtate între guvernul român și reprezentanții grupului bancar internațional care au lansat împrumutul de stabilizare din 7 februarie 1929 conțin multe elemente inedite, care evidențiază așit contradicțiile dintre bancherii străini, ci și dorința lor de a-și asigura avantaje cît mai substanțiale din acest credit. Pe de altă parte, ele sînt în relief acuitatea crizei financiare a României din acei ani. Cunoșcînd această realitate, bancherii străini au reușit să impună condițiile lor la masa negocierilor, care — așa cum s-a recunoscut — nu au fost, din cele mai multe puncte de vedere, favorabile Bucureștiului. Desigur că rapoartele Legației și Consulatului american comentează împrumutul lansat la 7 februarie 1929 prin prisma intereselor financiare și economice ale conaționalilor lor. Cu toate acestea, în unele din rapoartele lor rezultă, în mod evident, cît de dezavantajos a fost acest împrumut pentru România.

Aspectul din urmă este reliefat în întreaga lui amplexare de cercetătorii români care au stănuit asupra împrumuturilor contractate de guvernele național-tărăniste în anii crizei economice din 1929-1933⁷⁹, chiar dacă ei nu au avut cunoștințele de ansamblu asupra modului cum s-au purtat negocierile pentru obținerea lor. Pe lîngă faptul că stabilizarea monetară, această cucerire indispensabilă pentru progresul țării, a fost scump plătită de România, ea nu s-a dovedit viabilă, fiind ruinată în numai cîțiva ani de depresiunea economică⁸⁰.

42. George Clenton Logio, *Rumania. Its History. Politics and Economics*, Manchester, 1932, p.57.
43. Partidul Național-Tărănesc, *Principiile, programul și statutul*, București, 1926; Partidul Tărănesc, *Programul general și statutele*, București, 1925.
44. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/45.
45. *Ibidem*.
46. "Monitorul oficial", nr. 5 din 13.I.1929.
47. NAUSA, R.G.N.59, D.F.1910-1929, doc. 871.50/48.
48. *Ibidem*, idem, doc. 871.50/804.
49. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.00/239. Guvernul și-a ținut promisiunea (vezi C.U.Clark, *United Roumania, New York*, 1971, p.323).
50. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.00/245.
51. *Ibidem*. Charles S. Wilson comunica Departamentul de Stat, cu raportul nr.49, din 7 decembrie 1928, că ministrul muncii, cooperației și asigurărilor sociale, Ion Răducanu, a fost trimis la Berlin, de unde a reușit să obțină pentru folosința imediată a României 75 000 000 mărci-aur, plătibile guvernului român sub un "aranjament" (*ibidem*). Vezi și raportul lui Wilson din 7 decembrie 1928 la doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/60).
52. Charles S. Wilson îl caracteriza, în raportul din 7 decembrie 1928, energic, onest și foarte apropiat de primul ministru. El fusese, de altfel, pînă la venirea național-țărăniștilor la guvern, secretarul personal al lui Maniu (idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.00/245).
53. *Ibidem*; idem, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/60.
54. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.50/45; doc.871.61/9.
55. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.602/6.
56. *Ibidem*.
57. *Ibidem*.
58. *Ibidem*.
59. *Ibidem*.
60. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
61. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.659 MATCHES/1.
62. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/61.
63. *Ibidem*; idem, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/66. Opinia Departamentului de Stat era aceeași din anunțul oficial din 3 martie 1922 privitor la colaborarea capitalului american cu străinătatea (idem, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/61).
64. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/7.
65. *Ibidem*.
66. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/72.
67. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/74.
68. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.659 MATCHES/3.
69. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48; "Monitorul oficial", nr.30 bis din 7.II.1929. Băncile care au participat la creditarea României cu cele două tranșe ale împrumutului de stabilizare dețineau, în general, poziții puternice în organizația bancară a țării noastre. Hambros Bank, Ltd. și Lazard Brothers & Co., Ltd., împreună cu Kleinworth Sons & Co. și National Securities, toate din Londra, și cu British-Ungarische Bank, Budapeșta, colaborau, încă dinainte de război, cu capital la Banca Chrissoveloni, S.A.R., București. La Banca Marmorosch Blank participa Banque de Paris et des Pays Bas. Pe de altă parte, Banca Românească, S.A.R., colabora îndeaproape cu Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena, Société Générale de Belgique, Banque Belge pour l'Etranger, iar alte bănci engleze, belgiene, austriece și franceze participau la Banca Comercială Română. Banca de Credit Român colabora cu Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena; Banque de Paris et des Pays Bas, Paris, și Banca Mendelsohn & Co., din Berlin, Commerz und Privatbank, A.G., Berlin și altele colaborau la Societatea Bancară Română, care s-a fondat în 1929, cu 200 000 000 lei capital etc. (NAUSA, R.G.N.59, D.F.1930-1939, doc. 871.516/107).
70. Vezi Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 131; Costin C. Kirilescu, *op.cit.*, p.332.
71. "Monitorul oficial", nr.30 bis din 7.II.1929.
72. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.602/8.
73. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/72.
74. Este de amintit că, în general, impozitul francez pe venit din efecte publice interne sau efecte publice ale corporațiilor străine venea sub regimul "abonnement" și era de 18%, pe cînd efectele publice care nu erau "abonnées" și emisiunile publice ale guvernelor străine plăteau 25% (*ibidem*).
75. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
76. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.659 MATCHES/3.
77. *Ibidem*.
78. Vezi raportul înstrăinătului cu afaceri ad-interim al ambasadei S.U.A. din Londra, Roy Atherton, din 19 aprilie 1929, către Departamentul de Stat (idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc. 871.00/254).
79. Pentru detalii vezi I. Tutuc, *op.cit.*, p. 805-806; Costin C. Kirilescu, *op.cit.*, p. 322-325; *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, p.444-462.
80. George D. Jackson Jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1919-1930*, New York, 1966, p.240.

TOTALITARISME. DIN PROBLEMATICA UNEI ANALIZE COMPARATE

Abstract

Under this title the author suggests the totalitarian regimes have distinct features. These traits are a consequence of an unique historical experience of the people in the nation where such a regime became possible. That is why we have to take into account the existence of the totalitarianisms.

Concomitantly, the same totalitarian regimes have common features. Consequently their comparative analysis becomes possible and desirable.

The author discusses the notion of totalitarianism and its capacity of describing complex national realities of the twentieth century. He emphasizes the fact that comparative analysis of both the National Socialist regime and of the Soviet one has its proper history. Such an analysis proves to be useful to the history of countries in Eastern Europe. It is well known that these regimes imposed their models in this area.

Post-totalitarian conjuncture in Romania and the countries limitrophe with her encourages comparative analysis of both Soviet and Nazi regimes; common features are taken into account. The author uses the analysis of the two volumes translated into romanian (Marian Podkovinski, Hitler and his clan; Roy Medvedev. About Stalin and stalinism) in order to render obvious both this conjuncture and its specific literature.

Controverted problems of the comparative analysis are formulated, similarly, new directions are pointed out and estimated as useful for the improvement of our capacity to master the totalitarian phenomenon.

adîncirea analizei să scoată din nou în evidență incomoditatea generalizării și să impună luarea în considerare a existenței totalitarismelor.

Între trăsăturile care, reunite, pot concretiza un sistem totalitar², insistăm asupra celeia potrivit căreia fiecare societate se confruntă cu problema raportului dintre *libertatea individuală* și *controlul public* (de stat): ca urmare, nici o societate contemporană nu poate fi caracterizată ca una complet liberă sau complet totalitară. Totuși națiunile se deosebesc esențial prin *atitudinea față de relația dintre libertate și control*... Sublinierea ne va fi utilă în explorarea posibilităților de a compara regimuri politice dictatoriale apărute după primul război mondial.

De altfel, discuția este prilejuită de două apariții în peisajul nostru editorial de după decembrie 1989. Este vorba de volumul *Hitler și clanul lui* de Marian Podkovinski³ și lucrarea lui Roy Medvedev, *Despre Stalin și stalinism. Consemnări istorice*⁴. În opinia noastră, fiecare volum se prezintă și ca un rezultat al politicii editoriale marcată de momentul caracterizat prin sensibilitatea la apropierea dintre totalitarisme. Pe pagina cu titlul *In loc de prefață*, Nicolae Măreș, autorul adaptării și prezentării volumului, semnat de Podkovinski, mărturisește că traducerea făcută din 1985 s-a lovit de obstacole ținând de incomoditatea asemănarilor dintre clanul descris (al lui Hitler) și cel aflat la putere în România. Aceleași "sensibilități", personale și de sistem, contribuie la plasarea primei variante

Între noțiunile cu care operăm frecvent în secolul al XX-lea, aceea de *totalitarism* merită o atenție specială. Pe de o parte, ea tinde să reflecte din schimbările rapide care au loc, iar pe de altă parte, devine tot mai controversată împunându-i-se incapacitatea de a da seamă de aceste schimbări. Atragem atenția asupra faptului că există două perioade clare când folosirea conceptului se intensifică brusc: aceea a "războiului rece" (1) și (2) perioada caracterizată drept *posttotalitară* pentru Europa centrală și de est. Este ușor de observat că intensificarea utilizării conceptului, cu riscul uzurii sale prin abuz, este însoțită deopotrivă de accente puse mai ales pe elemente care îmbie la luarea în considerare a apropierei dintre sistemele totalitare de tip fascist și comunist; încărcătura politică și emoțională a acestei apropieri este evidentă. De-a lungul războiului rece, blocul occidental constată, mai ales începând cu 1947, că aliatul sovietic poate fi cel puțin tot atât de periculos ca Germania învinsă. Ca urmare, se conturează tendința găsirii și sublinierii similitudinilor de regim politic între fostul inamic și fostul aliat... Apoi, din decembrie 1989, persistă pe zidurile unor clădiri din România, spre exemplu, lozincă plină de înțeles din punctul nostru de vedere: HITLER — STALIN = CEAUȘESCU; un mesaj încrîncenat potrivit totalitarismelor care... se aseamănă.

Încercînd să se smulgă din vîltoarea pasiunilor politice, oamenii de știință depun eforturi în direcția definirii fenomenului totalitar¹. O făcuseră și în cazul noțiunii de *fascism* și una din concluzii este că se cuvine să vorbim mai curînd de *fascisme* pentru o mai bună cuprindere a complexității realului. Este posibil ca

a lucrării lui Roy Medvedev⁵ în fonduri speciale, secrete, din bibliotecile românești. Publicarea la "Humanitas" are și valoarea unei introduceri a cărții în circuitul normal.

Se impun câteva observații asupra fiecărui volum, ele fiind inegale atât ca valoare în sine, cât și ca realizări ale editurilor ce le-au publicat.

*
*
*

Argumentarea selectării pentru traducere a volumului semnat de Podkowinski este cel puțin incompletă. Nicolae Măreș ne spune numai că Marian Podkowinski este "eminent publicist și scriitor", "printre puținii polonezi în viață care au participat la procesul de la Nürnberg, "obsedat după aceea (subl.ns.) de a demasca, ca orice patriot polonez", ororile comise de zvastica fascistă [?!].

Nu-l găsim pe M. Podkowinski printre specialiștii fenomenului național socialist. Printre lucrările lui, nu prea numeroase în bibliotecile românești, reținem titlul: *Dincolo de cordonul american*, apărută la Moscova, în 1952, în limba rusă.

Presupunem că traducerea s-a făcut din poloneză, dată fiind naționalitatea menționată de N. Măreș. Pagina de gardă nu ne spune titlul original, anul și locul apariției; nu știm cine își ia responsabilitatea traducerii și de aceea nu putem evalua exact ce înseamnă "adaptarea și prezentarea" făcute de N. Măreș. Și o observație asupra traducerii: să spunem cu blîndețe că este neglijentă. Sînt multe cazuri cînd se traduc cuvînte și nu structuri. Nu se respectă spiritul limbii române și de aceea lectura este greoaie (p.13, 15, 43, 47, 50, 51, 54, 63, 64, 73, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 106, 107, 110, 111 etc.).

Cînd se traduc cuvînte nu este permisă neglijența confundării "cruzimii" cu... "cruditatea" (p.118). Dificultatea lecturii vine și din încadrarea în text a unor note de subsol (vezi cazul istoricului Heinrich von Treitschke, p.47). Nu menționăm, din jenă, utilizarea multor cuvînte și expresii vulgare. Dacă ele există în original, puteau constitui un criteriu de luat în considerare la selectarea pentru traducere. De-a dreptul uluitoare este confuzia strecurată în rezumatul din fața capitolului VII: *Dictatorul n-a fost un artist, ci un arhitect al morții*. Greșeala persistă de la p.73 pînă la p.92. Nu este vorba de *Frontul Habsburgic* din 1931, ci de *Frontul de la Harzburg* care reunește opoziția față de Republica de la Weimar în castelul construit de Henric al IV-lea și reconstruit de Frederic I Barbarossa în 1180.

N. Măreș ne informează — informația este preluată și de Televiziune — că volumul lui M. Podkowinski este "prima monografie pertinentă în limba română despre fenomenul hitlerist, despre ascensiunea și căderea nazismului". Să fie așa? În acest caz se poate deduce că lucrarea istoricului german Ioachim C. Fest, *Stăpînii celui de al III-lea Reich*⁶ și *Germania nazistă* a lui Enzo Collotti⁷ sînt impertinente... Aprecierea ar fi, evident, excesivă, dar mențiunea grăbită a d-lui N. Măreș o implică. Mai bine să admitem că pregătirea și traducerea volumului exprimau un protest împotriva unui regim politic care, intensificînd controlul în defavoarea libertății, tindea să se asemene tot mai izbitor cu cel național socialist. Să mai admitem că dl. N. Măreș și editura au apreciat corect că, în situația creată după Decembrie 1989, publicul românesc este avid de informații despre Hitler. Ne vom pronunța constant pentru respectul cuvenit cititorului și concretizarea acestui respect în informarea corectă din cit mai multe puncte de vedere. Trecînd la aprecierea volumului în sine, așa cum se poate evalua din traducerea făcută, trebuie să observăm că, deși inegal, poate completa imaginea despre realitățile Germaniei din preajma și din timpul regimului național socialist. Afirmăm că este inegal și capitolele I și XI, spre exemplu, ne întăresc această impresie. Ele se bazează așa de mult pe cite o sursă unică — memoriile lui Gregor Strasser și, respectiv, cele ale soției lui Reinhard Heydrich-Lina — încît cititorul începe să regrete că nu s-a procedat la traducerea lor integrală în locul înghesuirii trunchiate în cite un capitol. De asemenea, impresia persistă în capitolul XII (*Imaginea adevărată a lui Hess*) datorită citării ample din memoriile acestuia pregătite de Eugen K. Bird. În acest caz, de ce autorul n-a intitulat capitolul: *R. Hess în viziune proprie — Memorii*?

Capitolul al V-lea — *Ce căzuse Hitler?* —, mai elaborat și discutînd o latură mai puțin frecventată în literatura despre național socialism și personalitățile lui reprezentative, ar putea sprijini ideea inegalității lucrării. De dimensiuni reduse, el se aseamănă cu celelalte dacă scoatem din ele citatele lungi. Este regretabilă și aici traducerea uneori ciudată la care se adaugă confuzia rezultată din scrierea greșită a unor nume proprii: Rosenberg în loc de Rosenburg; Odersalzberg în loc de Obersalzberg etc. Se înțelege că dacă spunem că i s-a rezolvat lui Hitler, în 1932, problema cetățeniei printr-un șiretlic sau subterfugiu juridic este mai explicit decît dacă folosim, ca traducătorul, expresia "chichită juridică" (p.54).

Cinci pagini (164-168) formează capitolul al XIII-lea — *Răpirea lui Mussolini sau despre unele falsuri crase în istorie*. N-avem cum verifica aparatul critic al originalului. Sînt semne că ar putea fi mai amplu decît traducerea arată. Dacă traducătorul a hotărît să renunțe la subsol pentru a face cartea mai... accesibilă, hotărîrea își arată toate

dezavantajele în acest capitol. Când este vorba de dovedirea unui fals istoric ca acela legat de rolul generalului SS Otto Skorzeny în răpirea lui Benito Mussolini, prizonier la Gran Sasso (12 septembrie 1943), demonstrația trebuie sprijinită pe argumente solide. Lectura traducerii acestui capitol nu convinge.

Capitolele despre Hitler (II-V; VII-X și XV) rămân oarecum miezul cărții. Imaginea lui, comparată cu a "clanului", este incomparabil mai completă. La drept vorbind, "clanul", așa cum rezultă din carte, se reduce practic la patru profiluri care au cite un capitol consacrat: H. Himmler (cap.VI), R. Heydrich (cap.XI), R. Hess (cap.XII) și E. Rommel (cap.XIV). Se poate demonstra consistent că dacă privim sistemul național socialist și ca un mod de dobândire, consolidare și permanentizare a puterii sint mulți oameni cu răspundere care merită luați în discuție. De ce lipsesc din "clan" Hermann Göring și Rudolf Hess? Joseph Göbbels și Baldur von Schirach? Martin Bormann și Hans Frank? Joachim von Ribbentrop, Albert Speer și alții alții? În primul rând, pentru că M. Podkowinski nu-și propune să-i înfățișeze sau nu are documentare necesară prezentării acestor profiluri. Ca urmare, titlul este în dezacord cu cartea, mai promițător decît era și ne-am obișnuit să spunem în asemenea cazuri că este "comercial", un ambalaj îmbietor. Ajungem în punctul în care trebuie să ne pronunțăm asupra valorii cărții. În această privință, unele observații preliminare se impun. Mai întîi, subliniem distincția care trebuie făcută între cartea necesară autorului și cartea cerută de evoluția cercetării într-o problemă dată; evident este vorba de nuanțe pentru că, în cazurile fericite cînd autorii cresc în cadrul unei politici a culturii și, respectiv, a cercetării, planurile tind să se suprapună și autorul, cu nevoia lui de a se arăta pe sine cu performanțe proprii, apare cu o contribuție consistentă în problema de cercetat. Cînd planurile sînt distorsionale și necoroborate există riscul amplificării zgomotelor și a incomodității socului informațional...

Apoi, dacă sîntem convinși că orice carte bună își creează singură momentul și "drumul" spre mintea și inima celor care formează "publicul cititor", nu este mai puțin adevărat că sînt momente complexe din punct de vedere politic, psihologic, social care cer cărți bune. Aminteam un asemenea moment pe traseul "războiului rece" sau pe acela a ieșirii din totalitarism la sfîrșitul anilor '90; ar mai trebui adăugat momentul ce poate fi plasat în "siajul" semnării Pactului Ribbentrop-Molotov (23 august 1939). Încep acum anchete asupra totalitarismului care se intensifică în timpul războiului și cu intenția pregătirii păcii cu puterile Axei. Dacă este să vorbim de sensibilitățile lumii românești în tranziția de la totalitarism spre pluralism și de aviditate aferentă pentru informații și judecăți asupra unui regim totalitar — cel german — asemănător cu cel din care se iese, cartea lui M. Podkowinski nu este cea mai potrivită pentru a fi selectată pentru traducere.

Am vedea efecte mult mai ample prin traducerea altor cărți, chiar dacă au apărut mai demult. Ne putem referi la titlul *Hitler și nazismul* a lui Claude David⁸ sau *Hitler. Un studiu asupra tiraniei* de Alan Bullock⁹. Nu mai discutăm alte titluri care ar ilumina anumite aspecte ale regimului nazist precum cel al terorii sau al propagandei, spre exemplu.

Volumul lui M. Podkowinski trebuie să fi apărut între 1980 și 1985; este cam comică cheltuiala de subtilitate pentru o problemă de datare în secolul al XX-lea. Efortul este mult mai potrivit pentru perioada mai vechi ale istoriei pentru care hazardul și, uneori, mentalitatea celor care acționau, ne-au consemnat date incomplete, disperate. Este limpede că mențiunile cronologice ale autorului nu depășesc anul 1979. Valoarea cărții se clădește pe utilizarea memoriilor și a corespondenței personale (cazul soției marelui mareșalului Rommel, spre exemplu) cercetate de M. Podkowinski la Washington în Arhivele Naționale și la Biblioteca Congresului. Se adaugă acestor surse experiența personală a autorului și rezultă un volum care se reține în literatura problemei prin elementele de culoare, uneori picante, proprii acestei surse. Se înțelege că istoricul nu ocolește această categorie de surse, dar are "echipamentul" necesar îndepărtării subiectivismului atunci cînd acesta riscă să ecraneze realitatea de cercetare. Cînd autorul descoperă și singularizează drept sursă unică memoriile lui Ernst Hanfstaengel (*Între Casa Albă și Casa Brună*, München, 1970) (p.18), el înțelege să sprijine următoarele trei capitole pe această sursă fără nici o încercare de eliminare a riscurilor ce decurg din lipsa de coroborare cu alte surse. Și din nou, insistența traducătorului, pe multe pagini, asupra diminutivului "Putzi" pentru Hanfstaengel arată cel puțin exces de zel... Că volumul pierde șansa de a se constitui într-un moment al cercetării sistematice asupra național socialismului, se vede din mai multe capitole și cu siguranță în capitolul IV (*Cine l-a finanțat pe Hitler?*). Sint aici detalii interesante care așteaptă utilizarea lor de către istoricul preocupat să restabilească adevărul peste controversele existente între unii reprezentanți ai istoriografiei marxiste și ceilalți istorici și cele existente între diferiți istorici, indiferent de concepția lor.

Cele constatate în acest capitol sînt reperiabile și în altele așa încît îi lipsește anchetei tonusul, suflul revigorant decurgînd din decuparea cît mai precisă a ceea ce se știe. Această lipsă face anevoioasă evaluarea rezonabilă a noutății sub raport informațional și a celeia de interpretare. Nu ne aflăm nici în fața unui demers științific simplificat pînă la esență pentru uzul publicului larg, nespecializat, ci în fața unei traduceri pe care avem motive s-o apreciem

sub nivelul originalului stabilit după grilele folosite mai sus. Aici se cuvine menționat faptul că "adaptarea și prezentarea" încercate de N. Mares ar fi trebuit, la rigoare, să însemne și o aducere rezonabilă a lucrării la nivelul cercetării existent în momentul publicării traducerii.

Astfel se și explică faptul că imaginea regimului lui Hitler ca regim totalitar este lipsită de pregnanță și sugerată mai mult prin sublinierea citorva trăsături ale celor ce se vor specializa ca "tehnicieni ai puterii". Nu găsim distincțiile necesare între regimul național socialist, organizat de Hitler și ai săi, și alte regimuri politice; carterism, cruzime, rapacitate, sete de putere și corupția puterii etc. găsim și în alte regimuri. De aici senzația unei alunecări nonșalante peste realități care stau să fie descifrate; autorul mai mult descrie decât explică.

* *

Celălalt volum tradus și cerut de sensibilitățile noastre în perioada de trecere spre pluralism aparține lui Roy Medvedev. Autorul este bine cunoscut în literatura despre stalinism și problemele aferente istoriei rusești după 1917¹⁰. El practică o critică a sistemului din interior. Printre omologii săi din alte culturi am putea aminti mai ales pe Milovan Djilas cu lucrarea sa *Noua clasă. O analiză a sistemului comunist*¹¹. Acest tip de critică implică încrederea în sistem și în ideea socialistă și convingerea că, pe de o parte, ideea bună a fost coruptă de oameni, cu defectele lor iar, pe de altă parte, că sistemul socialist poartă în sine germeii propriei distrugerii și regenerări; ține de voință și inteligența oamenilor să existe o asemenea alternativă.

Cu respectul cuvenit pentru un punct de vedere, vom semnală fapte care, luate în considerare, îl contrazic. Deocamdată, nu ne putem sustrage tentației de a menționa un paralelism: după 1917, sistemul capitalist era supus, de asemenea, unei critici și unei opoziții atât din interior, pornind de la premiza că este apt să se autoperfecționeze, cât și din exterior, din perspectivă comunistă și în special sovietică — o negare absolută. Cite semne de disoluție prezintă sistemele judecate în paralel la sfârșitul primului război mondial și, respectiv, la sfârșitul anilor '90?

Acum se cuvine să constatăm din ce fel de concepție rezultă cartea *Despre Stalin și stalinism* a lui Medvedev și să admitem că are dreptul de a fi judecată pe criteriile a ceea ce și-a propus să fie; în acest caz "cheia" cărții trebuie căutată înăuntrul¹², în cartea scrisă de un comunist dizident, pentru ceilalți comuniști, în încercarea de a le alina voința și inteligența pentru salvarea și menținerea sistemului. Și încă un detaliu care merita discutat: Roy Medvedev nu este istoric. Absolvent de filosofie, sustine doctorat în pedagogie și are experiență în predarea istoriei în învățământul preuniversitar. Mai mult decât atât, declară: "N-am apelat la arhive, la «depozite speciale» sau la alte materiale secrete, despre care n-am nici o cunoștință. N-am lucrat conspirativ, pentru că aceasta ar fi însemnat să nu pot discuta cu prietenii ceea ce scriam. N-am solicitat și n-am primit din partea nici unei instituții oficiale vreun sprijin, dar nici nu mi s-au pus nici un fel de piedici"¹³. Sînt cîteva elemente care luminează mai bine aceste realități și declarații. Medvedev însuși ajunge să demonstreze în carte rațiunea falsificării istoriei sovietice de așa manieră încît să se realizeze concordanța cu realitatea cultului lui Stalin. Riscăm să punem pe seama lui Roy Medvedev posibilitatea de a gândi trecerea din "imperiul necesității" (al necesității istoricului de a recupera evidente, faptele și de a se supune lor) în acela al "libertății" (de a crea fapte, probe; cazul "mărturisirilor" așa de controversate din timpul proceselor...).

În acest caz, arhivele și "depozitele secrete", pline de măsuri pot să nu fie luate în considerare și atunci postura autorităților sovietice păzind cu atîtă strictețe falsurile poate căpăta izirări comice. Evident, lucrurile nu stau chiar așa și Roy Medvedev precizează că N. S. Hrusciov, după ce a citit concluziile comisiei care a cercetat cazul asasinării lui Kirov, l-a înțuciat în seiful său și a spus: "Atîta timp cît în lume există imperialism, nu putem publica un asemenea document"¹⁴. Nu putem crede că Roy Medvedev și oricare alt istoric n-ar manifesta curiozitatea în legătură cu acest document, să zicem. N-or mai fi și altele? În condițiile date, de acces riguros reglementat și preferențial la informația despre perioada stalinistă, Roy Medvedev recuperează cît poate de la oamenii scăpați de valurile terorii — documente vii — și de la alte surse aflate oarecum "la vedere"; Georges Haupt remarcă însă în 1971 că Roy Medvedev ajunge să fie considerat între oamenii cei mai bine informați din Moscova datorită interesului și curiozității nelimitate în legătură cu ceea ce scrie¹⁵. Cu toate acestea, subsolul tuturor variantelor cărții despre stalinism, inclusiv și mai ales cea românească, apare sărac. Autorul nu vrea să-și desconspire interlocutorii pentru a-i feri de represalii, presupunem. Apoi, el este preocupat constant în perioada elaborării cărții (începînd din 1962) să demonstreze că nu este în intenția lui să facă jocul dușmanilor din afară ai sistemului: al imperialiștilor. Frecvența trimerii la clasici are și această funcție, în opinia noastră. Mai există și alt aspect al problemei. Roy Medvedev scrie despre Stalin și stalinism și într-o stare de nemulțumire față de ceea ce există în literatura occidentală și nu se referă numai la aceea a emigrației ruse, deformată prin rachiună¹⁶. Nemulțumirea crește cristalizînd convingerea că numai rușii pot înțelege cu adevărat ceea ce s-a petrecut sub Stalin¹⁷. Cu siguranță, exagerează. Un singur exemplu poate fi relevant. La începutul anilor '60, istoricul, englez A. I. P. Taylor

scria sub titlul: *Este Stalin în om de stat?*¹⁸. Multe din judecățile formulate rezistă timpului în ciuda faptului — recunoscut de A.I.P.Taylor — că el și ceilalți istorici occidentali trebuie mai mult să intuiască ce este Stalin din efectele comportamentului său și din puține documente, disperate, ce pot fi recuperate de după "cortina de fier". Poate că și această lectură l-a făcut pe Roy Medvedev să adune mărturii interne cu afită sfințită?

Cert este că lucrarea *Despre Stalin și stalinism* este cartea vieții lui Roy Medvedev; la rigoare, celelalte cărți ale lui sînt idei prelucrate — componente ale acesteia. Varianta românească este una prescurtată a celeia franceze din 1971. Este varianta pregătită pentru publicarea în revista "Znamia" din care s-a și făcut traducerea — o reușită a Margaretei Șipoș. Erorile reperabile (p.217, 272, 276, 280, 329) pot să fie uneori atribuite tehnicienilor care au colaborat la apariția cărții; responsabilitatea celui care a dat "bun de tipar" rămîne întreagă. Sînt cazuri cînd o mică neglijență antrenează confuzii ample. Mulți cititori s-ar putea să nu-și dea seama repede că sub numele ciudat Deyther (p.276), spre exemplu, se ascunde biograful cunoscut al lui Stalin și Trotski, Isaac Deutscher.

Traducerea din rusește a variantei prescurtate prezintă și avantajul de a purta reasumarea afirmațiilor publicate de Medvedev în 1971 acum, în 1988. Aceasta implică menținerea integrală a premiselor din perioada 1962-1971, în ciuda faptului că derularea evenimentelor în U.R.S.S. prezintă și tendința dislocării acestora. Se vede limpede că "dislocarea premiselor" este în conexiune cu erodarea sistemului socialist și că fenomenul tinde să fie perceput cu mai mare acuitate din afară. Se cuvine remarcat faptul că Georges Haupt, în 1971, în dezacord cu sistemul și luînd act de faptul că R.Medvedev și-a propus să scrie o carte *despre* sistem și nu o biografie a lui Stalin, apreciază lucrarea drept "un jalon în înțelegerea unei jumătăți de secol din istoria sovietică"¹⁹. Afirmația rezistă și astăzi iar, metodologic, comportamentul lui este normal și admirabil; pe baza *faptelor* reevaluate, destramă prejudecăți. Să mai adăugăm grija pentru judecata echilibrată, chiar în cazul lui Stalin. Există totuși un element care, în opinia noastră, dezavantajează varianta tradusă în românește. El ține de arta autorului de a se organiza. Este normal ca, propunîndu-și să scrie despre stalinism, să focalizeze analiza asupra dimensiunii terorii în acest fenomen. Se ajunge însă la pagini întregi cu nume ale victimelor terorii și la repetarea multor nume în cadrul diferitelor capitole. Înțelegem că apelul metodei în mediul sovietic — mai ales în cel publicistic — este mai mare decît în mediul românesc. Fiecare nume este în acest caz un univers de suferință atroce, dar "inventarul" nu este de dorit și rămîne oricum incomplet. Vedeam mai potrivită o listă anexă și discutarea cazurilor care să ajute mai mult la punerea în evidență a amplitudinii terorii. Acestea sînt observații care țin de aprecierea lucrării din perspectiva a ceea ce și-a propus să fie.

Pentru a lucra de ce lucrarea nu oferă calea ieșirii din sistemul care naște monstruozități ca stalinismul, trebuie remarcat mai întîi faptul că Medvedev vede sistemul bun și perfectibil. Premisele de la care pleacă merită o discuție mai largă. Acum este suficient să semnalăm numai faptul că de mare importanță devine aprecierea situației din 1917 și în special a evenimentelor din octombrie — noiembrie. Ce a avut loc în octombrie 1917? O lovitură de stat? O contrarevoluție? O revoluție? Analizîți perioadele, mai vechi și mai noi, de concepții diferite, sînt în dezacord și să admitem că firescul controversei vine din evaluarea onestă dar diferențiată a probelor; fiecare preopinent ne trimite la documente. Tot adevărat este faptul că pe măsura erodării sistemului, balanța tinde să incline mai vizibil spre aprecierea de "lovitură de stat" și chiar "contrarevoluție". Dar dacă momentul, în complexitatea lui, prezintă deopotrivă cele trei fațete? Ne atrage atenția faptul că uneori găsim la același autor și chiar pe aceeași pagină folosite cîte două din cele trei descrieri de mai sus²⁰. Pentru Roy Medvedev nu există dubii. În octombrie a fost o revoluție; revoluția n-a fost un eveniment inevitabil, ci "una din dezvoltările posibile ale situației existente. Evenimentul n-a fost nici înfîmător, nici absolut necesar; ca orice *fapt* în istorie a fost deopotrivă fructul hazardului și al necesității"²¹. În această apreciere, găsim cu siguranță una din "cheile" cărții pe care o discutăm. Întreaga perspectivă asupra dezvoltărilor ulterioare, inclusiv asupra stalinismului, este marcată de această "cheie". Astfel, pentru Medvedev există compatibilitate între sistem și democrație în ciuda faptului că se mențin din premisele dictaturii precum partidul unic. El operează distincția între dictatura lui Lenin — una "rațională" și aceea "arbitrară" a lui Stalin. Nu vede posibilitatea trecerii de la un tip la altul ca avînd originea în sistem, ci drept una care ține de factori înfîmători și preponderent subiectivi. Sîntem în punctul în care se impune reamintirea acelei trăsături a regimurilor totalitare care ține de raportul dintre libertatea individuală și controlul public (de stat); din această perspectivă, se nasc întrebări care ne confruntă pe toți, inclusiv pe Roy Medvedev. Ceea ce se întîmplă după moartea lui Stalin în U.R.S.S. era echivalent cu o democratizare, sau însemna slăbirea temporară a controlului? Care sînt limitele acestei slăbiri, și ale "destalinizării", în genere? Trec ele de tipul de dictatură instituit de Lenin? Care sînt și cum se explică rezistențele psihologice în fața "destalinizării" și a *tranziției spre pluralism* — etapă pe care o vedem distinctă de aceea a "destalinizării"? Ne atrage atenția faptul că făcînd ceea ce face adică pornind se la premiza că în octombrie 1917 a fost o revoluție proletară a cărei natură este democratică și umanitară și scriînd cartea despre stalinism — Roy Medvedev creează premisele ieșirii din sistem

și a negării acestuia. El însă nu iese din sistem. Și, din nou, felul cum discută problema centralismului în partidul bolșevic și în statul sovietic trimite la opțiunile inițiale și este relevant. Este vorba de o apreciere a dreptății preluării puterii în octombrie 1917. De aici, el se delimitează de toate celelalte critici din afară care, cronologic, încep cu Karl Kautsky și Rosa Luxemburg. Și Medvedev constată că Rosa Luxemburg și K. Kautsky au dreptate "teoretic", dar că centralizarea puterii și limitarea democrației erau "nu numai firești, ci chiar necesare" în condițiile victoriei revoluției și a războiului civil (p.307-308). Scapă dimensiunea dezaordului în creșterea între minoritatea organizată și masa populației? Înclinăm să credem că da din felul incomplet, cel puțin, în care explică noua politică economică (NEP). Și apoi: autorul dovedește sesizarea corectă de către Lenin a dezavantajelor centralismului excesiv ce va deveni absolutism sub Stalin dar nu există, evident, nici un semn că opoziția față de centralism a lui Lenin ar merge până la acceptarea pluralismului, sau că i-ar fi plăcut lui Roy Medvedev să meargă...; n-ar mai fi fost dictatura proletariatului. Până aici merg și Lenin și Medvedev. De aici rezultă partea greu digerabilă a cărții; citate lungi din Lenin și din alte documente de partid care creează atmosfera de învățămînt politic (p.85, 105). Utilizarea unor statistici cu efecte îndoielnice o dată ce s-a demonstrat convingător amplitudinea minciunii și a falsificării. Ca urmare, "limba de lemn" a perioadei tinde să se prelungească în analiza ei fizice. Cînd autorul reproșează lui Stalin că nu dialoga cu mulțimea și nu mergea în întreprinderi (p.296) deoarece magnitudinea forței lui se manifesta în grupuri mici și în capacitatea de a rămîne în umbră²², cititorul român, cu experiența prelungită a... "vizitelor de lucru", sesizează prompt inconsistența reproșului și inadecvarea unghiului de analiză. Există apoi aspecte ale lucrării care nu sînt lipsite de nuanțe stranie. Un intelectual cu o asemenea penetrabilitate și forță a argumentării să nu sesizeze eroarea colectivizării aflat de scump plătită cu destine umane sfîrmate și avînd drept consecință anularea potențialului agrar care îl fascinașe aflat de mult pe Hitler? Dificultățile hrănirii populației sovietice sînt de multă vreme de notorietate internațională. Pare, de asemenea, ciudat că o așa capacitate de sesizare a genocidului cultural să fie însoțită de preluarea din limbajul perioadei analizate a ideii despre "prietenie" între popoarele sovietice. Se văd dificultățile colosale ale reasezării Uniunii pe baza unui consens; aceasta arată că experiența perioadei analizate de Roy Medvedev a erodat masiv din însăși baza consensului...

Tonul cartea se citește cu interes și cu folos și acum și aceasta deoarece autorul are lăria de a prezenta punctul său comunist de vedere în dezacord cu altele în problema birocrăției și a nomenclaturii²³, a naturii de clasă a stalinismului, a rostului "mărturisirilor" în procesele din perioada stalinistă etc. Cînd autorul, în contradicție cu Ilia Ehrenburg, constată că stalinismul a lovit nu numai generații de oameni, ci și *ideea de socialism* sîntem trimisi din nou la opțiunile inițiale.

Lectura plăcută este ajutată și de arta lui Roy Medvedev de a caracteriza și a fi relevant. Ca un exemplu, biografia lui Trotski i-au pus adeseori în lumină aroganța și lipsa de simț practic dezavantaje pentru mintea lui sprintenă. Detaliul venirii lui Trotski la ședințele Biroului Politic cu un roman frantunzesc în mînă și cufundarea lui în lectură, similară cu ignorarea discuțiilor și a partenerilor (p.59), sînt relevante. Apoi, există secvențe ale cărții care vădesc o reală capacitate de convertire a tragicului — și toată perioada stalinistă este marcată de un tragism neasemuit — în comic. Sînt edificatoare în acest sens episodul cu bătrîna acuzată de "trotskism" care, neînțelegînd noțiunea, se apăra disperat spunînd că la ei în sat bătrînii nu sînt făcuți tractoriști și nici ea nu este... (p.213); sau "explicarea" neîmplinirilor zilnice în colhoziuri cu ajutorul "activităților diversioniste și contrarevoluționare"...

Cînd trebuie să pună în evidență dimensiunea tragică, Roy Medvedev știe să și aleagă mijloacele; teroarea cuprinzînd și copiii între 10 și 12 ani (p.215) completează cutremurător tabloul; "activitatea obștească" a vastei rețele de informatori sugerează profunzimea deteriorării relațiilor dintre membrii societății și acțiunea sistematică de distrugere a societății civile — obstacol în fața puterii absolute și a corupției tot... absolute a deținătorilor ei.

Există pagini ale cărții în care explicația autorului cuprinde aflat de bine realitățile. Lipsa de umanitate a lucrătorilor N.K.V.D. față de... apropiații lor — deținuții — își are originea mai ales în *teama* acestor lucrători de a nu ajunge în locul deținuților (p.252-253). De ce n-a fost înlăturat Stalin? Se întreabă și Roy Medvedev și pune cu filic mesajul cekistului Aruzov, scris cu propriul sînge în celulă: "Un om cîștigat trebuie să-l ucidă pe Stalin" (p.189). Medvedev constată corect că după 1934 înlăturarea lui Stalin nu se putea face decît prin forță (p.332); că, probabil, au existat oameni în stare să o facă, "dar i-a oprit nu aflat teama pentru viața lor, ci imposibilitatea de a prevedea consecințele unui asemenea pas" (p.299); că nu toți — cei mai mulți, credem — înțelegeau că, de fapt, Stalin înfăptuise "o lovitură de stat" (p.332). Rezultă astfel domnia unui "... om de oțel asupra unui popor de piatră" — imaginea apartine istoricului A. J. P. Taylor — cu duritățile cumplite ale unei asemenea înfrînări.

Adeseori cititorul simte deasupra paginii lui Roy Medvedev capacitatea acestuia de a așeza cercetarea, prin întrebări bine puse, în direcția în care există șansa dobîndirii certitudinilor (p.342-344).

Alteori, impresia este derutantă; după o reflecție scurtă asupra utopismului proiectului leninist (p.343), Medvedev dă a înțelege că situația proiectului ar fi fost cu totul alta dacă Lenin apuca să scrie volumul al II-lea

din *Statul și revoluția...* (p.345). Dar dacă în acest caz ne-am fi aflat în fața unei utopii mai bine articulată teoretic? Roy Medvedev nu vrea și nu poate să iasă din sistem și impresionează prin forța cu care își apără convingerile — un punct de vedere.

De altfel, trebuie spus că în ciuda condițiilor grafice modeste — un fel de război a editurii pe Stalin și pe crimele lui — lucrarea lui Medvedev poate avea efecte favorabile asupra stării noastre de spirit în tranziția spre pluralism, democrație și economia de piață. Se poate alcătui un studiu pe baza elementelor prin care cartea îmbie cititorul român să mai reflecteze o dată asupra experienței prin care a trecut și a celor care se îndreaptă. Exemple alese la întâmplare pot convinge. Proiectarea sefului adulat în microstructurile sistemului — proliferarea «stalinetilor», spre exemplu: răspindirea «activității obștești» a informatorilor și înflorirea, în deceniul al patrulea, a mitului Pavel Morozov — mitul delațiunii²⁴ — în rîndul tinerilor din U.R.S.S., este grăitor, de asemenea, cu atât mai mult cu cît mitologia secolului nostru stă să fie prospectată. Fala vechilor bolșevici pentru ignoranța lor: «Noi n-am absolvit gimnazii dar conducem gubernii» (p.340) — are apel la cititorul român maturizat și sub oblăduirea unor miniștri ai învățămîntului care se laudau că nu știu limbi străine...

Evident, dacă ar exista posibilitatea transferării în limba română a «dezbaterilor ample desfășurate în U.R.S.S.» ca efect al «transparentei» — cartea lui Medvedev se constituie într-un moment remarcabil al acestor dezbateri — efectele ar fi geometrice multiplicat. Evaluarea moștenirii regimurilor totalitare s-ar completa prin comparație; există și posibilitatea comparării totalitarismelor.

* * *

Nevoia discuției asupra problemelor studiului comparat al totalitarismelor își are originea în sesizarea faptului că a înflorit o controversă între specialiști nu numai în privința utilității noțiunii în descrierea proceselor contemporane, ci și în privința operativității comparării regimurilor totalitare.

Din perspectiva istoricului și a preocupărilor noastre în paginile de față se mai impune precizarea că avem în vedere mai ales compararea regimului național socialist cu cel sovietic; că există o... specificitate «zonală» a acestei comparații în măsura în care reflectă destinul Europei centrale și de est sub presiunea celor două mari puteri; a compara cu totalitarismele asiatice nu este lipsit de importanță, dar iese din economia organizării observațiilor noastre. Se înțelege că regimul politic în România după 1971 împrumută din reflexele asiatice și împrumutul se vede și în faptul că mii de români exultă de bucurie sub ger aspru sau căldură toridă în fața conducătorilor interni zeificați sau a oricărui demnitar străin în trecere... Au rămas necalculate costurile conducătorilor acestor regimuri și efectele ravasitoare asupra economiilor. Acum ne interesează numai problemele comparării totalitarismelor de tip leninist și hitlerist.

Cîteva întrebări se pot dovedi folositoare. Ce incită la compararea acestor două regimuri de tip totalitar? Cine le-a comparat și cît de corect? Pînă unde operează metoda comparației, de unde devine incomodă și de ce?

Să remarcăm faptul că despre secolul al XX-lea s-a scris ca despre unul al corporatismului²⁵, al dictaturilor²⁶, al totalitarismelor²⁷. Problema de accent. Între aceste descrieri există o legătură. Totalitarismul rămîne un fenomen al secolului al XX-lea; noțiunea se constituie într-un fel de «loc geometric» pentru cîteva din dictaturile reprezentative; regimurile totalitare și multe din cele dictatoriale manifestă preferință pentru organizarea corporatistă a economiei. Să mai remarcăm și alt fapt: la baza afinității descrierilor de mai sus stă un reflex antidemocratic și un refuz al democrației. Devine semnificativă ieșirea din totalitarism: denazificarea anilor '50 și destalinizarea anilor '90 înseamnă o întoarcere la democrație; cel puțin ca tendință. Evident, se impune observația că denazificarea a fost mai radicală, s-a făcut în condițiile pierderii războiului de către Germania și a exprimat nu numai nevoi interne, ci și presiuni internaționale. Destalinizarea se face în condiții care lasă mai mult teren «rezistențelor psihologice». Analizînd celor două fenomene constatăm, nu fără surprindere, multe similitudini. Un reflex fizru al dimensiunilor comparabile ale celor două totalitarisme?

Există și alte elemente care au putut incita la compararea celor două totalitarisme. Ele — în ordine cronologică: cel sovietic și cel național socialist — se prezintă și ca excreșcențe ale primului război mondial; un fel de prelungiri ale războiului în timp de pace. Este izbitor că în Germania războiul împotriva vecinilor, și «ștergerea rușinii înfrîngerii» s-au putut pregăti numai pe baze totalitare — prețul plătit de poporul german regimului național socialist²⁸. Războiul de expansiune este completat și cu un război împotriva propriului popor — teroarea mult discutată a regimului nazist. În Rusia, cel puțin la nivelul informației anilor '90, dimensiunea războiului împotriva propriului popor tinde să fie cel puțin egală și chiar să depășească cealaltă dimensiune, a expansiunii. Din acest punct se poate discuta diferențiat, în funcție și de rezultatele celui de al doilea război mondial, proiecția în exterior a celor două sisteme: extensiunea maximă a celui german la nivelul anului 1942; a celui sovietic, la începuturile «războiului rece» (sfîrșitul anilor '50).

Acum avem "o înălțime" mai bună, o perspectivă mai potrivită asupra fenomenelor. Care era percepția contemporanilor evenimentelor? O observație prealabilă poate avea rostul ei. Consolidarea Partidului național-socialist pregătirea lui pentru preluarea puterii în Germania — coincide cronologic cu translația de la ideea revoluției mondiale, la necesitatea construirii socialismului într-o singură țară — U.R.S.S. Și mai interesant: cercuri conservatoare germane văd în Partidul național socialist "bolșevism în ambalaj naționalist"²⁹. Pe de altă parte, emigrația rusă vedea în stalinism o formă rusă de fascism și N. Berdiaev nota în 1937: "... toate caracteristicile fascismului sînt reperabile aici [în stalinism — n.n.s.]: un stat totalitar, capitalism de stat, naționalism, «liderism» și tineret militarizat..."³⁰. Din punctul nostru de vedere, nu interesează acum pînă unde rezistă aceste descrieri, ci faptul că s-au făcut și că ele concretizau percepția unor fațete ale fenomenelor care incitau la utilizarea comparației. Aici se impun observații care țin de aprecierea regimului sovietic. Este el unul totalitar din 1917 încôace? Cum trebuie caracterizat acest regim înainte de Stalin și după 1953? Părerile sînt împărțite și în U.R.S.S. și în afară. Din perspectiva noastră, se vede limpede că adîncirea analizei impune diferențieri de apreciere a etapelor regimului sovietic și previne procesul de mitizare a ideilor, a aceleia de totalitarism în cazul în speță. Se mai vede tot atât de clar că regimul sovietic putea prezenta momente de relaxare (slăbire a controlului asupra individului, liberalizare) în interior și, în același timp, putea proiecta în afară stalinism. Există și cazul caracterizat prin intensificarea trăsăturilor sistemului proiectat după al doilea război mondial. Albania anilor '80-'90 apărea lumii ca un sistem dictatorial mai draconic decît fusese al lui Stalin. Dar România?

Un punct de vedere exprimat la începutul anilor '90 cel al lui Milovan Djilas, merită o mențiune aparte. El argumentează că *totalitarismul de tip leninist* [subl.n.s.] se dezintegrează atât în Uniunea Sovietică, cît și în afară, în special în Europa centrală și de est³¹. Djilas își delimitează strict analiza, concentrîndu-o asupra acestui tip de totalitarism și se întreabă semnificativ: "Ce este totalitarismul? O tiranie veche în condiții noi sau un fenomen nou?" Ajunge la concluzia că totalitarismul leninist, cel impus de Uniunea sovietică Europei de est "este, fără îndoială, cea mai completă și plină de succes tiranie a epocii industriale". El formulează trei caracteristici ale acestui tip de totalitarism³²: "1. Formarea și consolidarea unei burocrații de partid («avangarda proletariatului», «noua clasă», «castă burocratică», «partocrație», «clasă politică», ca o categorie privilegiată. 2. Autoritatea absolută a burocrației de partid ca instrument al schimbării sociale și al guvernării societății. 3. Monopolul burocrației de partid în manipularea sectoarelor cheie ale economiei, sau în limbajul burocrațiilor a «proprietății socialiste»"³³.

Efortul lui Milovan Djilas de a descifra logica sistemului sovietic, una din perspectiva căreia prezentul să fie inteligibil și viitorul previzibil, pune în evidență persistența caracterului său totalitar după Stalin. De altfel, starea actuală a procesului de destalinizare, unul în curs de desfășurare, îngustează progresiv terenul controversei. Aceasta nu înseamnă că sistemul a intrat într-un imobilism de durată. Și Milovan Djilas și alți cercetători remarcă mobilitatea componentelor sistemului; găsesc cu totul semnificativă observația formulată de Françoise Thom potrivit căreia în regimul sovietic, la sfîrșitul anilor '80, binomul teroare-ideologie, reperabil în toate regimurile totalitare, persistă modificat. Se remarcă o slăbire a terorii și o amplificare a ipocriziei³⁴. Convergența cu aprecierile lui M. Djilas este izbitoare. Și Djilas remarcase, discutînd posibilitățile sistemului sovietic, faptul că în U.R.S.S. se accentuează tendințele imperialiste, se dezintegrează progresiv totalitarismul de tip leninist și această desintegrare exprima slăbiciunea sistemului și efortul de adaptare al oligarhiei de partid. Se transformă ideologia într-un cod ritual. El constată că tot mai puțini *cred* în Uniunea Sovietică și că nu mai există marxști, nici leniniști în Uniune. Nimeni nu îndrăznește să afirme necredința cu cîteva excepții onorabile ale disidenților. Și Djilas ilustrează afirmațiile, întrebîndu-se retoric: ce fel de societate fără clase există în U.R.S.S. cînd orice capitalist poate invidia poziția privilegiaților regimului?³⁵. Ce fel de prietenie între popoare realizată prin ocupația militară și prin strangularea celorlalte partide comuniste și muncitorești?

Și Milovan Djilas "din interiorul sistemului și alți analiști — din afară — remarcă ambițiile militare colosale" ale Uniunii Sovietice și semnificația schimbării bazei puterii imperiale de pe ideologie pe puterea armelor³⁶. Observațiile lui Djilas însă taionează într-o direcție pe care găsim unul din elementele care incită la compararea celor două sisteme totalitare. El prevede că există probabilitatea ca desintegrarea totalitarismului de tip leninist să aducă mai curînd "noi furtuni și vărsări de sînge decît pace și liniște și aceasta nu numai datorită faptului că burocrația de partid se teme de moarte, ci și din cauză că această desintegrare poate fi percepută eronat de «cealaltă parte» [cîtește lumea necomunistă — n.n.s.] ca «o bună ocazie» pentru a impune propria ei dominație"³⁷. Sînt aproximații a ceea ce s-ar putea întîmpla pornind de la realitatea că atât totalitarismul de tip nazist, cît și cel sovietic sînt părți integrante ale lumii; încercarea de a descifra cauzele și natura național socialismului, după prăbușirea militară a Germaniei în 1945, a înregistrat performanțe notabile prin detașarea acestuia de problema germană; prin înțelegerea faptului că există o problemă a nazismului care trebuie eradicată și o problemă a Germaniei care trebuie rezolvată în interesul păcii Europei și a lumii³⁸. Acum, la dezintegrarea totalitarismului comunist, lumea

științifică și lumea, în genere, descoperă că problema Uniunii Sovietice are nenumărate componente în spațiul sovietic propriu-zis și în cel anexat după al doilea război mondial.

Asadar, am reunit elemente destinate să pună în evidență cu mai multă precizie termenii comparației: *acum comparăm totalitarismul extremei drepte — nazismul — cu cel al extremei stîngi — comunismul*³⁹. Se impune, de asemenea, observația că analizate în timp, diacronic, posibilitatea de a compara totalitarismul și modalitatea practică a operației înregistrează etape și dificultăți specifice. Astfel, s-a practicat pe măsura consolidării celor două regimuri ca regimuri totalitare^{39a} pentru că ieșeau în evidență chiar unele elemente superficiale care incitau în această direcție; vom insista mai jos asupra unora din ele. A fost stimulată folosirea comparației cînd cele două sisteme totalitare s-au apropiat pe planul politicii externe — Pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939. Un moment părea să lumineze scurt asupra lumii și mai ales asupra Europei centrale și de est: *extrema tangențur...*

Literatura despre totalitarism și compararea celor două tipuri de totalitarism atinge cote impresionante pe timpul războiului rece și după aceea; abia în această fază opoziția dintre democrații (democrație) și totalitarism (totalitarism) devine relevantă. Este ideea fundamentală introdusă în titlul lucrării lui Raymond Aron — *Democrație și totalitarism*⁴⁰. Două observații se impun în acest punct al demonstrației. Pe de o parte, *tensiunea și starea de spirit* care incită la analiza comparată a celor două tipuri de totalitarism trimite la antecedente în istoria relațiilor internaționale: analogia nu este arbitrară, ci cu file. Astfel, cînd în timpul marelui război din 1914-1918 se prăbusea unul din pilonii Antantei "sub propria greutate" — Rusia cu revoluțiile ei — și S.U.A. înlocuiau pilonul, propaganda aliată a putut să dezvolte viguros tema luptei *democrațiilor împotriva imperiilor autocrate*. Nu discutăm acum faptul că în această fază propaganda *ține* să creeze o lume suprarreală, paralelă cu realitatea, și că toate țările beligerante erau confruntate cu o amplificare a controlului public (de stat) în dauna libertății individuale. "Criza democrației", sintagmă frecventă la sfîrșitul războiului și mai ales după aceea, trebuie analizată fără a ocoli fenomenul semnalat mai sus. *Acum* este important de precizat faptul că structurarea și destructurarea alianțelor în timpul războiului al doilea și după aceea lasă indubitabil impresia continuării unor tendințe mai vechi. Refacerea Antantei, în condiții noi, schitată prin ideea de Locarno oriental, eșuează lamentabil în august 1939 și reușește în 1941-1942: se numește Coaliția Națiunilor Unite. Coaliția este a națiunilor unite împotriva regimurilor totalitare, dar este incomodă de rostit, fie și la nivelul propagandei, ideea de luptă a democrațiilor; Prezența U.R.S.S. în alianță se bazează pe presunerea pericolului german și pe impresia, care se va dovedi falsă, că regimul sovietic poate să se schimbe în direcția democratizării pînă la parametri acceptabili pentru puterile anglo-saxone. Cînd prezența s-a revelat falsă, începe "războiul rece" și coaliția Națiunilor Unite *ține* să capete, după război, o omogenitate ideologică comparabilă cu aceea a Antantei după 6 aprilie 1917 — data intrării în război a S.U.A.; democrația (democrațiile) se poate opune totalitarismului (totalitarismelor), ceea ce R. Aron a perceput corect, în opinia noastră.

Pe de altă parte, lucrarea lui R. Aron, de substanță între cele de specialitate și în sensul că autorul probează capacitatea remarcabilă de a-și organiza terenul de investigație, de a repera cu precizie locul și extensiunea unui punct de vedere propriu, semnalează și unul din obstacolele majore în fața comparării totalitarismelor nazist și comunist. Cum să comparăm cele două totalitarisme, se întreabă autorul, cînd regimul național socialist n-a avut cum să se dezvolte precum cel sovietic⁴¹; n-a beneficiat decît de șase ani de pace după care, din 1939, s-a angajat într-o aventură militară care i-a adus și prăbușirea. N-are o istorie care să poată permite înțelegerea fazelor succesive ca în cazul celui sovietic. Ca urmare, autorul crede că analiza sociologică comparată nu este suficientă și trebuie recurs la alte metode de înțelegere: istoria și ideologia. Nu urmăm acum articularea punctului de vedere al lui R. Aron; o vom face comparîndu-i efortul și rezultatele cu alți analiști ai totalitarismelor. *Acum* interesează semnalele obstacolului într-o fază în care regimul sovietic își revela sennele de declin cu zgîrcirea și numai cercetătorilor cu un simț ieșit din comun al devenirii istorice. De asemenea, interesează sublinierea schimbării de perspectivă în deceniul opt al secolului cînd desintegrarea totalitarismului leninist se desfășoară cu repeziune. Această împrejurare simplifică numai parțial analiza comparată a celor două tipuri de totalitarism în sensul clarificării cîchului unuia din termeni.

De altfel, trebuie remarcat faptul că cercetătorii, hotărîți să folosească conceptul, i-au explorat profunzimea și capacitatea de cuprindere. Întrebindu-se care sînt trăsăturile care, reunite, permit diagnosticarea de regim totalitar, au constatat că în cele două spații (german și sovietic) există, deopotrivă, posibilitatea de a stabili asemănări dar și distincții. În ambele spații, s-a identificat existența monopolului puterii în mîna unui partid unic; ca partidul unic este armat cu o ideologie care *ține* să devină adevărul oficial de stat; că partidul unic *ține* să se suprapună cu statul și că statul își rezervă alt monopol forței, cit și al mijloacelor de convingere; că în acest stat activitățile economice și profesionale sînt subordonate statului care, impregnat cu o ideologie oficială, le ideologizează; că activitățile desfășurîndu-se într-o subordonare față de stat și de ideologia lui oficială, o greșală comisă în domeniul

economice și profesionale este în același timp o greșală ideologică. "De aici rezultă o politizare și o transfigurare ideologică a tuturor greseliilor posibile ale indivizilor și, în concluzie, o dublă teroare: polițienească și ideologică"⁴².

Lucrarea care se constituie într-un moment distinct al posibilității analizei comparative este semnată Hannah Arendt și poartă titlul *Originele totalitarismului*⁴³. Elevă a lui Karl Jaspers și Martin Heidegger, cu doctorat la Universitatea din Heidelberg, refugiată apoi în S.U.A. și profesoară la Universitatea din Chicago, H. Arendt operează o comparație a totalitarismelor de tip nazist și comunist mai ales din perspectiva a două trăsături ale regimurilor totalitare: teroarea și ideologia. Desi controversate, păreriile autoarei au rămas de neocolit în analiza sistemelor totalitare. Raymond Aron⁴⁴ îi contestă dreptul de a compara regimurile în ansamblu, pornind de la asemănarea perioadelor de teroare a acestor regimuri: 1941-1945, pentru Germania și 1934-1937, pentru Uniunea Sovietică. Walter Laqueur⁴⁵ constată că H. Arendt a mers cu maniera comparării până la egalizarea nazismului, fascismului și a comunismului. Avem aici semnalată una din tendințele prezentate la autori care se ocupă de totalitarism: aceea de a lua în considerare nu numai specificitatea totalitarismului, ca fenomen, în raport cu alte forme de tiranie, ci și specificitatea fiecărei forme de totalitarism. Această specificitate apare vrednică de evaluat din perspectiva aprecierii că natura oricărui sistem politic depinde, în parte, de valorile pe care cetățenii națiunii respective le au, de *experiența istorică unică* a acestora⁴⁶. Important nu este să așteptăm consensul cercetătorilor, nu va veni niciodată. Cercetarea onestă și eficientă între aceste limite ale comparatizării, între ipostaza egalizatoare și aceea a imposibilității de a compara fenomene unice, are sansa evaluării tot mai precise a fenomenului și a recuperării măsurii drepte a lucrurilor. Nu rare sînt cazurile cînd cercetări sub incidența explorării unicității fenomenelor au rezultate care, la un alt nivel, incită, de asemenea, analiza comparată. S-a afirmat că fascismul — național socialismul în speță — apare ca o crimă instituționalizată și un naționalism exacerbant (H. Michel), iar propaganda regimului ca o minciună instituționalizată (J.-P. Sartre).

Un Milovan Djilas constată, la începutul anilor '90, că în U.R.S.S. privilegiații amenințați sînt gata să recurgă la cele mai șovine "valori", că înfloresc naționalismul de mare putere care ia forma "patriotismului sovietic" și a idealizării statului sovietic; că este tolerat naționalismul Rusiei Mari... Un naționalism exacerbant pe fondul "pietrificării" ideologice?

Amplificarea ipocriziei constatată de Françoise Thom la sfîrșitul anilor '90 este echivalentă cu instituționalizarea minciunii?

Confirmarea și amplificarea cifrelor celor căzuți pradă terorii ca urmare a revelațiilor "transparenței" regimului sovietic din ultimii ani, cifre care se ridică la zeci de milioane (40 de milioane — Roy Medvedev)⁴⁷ lasă suficient spațiu aprecierii de "crimă instituționalizată". Evident, nu știm cîte milioane de victime s-ar fi înregistrat în cazul în care totalitarismul nazist ar fi avut șansa să dureze pînă la prăbușirea de sine și nu ar fi suferit sub presiunea militară a Națiunilor Unite, în 1945.

Am revenit astfel pe traseul elementelor care au impulsinat și incitat la abordarea comparată. Unul din acestea îl constituie, fără îndoială, prezența lui Hitler și a lui Stalin în fruntea regimurilor totalitare; personalități puternice și nu neapărat eroi pozitivi. Ei se recunosc între ei ca atare și creează, fiecare în țara lui și cu metode intrucive asemănătoare, o atmosferă care determină aprecieri reciproce favorabile. Nu este semnificativ faptul că ajuns la Moscova pentru a semna pactul cu Molotov (23 august 1939) Ribbentrop *se simțea între ai lui*? Apoi, pentru analiștii perioadei staliniste apare izbitor detaliul oferit de Albert Speer că Hitler vroia să fie cunoscut ca "omul de oțel..." Mai mult decît afit, Hitler era gata să ia în considerare alternativa păstrării lui Stalin în funcții de răspundere asupra teritoriilor ruse cucerite... Se știe că Stalin a avut încredere în Hitler, poate prea multă.

Lipsește o lucrare românească asupra cultului personalității în secolul al XX-lea. Alcătuirea ei pe temeiuri științifice nu se poate concepe decît ca istorie comparată, iar cele două profiluri luate în discuție — Hitler și Stalin — nu pot lipsi. Din unghiul nostru de vedere, al comparării totalitarismelor de tip nazist și comunist, prezintă importanță faptul că disponibilitatea pentru analiza comparată la analiștii fenomenului totalitar rezultă și din realitatea că unii exponenți ai acestor regimuri sînt ei înșiși asemănători; că similitudinile există și se impun ca atare contemporanilor, mai întîi. Mai tîrziu, adîncirea analizei acestor regimuri pune în evidență și alte elemente care au putut scăpa contemporanilor; ele privesc mai ales comparația posibilă cu regimul sovietic sub conducerea lui Stalin. Acum se vede mai bine că Lavrenti Beria organizează poliția politică (N.K.V.D.) între 1942 și 1946 ca un veritabil stat în stat; performanța este în multe privințe asemănătoare cu a lui H. Himmler în regimul național socialist; că Andrei Yanurievici Vișinski și Roland Freisler, în calitate de procurori generali în cele două regimuri totalitare au contribuit efectiv și în maniere în multe privințe similare la concretizarea ideii că sefiile acestor regimuri sînt deopotrivă izvorul legii; că voința lor trece peste lege; că în ambele regimuri putem vorbi de ficțiuni constituționale. Ambii au pus inteligență și violență în servirea sefiilor lor politici Stalin și Hitler; că activitatea lui

Poskrebisev, ca secretar al lui Stalin și a lui Bormann ca secretar al lui Hitler conțin elemente relevante pentru compararea regimurilor și a sefiilor idolatrizați ai acestor regimuri. Exemplele ar putea continua.

Adăncirea analizei a permis lărgirea discuției asupra bazei de sprijin a celor două regimuri totalitare cu posibilitatea implicită de a semnaliza asemănări și a opera distincții, deci de a compara cele două totalitarisme. Literatura asupra nazismului, mai ales cea mai recentă⁴⁸ argumentează temeinic performanța Partidului național socialist de a fi un partid al poporului (Volkspartei), de a avea apel în toate straturile sociale germane. Pe de altă parte, există în literatură despre sistemul sovietic percepția că și în totalitarismul de tip leninist "tirantul nu este numai tiran, ci lider de mișcare [subl.n.s.] și conducător al unui strat social conducător"⁴⁹. Se conturează astfel un nou unghi sub care operează comparația între cele două totalitarisme și o sansă în plus pentru a semnaliza zone controversate încă privind natura fiecăruia din ele. Care este raportul între *mișcare* și *partid politic* în fiecare dintre totalitarisme? Contribuie ambiguitatea acestui raport la instituirea tiraniei absolute a liderului și la blocarea oricărei opoziții posibile? În care din aceste totalitarisme — din acest unghi — distanța între cuvântul rostit și realitate este mai mare? Aceeași adăncire a analizei și dobândirea "distanței necesare" și prin trecerea timpului și prin revelațiile "transparentei" tot mai ample a regimului sovietic actual permit judecarea în mai bună cunoștință de cauză a "entuziasmelor" pe care s-a clădit regimul totalitar condus de Hitler și Stalin. Care este segmentul real al populației din cele două spații politice — Germania și U.R.S.S. — ale cărui așteptări s-au proiectat și întruchipat în persoana fiecăruia dintre dictatori? Cunoașterea precisă a acestui segment va arunca o lumină binefăcătoare asupra "rezistenței psihologice" la denazificare și la destalinizare, va contribui la îmbunătățirea explicației prelungirilor actuale ale hitlerismului și stalinismului. De asemenea, asistăm la îmbunătățirea analizei comparate a conifeilor celor două regimuri în ipostaza de conducători militari. Cât realism în analiza de către ei a raportului forțelor beligerante? Ce disponibilități există la fiecare în privința ascultării și utilizării experților? Răspunsurile corecte la întrebări de acest tip fac parte din procesul stabilirii precise a responsabilităților și a meritelor și din înțelegerea mai profundă nu numai a celui de al doilea război mondial, ci și a comportamentului celor două regimuri totalitare în condiții excepționale de război; a atitudinii conducătorilor regimului față de una din instituțiile de bază — *armata* și a rolului acesteia în organizarea opoziției față de sistem. Din acest unghi, diferențierile — parte a analizei comparate — se pot dovedi deopotrivă de relevante. În sfârșit, aceeași adăncire a analizei mai pune în evidență o similitudine încă insuficient explicată: disprețul și neîncrederea celor doi conducători de regimuri totalitare față de regimurile democratice. Ce parte a defectelor reale ale sistemului democratic se reflectă în această atitudine? Există o eroare de diagnostic la sefi regimurilor totalitare? Se poate discuta această eroare și în afara rezultatelor celui de al doilea război mondial?

Revenind la analiza comparată a "distanței" dintre *cuvânt* și *realitate* în cele două tipuri de totalitarism, semnalăm posibilitățile ample de a le compara din unghiul ideologiei și mai ales a binomului *ideologic* (*propaganda*) — *teroare*. Din orizontul politologiei, diferențele sînt minime, iar asemănările sînt izbitoare⁵⁰. Ambele ideologii — mesianice —, un fel de "religii răsurnate", răspund nevoii umane de a crede și promit raiul pe pămînt, o "nouă ordine" comunistă sau fascistă. Rămîne istoricului sarcina de a analiza maniera concretă în care propaganda, spre exemplu, a contribuit la edificarea monstruoasă a puterii în fiecare din regiunile totalitare, la depersonalizarea individului și la masificarea societății; de a analiza comparativ omogenizarea societății rîvnită și realizată în ambele regimuri, dar din comandamente ideologice diferite. R. Aron a remarcat judicios faptul că ambele regimuri apar dintr-o voință revoluționară. În cazul celui sovietic, această voință este inspirată de un scop umanitar: crearea unui regim în care *toți oamenii ar fi avut acces la umanitate*. Pentru realizarea acestui scop sublim s-a recurs la metodele cele mai necrutătoare. În cazul celui național socialist, voința revoluționară tinde la refacerea unității morale a Germaniei și la lărgirea spațiului vital al poporului german⁵¹. Dar dacă spunem că în cadrul ambelor regimuri totalitare se tinde, în ultimă analiză, la recuperarea și extinderea statului de mare putere? Rezultatele concrete ale acestei strădanii nu ne refuză alternativa și nici nu invalidează caracterul utopic al proiectelor. Dimpotrivă. Pe traseul acestei alternative rămîn de lămurit cîteva aspecte fundamentale. Dacă admitem că ambele regimuri totalitare sînt revoluționare și sînt cel puțin în accepțiunea de *negare* și *rupere a legalității existente* la un moment dat, rămîne de lămurit și de diferențiat atitudinea lor față de ideile Revoluției franceze din 1789.

Focalizarea cercetării în această direcție poate adăuga detalii relevante în legătură cu problema controversată privind momentul "devierii" istoriei universale: cel al Revoluției franceze? Cel al totalitarismelor? Și de aici: în ce măsură regimurile totalitare rup cu tradiția sau își reconsideră legăturile cu această tradiție. Caracterizarea național socialismului drept o "revoluție conservatoare"⁵² rămîne o *sugestie* de fructificat în istoria universală scrisă în România.

Reconectarea la tradițiile Rusiei țariste a regimului stalinist, în condiții speciale, atrage atenția în aceeași măsură ca mentimile repetate ale lui Hitler în legătură cu necesitatea continuării operei lui Frederic cel Mare.⁵³ Prelucrarea tradiției în sine rămâne controversată.

Toți în această direcție a cercetării mai rămâne de explicat un paradox din perspectiva căruia cele două sisteme totalitare se pot analiza comparativ. Pe de o parte, în ambele sisteme credibilitatea se obține și prin recurgerea la autoritatea științei. Pe de altă parte, în ambele sisteme — ne referim în speță la cel național socialist și la cel sovietic sub conducerea lui Stalin⁵⁴ — există tendința respingerii noutății în știință sau a subestimării valorii ei. Este suficient să amintim locul cercetărilor de fizică nucleară în prioritățile lui Hitler și subestimarea cercetărilor genetice de către Stalin. Probabil explicația trebuie căutată în "pietrificarea" ideologiei menționată de Milovan Djilas și în proiectarea utopică în afara realității; în distanțarea nerezonabilă față de realitate.

Asadar, am pornit de la analiza a două volume a căror apariție concretizează, în opinia noastră, realitatea conjuncturală care iluminează mai puternic similitudinile decât diferențele dintre sistemele totalitare. Am pus conceptul de totalitarism în ipostazele multiple reperate de noi: de descriere a realității edificării regimului fascist italian; de surprindere — nu fără nuanțe peiorative — a asemănarilor dintre totalitarismul național socialist și a celui de tip leninist în genere și stalinist în speță și, în sfârșit, de insuficiență și incapacitate de a cuprinde realitățile de o complexitate în creștere pusă în evidență și prin adăucirea analizei.

Însușind asupra virtuților și problemelor analizei comparate a totalitarismelor, am subliniat utilitatea comparării mai ales a totalitarismului național socialist cu cel de tip leninist, sisteme care și-au proiectat forța ideologiilor lor și forța brută, propriu-zisă, asupra Europei centrale și de sud est, amplificând tragediile individuale și conferind tragediei un caracter endemic. Tendința retragerii în neutralitate a țărilor din zonă constatată de noi în 1936-1937⁵⁵ exprima incomoditatea zonei în fața perspectivei confruntării ideologice și militare a Germaniei și a U.R.S.S. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor dovedește îndreptățirea reacției țărilor din zonă.

Trecind în revistă parte a literaturii în care se utilizează analiza comparată a totalitarismelor, am încercat să acredităm ideea că dacă admitem ca adevărată afirmația că istoria contemporană poate fi înțeleasă mai ales ca istorie universală, atunci folosirea comparatismului este de neevitat; că a compara înseamnă a stabili deopotrivă similitudini și distincții și, ca urmare, înseamnă amplificarea profunzimii cunoscintelor noastre și a puterii și clarității optiunilor noastre. Am încercat, de asemenea, să formulăm din problemele controversate și să semnalăm direcții care așteaptă analiza noastră temeinică aliniată la efortul cercetătorilor din alte medii culturale. Ne-au atras atenția, spre exemplu, similitudinile proceselor de denazificare, destalinizare și de eliberare inteligentă de moșteniri ale trecutului în țări din Europa centrală și de sud est și în special în România aflate în tranziția spre democrație, pluralism și economia de piață. Mărturisim sensibilitatea noastră la dimensiunea tragică semnalată de una din întrebările lui Roy Medvedev (p.342): "cum poate fi ferit statul revoluționar de degenerarea, de transformarea lui din servitor în stăpân al societății?" Întrebarea are rezonanță și în legătură cu mediul național socialist și pune în evidență edificarea monstruoasă a puterii împotriva personalității umane pe care vroise s-o protejeze împotriva incomodității responsabilității aferente libertății (Eric Fromm). Am mărturisit gânduri și neliniști care țin de perceperea totalitarismelor ca lumi în sine și ca părți ale lumii noastre. În ultimă analiză, chiar discutarea între confrăți a erorilor noastre de percepție poate fi benefică aprofundării analizei: aceasta este esențial.

Iasi, 1991

NOTE

1. Un început de analiză a acestor strădani vezi și în I. Ciuperca, *Regimul național-socialist, regim totalitar (I, II)*, în ASUI, tom.XXXVI, 1990, p.78 și urm.; tom.XL, 1994.
2. Howard D. Mehlinger, *The Study of totalitarianism...*, Washington D. C., 1965, p.18.
3. București, Ed. Colosseum, 1991, 191 p. Adaptare și prezentare de Nicolae Măreș.
4. București, Ed. Humanitas, 1991, 349 p. Traducere din limba rusă de Margareta Șipos.
5. *Le stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Éditions du Seuil, 1971, 637 p.
6. București, Ed. Politică, 1969.
7. București, Ed. Științifică, 1969.
8. *Hitler et le Nazisme*, Paris, PUF, 1954.
9. *Hitler. A Study in Tyranny*, Penguin Books, New York, 1962.

10. *Faut-il réhabiliter Staline?*, Paris, Éditions du Seuil, 1969. *Let History Judge*, Alfred A. Knopf, 1971. Varianta franceză: *Le stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Éditions du Seuil, 1971. *A Question of Madness* (împreună cu Zhores A. Medvedev, fratele lui geamăn), Vintage Books, New York, 1971. Cartea apare și la Julliard, 1972 (*Un cas de folie*). *Qui a écrit Le Don paisible*, Christian Bourgois, 1975. *La Révolution d'Octobre était-elle inéluctable?* Paris, Albin Michel, 1976. *De la démocratie socialiste*, Paris, Grasset, 1972.
11. *The New Class. An Analysis of the Communist System*, Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1957, 214 p. Se știe că Djilas a ocupat funcții de partid și de stat în Jugoslavia, ajungând până la aceea de vicepreședinte (1953). Dorința lui era să democratizeze sistemul și eforturile în această direcție îl pun în conflict cu I. B. Tito. Ca urmare, este "eliberat" din toate funcțiile în 1954 și arestat în 1956 după ce se solidarizase cu revoluția de la Budapesta. După ce îndurase închisorile vechiului regim, Djilas este supus rigorilor închisorilor regimului pentru care luptase. Va fi eliberat de către Tito în 1961 și reinternat în perioada 1962-1966.
12. S-a remarcat pertinent faptul că cititorului român trebuie să i se ofere o "cheie" care nu există în carte și care, în esență, înseamnă înțelegerea faptului că nu putem scăpa de stalinism, nu putem ieși din umbra lui Stalin făcându-i o critică leninistă, cum face Medvedev; că trebuie scăpat de sistem. Ceea ce vede Georges Haupt în *Prefața* la varianta franceză a cărții lui Medvedev din 1971, reia și dezvoltă, ajutat și de cursul evenimentelor, Bogdan Ghiu în 1991 ("22", nr. 35, 8-15 septembrie 1991 — "Despre Stalin prin ochii lui Lenin").
13. *Despre Stalin...*, p.6.
14. *Idem*, p. 142. Istoricul poate gândi la distanța străbătută de oamenii regimului de la publicarea în 1917 a documentelor de politică externă ale Rusiei țariste...
15. *Le stalinisme...*, p.20.
16. *Idem*, p.46.
17. Ecurile acestei convingeri sînt perceptibile în una din ultimele lucrări temeinice asupra lui Stalin. Vezi Walter Laqueur, *Stalin. The Glasnost Revelations*, Charles Scribner's Sons, New York, 1990.
18. *Europe: Grandeur and Decline*, Penguin Books, 1983, p.337-345.
19. *Le Stalinisme...*, p.28.
20. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir. Histoire de l'U.R.S.S. de 1917 à nos jours*, Nouvelle Édition Augmentée, Calmann-Lévy, 1982, p.34, *passim*.
21. *Le Stalinisme...*, p.408-409. *La Révolution d'Octobre...*, p.52.
22. Admirabil sesizată și prin utilizarea comparației de A. J. P. Taylor, *op.cit.*, *passim*.
23. Vezi Walter Laqueur, *Stalin. The Glasnost Revelations*, Charles Scribner's Sons, New York, 1990, *passim*.
24. *Idem*, p. 189-197.
25. Mihail Manolescu, *Secolul corporatismului*, București, 1934.
26. Arthur Conte, *Les Dictateurs du XXe siècle*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1984.
27. Léon Poliakov, *Les Totalitarismes du XXe siècle. Un phénomène historique dépassé?*, Paris, Fayard, 1987.
28. Vezi și *The Nazi Revolution. Germany's Galt or Germany's Fate?*, John L. Snell (ed.), D. C. Heath Company, Boston, 1959, p.19-26 (A. I. P. Taylor).
29. Cf. Thomas Childers, *The middle classes and National Socialism, in The German Bourgeoisie*, David Blackbourn and Richard E. Evans (eds.), Routledge, London and New York, 1991, p.321.
30. Cf. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.228 și urm.
31. Milovan Djilas, *The Desintegration of Leninist Totalitarianism*, în *1984 Revisited. Totalitarianism in our Century*, Irving Howe (ed.), Perennial Library, New York, 1983, p.136-148, *passim*.
32. O analiză comparată a acestor trăsături cu cele stabilite de analiștii fenomenului totalitar, în genere, la nivelul anilor '70 (Howard D. Mehlinger, *The Study of Totalitarianism*, Washington D. C., 1965. *Totalitarianism. Temporary Madness or Permanent Danger?*, Paul T. Mason (ed.), D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967) prezintă interes, dar iese din preocupările noastre actuale.
33. Se impune precizarea că cercetările ultimului deceniu tind să sublinieze existența unei controverse în privința rolului birocrației și Walter Laqueur (*op.cit.*, p.224), spre exemplu, compară birocrația care "stăpînesc economia" cu marinarii care au în proprietate corabia. "Ei au permisiunea să navigheze cu vasul atît timp cît execută ordinele primite de sus".
34. Françoise Thom, *Le moment Gorbatchev*, Paris, Machette, 1989, p.273.
35. Milovan Djilas reafirmă idei formulate în cărți care îl făcuseră celebru în anii '60-'70. Vezi *The New Class*. Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1957 (capitolul *Noua clasă mai ales*), *The Unperfect Society. Beyond the New Class*, Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1969, *passim*. Sub ultimul titlu face o analiză a ideologiei comuniste.
36. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.203 și urm.
37. Milovan Djilas, *The Desintegration of Leninist Totalitarianism...*, p.148.
38. Vezi Geoffrey Barraclough, *The Origins of Modern Germany*, Basil Blackwell, Oxford, 1962. Seminariile de la Universitatea Angliei de est (Norwich) din 1982, 1983, 1986, pe teme de istorie a Germaniei le vedem și ca o continuare a focalizării cercetării pe problema germană. Din această reünire a cercetătorilor englezi, americani și germani (lipsa francezilor merită remarcată) au rezultat volume, de autor și colective, remarcabile. Vezi David Blackbourn and Richard E. Evans (eds.), *The German Bourgeoisie*, deja citată.
39. Este remarcabilă simetria din perspectiva preocupărilor politologice. Vezi și Anton Carpinschi, *Contemporary Political Doctrines. A Typological Synthesis*, "Al. I. Cuza" University Press, Iași, 1991, p.96-107.

- 39.a. R. Aron scrie că regimurile totalitare nazist și sovietic "nu devin totalitare printr-un fel de antrenament progresiv, ci pornind de la o intenție originală, voința de a transforma fundamental ordinea existentă în funcție de o ideologie..." (Op.cit., p.285 și urm.). Afirmția noastră nu vizează contrazicerea argumentării lui R. Aron, ci accentuarea ideii de consolidare a puterii, existentă în orice regim politic.
40. Raymond Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, Gallimard, 1965.
41. Ideea atrage atenția lumii cercetătorilor. O găsim reluată și accentuată la Henri Michel, *Les fascismes*, PUF, Paris, 1977.
42. Am reformulat aceste trăsături fundamentale, luând drept bază maniera de identificare a lui Raymond Aron. La alți autori (Zbigniew Brzezinski, Howard D. Mahlinger, Walter Lequeur etc.) numărul acestor trăsături variază în funcție de evaluarea diferențiată a importanței unui sau altuia din aspecte. Zbigniew Brzezinski, spre exemplu, pune accent mai mare pe noile condiții tehnice pentru a evidenția distincția dintre totalitarism — tirania epocii industrializate moderne — și despotismul oriental sau alte forme mai vechi de tiranie. Este remarcabilă această distribuție de accente, dacă ne referim, spre exemplu, la caracteristicile conducerii totalitare. Ea apare astfel: o instituționalizare a neliniștii (teamă, frică) (Franz Neumann); o propagandă totalitară (George Orwell); o ideologie totalitară (Hannah Arendt); o teroare totalitară (Carl Friedrich și Zbigniew Brzezinski); o căutăta lipsă de formă și decizie a sistemului (Hannah Arendt). Vezi Paul T. Mason (ed.), *Totalitarianism. Temporary Madness or Permanent Danger?*, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967, *passim*.
43. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1951.
44. Op.cit., p.294.
45. Op.cit., p.228 și urm.
46. Howard D. Mahlinger, *The Study of Totalitarianism*, Washington D. C., p.8 și urm.
47. Walter Laqueur, op.cit., p.123 și urm.
48. Vezi Thomas Childers, op.cit., *passim*.
49. Milovan Djilas, op.cit., p.137.
50. Anton Carpinski, op.cit., p.97 și urm.
51. Op.cit., p.285 și urm.
52. Cf. Robert Paris, *Les fascismes. Les révolutions ambiguës: la violence et la guerre*, în Marc Ferro (ed.), *Comprendre les idées du XXe siècle*, Paris, Marabout Université, 1971, p.68 și urm.
53. În privința raportării național socialismului la tradiție, vezi și Herbert J. Muller, *Freedom in the Modern World. 19th and 20th Centuries*, Harper Colophon Books, New York, Evanston and London, 1966, p.361-412.
54. Merită semnalată o tendință în sintezele mai noi: aceea de a compara totalitarismul național socialist cu cel leninist, a personalității lui Lenin cu aceea a lui Hitler și a prezenței și explicației antisemitismului în ambele sisteme (Paul Johnson, *Une histoire du monde moderne de 1917 aux années 1980*, tome I, *La fin de la vieille Europe. 1917-1945*, Paris, Robert Laffont / L. Express, 1985, p.142 și urm.
55. I. Ciupercă, *Locarno Oriental. Semnificația unui eșec (1925-1937)*, I, în AIIA, XXIV/2, 1987, *passim*.

ILUMINATUL PUBLIC ÎN IAȘI LA 1811

La Arhivele Statului din Chișinău, în cunoscuta Arhivă a Senatorilor¹ se păstrează un "Dosar cu corespondența referitoare la raportul sefului poliției, Dicescul, pentru construirea în Iași a felinarelor, pe anul 1810"². El conține 39 de file, cuprinzând un număr de adrese schimbate între oficialitățile Moldovei și reprezentantul civil al administrației ruse, V. I. Crasnomilasevici, între 22 noiembrie 1810 și 15 august 1811. Documentele din dosar nu se succed într-o ordine normală; unele sînt doar concepte, altele lipsesc (la fila 32 se află numai ultima parte a frazei de încheiere a unei adrese a Divanului moldovean). Probabil din această cauză T. G. Bulat a extras în anul 1934 din acest dosar doar cele trei piese românești pe care le-a publicat în "Arhivele Basarabiei" sub titlul *Măsurile gospodărești comunale la Iași în anul 1811*³, fără a furniza cititorului amănunte asupra dosarului și fără măcar a pomeni de existența altor de importanță *catagrafii* (în limbajul epocii) a ulișilor orașului Iași⁴, pe care o publicăm acum în traducere românească, precedată de toate demersurile oficiale cunoscute care au dus la întocmirea ei.

Introducerea iluminatului public la Iași nu datează din vremea ocupației rusești din 1806-1812 a Principatelor Dunărene, cum presupune T.G. Bulat⁵; originile acestui serviciu public ieșean sînt mai vechi, iar preocupările sistematice pentru îmbunătățirea lui încep în anii 1802-1804 și aparțin lui Alexandru Moruzi vodă⁶. Ocupația rusească a perturbat un proces în curs de desfășurare care a trebuit apoi numaidecît reluat și chiar impulsivat de către aceasta pentru a feri populația de abuzurile și furturile trupelor de ocupație⁷. Cum Imperiul impusese Principatelor împovăratoarea sarcină a aprovizionării armatei de ocupație, senatorul țarist de la Iași era obligat să ia toate măsurile reclamate de funcția de guvernator civil al Principatelor. De aici au rezultat și numeroasele statistici întocmite în Principate într-un interval alfit de scurt din ordinul autorităților rusești⁸, din care, pentru istoria orașului Iași, prezintă o importanță particulară cea din 1808⁹, analizată de Corneliu Istrati¹⁰ și cea, deosebită intrucitva ca structură și unică în felul ei, din 1811, pe care o publicăm în paginile de față urmînd ca, altă dată, cînd spațiul tipografic va permite, să revenim pe larg asupra ei.

NOTE

1. Primele cercetări asupra acesteia au fost întreprinse de I. N. Halipa, *Opisanie Arhiva gg Senatorov (rossiskih) predseadatelstvovavșih v divanah kneazestvi Moldavii i Valahii s 1808 po 1813 gg*, în "Trudi Bessarabskoi gubernskoi ucenoi arhivnoi Komisii", tom. I, Chișinău, 1900, și Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806 la 1812*, în "Memoriile Sect. Istorice" ale Academiei Române, seria a II-a, tom. XXXI (1908) și XXXII (1909).
2. Arh. St. Chișinău, Fond I/1, nr. 2185. Titlul dosarului este scris în limba rusă.
3. An. VI (1934), nr. 4, p. 323-327.
4. Același și astăzi, dosarul avea atunci cota 2288/1810 (cf. și *Ibidem*, p. 324, nota 1).
5. *Ibidem*, p. 323.
6. Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, tomul II, Iași, 1857, p. 65 și 68. Vezi și Dumitru D. Rusu, *Îmbunătățirea iluminatului public din orașul Iași în secolul al XIX-lea*, în ASUI, Tom XVII (1972), fasc. 2, p. 157.
7. Primul raport din acest dosar (21 noiembrie 1810) începe astfel: "În legătură cu înmulțirea la Iași a funcționarilor militari inferiori (ruși, n.n.s.), au loc diferite furturi de prin dugheni, de prin case..." (vezi mai jos).
8. Despre acestea, vezi Corneliu Istrati, *Statistici administrative și fiscale privind populația Moldovei între anii 1808 și 1812*, în AIIA, tom. XXIV (1987), partea a II-a, p. 375-390.
9. *Condică scrierii sufletelor și a familiilor stării de jos din Țirgul Ieșii*, din 15 iulie 1808, la Arh. St. București, Ms. nr. 804 și, în transcriere modernă cu caractere latine, la Arh. St. Iași, Ms. nr. 1634.
10. *Loc. cit.* și Anexele 3, 3A și 4.

Fila 1 recto — 1 verso

Traducere din limba rusă

Excelenței sale D. lucrător Sfetnic de taină, Senator al Divanurilor Țării Moldovei și al Valahiei și cavaler Vasiliu Ivanovici Crasnomilasevici de la polițmeisterul Iașului, căpitan-leitnant al flotei și cavaler Dicesculov.

RAPORT

În legătură cu înmulțirea la Iași a funcționarilor militari inferiori, au loc diferite furturi de prin dugheni, de prin case, despre care v-am anunțat pe Excelența Voastră în rapoartele date; dorim numai (pe cât se poate) de a feri trăitorii de la ruinare și să curmăm furturile.

Am socotit necesar să vă raportez Excelenței Voastre și, nelipsindu-vă nobletea sufletească, să ordonați pentru ca pe ulițele mari, unde sînt dugheni, să fie puse dinaintea fiecărei dugheni cite un felinar cu o proporție pentru a lumina toată noaptea, iar la unele din ele în funcție de oamenii care s-ar fi aflat sub controlul poliției. Prin acest mijloc, fără îndoială, furturile vor înceta cu atât mai mult cu cit vizitele de noapte ale poliției vor avea întotdeauna și scopul de a păzi felinarele, nu mai puțin ca ceilalți și norodul, atît cei care conduc precum și cei care merg pe jos noaptea pot avea de la aceasta foloase și vor fi feriți de primejdii citeodată de ciocnirea cu echipajele, pentru care vă rog cu umilință să nu lăsați rugămînta fără rezoluție și semnare.

N. 596

Polițmeisterul flotei
Dicesculov <m.p>

Anul 1810 noiembrie 21

Filele 2r — 3v

Traducere din limba rusă

N.3645

DIVANULUI CNEJIEI MOLDOVEI

Polițmeisterul Iașului, capitan-leitnant Dicesculov, mă informează că, în legătură cu furturile destul de dese ale lucrurilor din dugheni și case, e necesar, pentru a le pune capăt, de a avea pe străzile mari unde sînt dugheni, înaintea la fiecare două dugheni, cite un felinar în care să ardă focul toată noaptea, iar la dughenile de acolo găsesc foarte de cuviință a pune cite un străjer. / Consider necesar nu numai de a stabili un număr mai mare de felinare față de cele ce se înfîlesc astăzi citeodată lîngă dugheni, dar și numirea unor astfel de oameni pe toate străzile mari și pe ulicioare. Distanța unui felinar de altul trebuie să fie nu prea mare chiar și acolo unde n-au fost dugheni, pentru că aceste felinare sînt foarte folositoare pentru a preîntîmpina furturile și prădăciunile, atît ale oamenilor care merg pe jos cit și ale celorla cu echipaje.

Acești oameni vor avea un mare confort, care le este atît de necesar, pentru că ulițele și ulicioarele în acest oras sînt atît de înguste/încît, chiar și atunci cînd e lumină, plimbarea cu caii și trecerea pe jos întotdeauna e îngreuiată. În timp de noapte însă, din aceeași cauză, a uliților și ulicioarelor strîmte, echipajele se pot ciocni ușor, ba chiar să-i calce pe pietoni. De aceea, eu mă simt obligat să propun onorabilului Divan ca lîngă dugheni să fie/paznici de noapte și să luați aminte că ar fi potrivit ca hotărîrea în această problemă să-mi fie prezentată spre dezlegare.

Iași, noiembrie 30, 1810

N. 1758

DIVANULUI CNEJIEI MOLDOVEI

Încă la 30 noiembrie anul trecut, eu am înaintat Divanului propunerea cu N.3645 despre instalarea felinarelor atât lângă dugheni cât și pe toate ulițele mari și ulicioare precum și despre lucrul trebuincios, ca pe lângă dugheni să fie puși străjeri pentru preîntîmpinarea oricăror furturi.

Cu toate că prin acea propunere eu ceream de la Divan și părerea în legătură cu această problemă, pînă la urmă n-am primit nici un răspuns de la Divan. Aceasta mă obligă să atrag atenția Divanului să manifeste mai multă atenție și stîmă față de dispozițiile autorităților ...¹ de la Divan precum și de ce anume s-a întîmplat această tarăganare și să fie binevoitor Divanul să-mi prezinte peste trei zile explicația împreună cu răspunsul ...¹ la propunerea mea, în măsură deplină o părere satisfăcătoare. În caz contrar, eu voi fi nevoit să înscriu în contul vinovaților toate furturile din dugheni din cauza lipsei acestor paznici și a numărului mic de felinare în oraș, înscriind în contul acelorasi și furtul mărfurilor în sumă mare din dughena negustorului Capșa.

În Iași, aprilie 26, anul 1811

Fila 6r. — 6v.

Nr. 663

*CĂTRĂ ÎNALT EXCENTIE SA D. LUCRĂTORIUL SVETNIC DE TAINĂ, SENATORIU ȘI PROEDROS A
DIVANURILOR CNEJILOR MOLDAVII ȘI VALAHII ȘI CAVALER VASILE IVANOVICI KRASNOMILAȘĂVICI*

Divanul Caejiei Moldavii

Cu cîste s-au primit la Divan și al doilea predlojenie a Înalt Excelenții Voastre, din 26 april supt No. 1758, în pricina fanarilor ce cere trebuință a să așeza pe la dughene, cum și pe uliți, cele mari și mici.

Are cîste Divanul prin aceasta a răspunde Înalt Excelenții Voastre că încă de la 6 a trecutei luni dechemv(rie), adică după ce s-au primit ce dintii predlojanie din 30 noemv(rie) supt No.3645, au dat poruncile sale către D(umi)sale vel agă și către Epitropie Podului ca cel dintii să facă numaidecît punere la cale a să așeza pe toate ulițele orașului, unde vor fi dughene, la doao dughene un fanariu și la cîteva dughene un păzitoriu, și cel de al doile să facă o măsurătoare tuturor ulițelor acelor fără de dughene și să înștiințeze Divanul care și cîte sînt acele uliți și cîte fanare cum și cîți păzitori trebuiesc la fiestecare uliță, ca după arătare aceea să să facă socotință pentru punere la cale a așezării fanarilor/ și pe la acele locuri. Și, văzîndu-să că nu s-au pus nici întru o lucrare săvîrsire acestii poronci mai înainte de a să primi aceasta de al doile predlojanie, de iznoavă s-au mai dat poronci către D(umi)sale vel agă de acum și către Epitropie Podului ca numaidecît fără să mai zăbovească să urmeze săvîrsire întocma după predlojanie Înalt Excelenții Voastre. Iar D(umi)sale vornic Constandin Cantacuzino, ce au fost agă în vreme ce s-au dat porunca aceasta, i s-au scris ca să dea răspuns pentru ce nu au pus în lucrare așezare fanarilor și a păzitorilor după porunca ce i s-au trimis.²

Constandin vel l(ogo)făt <m.p>. Iordachi Roseti vist(iernnic) <m.p>.

1811 ap(rilie) 29, Esi

EDIȚII: T.G.Bulat, *Măsuri gospodărești comunale la Iași în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An VI (1934), nr.4, p.324-325.

¹ Neclar.

² Cu traducere rusească juxtapusă — coloana din dreapta (exceptînd primele trei rînduri care sînt numai în românește).

Filele 7r. — 8r.

Traducere din limba rusă

DIVANULUI MOLDOVEI. PROPUNERE.

Din dispoziția către mine a stimatului Divan de la 29 aprilie curent, cu numărul 386, eu văd că acesta, în urma propunerii mele din 30 noiembrie a anului trecut, sub numărul 3645, despre instalarea felinarelor afiș la dugheni cît și pe toate ulițele mari și pe ulicioare precum și numirea străjerilor pentru preîntîmpinarea furturilor din ele, <Divanul?> nu numai că n-a avut grijă să urmărească îndeplinirea rapidă și întocmai, de folos comun, a propunerii mele, ba chiar și părerea care se cerea nu mi-a fost prezentată. O atare neascultare a Divanului față de propunerile autorităților îmi impune să fac o observație acestuia și să spun că aceste propuneri ale mele sînt făcute nu numai pentru a informa, dar și pentru a fi îndeplinite în modul convenit, neadmițînd nici o întîrziere, mai ales atunci cînd acestea se referă la liniștea și securitatea locuitorilor.

În același timp, cer de la Divan ca acesta, după primirea acestei propuneri, să-mi trimită cît mai repede răspunsul, care ar satisface pe deplin propunerile mele numite mai sus.

Dacă și de data aceasta Divanul va manifesta încetineală, eu voi fi nevoit să îndeplinesc dispozițiile Divanului din 26 aprilie cu N.1758.

În Iași, mai 2

Dicescul <m.p.>.

Fila 9r. — 9v.

Traducere din limba rusă

Anul 1811 mai 4

Către Înalț Excelența sa D. lucrător sfetnic de taină, senator cavaler Vasilii Ivanovici Crasnomilasevici, de la aga lașului, Iordache Bals

RAPORT

În dispoziția Excelenței Voastre se dă indicație ca pe uliți să fie numiți străjeri și să fie puse la fiecare două dugheni cîte un felinar și la ele străjeri despre care i s-a dat dispoziție polcovnicului Bals ca să măsoare, iar pentru/ că el n-a terminat această măsură, eu am poruncit să fie terminată această măsură la acele dugheni (un felinaras) și la ele un număr potrivit, adică la zece dugheni unul; drept care am onoarea a raporta Excelenței Voastre.

Iordache Bals <m.p.>

Filele 13r. — 13v. și 32 r.

No. 3841

Cătră Înalț Ex(elen)ța Sa D. lucrător sfetnic de taină, sen(a)t(or) proedros Divanurilor Cnej(iei) Moldaviei i Valahiei și cavaler Vasilie Ivanovici Krasnomilasevici

Divan(ul) Cnej(iei) Moldavii

După multe porunci a Înalț Ex(elen)ței Voastre ce s-au dat pentru paza orașului despre făcătorii de răle ca să să facă fanare prin toate ulițele de amîndouă părțile și să să rînduiască păzitori ca să fie cu privighiere și neadormire ca întru aceeași vreme să să păzască și neprimejduire orașului dar și neprimejduire a călătorilor, urmînd Divanul asămine și întocma poronci după cuprindere predlojaniilor au dat și la Hătrmănie și la Agie și la Epitropie Podurilor

ca să silească fieștecare dar cei ce lăcuiesc pe uliți să facă stilpi cu fanare și să aibă pazitori și să să aprindă noapte ca să să lumineze deopotrivă toate ulițele pentru neîngrijire.

Nemica însă nu s-au făcut poate și din neputință și strîmtoare orașanilor avînd asupra lor și scumpiri și alte greutăți a cvartierelor.

Pentru aceasta, / fiind Divanul alte măsuri au cerut de la Epitropie Podurilor o măsurătoare a ulițelor și o idee de cîți stilpi cu fanare urmează a să face și cîți vor cuprinde, care și făcîndu-s(ă) cu lamurire să trîmite în tîlmăcire atît raportul cit și vidomostia stînjînilor care cuprind 9761 st(i)nj(en) 6 palme iar fanare la 12 stînj(en) un fanar, trebuiesc 814 fanare; care fanare pot să să facă cite 20 lei anual, iar apoi cheltuiala unui fanar pe anu, alți 29 lei 32 parale.

Divanul socotind găsește urmare lucrătoare aceasta, adică 600 stilpi cu fanare să să facă de către Epitropie Podurilor cu aceasta cheltuială de 20 lei unul care fac 12 mii lei. Si banii acestia să-i dea ocîrmuirii, banii care sînt strînsi în vremea Domniilor de mai înainte pentru Orfanotrodion, dar care și sînt 10 mii lei împrumutați la Epitropie Podurilor, iar două mii lei să află gata la Epitropia Orfanotrofiei, / ca să nu să mai însărcineze asupra orașanilor, nici să să prelungească urmare lucrării; apoi făcîndu-să stilpii acestia cu fanare cheltuiala luminărilor și a păzitorilor și a întocmirii lor pe tot anul da-o cei ce lăcuiesc prin dughene și case. Iar unde nu vor fi dughene nici case să va da de cîtră ocîrmuire prin Epitropie Podurilor.

Aceasta socotință fiind unită cu hotărîre Înalț Ex(telenței) Voastre poate avea Divanul răspuns spre lucrare caci altă înlesnire nu să găsește.³

Constantin v(e)l log(ofă)t <m.p>, Bals log(ofă)t <m.p>,
Sandu Sturdza hatm(an) <m.p>, Iordachi Roset vist(iernic) <m.p>.

1811...⁴

EDITII: T.G.Bulat, *Măsuri gospodărești comunale la Iași în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An.VI (1934), nr.4, p.326-327.

Fila 6r. — 6v.

Cătră Înalț Exceleții Sa D.lucrătorul
svetic de taină, scriatoriu și proedros a Di-
vanurilor Cnejilor Moldavii și Valahii și ca-
valer Vasile Ivanovici Krasnomilașevici

Divanul Cnejiei Moldavii

Cu cînte s-au priimit la Divan și al doilea predlojanie a Înalte Exceleții Voastre, din 26 april supt No.1758, în pricina fanarilor ce cere trebuință a să așaza pe la dughene, cum și pe uliți, cele mari și mici.

Are cînte Divanul prin aceasta a răspunde Înalț Exceleții Voastre că încă de la 6 a trecutui luni dechemv(rie), adică dupa ce s-au priimit de cîntii predlojanie din 30 noemv(rie) supt No.3645, au dat poronțile sale cătră D(umi)sale vel aga și cătră Epitropie Podului ca cel dintii să facă numaidecît punere la cale a să așaza pe toate ulițele orașului, unde vor fi dughene, la doao dughene un fanariu și la citeva dughene un păzitoriu și cel de al doile să facă o măsurătoare tuturor ulițelor acelor fară de dughene și să înștiințeze Divanul care și cite sînt acele uliți și cite fanare, cum și cîți păzitori trebuiesc la fieștecare uliță, ca după arătare aceea să să facă socotință pentru punere la cale a așazării fanarilor și pe la/ acele locuri. Și, vîzîndu-să că nu s-au pus nici întru o lucrare săvîrșire acestii poronci mai înainte de a să priimi aceasta de al doile predlojanie, de iznoavă s-au mai dat poroncă către D(umi)sale vel aga de acum și cătră Epitropie Podului ca numaidecît fără să mai zăbovescă să urmeze săvîrșire întocma după

3 Cu traducere rusească juxtapusă (coloana din dreapta).

4 Neciar. Pe verso-ul filei 32 se află sfîrșitul unui document în limba rusă ce nu se mai păstrează în dosar: "... cu acordul Exceleții Dumneavoastră și aducerea acesteia la îndeplinire, Divanul așteaptă dispoziția hotărîtoare de mai sus. Din moldoveneste în rusește a tradus C. Padurici".

predlojanie înalt Exelenții Voastre. Iar D(umi)sale vornic Constandin Cantacuzino, ce au fost agă în vreme ce s-au dat poronca aceasta, i s-au scris ca să dea răspuns pentru ce nu au pus în lucrare asăzare fanarilor și a păzitorilor după poronca ce i s-au trimis.

Constandin vel l(ogo)făt <m.p.>.

1811 ap(ril) 29, Eșii³

Filele 10r. — 10v., 12r. — 12v.

No.1930

Cătră înalt Exelenție Sa D.lucrătoriiu sfetnic de taină, senatorul proedros Divanulor Moldovii și Valahiei și Cavalieru Vasilei Ivanovici Krasnomilasevici

Divan(ul) Cnejii Moldovii

Prin predlojanie înalt Exelenției Voastre din 2 maiu supt No. 1871 s-au văzut tulburare înalt Exelenției Voastre asupra neîmplinirii fanarilor, care socotinta înalt Exelenției Voastre au fost a să pune la doao dughene unul și câte un păzitoriu pe toate ulițele mari și mici pină și acolo unde nu vor fi dughene, după cum pentru aceasta pre largu să arată prin predlojanie dată la 30 noemvrie a anului trecut cerindu-s(ă) pentru aceasta răspunsu cu mustrare de la Divan supt care cuvânt nu s-au aflat împlinire poroncii ocăruierei și pentru ce nu s-au făcut nici răspunsu asupra datornicei lucrări.

Pentru care are cinsto Divanul a face răspunsu înalt Exelenției Voastre cu comitetul Divan cu aceeași cunoscută silintă și supunere cu care purure se poartă întru toate slujbele și întru cele mai grele și ostenitoare trebuinte ostenesti au împlinit datorie supunerii sale și întru această pricină care cu toată cuviinta și după tot cuvântul dreptătie s-au socotit de cătră întâlepciune înalt Exelenției Voastre spre obșteasca linistire și folosintă acelor ce lacuiesc în politie a fi ferii de prădăciune și acelor ce umblă noapte spre a ave lumina ce iară primejduire a călătoriei și întru acest chip din ceasul ce au priimit ce dintiiu predlojanie din 30 noiemvrie supt No.3645 au dat întocmai povătuirile și poroncile sale Divanul cătră Agie de atunci, care să ocăruiască de D(umnea)lui vornic Costachi Cantacuzino, dar pină a să face de cătră D(umnea)lui socotintă de alcătuire acestor fanare nefăcindu grăbire ce după datorie au venit vreme schimbării D(umi)sale/întru care s-au văzut nelucrare și iară îndată după rânduire D(umi)sale agai Iordache Balș s-au înnoit poroncile cu trimitere însuș tălmăcirii a predlojaniei înalt Ex(telenției) Voastre și cătră Agie și cătră ace Hătmănie de acum ca întocma să sa urmează ace bună și prinoioasă pentru obște socotinta a punerea fanarelor, să urmează de cătră aceste locuri și pe zi ce merge să adauge facire și punire fanarelor; și pricina întârzierii iaste sărăcie celor mai mulți din lăcuiitorii dughenilor ulițelor neavându chip a găti fanare și-a tocmii păzitori decât cu oareșcare păsuire, fiind cei mai mulți neputincioși din cheltuielile pitrecirii lor unite și cu cvarțirurile cele neconținute însă și sălînța va fi și lucrare să va arăta pe la toate acele locuri unde sânt dughene pe ulițele oraselor iar pe la acele locuri unde nu vor fi dughene să socoteste/ dacă să va umi și socotinta înalt Exelenției Voastre ca să să rinduiască Epitropie Podurilor să gătească fanare în stâlpi și unde vor fi casă boieresti sau a altora vor plăti stăpînii acelor casă cheltuiala fanarilor, îngrijindu-să și pentru lumânări, iar unde nu vor fi nici case, nici dughene ace cheltuiala a fanarilor să va da din banii pămîntesti, îngrijindu-să. Epitropie Podurilor de a fi și lumânări printr-însăle, căci nu iaste cu putință a să îndatori cu scoatire de bir pentru acea cheltuială pe orașani, însă pe puține locuri pot să fie acei lipsiți de case și dughene asupra ulițelor. Și cînd aceasta să va găsi cu cuviință de cătră înalt Ex(telenția) Voastră va ave Divan(ul) răspunsu ca să puie în lucrare³.

Constandin v(e)l log(ofă)t <m.p.>, Balș log(ofă)t <m.p.>, Iordachi Roset vist(iernic) <m.p.>.

1811 maiu 15, Eșii.

EDIȚII: T.G.Bulat, *Măsurii gospodărești comunale la Iași în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An VI (1934), nr.4, p.325-326.

³ Cu traducere rusească juxtapusă (coloana din dreapta).

Divanului Cnejei Moldovei

Pentru înțelegerea hotărârii din 15 iunie a anului curent cu N. 450, pe care am primit-o de la onorabilul Divan, am așteptat de la Divan pînă acum ca să mi se trimită hotărîrea făgăduită mai înainte, din 29 aprilie, cu N.386, conform căreia, încă în decembrie 1810 i se prescrie Epitropiei Podurilor să informeze de cite felinare e nevoie în locurile unde nu sînt dugheni. Eu însă n-am primit aceste date și nici n-am observat mare stăruință pentru instalarea felinarelor, măcar la început, la dugheni/

Întrucît Divanul a primit în legătură cu aceasta o dispoziție prealabilă, eu mă simt obligat să propun din nou: în primul rînd de a indica în mod strict cine trebuie și în modul cel mai rapid să instaleze felinare în fața dughenilor pentru că referitor la aceasta demult sînt date dispozițiile Divanului;

în al doilea rînd, în baza propunerilor proprii ale Divanului, Epitropia Podurilor să instaleze stîlpi cu felinare în toate locurile unde nu sînt dugheni, pentru ca stăpînii caselor, în fața cărora le vor instala, alți boieri cît și reprezentanții altor stări, plătind pentru stîlpi și felinare ...⁵ urmărind ca în ele să ardă luminările în permanență în afară de nopțile cele mai luminoase. Acolo însă unde nu sînt nici dugheni și nici case, Epitropia Podurilor ar trebui să instaleze și să întrețină felinare pe contul veniturilor obștești;

în al treilea rînd, îndeplinind toate acestea fără nici o tărăgănare de timp ...⁵ cite sînt instalate în realitate, iar dacă va fi dispoziția de a instala felinare alții în locurile unde sînt dugheni cît și acolo unde nu sînt, dar sînt case și terenuri libere, să binevoiască Divanul să-mi prezinte lista cu indicațiile respective despre acestea pentru ca să pot expedia această listă la conducerea poliției locale pentru a asigura din partea lor îndeplinirea.

Iași, noiembrie 27 zile, anul 1811.

Mai ales Epitropia a considerat necesar ca pe Ulița Mare a Tîngului de Jos și pe alte uliți pe care umblă lumea neîntrerupt, dacă va accepta și onorabilul Divan, să dea poruncă Hâtmaniei și Agiei ca pe aceste uliți să fie instalate felinare de aceeași formă cu stîlpii.

Iulie 10, 1811.

Manolachi Balș <m.p.>

În onorabilul Divan al Cnejei Moldovei

Pe data de 6 a lunii curente am primit cu plecăciune porunca onorabilului Divan împreună cu copiile propunerilor Excelenței Sale domnului sfetnic de taină și senator și cavalier Vasilii Ivanovici Crasnomichevici din 27 iunie trecut, cu N.2990, în care e prevăzută în amănunt ordinea instalării felinarelor, pentru ca acestea să fie instalate pe stîlpi și pe acele străzi unde nu sînt dugheni. Despre aceasta au fost date dispoziții speciale de la Divan, care pun pe seama acestei epitropii alții pregătirea cît și instalarea felinarelor precum și întreținerea lor.

În conformitate cu aceasta am onoarea de a raporta onorabilului Divan că, încă de la primirea primei dispoziții, Epitropia n-a întîrziat să treacă la îndeplinirea poruncii Excelenței Sale, poruncind îndată măsurarea străzilor, alții a acelor pe care se află dugheni, cît și, în general, a tuturor și unde nu se află dugheni, și această măsurare e arătată în registru, în care este indicat numărul stînjienilor pe partea dreaptă și stînga. În total sînt 9761 stînjieni și 6 palme. Punînd la fiecare 12 stînjieni cite un felinar, în total alcătuiesc 814 felinare și la fiecare felinar cite un stîlp.

5 Nedescifrabil.

Cheltuielile pentru un felinar cu stîlp, cu lucrul și alte operații prevăzute afiș de Excelența Sa, cit și de onorabilul Divan, pentru care propun să se facă un model, vor constitui nu mai puțin de 20 de lei.

Întreținerea felinarelor, cu excepția nopților cu lună, cînd în ele nu se vor aprinde luminările, va costa, pe an, numai pentru o luminare 18 lei și 12 parale precum și fanargiului leafă pe an/ pentru fiecare felinar cite 24 de lei. Pentru reparația lor se propun încă 60 de parale, astfel că, fiecare felinar va costa în fiecare an cite 43 de lei și 32 parale. Întrucît instalarea și întreținerea acestor felinare va fi pusă pe seama acestei Epitropii, în virtutea poruncii de mai sus, această epitropie va depune toată stăruința pentru a le instala ...⁶ Și pentru povățuire așteptă Epitropia de la Divan poruncă în scris.⁷

Fila 15 recto

Traducere din limba rusă

REGISTRUL MĂSURĂRII ULIȚELOR ORAȘULUI IAȘI DUPĂ CUM URMEAZĂ MAI JOS

Stînjeni / Palme

Ulița Mare, din poarta Palatului Domnesc pînă la colțul ogrăzii⁸ logofătului Pașcanu

Stînjeni	Palme	Numărul clădirilor	
1	2	3	
26	4	—	locul logofătului Pașcanu
21	—	11	dughenile vornicului Dimitraș Ie Sturza
2	—	—	ulița care duce spre vornicul Dimitraș Sturza
22	—	8	dughenile dumisale Alecu Ghica
3	4	—	ulița care vine pînă lîngă vistiernicul Grigoraș Sturza
15	—	6	dughenile
27	—	—	ograda { vornicului Gavril Conache
31	—	—	ograda
2	5	—	dugheana { logofătului Paladi
5	2	2	dughenile
17	2	—	ograda { școlii unde acum își are sediul Divanul
26	—	8	dughenile
3	—	—	poarta { ale Mitropoliei
24	6	8	dughenile
2	3	—	ulița spre Baston
28	6	12	dughenile lui Iordachie Ghica
8	2	2	dughenile
2	2	—	poarta { bisericii catolice nemțești
8	6	4	dughenile

6 Neclar.

7 Urmează o mențiune în rusește, cu următorul conținut (în traducere): "Pe original este iscălit polcovnicul Manolachi Balș".

8 Cuvîntul rusesc "ograda" are mai multe sensuri: *gard, zăplaz, împrejurare, îngrăditură*. Am păstrat cuvîntul din original, care indică în românește *loc îngrădit, curte*.

18	4	7	dughenile	{ bisericii Trei Sfetitelor
2	—	—	fințina/cișmeaua	
3	—	—	poarta	
28	3	9	dughenile	
2	2	—	poarta Hanului turcesc	
11	—	4	a Trei Sfetitelor	
20	—	10	a lui Grigore Ghica	
4	—	—	ulița spre Turnul domnesc	
8	7	2	dughenile lui Petrovici	
375	2			

Fila 13 verso

Partea stîngă

7	4	—	ograda	{ ale lui Nicolae delibaș
4	3	2	dughenile	
2	2	1	dugheana protopopului Vasilache	
4	2	2	dugheana Bisericii Spiridon	
4	—	—	Ulița Tîrgului de Jos	
9	5	4	dughenile Bisericii Spiridon	
8	—	3	dughenile lui Costache Botizatu	
12	2	5	dughenile căpitanului Costea	
16	6	4	dughenile Bisericii Galata	
9	6	3	dughenile Sfîntului Ioan	
3	—	—	Podu Vechi	
18	4	6	dughenile lui Locman spițerul	
6	—	2	dughenile	{ dumisale Nicolae Balș
20	7	—	ograda	
11	5	4	dughenile	{ Anei Curaze
16	6	—	ograda	
25	3	—	ograda vistiernicului Roznovanu	
41	5	—	ograda logofătului Ghica	
4	2	—	Ulița Razului	
32	4	—	ograda dumisale Tedorășcu Balș	
23	2	—	ograda caselor Bisericii Spiridon	
3	—	—	ulicioara spre biserica Sfîntului Dumitru	
9	—	3	dughenile	{ lui Alecu Ghica
6	7	—	ograda	
37	—	14	dughenile	{ vornicului Dimachie
7	—	—	ograda	
1	—	—	cișmeaua	
29	10	—	dughenile logofătului Pașcanu	
375	2	—		

Ulița Tirgului de Jos, de la ograda Palatului Domnesc și de la poarta Bisericii Sfântului Nicolae și pînă la sfîrșitul malului riului Căcaina, adică partea dreaptă

11	5	5	dughenile Dobrovățului
10	6	6	dughenile Sfîntului Nicolae
2	2	—	poarta
12	5	—	ograda { Mănăstirii Dobrovăț
2	3	1	dughenile lui Gheorghe Brasovanu
39	5	—	

Fila 16 r.

În total, pe Ulița Tirgului de Jos, adică pe partea stîngă

39	5	—	Transport
2	1	1	dugheana negustorului Nicolae Ceaus
1	5	—	poarta lui Gheorghe Brasovanu și a lui Nicolae Topci
9	3	3	dughenile lui Topci
7	3	2	dughenile
16	4	—	ograda { sărdarului Manolachie gramatic
17	4	—	ograda lui Rîșcanu
27	7	14	dughenile
2	3	—	poarta { Bisericii Barnovski
58	6	22	dughenile
4	2	—	Ulița Închisă
4	5	2	dughenile Mănăstirii Galata
3	3	2	dughenile Mănăstirii Bîrnova
1	4	1	dughenile evreului Ursul
3	1	2	dughenile evreului Izrail
3	2	2	dughenile evreului Iosif postăvarul
5	4	3	dughenile evreului Mihel
1	5	1	dughenile lui Constantin Cozac
3	4	2	dughenile lui Săndulache Sturza
8	2	4	dughenile Bisericii Sfînta Vineri
2	6	—	Ulița Sfîntei Vineri
3	3	2	dughenile Bisericii Golia
13	3	5	dughenile lui Pascal
3	4	—	crîșmele Balășcăi
3	2	2	dughenile Mănăstirii Probota
14	4	8	dughenile Bisericii Cetățuia
2	3	—	Ulicișoara Sfînta Vineri
11	4	6	dughenile Bisericii Cetățuia
2	2	1	dugheana lui Gheorghe herarul
3	7	2	dughenile căminarului Costin Chirca
3	3	2	dughenile lui Săndulache, fiul dascălului Teodosie
1	5	1	dughenile Bisericii Spiridon

2	4	1	dugheana banului Teodor Carp
2	1	1	dugheana evreului Nahman
6	4	3	dugheana lui Costea plăcintar
3	4	—	Ulița Căldărarilor
28	7	—	ograda din piatră a Bisericii Sfântului Nicolae
2	2	—	poarta aceleiași biserici
335	2		

Fila 16 v.

În total, Ulița Tîrgului de Jos, din partea dreaptă

2	—	—	poarta Palatului Domnesc
12	3	—	ograda
22	2	11	dughenile { Bisericii Sfînta Vineri
8	3	3	dughenile Bisericii Cetățuia
4	—	2	dughenile căpitanului Grigore
7	1	3	dughenile lui Hristi Gevit
3	3	1	dughenile lui Teodor
4	6	2	dughenile Bisericii Sfîntul Dumitru
4	2	2	dughenile lui Teodor Gălușcă
2	4	—	Ulița care duce spre căpitanul de dărăbani, spre Bahlui
5	1	1	dugheana
9	—	3	dugheana { Bisericii Frumoasa
2	7	1	dugheana dărăbanului
14	4	7	dughenile Bisericii Birnova
2	1	—	Drumul spre Vamă
10	—	5	dughenile Bisericii Barnovschi
4	—	3	dughenile evreului Leiba
4	3	3	dughenile Bisericii Sfîntul Ilie
3	1	1	dugheana evreului Șelmaru
10	—	6	dughenile Bisericii Barnovschi
10	—	6	dughenile Bisericii Sfîntul Ilie
2	2	—	Drumul în Jos
4	2	2	dughenile Mănăstirii Birnova
8	2	2	dughenile evreului Ursul
6	—	2	dughenile evreului Șmil
5	4	3	dughenile evreului David
7	—	3	dughenile Bisericii Barnovschi
5	1	2	dughenile vornicului Vasile Rositu
26	6	10	dughenile Bisericii Barnovschi
2	4	—	Ulița de la Biserica Barnovschi în jos
12	—	5	dughenile lui Hristi Gevit
15	—	—	ograda
2	3	1	dugheana { spițerului Gheorghe

42	6	—	ograda Beilicului
3	7	—	drumul în jos spre căminarul Bucșenescul
6	6	2	dughenile Bisericii Sfântului Ioan
25	7	—	ograda Leonesei
13	2	5	dughenile aceleiași Leonese
335	2		

Fila 17 r.
85 3

Ulița Tîrgul de Jos, de la Ulița Mare și pînă la poarta Bisericii Sfînta Vineri

Partea dreaptă

3	—	2	dughenile Sfîntului Spiridon
5	5	2	dughenile Botizatului
2	7	—	Ulicioara Închisorii
2	3	1	dugheana lui Nicolae știclar (?)
11	4	5	dughenile Bisericii Sfîntul Nicolae
2	—	—	porțile bisericești
40	4	13	dughenile aceleiași Biserici a Sfîntului Nicolae
3	—	—	Ulița Căldărarilor
9	1	3	dughenile Dimitriței
5	6	2	dughenile Bisericii Sfînta Vineri
85	3		

Partea stîngă

3	4	—	Ulița spre Podu Vechi
33	—	16	dughenile Dumitriței
1	3	—	porțile { aceleiași Dumitrițe
4	5	3	dughenile {
11	3	6	dughenile lui Iordache
4	5	6	dughenile lui Ionică Boș
3	6	2	dughenile serdarului Pulcer
1	6	1	dughenile {
5	5	2	dughenile { lui Gheorghe plăcintar
2	1	1	dugheana lui Codreanu
5	7	4	dughenile lui Constantin Botizatu
4	5	2	dughenile Bisericii Sîntul Spiridon
85	3		

Podul Sfîntei Vineri, de la porțile aceleiași biserici și pînă la malul pîrîului Cacaina

17	4	—	ograda lui Duluba Țoi
10	—	—	ograda lui Enache Pelin
14	—	—	ograda lui Constantin Bantiș
11	1	—	ograda lui Constantin Dron
10	2	—	ograda lui Constantin Hristea

5	2	—	ograda	{	hui Matei Pușcașu
6	4	2	dughenile		
74	5	—			
<i>În total</i>					<i>Podul Sfintei Vineri</i>

Fila 17 v.

74	5		ultima sumă		
20	4	—	ograda	{	hui Logvin armean
2	4	1	dughenile		
10	—	—	ograda păharnicului Alexa Screndulie		
5	6	2	dughenile lui Apostol blănar		
6	—	3	dughenile văduvei Zoia		
7	3	3	dughenile lui Anastasie Panu		
4	—	—	ograda	{	Bisericii Barnovschi
5	—	1	dughenile		
2	5	—	Ulița Cizmăriei		
8	1	—	ograda lui Petru Ciufutu		
10	2	—	locul doctorului Eustafie		
2	2	—	portile hanului Bisericii Sfintul Sava		
14	7	6	dughenile Sfintului Sava		
3	4	2	dughenile	{	hui Anton blănarul
1	4	—	portile		
1	—	—	fortca (?) Museliona		
5	4	3	dughenile lui Hagi Ivanci		
2	—	1	dughenile lui Anton blănar		
8	4	2	dughenile Bisericii Sfinta Vineri care alcătuiesc ograda bisericii		
29	2	—	ograda bisericii aceleiași Sfinte Vineri		
2	—	—	cișmea	{	ale Sfintei Vineri
2	4	—	loc fără dughene		
10	3	3	dugheni		
4	—	—	ograda lui Dimitrie Copantu		
10	1	5	dughenile Bisericii Sfinta Vineri		
254	3				

Partea stângă

17	4	8	dughenile	{	Sfintei Vineri
2	2	—	ulicioara		
6	3	—	ograda		
39	4	16	dughenile		
2	5	—	portile		
3	2	—	ulicioara spre Tîrgul de Jos		
3	7	2	dughenile lui Radul Brașovan		

6	4	3	dughenile lui Topci Sandulovici
3	4	2	dughenile lui Nicolae Zbursov
4	5	2	dughenile Bisericii Cetățuia
90	3		

Fila 18 r.

În total			Sfînta Vineri
90	3		ultima sumă
11	6	4	dughenile
2	3	—	portile { evreului Izrail
12	5	—	ograda evreului Miheli
6	5	—	loc pentru casa aceluiași Miheli
4	—	—	Ulița în jos
2	3	—	cișmeaua
39	4	16	dughenile
5	4	—	ograda { lui Anastasie Panu
21	5	—	ograda lui Constantin vâtav
41	4	—	ograda lui Grigorie Rîșcanu
14	1	—	ograda paharnicului Afendulie
2	1	—	cișmea
254	4		

30 2 Ulița Caldărarul

			Partea dreaptă
5	3	1	dughenile lui Costea plăcintar
1	2	—	ograda
6	4	3	dughenile { lui Ftanasie Politschi
8	—	3	dughenile Bisericii Sfîntului Ioan
9	1	—	locul Dumitritei Alhazie
30	2		

132 2 Ulița Cizmariul, de la Podu Vechi pînă la Tîrgul de Jos

			Partea sfîntă
30	2	12	dughenile Bisericii Sfîntului Nicolae
			Partea dreaptă
5	2	—	loc pentru casa lui Hagi Gheorghe armean
33	1	—	locul Bisericii Armenești
2	—	—	portile aceleiași biserici
3	7	2	dughenile aceleiași Biserici Armenești
6	—	2	dughenile egumenului Danul
9	—	2	dughenile Bisericii Sfîntul Spiridon
3	7	2	dughenile doctorului Eustafie

3	5	2	dughenile Rucsandei Scorțescu
2	2	1	dughenile logofătului Eftimie
24	—	12	dughenile Bisericii Barnovschi
93			

Fila 18 v.

În total Ulița Cizmarilor

93	—	—	ultima sumă
2	5	—	Ulița Sfânta Vineri
2	5	1	dugheana evreului Ilie
2	5	1	dugheana lui Constantin Bantaș
3	—	2	dughenile Bisericii Barnovschi
1	6	1	dughenile Dumitritei Halcazi
1	2	1	dugheana Sfântului Nicolae
2	3	2	dughenile Sfintei Vineri
1	7	1	dugheana lui Nicolae Ciciul
1	7	1	dugheana Bărboiului
3	—	2	dughenile lui Todor Donici
2	7	2	a doctorului Eustafie
1	2	1	dughenile lui Sandulachi Cațichi
1	3	1	dugheana Sfintei Mitropolii
3	—	2	dughenile lui Irimia cojocar
1	2	1	dugheana lui Ioan Bran
2	7	2	dugheana lui Petrache Cazimir
3	5	1	dugheana lui Enachie Mannu
132	2		

Partea stângă

4	4	2	dughenile lui Costea plăcintar
1	7	1	dughenile evreului Herșcu
3	3	1	dughenile lui Fiodor lipovan
1	7	1	dugheana lui Ivăniță Brașovanu
2	4	1	dugheana evreului Israil Focșăneanu
10	1	5	dughenile Bisericii Barnovschi
3	5	2	dughenile Sfântului Ioan
3	1	1	dugheana Aghenoaei
3	—	1	dugheana lui Hagi Teodor arman
1	5	—	cișmea
2	6	—	Ulița Bisericii Sfânta Vineri
6	3	2	dughenile Bisericii Barnovschi
4	7	3	dughenile lui Grigore Sardachir
5	7	3	dughenile lui Ioniță cojocar
3	7	2	dughenile Bisericii Barnovschi
2	3	1	dughenile căpitanului Sava
13	1	6	dughenile lui Galițin

2	7	1	dughenile evreicăi Haiha
77	6		

Fila 19 r.

În total, pe Ulița Cizmăriei

			<i>Partea stîngă</i>
77	6		ultima sumă
2	3	1	dughenile Bisericii Armenesti
11	7	5	dughenile lui Iordache Catargi
15	2	9	dughenile Nastasiei Panu
1	4	—	ulicioară
3	4	—	ograda
8	5	2	dughenile { lui Dumitrachie Codreanu
3	—	1	dugheană
8	3	—	meserniță
132	2		

307 7 Ulița Podu Vechi, de la Ulița Mare și pînă la sfîrșit, lîngă căminarul Ioan

			<i>Partea dreaptă</i>
19	4	7	dughenile Bisericii Sfîntului Ioan
12	1	10	dughenile vornicului Vasilie Rosăt
5	—	1	dugheana logofătului Ghica
11	—	6	dughenile lui Gheorghe Stroescu
4	5	2	dughenile lui Alexandru Voinescul
2	2	1	dugheana lui Carpagi bas
1	4	1	dugheana lui Pantilie blănar
3	4	2	dughenile Agatei
11	6	4	dughenile lui Gavril Conachi
3	—	—	Ulița în jos spre Sfînta Vineri
6	4	2	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
5	2	—	ograda vornicului Teodorășcu
1	6	1	dugheana căpitanului Dumitru
14	2	9	dughenile lui Ioan Scortescu
1	5	1	dugheana Branului
1	4	1	dugheana lui Ioan Scortescu
4	6	2	dughenile lui Dumitrachi baș-ceaus
4	—	1	dughenile Bisericii Sfînta Vineri
1	6	1	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
6	—	3	dughenile lui Chirilfin
17	6	6	dughenile spătarului Stratulat
5	—	1	dugheana lui Mardaros arman
6	4	3	dughenile lui Alexandru Voinescul
144	7		

Fila 19 v.

În total, Ulița Podu Vechi

144	7		ultima sumă
33	2	13	dughenile lui Constantin Botizatu
1	4	—	Drumul în jos
5	4	1	dugheana Bisericii Armenești
9	1	2	dugheana lui Ariton cobzarul, armean
10	3	5	dughenile Bisericii Armenești
5	2	2	dughenile lui Hagi Gheorghe
3	—	—	Drumul spre Cizmărie
26	—	9	dughenile Bisericii Armenești
12	—	3	dughenile arhierului armean
3	5	3	dughenile lui Vasile Creditoru
3	—	1	dugheana sulgerului Enache
16	4	6	dughenile Bisericii Bărboi
10	6	3	dughenile lui Carabet armean
4	3	1	dughenile Evdochiei Chetrăritei
8	3	3	dughenile Mănăstirii Neamțului
3	—	1	dugheana lui Iordache Gîscă
7	3	3	dughenile căminarului Drăgachi Rosăt
307	7		

Partea stîngă

10	—	2	dughenile Bisericii Trei Ierarhi
13	—	5	dughenile lui Hagi Ivanciu
4	—	2	dughenile Bisericii Cetățuia
5	—	3	dughenile Bisericii Trei Ierarhi
2	1	1	dugheana lui Matei vâlavu
11	3	4	dughenile spătarului Enache Chișcanu
2	—	—	Ulița Nemțescă
6	2	3	dughenile lui Paladuc
3	1	2	dughenile lui telal-basa
9	—	3	spîterul Gheorghe
4	1	1	dugheana sulgerului Gheorghe
1	3	1	dugheana Saftci șlicăritei
3	2	1	dugheana Bisericii Nemțești
4	3	2	dugheana lui Ioniță Locun șădierul
8	1	5	dughenile Mănăstirii Neamț
3	2	1	dugheana lui Ivăniță Codrin
90	1		

Fila 20 r.

În total, pe Ulița Podu Vechi

90	1	ultima sumă
----	---	-------------

Partea stângă

5	2	2	dughenile lui Teodor ispravnic
12	1	2	dughenile lui Ianie Margaritul
13	4	6	dughenile lui Dumitriță băcal
34	2	14	dughenile Bisericii Sfântul Sava
6	2	3	dughenile Bisericii Bărboi
14	—	7	dughenile lui Dumitrache Bogdan
2	—	—	Ulița spre Golia
3	2	2	dughenile lui Mihălache Pascal
2	—	1	dugheana armeanului Carabet
1	5	1	dugheana Bisericii Sfântul Sava
8	—	4	dughenile armeanului Ștefan
13	—	4	dughenile armeanului Chireti
4	1	2	dughenile [aceluiși] armean Cristea
10	—	5	dughenile lui Matei pușcașu
1	6	1	dugheana lui Ioniță armean
6	4	3	dughenile evreului Izrail
6	—	2	dughenile Bisericii Golia
8	—	—	ograda armeanului Chizaru
16	4	—	ograda armeanului Ovanes
9	—	2	dughenile lui Constantin băcalu
4	5	—	casa armeană Măriuța
7	4	2	dughenile Eufrosinii
12	—	2	casa medelnicerului Ștefinache
13	—	—	ograda căminarului Ioan
307	7		

236 5 Ulița Razul, de la Ulița Mare și pînă la Ulița Tîrgului de Sus

Partea dreaptă

14	4	—	dosul dughenilor lui Năstase Scorțescu
3	—	—	Ulicioara spre casele vornicului Vasilache Roșăt
8	3	3	dughenile lui Constantin Altea
18	—	9	dughenile
2	5	—	ograda și porțile { Mitropoliei
2	2	1	{ dughenile lui Neamțu Florea
2	3	—	
2	— 6	2	dughenile văduvei lui Ilin
53	7		

Fișa 20 v.

În total, Ulița Razului

53 7 ultima sumă

Partea dreaptă

2 2 — Ulicioara spre Biserica Sfântul Ilie

14	4	—	ograda Mardilcăi Tufetcăi
8	4	—	ograda Bisericii Sfintul Ioan
4	—	2	dughenile aceleiași Sfintul Ioan
15	6	8	dughenile lui Răducanu
10	5	—	loc pustiu tot al lui Răducanu
3	5	—	Podul spre Pașcanu
56	—	—	ograda Razuhui
67	4	—	ograda vornicului Teodorache Balș
236	5		
<i>Partea dreaptă</i>			
55	7	—	ograda
2	6	1	dugheana { logofătului Costache Ghica
3	—	—	Ulița Nemțescă
42	7	—	ograda vornicului Dimitrache Bogdan
16	—	—	livada lui Constantin Costache
3	5	—	Ulița Tîrgul Făinei
34	7	—	ograda logofătului Constantin Balș
35	6	—	ograda lui Constantin Pălăducă
11	6	—	ograda
3	5	1	dugheana { lui Nicolae Capșa
7	6	3	dughenile Mitropoliei
2	2	—	Ulicioara din dosul dughenilor
15	4	—	locul dughenei polcovnicului Manolache Balș
236	5		

261 3 Ulița Podu Lung

<i>Partea dreaptă</i>			
3	—	1	dughenile { lui Grigoraș pomoșnicul
7	4	—	ograda
2	2	1	dugheni { căpitanului Chircu
6	6	—	ograda
3	3	2	dughenile { Elenei Calinovschi
7	5	—	ograda
3	—	2	dughenile { evreului Ibel
4	—	—	ograda

Fila 21 r.

Tot Ulița Podul Vechi

37	7		<i>Partea dreaptă</i>
			ultima sumă

5	—	2	dughenile	{	lui Iosip clopotar
3	—	—	ograda		
6	2	3	dughenile	{	Elenei fâclieritei
3	—	—	ograda		
5	4	2	dughenile	{	lui Vasile cărbunar
3	4	—	ograda		
2	5	1	dugheana	{	lui Dimitrie ciobotar
2	—	1	dugheana		
2	—	—	ograda	{	evreului Meer
8	—	—	ograda		
2	—	1	dughenile	{	lui Coman țigan
5	—	—	ograda		
9	4	—	ograda	{	lui Nicolae telai basa
3	—	1	dughenile		
12	2	1	ograda	{	armeanului Isvadu
5	—	1	dugheana		
16	—	—	ograda	{	lui Ilie grecu
4	2	2	dughenile		
2	4	—	ograda	{	lui Iacob lăptar
3	—	1	dughenile		
7	—	—	ograda	{	lui Tudor
2	—	1	dugheana		
7	—	—	ograda	{	evreului Ciorbă
3	6	2	dughenile		
6	—	—	ograda	{	lui Dimitrie Spinu
3	—	1	dugheana		
6	—	—	ograda	{	lui Petru Gurădehup
3	1	2	dughenile		
2	—	—	ograda	{	evreului Raiamii
6	—	2	dughenile		
1	—	—	ograda	{	lui Constantin băcal
4	—	2	dughenile		
1	4	—	ograda	{	lui Ioan ciobotar

3	—	1	dughenile	{	hui Ștefan ciobotar
2	—	—	ograda		
2	3	1	dugheana	{	hui Enache Birlădeanu
1	2	—	ograda		
3	—	1	dugheana	{	hui Stancu Paraschiva
3	1	—	ograda		
208	—	—			

Fila 21 v.

În total, Ulița Podu Lung

208

ultima sumă

3	4	1	dugheana	{	hui Vasile ciobotar
2	2	—	ograda		
4	3	—	ograda Lupii țiganca		
2	—	1	dugheana hui Pavăl țigan		
10	3	—	ograda Bisericii Sfântul Constantin		
5	4	2	dughenile	{	Ivănitei Usache
2	3	—	ograda		
10	—	4	dughenile hui Vasile Scridon		
4	2	2	dughenile Ivănitei Bagadiu		
4	2	2	dughenile	{	evreului Iancu
1	4	—	ograda		
3	—	1	dughenile hui Vasile ciobotar		
261	3				

Partea stîngă

2	1	1	dugheana hui Teodor Ștefanov		
4	—	—	sfîrșitul Uliții spre armanca Prisea (?)		
5	—	2	dughenile	{	hui Dimitrie Sirbu grădinar
9	2	—	ograda		
6	6	2	dughenile hui Ivăniță Munteanu		
6	—	3	dughenile	{	Gahiței Chirilova
6	4	—	ograda		
4	—	2	dughenile	{	evreului Lupu
2	—	—	ograda		
2	4	1	dugheana	{	hui Abertol
1	5	—	ograda		

6	—	3	dughenile	{	lui Enachie grecu
5	—	—	ograda		
3	—	2	dughenile	{	evreicai Hrisa
2	4	—	ograda		
4	—	2	dughenile	{	Zoitei Botizatu
3	—	—	ograda		
4	—	2	dughenile	{	lui Alexandru precupeț
2	—	—	ograda		
10	2	—	ograda lui Vasile Clopot		
6	1	2	dughenile	{	evreului Varniș
3	—	—	ograda		
9	—	—	ograda lui Ion Arnăutu		
10	—	3	dughenile lui Grigorie		
6	—	2	dughenile pitarului Nicolai		
123	3				

Fila 22 r.

În total pe ulița Podu Lung

123	3		ultima sumă		
4	—	2	dughenile	{	evreului Herșcu
8	—	—	ograda		
9	—	—	ograda evreului Iosif		
4	—	1	dugheana lui Chiriac		
4	1	2	dughenile	{	evreului Samuil
2	4	—	ograda		
9	4	—	ograda lui Ioanită blănar		
2	—	1	dugheana	{	lui Nicolae blănar
5	—	—	ograda		
1	4	1	dugheana	{	evreicăi Haica
7	—	—	ograda		
7	—	4	dughenile	{	evreului Ițcu
2	—	—	ograda		
4	—	1	dugheana	{	lui Nicolai Sîrbu
2	—	—	ograda		
3	2	2	dughenile evreului Incu Haim		

4	—	—	dughenile	{	hui Mihail grecu
4	—	—	ograda		
2	3	1	dugheana	{	hui Stamatie boiangiu
5	—	—	ograda		
4	—	2	dughenile	{	hui Alexa Armăutu
4	—	—	ograda		
3	—	2	dughenile	{	Catrinei Răducănița
5	—	—	ograda		
4	2	2	dughenile	{	hui Sandul Arpați
8	—	—	ograda		
5	4	2	dughenile	{	hui Pană grădinarul
14	—	—	ograda		
261	4				

106 — *Ulița care se numește Trăpezănească*

Partea dreaptă

2	4	1	dughenile	hui Gheorghe Sirtu	
2	6	1	dugheana	evreului David	
2	4	1	dugheana	hui Avraam croitor	
3	—	1	dugheana	{	Milei Sirtu
3	—	—	ograda		
4	—	—	casa	{	evreului Avraam
4	—	—	ograda		
21	6				

Fila 22 v. *Ulița Trăpezănească*

21	6		ultima sumă		
37	—	20	dughenile	{	neamțului Șiling
8	4	—	casa		
5	4	—	ograda		
5	—	2	dughenile	{	evreului Moșlis
11	—	—	ograda		
4	—	—	pițul	{	evreului Haim
3	2	1	dugheana		
10	—	—	ograda		

106

				Partea stîngă
6	4	3	dughenile	{ Chiscăritei
7	3	—	ograda	
4	—	—	pîrîul	{ evreului Meier
7	4	2	dughenile	
8	3	—	ograda	
4	2	2	dughenile	{ lui Vasile ciobotar
2	3	—	ograda	
4	4	—	sîrșitul Podului Lung	{ lui Pană Sirbu
13	—	—	casele	
17	—	—	ograda	
2	2	—	dughenile	{ lui Manoilă Arnăuț
5	2	2	ograda	
2	—	1	dughenile	{ lui Gheorghe cizmar Manoilă
2	3	—	ograda	
2	1	1	dugheana	{ lui Gheorghe cizmar
2	1	1	ograda	
2	4	1	dugheana evreului Solomon	{ evreului Merchel
5	—	2	dughenile evreului Iancu	
6	4	—	ograda țigăncii Alba	

106

52 4 Podul Roșu pînă la stîlpîi cu felinare de la Bahlu

8	2	2	dughenile lui Nicolae băcal	{ Mariei Botizatu
3	1	1	dugheana	
10	2	—	ograda	
2	6	—	dugheana	{ evreului Merchel
2	—	1	ograda	
26	3			

Fila 23 r. Podul Roșu pe lîngă stîlpîi cu felinare de la Bahlu

				Partea dreaptă
26	—3		ultima sumă	
7	2	4	dughenile lui Hagi Lupul	
4	6	2	dughenile lui Ianchie Ciofutu	
4	4	1	dugheana cu portile lui Vasilache	
5	4	2	dughenile Ioanăi Razu	
4	1	1	dugheana lui Naum răchier	
52	4			

Partea stîngă

5	—	—	casa Chișmăniței
5	—	—	împotriva Podului
6	—	3	dughenile
3	—	—	ograda { evreică Hanica
3	4	2	dughenile preotului Imanu
4	—	2	dughenile evreului David
6	4	2	dughenile evreului Miheli
4	4	2	dughenile evreului Herșcu
3	—	1	dugheana aceuiași Herșcu
4	—	2	dughenile
6	—	—	ograda { căpitanului Costea
2	—	—	drum
52	4		

- 25 — *Podul Roșu dincolo de riul Bahlui adică:*
 234 2 *Podul Roșu de la stîlpul podului de la Bahlui și drept pînă la Ulița Mare*

Partea dreaptă

5	6	2	dughenile
4	4	—	ograda { lui Anton bucătar
6	—	2	dughenile
4	—	—	ograda { evreului Moise
6	4	3	dughenile
1	—	—	ograda { Ivăniței bulucbaș
4	3	2	dughenile lui Teodorachie Manoilov
6	2	2	dughenile
3	—	—	ograda { Buclei jidovci
2	—	1	dugheana
4	—	—	ograda { evreului Moise
47	3		

Fila 23 v. În total, Podul Roșu

Partea dreaptă

47	3		ultima sumă
9	—	4	dughenile
1	4	—	ograda { lui Costea odobaș

3	4	2	dughenile lui Teodosie bărbier
3	—	2	dughenile { logofătului Tudorachi
18	—	—	ograda
5	6	3	dughenile Chiretei Cazaciu
3	2	2	dughenile lui Ștefan ciobotar
2	6	1	dugheana lui Loghin șetrar
2	5	1	dugheana evreicăi Ancuța
4	—	2	dugheana preotului Mihălache
10	—	4	dughenile { lui Nicolae deli-bașa
4	4	—	ograda
5	—	2	dughenile { lui Marcu lipovan
2	—	—	ograda
5	—	2	dughenile Mariei Soboiani
8	—	—	ograda lui Nicolae deli-bașa
7	—	2	dughenile lui Mihail
7	—	3	dughenile { logofătului Ilie
7	—	—	ograda
5	3	3	dughenile porucicului Ilie Ceașu
10	—	—	ograda Podurilor
2	7	—	drumurile
9	4	4	dughenile lui Gheorghe tufecci-bașa
16	—	7	dughenile { lui Iordache vier
3	2	—	ograda
9	—	3	dughenile { lui Ivan făclier
5	—	—	ograda
2	4	—	drumul
8	1	3	dughenile { lui Toma, polcovnicul Agiei
1	3	—	ograda
5	7	2	dughenile { lui Iane Dima cupet
2	—	—	ograda
8	3	3	dughenile evreului Leiba
23	4	7	dughenile Dimitriței băcal
1	6	—	uliciară
3	—	1	dugheana lui Adam blănar
6	4	—	a lui Iordache Tanasă Boș
9	—	3	dughenile lui Capșa
45	—	12	dughenile dumisale Grigore Ghica
334	2		

Fila 24 r.   În total Podul Roșu

			Partea stângă
15	—	4	dughenile
26	—	—	ograda { lui Petrovici
3	—	—	Turnul Domnesc
8	1	2	{ dughenile Mănăstirii Văratec
2	4	1	
7	—	3	dughenile
7	—	—	ograda { lui Dumitrache chilar
2	—	1	dughenile ispravnicului Ivăniță
5	2	2	dughenile Elencei Ivanova
4	—	2	dughenile lui Bohovschi
3	—	2	dughenile
3	2	—	ograda { lui Gheorghe Gemănaru
7	3	2	dughenile Zoitei Brașovenitei
6	—	—	Ograda Domnească
10	1	2	dughenile sulgerului Ștefănașe
25	4	9	dughenile Zotei Borsoiana
4	5	2	dughenile lui Ioan
12	—	5	dughenile Saței
16	—	—	ograda ispravnicului Ivăniță
1	5	—	drumurile spre grajdurile de cai domestici
10	—	—	casa cu ogradă a clucerului Manoilă
1	7	1	dugheana Mitropoliei
21	—	10	dughenile baș-bulucbașului Ștefănașe
3	6	—	dughenile
4	1	2	ograda { bucătarului Gavrilă
13	—	6	dughenile lui Vasile Colașu
4	—	2	dughenile lui Toma Tanasiev
2	—	—	drum
12	3	6	dughenile lui Dumitrache bacal-bașa
3	—	—	uliță
8	4	3	dughenile
7	—	—	ograda { lui Teodor cazaciu
14	5	—	ograda Bisericii Sfintului Constantin
2	2	1	dugheana
7	6	—	ograda { căpitanului Manoilă
6	—	2	dughenile
6	—	—	ograda { lui Năstasă sârdar

	7	—	3	dughenile lui Ivăniță Botizatu
	305	4		
Fila 24 v.	În total Podul Vechi			

				<i>Partea stîngă</i>
	305	4		ultima sumă
	11	—	1	dugheana lui Iamie chitar
	3	—	—	pod
	2	4	1	dugheana lui Nicolae Mărgineanu
	2	—	1	dugheana preotului Simion
	2	—	1	dugheana lui Ion croitoru
	8	2	2	dugheana lui Nicolae deli-bașă
	334	2		

63 2 *Ulița de la porțile căminarului Ioan și pînă la porțile Panaitovei*

				<i>Partea dreaptă</i>
	7	4	2	dugheana lui Dimitrie Brașovanu
	2	2	1	dugheana lui Toma șlicar
	9	2	4	dughenile egumenului de la Barnovschi
	1	6	—	Ulicioara către Golia
	3	2	2	dughenile lui Andrei băcal
	39	2	—	ograda lui Grigore Razu
	63	2		

				<i>Partea stîngă</i>
	7	3	—	dughenile {
	3	2	2	ograda { lui Vasile Stofă
	9	1	2	case, tot ale lui Vasile Stofă
	20	2	—	ograda pitarului Ioan
	4	—	—	Ulicioara spre Școala jidovească
	19	2	—	ograda Panaitovei
	63	2		

475 3 *Ulița de la ograda Panaitovei de la Mannu și pînă la porțile lui Costache Pașcanu*

				<i>Partea dreaptă</i>
	12	4	3	dughenile {
	12	—	—	ograda { Bântășoaiei
	26	—3	—	ograda lui Hagi Manole
	2	—	—	porți
	6	3	3	dughenile {
	5	—	—	ograda { clucerului Dumitrache
	10	—	—	ograda pitarului Vasile Carp
	44	4	—	locul Bisericii Preacuvioasei Paraschiva
	118	6		

Fila 25 r.

În total, Ulița de la porțile Panaitovei

			<i>Partea dreaptă</i>
118	6		ultima sumă
29	3	—	ograda lui Mihai Sturza
3	—	—	Podul spre carceră
20	—	—	ograda vornicului Ralet
42	—	—	ograda lui Dumitrache Ghica
4	—	—	Ulița spre Pașcanu
4	2	2	dughenile
18	4	—	ograda { lui Constantin Mutu
37	4	—	ograda vornicului Vasile Rosătu
2	4	—	Ulicioara spre Biserica Sfântului Ioan
2	5	1	dugheana preotului Parfene
1	4	1	dugheana lui Gheorghe blănar
1	6	1	dugheana lui Dimitrie Proca
1	5	1	dugheana vornicului Ralet
2	3	1	dugheana Bisericii Dancu
8	4	4	dughenile lui Costache Pașcanu
4	1	2	dughenile lui Dimitrie Bogdan
2	3	1	dugheana lui Isac Tipenin
9	4	5	dughenile Răzoaiei
2	2	1	dughenile lui Constantin Grosu
3	6	1	dugheana văduvei lui Tofan
3	—	—	Ulița Razu
3	1	1	dugheana polcovnicului Manolache Balș
3	—	2	dugheana evreului Danil
2	7	2	dughenile evreiceii Miza
3	2	1	dugheana evreului Danil
6	4	3	dugheana Bisericii Sfântul Sava
1	5	1	dugheana lui Constantin șlicar
1	3	1	dugheana lui Hristi Gevit
3	1	2	dughenile Bisericii Cetățuia
4	6	2	dughenile vornicului Vasile Rosătu
1	5	1	dugheana evreului Leizer
5	2	2	dughenile lui Eremia blănar
1	5	1	dugheana evreului Meer
1	6	1	dugheana Bisericii Cetățuia
2	—	—	ulicioară
2	1	1	dugheana lui Donțu lipovan
1	5	1	dugheana Bisericii Cetățuia
368	4		

Fila 25 v.

În total, ulița de la porțile Panaitovei

			Partea dreaptă
368	4		ultima sumă
3	4	1	dugheana Bisericii Dancul
1	4	1	dugheana lui Gheorghe herar
1	5	1	dugheana lui Toma Curcă
1	4	1	dugheana lui Dumitru postelnic
3	1	1	dugheana lui Nicolai Mivelicu
3	4	1	dugheana Mariei Panaitovei
1	5	1	dugheana văduvei Catrina
3	—	2	dugheniile lui Enache cojocar
3	2	1	dugheana banului Toma Cozma
3	2	1	dugheana lui Hristi Gevit
2	7	1	dugheana banului Toma Cozma
2	—	1	dugheana Bisericii Sfintul Athanasie
1	5	1	dugheana domnitei Racoviță
1	5	1	dugheana familiei Racoviță
1	5	1	dugheana lui Gheorghe Ghindă
3	2	1	dugheana lui Nicolae <a>bager
2	5	1	dugheana cucoanei Elena
3	—	—	ograda lui Mihail Mirza
1	7	—	ulicioara spre Golia
17	—	9	dugheniile Mănăstirii Golia
9	3	5	dugheniile logofătului Greceanu
2	7	2	dugheniile Măriutei Putoristi
4	1	3	dugheniile lui Ilie Catir
1	4	1	dugheana lui Ursache vâtav
5	4	3	{ dughenile Mănăstirii Golia
4	—	2	
12	3	5	dugheniile Dobrovățului
3	—	—	Ulița spre căminarul Ioan
475	3		

Partea stângă

2	—	—	porțile lui Manuil
1	—	3	ulicioară spre Sărârie
1	4	—	cișmea
2	4	1	dugheana Mănăstirii Golia
1	5	1	dugheana Saftiei armășoia
1	6	1	dugheana lui Vasile staroste
1	5	1	dugheana lui Ștefan ciobotar
12	3		

Fila 26 r.

În total Ulița de la porțile Panaitovei

			<i>Partea stîngă</i>
12	3		ultima sumă
1	5	1	dugheana Mănăstirii Golia
3	4	2	dughenile lui Constantin bay-buhucbaș
1	5	1	dugheana Mănăstirii Golia
3	6	2	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
1	6	1	dugheana lui Nastasie Talpaș
2	4	1	dugheana lui Ilie Catru
2	7	2	dughenile lui Ioanîță Miculescu
1	4	1	dughenile Bisericii Sfîntul Ioan
1	4	1	dugheana bisericii care se află în ...
3	3	2	dughenile lui Constantin Sîrbu
1	3	1	dugheana lui Constantin vâtav
1	5	1	dugheana Bisericii Frumoasa
2	—	1	dugheana Papei
3	2	2	dughenile Bisericii lui Aron
2	3	2	dughenile lui Mihail Dan
1	7	1	dughenile lui Nicolae Cucia
3	3	2	dughenile lui Nicolae Jivelicu
1	6	1	dugheana Mănăstirii Agapia
1	7	1	dugheana Mănăstirii Probota
1	6	1	dugheana Mănăstirii Florești
1	7	1	dugheana Mariei Panaitovei
1	6	1	ulicioara spre Tîrgul Fîinii
1	4	1	dugheana lui Ștefan făclier
1	5	1	dugheana Măriuței Axentoaiei
1	6	1	dugheana vornicului Ianculev
1	4	1	dugheana evreului Iosif
1	3	1	dugheana Mariei Panaitova
4	7	2	dughenile Mariei starostesei
2	1	1	dugheana Mitropoliei
3	2	2	dughenile lui Panait Lapte
3	4	2	dughenile lui Gheorghe Lapte
2	—	1	dugheana lui Mihail Mirza
3	4	2	dughenile lui Dimitrie Trifonov
2	—	1	dugheana lui Mihail Mirza
3	3	2	dughenile lui Ianie Lazu
3	2	1	dugheana Evdochiei călugărița
1	7	1	dugheana lui Nistor Scorțescu
98	6	—	

9 Cuvînt neclar.

Fila 26 v.

În total de la porțile Panaitovei

			Partea stângă
98	6		ultima sumă
5	3	3	dughenile lui Anton lipovan
3	6	1	dugheana lui Artemie lipovan
2	—	1	dugheana lui Hagi Ivancia
4	2	2	dughenile Bisericii Sfintului Spiridon
1	5	—	ulicioara spre Biserica Sfintului Teodor
3	3	1	dugheana lui Hristi Gevit
1	2	1	dugheana Anastasiei cizmărița
1	3	1	dugheana Bisericii Sfintul Spiridon
1	4	1	dugheana lui Ștefan făclier
1	3	1	dugheana Bisericii Sfintul Sava
1	4	1	dugheana Bisericii Sfintul Lazăr
1	2	1	dugheana Mănăstirii Spiridon
2	2	1	dugheana evreului Meer
2	1	1	dugheana evreului Herșcu
1	7	1	dugheana Mariei Panaitovei
10	6	4	dugheana vornicului Vasile Rosât
2	2	—	Ulița Tîrgul de Sus
2	2	1	dugheana lui Constantin Lambrino
3	5	1	dugheana Elenei blănărița
3	1	1	dugheana Mariei Panaitova
10	2	4	dughenile banului Toma Cozma
2	1	1	dugheana lui Chirilă bărbier
2	—	1	dugheana Bisericii Banu
1	7	1	dugheana evreului Herșcu
1	6	1	dugheana banului Toma Cozma
3	1	2	dughenile lui Iordache Pașcanul
3	7	1	dugheana lui Ion făclier
4	2	2	dughenile
7	3	—	ograda
9	5	—	ograda
8	—	3	dughenile
3	1	—	Ulicioara Beizade
1	2	1	dugheana
44	—	—	ograda
3	3	—	ulicioara spre vîstiericul Alecu Balș
4	2	2	dughenița spătarului Iordachie Catargi

3	1	—	turnul	{	Mănăstirii Spiridon
28	—	10	dugheniile		
10	3	—	cisneaua și portile		
307	1				

Fila 27 r.

În total, ulița de la porțile Panaitovei

Partea stângă

307	1		ultima sumă		
21	—	6	dugheniile	{	ale Mănăstirii Spiridon
11	3	—	livada lângă casa		
3	2	—	ulicioară lângă construcția din piatră	{	ale Mănăstirii Spiridon
20	4	7	dugheniile		
36	—	—	terenul lui Balica Beldiman		
6	2	2	dugheniile	{	lui Costache Pascanu
71	—	—	ograda		
475	4				

93 4 *Ulița de la Mihail Sturza*

Partea dreaptă

28	4	—	ograda lui Mihalache Pascal		
7	—	—	ograda lui Costache Pascanu		
4	2	1	dugheana	{	banului Toma Cozma
8	4	—	ograda		
3	2	2	dugheniile		
20	—	—	ograda		
22	—	—	ograda vornicului Raletu		
93	4				

Partea stângă

42	7	—	dugheniile	{	lui Mihail Sturza
12	5	4	ograda		
32	4	—	dugheana	{	lui Dumitrache Codreanu
5	4	1	ograda		
93	4				

41 5 *Ulița de la vistiernicul Alecu Bălș*

Partea dreaptă

7	5	—	ograda	{	hatmanului Costache Ghica
2	4	1	dugheana		
3	6	2	dugheniile porucicului Iordache		
5	6	3	dugheniile vătăvului Constantin		
5	4	3	dugheniile paharnicului Ioan Tăutul		

7	4	—	loc pentru casa Mariei Vîrnovaiei
3	—	—	ograda
7	—	2	dughenile { spătarului Iordache Catargi
41	5		

Fila 27 v.

În total pe ulița de la vistiernicul Alecu Balș

Partea stîngă

11	3	—	loc pentru casă
19	2	7	dughenile { spătarului Iordache Catargi
11	—	2	dughenile sulgerului Gavril
41	5		

106 2 Ulița de la Pașcanu pînă la colțul ogrăzii lui Dimitrie Ghica

Partea dreaptă

47	—	—	ograda lui Dimitrie Ghica
2	—	—	portile
6	7	3	dughenile { neamtului Matei Săndulachi
2	—	—	portile
7	3	3	dughenile { lui Costache Măcărescul
29	—	—	ograda casei
12	—	2	dughenile { lui Costache Pașcanu
106	2		

Partea stîngă

29	2	—	ograda comisului Iancu Balș
41	4	—	loc bisericesc al Sfîntului Ilie
12	4	—	ograda șetrarului Iordache Alexandrov
19	—	—	ograda
4	—	1	dughenile { lui Constantin Mutul

499 5 Ulița Tîrgului de Sus, de la sfîrșitul Podului Vechi și de la jumătate din ulicioara de unde urmează pînă la Școala jidovească și pînă la portile sulgerului Ilchi

Partea dreaptă

8	6	—	ograda medelnicerului Feștilă
3	—	—	ulicioară
23	2	—	ograda păharnicului Petruche Cazaciul
29	4	—	ograda stolnicului Tanase Josanu
14	2	—	ograda Zamfirei Scortescul
3	—	—	ulița spre căminarul Constantin Carp
3	4	—	ograda
5	—	2	dughenile { lui Costache Cerchez
48	5	—	ograda logofătului Pașcanu
138	7		

Fila 28 r.

În total ulița Tîrgului de Sus

			<i>Partea dreaptă</i>
138	7		ultima sumă
4	—	—	Ulița Mare
13	—	2	dughenile logofătului Pașcanu
16	2	—	ogradă tot a lui Pașcanu
13	3	—	ograda comisului Iancu Balș
9	5	—	casa lui Hristodul Ion
37	4	—	casele lui Constantin Balș
24	5	—	livada Razei
4	—	—	uliță
49	4	—	casa și ograda lui Constantin Costache
3	2	—	ulița spre Podu Vechi
20	7	—	ograda caselor căminarului Panait Cazimir
11	3	—	ograda
3	4	1	dughenile { Mănăstirii Golia
4	1	2	dughenile lui Dimitrie Pleșcanu
4	—	2	dughenile
10	4	—	ograda { văduvei Maria
2	1	1	dughenile
16	—	—	ograda lui Anton băcalu
3	2	—	Ulița Băibăcării
12	1	—	ograda caselor căminarului Pruncul
25	4	—	ograda lui Iordache Rîșcanul
2	2	—	ulicioara în jos spre porțile Goliei
14	4	—	ale pitarului Ioniță Jan
29	5	—	ograda spătarului Iordache Pribeschi
30	—	—	ograda căminarului Ioan
499	5		

Partea stîngă

8	—	4	dughenile domniței Marghioala
8	—	4	dughenile lui Vasile Manda
3	—	—	ulița spre casele lui Minna
11	6	—	ograda lui Grigore Razu
30	—	—	ograda unde se lucrează bușele (?) lui Constantin Balș logofăt
10	—	—	porțile și cișmeaua Mănăstirii Golia
20	6	—	ograda caselor sulgerului Enache
10	4	—	ograda aceluiași Enache sulger
115	2		

Fila 28 v.

În total ulița Tîrgului de Sus

			Partea stîngă
115	2		ultima sumă
3	—	—	Podul spre Tîrgul de Sus
43	—	—	ograda doctorului Fotache
17	3	—	ograda lui Costache Bals
9	4	—	ograda Păunoaici
2	5	—	Ulița Tîrgului de Sus
47	—	—	ograda logofătului Constantin Bals
4	—	—	Ulița Razu spre Tîrgul de Sus
57	4	—	locul ogrăzii lui Raducanu
46	2	—	ograda comisului Enache Bals
4	—	—	Ulița Pascanu
13	—	4	dughenile
1	5	—	portile { logofătului Pascanu
13	2	5	dughenile {
29	—	—	ograda spătarului Ioan Mutu
10	6	4	dughenile vornicului Vasile Rosăt
4	—	—	Ulița Mare
18	—	—	locul Greceni unde e carcera
21	—	4	casele aceleiași Greceanu
28	5	—	ograda caselor serdarului Alexandru Voinescu
10	6	—	ograda caselor sulgerului Ilschi

553 2 Ulița de la carcera și de la dughenile lui Costache Cerchez pînă la casele dumisale Costache Ghica

			Partea dreaptă
65	3	—	ograda logofătului Costache Ghica
66	5	—	ograda unde este cazat senatorul, tot a logofătului Costache Ghica
4	—	—	ulicioara spre Păcurari
4	3	1	{ dughenile logofătului Ghica
14	6	5	{
32	4	—	ograda lui Conache
4	—	—	ulicioara spre Greceanu
47	—	—	ograda stolnicului Drăghici
3	—	—	ulicioara spre Păcurari
29	—	—	ograda vornicului Nicolae Hrisoverghi
12	—	4	{ dughenile logofătului Pașcanu
5	—	1	{
287	5		

Fila 29 r.

În total, Ulița de la carceră:

287	5		ultima sumă
24	2	9	dughenile lui Calmuțchi
3	—	—	ograda
2	2	1	dughenile { spătarului Constantin Sturza
19	—	6	dughenile
7	2	3	dughenile { polcovnicului Manolache Balș
7	6	—	ograda
5	6	2	dughenile lui Anton băcal
18	—	7	dughenile
5	—	—	ograda { lui Gheorghe croitor
18	—	4	dughenile spătarului Ioniță Canano
2	—	1	dugheana căpitanului Gheorghe Galițin
3	5	—	ograda
6	—	3	dughenile { tot a căpitanului Galițin
28	2	—	ograda lui Iancu Canano
14	—	3	ograda Bisericii Banuhui
21	—	—	ograda lui Bașotă
24	6	—	ograda vornicului Lupu Balș
5	—	—	ograda
12	—	6	dughenile { logofătului Constantin Greceanu
4	—	—	ograda logofătului Constantin Greceanu
4	4	1	dughenile logofătului Constantin Greceanu
5	—	—	ograda logofătului Constantin Greceanu
3	—	1	dughenile logofătului Constantin Greceanu
23	2	—	ograda de la carceră a logofătului Constantin Greceanu
553	2		

Partea stîngă

13	3	3	dughenile vornicului Vasile Rosăt
2	1	1	dughenile
2	—	—	ograda { lui Mihail Pascal
3	5	—	Ulița lui Mihail Sturza
15	—	7	{ dughenile lui Dimitrache Codreanu
3	2	—	
38	4	—	ograda Bântășoaiei
16	4	—	ograda ciucerului Grigoraș

19	—	—	ograda	{ hatmanului Scarlat ... ⁹
3	4	1	dughenile	
12	—	—	ograda caselor Bisericii Banu	
26	3	—	ograda lui Mihail Manole	
24	—	9	dughenile Bântășoaici	
179	2			

Fila 29 v.

În total, Ulița de la carcără

179	2		ultima sumă	
3	—	—	ulița spre Biserica Sfântul Spiridon	
10	2	—	ograda	{ lui Costache Pascanu
3	3	2	dughenile	
18	4	9	dughenile serdarului Gane	
3	—	—	ulița spre logofătul Grigoras	
45	2	—	ograda caselor polcovnicului Emanuil Bals	
42	—	—	ograda vornicului Grigore Ghica	
4	—	—	ulicioara spre pitarul Chiron	
42	—	—	ograda spătarului Ioan Luca	
2	—	—	ulicioara lângă casa hatmanului Sândulache Sturza	
81	2	—	ograda caselor cu livadă și loc din dos a hatmanului Sândulache Sturza	
3	—	—	ulicioara spre Biserica Patruzești de Sfinți	
49	5	—	ograda livezii polcovnicului Manuil Bals	
28	4	—	ograda lui Ramadan	
37	2	—	ograda lui Ioan Negrea baș-bulucbaș cu locul ce îl are pustiit	
3	1	—	ograda lui Dimitrache Codreanu cu o casă mică în ea	
553	2			

524 4 Ulița spre Păcurari de la circiuna pitarului Coroi și pînă la sfîrșitul Podului și mai departe și care se întinde mai departe

Partea dreaptă

18	—	—	ograda preotului ungur	[vistiernicului Roznovanu
35	—	—	ograda lui Ștefan bulucbaș	
6	—	2	dughenile	
51	4	—	ograda	
5	—	2	dughenile	
12	6	—	ograda	
5	2	2	dughenile	
22	—	—	ograda spre ele	
4	—	2	dughenile	

9 Cuvînt neclar.

9	—	—	ograda spre ele	{	vistiernicului Roznovanu
6	—	2	dughenile		
7	5	—	ograda spre ele		
4	—	2	dughenile		
186	1				

Fila 30 r.

Ulița spre Păcurari

Partea dreaptă

186	1		ultima sumă		
14	—	—	ograda	{	vistiernicului Roznovanu
7	3	—	dughenile		
4	6	—	ograda spre ele		
4	6	2	dughenile		
50	7	—	ograda	{	lui Grigore Scortescu
3	—	1	dughenile		
9	4	—	ograda	{	banuhui Toma Cozma
7	3	3	dughenile		
3	—	—	ograda spre ele		
24	—	—	ograda lui Alexandru Fotea		
32	—	—	ograda	{	lui Ioan Bogonosu
2	—	1	dughenile		
3	—	—	ograda		
4	—	2	dughenile	{	preotului Năstasie
10	—	—	ograda spre ele		
19	4	—	ograda	{	lui Nacul
6	—	—	tot ograda		
2	2	1	dugheana	{	banuhui Teodor Basotă
12	4	—	ograda		
20	4	—	ograda banuhui Zărzache		
17	5	—	ograda lui Ghica		
13	—	—	ograda	{	lui Vasile sulger
2	—	1	dugheana		
28	—	—	ograda doctorului Eustatie		
33	—	—	ograda spătăresei Maria Canano		
4	3	—	ograda	{	spătarului Constantin Sturza
9	4	4	dughenile		
4	4	—	ograda spre ele		
524	4				

Partea stîngă

14	3	4	dugheniile	{	lui Manolache Caimutchi
24	4	—	ograda spre ele		
5	1	2	dugheniile	{	Bisericii Preacuvioasei Paraschiva
11	2	—	ograda spre ele		
12	1	—	ograda caselor lui Stoica Zamfirache		
31	—	—	ograda lui Alexandru Rudin		
94	4				

Fila 30 v.

În total, Ulița ce duce spre Păcurari

Partea stîngă

94	4		ultima sumă		
17	3	—	ograda caselor stolnicului Zamfirache		
18	—	—	ograda stolnicului Șerban		
7	6	—	ograda lui Grigore ciobotar		
8	2	—	ograda	{	lui Gheorghe medeinicier
6	—	2	dugheniile		
6	—	—	ograda tot a medeinicierului		
12	3	—	ograda căpitanului Stepan Anastasiev		
35	4	—	ograda logofătului Constantin Greceanu		
10	—	—	ograda		
5	—	2	dugheniile	{	spătarului Ion Mutu
5	3	—	ograda spre ele		
5	2	2	dugheniile		
18	—	—	ograda	{	preotului Ilie
8	—	3	dugheniile		
8	4	—	ograda spre ele		
5	—	1	dugheniile		
5	4	2	dugheniile	[	vistiernicului Roznovanu
26	—	—	ograda spre ele		
2	5	1	dugheana		
6	—	—	ograda		
3	—	1	dugheana		
4	4	—	ograda		
3	2	2	dugheniile		
10	6	—	ograda		
4	2	—	dugheniile		
11	7	—	ograda		
3	3	2	dugheniile		
26	4	—	ograda		
4	—	2	dugheniile		

11	4	—	ograda	[vistiernicului Roznovanu
3	3	2	dughenile	
3	—	—	ograda	
4	—	2	dughenile	
41	4	—	ograda spre ele	
52	—	—	ograda vornicului Dimache	
524	4			

Fila 31 r.

Sumele adunate și cîți stîinjeni are fiecare uliță

<i>Sîngeru</i>	<i>Palme</i>		
375	2	partea dreaptă	{ Ulița Mare
375	2	partea stîngă	
335	2	partea dreaptă	{ Ulița Tîrguhui de Jos
335	2	partea stîngă	
85	4	partea dreaptă	{ tot Ulița Tîrguhui de Jos de la Ulița Mare
85	4	partea stîngă	
254	3	partea dreaptă	{ Podul Sfîntei Vineri
254	3	partea stîngă	
30	2	partea dreaptă	{ Ulița Căldărari
30	2	partea stîngă	
132	2	partea dreaptă	{ Ulița Cizmarul
132	2	partea stîngă	
307	7	partea dreaptă	{ Ulița Podu Vechi
307	7	partea stîngă	
236	5	partea dreaptă	{ Ulița Razu
236	5	partea stîngă	
261	3	partea dreaptă	{ Ulița Podu Lung
261	3	partea stîngă	
106	—	partea dreaptă	{ Ulița Trepezănească
106	—	partea stîngă	
52	4	partea dreaptă	
52	4	partea stîngă	
24	—	Podul Roșu peste rîulețul Bahlui	
334	2	partea dreaptă	{ Podul Roșu de la Ulița Mare și pînă la stîlpul de dincolo de Bahlui
334	2	partea stîngă	
63	2	partea dreaptă	{ Ulița de la porțile căminarului Ioan
63	2	partea stîngă	

475	3	partea dreaptă	{ Ulița de la porțile Panaitovei
75	3	partea stângă	
93	4	partea dreaptă	{ Ulița de la Mihail Sturza
93	4	partea stângă	
41	5	partea dreaptă	{ Ulița de la visteriicul Alecu Balș
41	5	partea stângă	
6394	4		

Fila 31 v

6394	4		ultima sumă
106	2	partea dreaptă	{ Ulița de la logofătul Pascanu până la colțul ogrăzii lui Dimitrache Ghica
106	2	partea stângă	
499	5	partea dreaptă	{ Ulița Tîngului de Sus
499	5	partea stângă	
553	2	partea dreaptă	{ Ulița care duce pe lângă carceră până la casele logofătului Costache Ghica
553	2	partea stângă	
524	4	partea dreaptă	{ Ulița spre Păcurari lângă Căminău
524	4	partea stângă	
9761	6		

GHEORGHE TANASĂ

FOLOSIREA IZVOARELOR ISTORICE ÎN LECȚII ȘI ÎN ACTIVITĂȚILE EXTRAȘCOLARE

Résumé

L'utilisation des sources historiques dans le déroulement des leçons et dans l'activité périscolaire contribue effectivement à la formation de la culture générale de l'élève, à la connaissance directe de certains témoignages concernant les phénomènes et les processus historiques, à la pénétration dans l'atmosphère et la mentalité de l'époque, à la mise en évidence d'une série d'images vivantes sur les coordinations fondamentales du passé historique de la patrie et de l'Univers.

En même temps, à l'aide des connaissances d'histoire acquises pendant la scolarité, on développe les opérations de la pensée historique logique — la comparaison, l'analyse, la synthèse, l'abstraction, la généralisation, la détermination, la spécification — aussi bien que les formes de celle-là: les notions, les jugements et les raisonnements.

C'est pourquoi, l'élaboration de nouvelles choix de textes pour l'étude de l'histoire dans l'enseignement primaire et secondaire aidera les élèves à sonder scientifiquement la reconstitution des faits historiques et à les expliquer du point de vue des causes, des fonctions et des valeurs morales, en contribuant à la compréhension des problèmes réunis dans l'ample thématique de l'histoire nationale et universelle.

Par conséquent, parallèlement à leur utilisation dans l'écrit de l'histoire, les sources historiques sont utilisées en tant qu'instruments de grande force cognitive, affective et psychomotrice dans le processus de l'enseignement et de l'appropriation de l'histoire dans l'école, en contribuant à l'approfondissement et à l'élargissement des connaissances acquises dans le cadre des leçons et des activités périscolaires.

astfel de adevăr e o carte fără durată. Iar acela care întreprinde opera fără această pregătire anevoioasă, dar indispensabilă, păcătuiește sau prin inconstiență² sau prin incertitudine. Înțelegerea istoriei implică cunoașterea tuturor surselor care atestă activitatea materială sau spirituală a omului pe pământ. Izvor istoric este "orice sursă de cunoaștere istorică (directă sau indirectă), adică orice informație (în sensul teoriei informației) despre trecutul social, oriunde s-ar afla, împreună cu tot ce servește la transmiterea acestor informații (canale de informație)"³. Trecutul se interpretează, așadar, într-un sens mai larg, incluzându-se și condițiile naturale în care a trăit individul. "Izvor istoric sînt, deci, toate informațiile care se referă la viața oamenilor din trecut, împreună cu canalele de informare"⁴. Pentru istoricul de azi, document istoric înseamnă orice ne oferă un cîț de vag indiciu asupra vieții umane⁵. Alături de izvoarele arheologice — "cînd lipsește scrisul, pietrele vorbesc"⁶ — le adăugăm pe "toate acele acte scrise care, cum preciza N. Iorga, se raportează la împlinirile politice, la dreptul public, la legile, la instituțiile, obiceiurile și moravurile timpurilor trecute"⁷.

Folosirea izvoarelor istorice în lecții și în activitățile extrascolare contribuie efectiv la formarea culturii generale a elevului — lărgindu-se orizontul său istoric —, la cunoașterea directă a unor mărturii despre fenomenele și procesele istorice, la pătrunderea în atmosfera și mentalitatea epocii, la conturarea unor imagini vii despre coordonatele fundamentale ale trecutului istoriei patriei și celei universale. În același timp, cu ajutorul cunoștințelor de istorie dobîndite, se dezvoltă operațiile gândirii istorice logice — comparația, analiza, sinteza, abstractizarea, generalizarea, determinarea, specificarea — cit și formele acestora: noțiunile, judecățile și raționamentele. De aceea, crestomatiile pentru studiul istoriei în învățămîntul preuniversitar îi ajută pe elevi să fundamenteze științific reconstituirea faptelor istorice și să le explice cauzal, funcțional și axiologic, contribuind la înțelegerea clară a problemelor cuprinse în ampla tematică a istoriei naționale și universale.

Izvoarele istorice sînt "martorii direcți ai trecutului", constituind "materia primă" a cercetătorului în scrierea istoriei. A.D. Xenopol sublinia că "istoria nu se poate scrie numai pe intuiție, sau pe avînt sentimental, patriotic", ci toate faptele trecutului trebuie dovedite, justificate de izvoare. A. Sacerdoteanu înțelegea prin "izvor istoric orice urmă care dovedește existență omenească, oricare ar fi originea și forma în care ne-a parvenit"¹. Omenirea, care a trăit, "a lăsat monumente de tot felul: clădiri, statui, monede, vase, ustensile, morminte, în sfîrșit urme scrise. Pentru a ne apropia deci de cunoașterea unui eveniment istoric, afirmă Nicolae Iorga, trebuie să stăpînim tot complexul de urme care l-a lăsat acel eveniment. O cunoaștere insuficientă a materialului dă un adevărat neocomplet, și cartea care cuprinde un

Paralel cu utilizarea lor în scrierea istoriei, izvoarele istorice sînt folosite ca instrumente de mare forță cognitivă, afectivă și psihomotorie în procesul predării-învățării istoriei în școală, contribuind la adîncirea și lărgirea cunoștințelor dobîndite în lecții și în activitățile extracurculare.

Izvorul istoric, documentul, a devenit "substanță" cu care profesorul formează convingeri științifice elevilor săi, întemeiază documentar lecția⁸, îi educă în spiritul respectului pentru adevăr și îi înarmează cu priceperi și deprinderi de muncă în spiritul educației permanente. Încă din perioada interbelică Ion Lupăș constata că elevii mari nu mai sînt dispuși, în toate cazurile, să creadă în "verba magistri jurare", primind fără murmur orice afirmație lipsită de dovezi, fie că i-o oferă manualul, fie că i-o servește explicația profesorului. Elevul "simte nevoia irezistibilă de a cerceta și de a se documenta la tot pasul"⁹, pentru că izvoarele sînt memoria veacurilor. Ele păstrează mărturi, stiri istorice, inscripții epigrafice, documentare sau diplomatice, anale, letopisete, cronici, memorii, articole de presă și publicații pentru a ne aduce în fața ochilor minții, oameni și evenimente, fapte și consecințe, momente și perioade din istoria societății, la care au acces atît profesorul cît și elevii în activitatea de predare-învățare a istoriei. Elevii se conving direct că cercetarea istoriografică, întocmirea de studii, tratate de istorie, manuale etc. se fundamentează pe izvoarele istorice. "Nu este permis istoricului, atrăgea atenția B.P.Hasdeu, a-și întemeia aserțiunile decît numai pe fîntini (cu înțelesul de izvoare), adică pe date sincronice evenimentelor"¹⁰. Motivînd caracterul documentar al izvoarelor, mai departe consemna: "o mărturie mai nouă numai atunci capătă caracterul de fîntină (izvor) dacă se poate demonstra cum că autorul a fost aproape de loc și de timp, sau cel puțin (că) va fi avut la dispoziție niste adevărate sorginți (surse) în numele cărora se rosteste"¹¹. Acest lucru este cu atît mai bine înțeles de către elevi cu cît profesorul își sustine explicațiile pe folosirea izvoarelor istorice pentru a le capta adevărul și încrederea lor în veridicitatea celor înfățișate. Explicațiile prin cuvîntări "logocentriste" au mai puțină audiență și căutare în rîndul elevilor. În schimb, ei preferă ca profesorul, cu ajutorul izvoarelor, să garanteze autenticitatea și temeiul pe care se bazează explicația cauzală, să le dezvolte spiritul critic, să le stimuleze curiozitatea, să le dezvăluie culoarea locală și atmosfera epocii, să le transmită interesul pentru cercetarea istorică. Folosirea izvoarelor este similară cu experiența la chimie și cu demonstrarea teoremei la matematică. Documentul istoric ajută pe elevi să învețe pașii prin care cercetătorul istoric a ajuns la formularea adevărului descoperit¹².

Răspunzînd la întrebările unde, cum, în ce fel integram documentul în lecție, se poate preciza că metoda folosirii izvoarelor istorice diferă în funcție de următorii parametri: obiectivele de atins într-un anumit moment al lecției, clasa cu care lucrăm, nivelul de pregătire al elevilor și al profesorului pentru lecție¹³. Izvoarele istorice pot fi integrate organic în lecție în toate etapele desfășurării acesteia, folosindu-se toate metodele de învățămînt, cu condiția de a le selecta cu multă atenție, de a nu abuza de ele, de a nu-i supraîncăra pe elevi, de a le cîntări valoarea cu chibzuință, de a se adresa cognitivului, afectivului și volitionalului, de a nu depăși, ca mărime, 20-25 de rînduri, dactilografiate, cele mai operative dovăduindu-se a fi 6-12 rînduri. În același timp, putem preciza că lecții întregi se pot realiza pe baza izvoarelor, mai ales prin cele care formăm priceperi și deprinderi de muncă independentă, atît la clasele mici cît și la cele mari¹⁴.

În funcție de obiectivele operaționale, avînd la dispoziție toate metodele de învățămînt, profesorul valorifică izvoarele istorice pentru a spori încrederea în puterile poporului român, pentru a oferi un îndreptar educativ tineretului școlar, pentru a documenta juridicește drepturile pe care le avem între hotarele acestei țări și pentru a motiva idealurile și nădejile noastre naționale, viitorul ca națiune, pentru înțelegerea istoriei românești ca un tot organic și unitar, temeinic încadrat în contextul universal.

Așa, de exemplu, la tema *Epoca lui Ștefan cel Mare*, urmărindu-se reliefaarea importanței Țărilor Române în "Poarta furtunilor", cultivarea sentimentelor de admirație față de faptele de arme ale românilor și reliefaarea rolului personalităților în istorie, se poate da elevilor spre cercetare următorul fragment din *Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către fîrile învecinate* în care aduce la cunoștință victoria de la Vaslui:

"Auzînd și vîdînd noi-acestea, am luat sabia în mîină și cu ajutorul domnului Dumnezeuului nostru atot puternic am mers împotriva dușmanilor creștîndății, i-am biruit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre; pentru care lucru lăudat să fie domnul Dumnezeuul nostru. Auzind despre această păgînul împărat al tucilor, își puse în gînd să-și răzbune și să vie, în luna lui mai, cu capul său și cu toată puterea sa împotriva noastră și să supăre țara noastră, care e poarta creștîndății și pe care Dumnezeu a ferit-o pînă acum. Dar dacă această poartă (a creștîndății), care e țara noastră, va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva, — atunci toată creștîndătea va fi în mare primejdie. De aceea ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitanii voștri într-ajutor împotriva dușmanilor creștîndății, pînă mai este vreme, fiindcă turcul are acum mulți potrivnici și din toate părțile are de lucru cu oameni ce-i stau împotriva cu sabia în mîină. Iar noi, din partea noastră, sîgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurămîntul domniei

noastre. că vom sta în picioare și ne vom lupta pînă la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu celui atot puternic noi i-am tăiat mina cea dreaptă. Deci, fiți gata fără întârziere. Dată în Suceava în ziua de Sfințul Pavel, luna ianuarie în 25, anul Domnului 1475."

Ștefan Voievod, domnul țării Moldovei

(I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 319, 321).

Sarcina de rezolvat poate fi formulată astfel: cercetați cu atenție acest fragment din scrisoarea circulară din 25 ianuarie 1475 și descoperiți cum a sintetizat Ștefan cel Mare importante probleme externe cu care era confruntată Moldova? Expuneți clar și concis rezultatele cercetării documentului pe baza următoarelor întrebări:

1. **Memorie:** Cînd a avut loc bătălia de la Vashui? La cîte zile după această victorie a redactat Ștefan cel Mare Scrisoarea către țările învecinate?
2. **Raționalitate:** De ce Ștefan cel Mare a considerat Moldova o "poartă a creștinătății"?
3. **Evaluare:** Precizați care erau principiile politicii externe ale Moldovei, expuse cu limpezime de Ștefan în acest document?
4. **Reflecție:** Ce mijloace a utilizat Ștefan cel Mare pentru a apăra independența țării și civilizația europeană: lupta armată, configurația geografică a propriului pămînt, sistemul de alianțe cu țările care se opuneau expansiunii otomane, așezarea Moldovei în spațiul geografic european sau războaiele de cucerire?

Argumentați răspunsul dat.

Temp de efectuare a temei: 10'

Utilizînd învățarea prin descoperire, sînt antrenate funcțiile psihice de bază în activitățile creative: gîndire, limbaj, imaginație; se stimulează munca independentă și se dezvoltă spiritul de observație; elevii sînt înarmați cu metode, procedee și forme de activitate proprii cercetării științifice; sînt pregătiți în spiritul educației permanente prin dobîndirea de către elevi a unui stil propriu de învățare și gîndire; se conferă trăinicie și mobilitate în operarea cu noțiunile și conceptele de istorie.

Paralel cu descoperirea noilor cunoștințe, elevii dobîndesc metode de cunoaștere și unele componente ale atitudinii științifice, printre care: neacceptarea unor adevăruri oferite de-a gata și obiceiul de a-și pune întrebări; credința în posibilitatea rezolvării problemelor și dorința de verificare experimentală; bucuria lucrurilor noi; aptitudinea de a-și reconsidera opiniile; modestia și scrupulul adevărului; atitudinea obiectivă, aversivă față de superstiții, dorința de autoinstruire; capacitatea de a distinge între ipoteze și soluții, acceptarea probabilităților, acceptarea generalizărilor verificate și identificarea semnificațiilor fundamentale¹⁵.

Învățarea prin descoperire poate fi folosită și în predarea *Epopoeii românești de sub conducerea lui Mihai Viteazul*. În lunile grele de la sfîrșitul anului 1600 și începutul lui 1601, Mihai Viteazul a încercat o recapitulare, aruncînd o privire retrospectivă, înainte de a se avînta spre a-și împlini tragicul destin. Memorii adresat către Rudolf al II-lea, numit de Nicolae Iorga *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, capătă valoarea unui testament politic lăsat posterității. Cercetați următorul fragment din acest memoriu:

"Acum, oricine poate vedea cîtă muncă și osteneală am îndurat 7 ani de rînd și cîtă slujbă am făcut creștinătății, căci am luat de la turci 100 de tunuri și am ocîrmuit trei țări: Țara Românească, Transilvania și Moldova și le-am supus Măriei Sale împăratului 200.000 de oameni de luptă, pedestri sau călări, cu cari am fost totdeauna gata să slujesc Măriei-Sale. Acuma am ajuns la acest sfîrșit, pierzînd tot ce cîștigasem din zilele încreții pînă la bătrînețe, și țări și averi și soție și copii; și dacă le-aș fi pierdut din pricina dușmanilor, sau dacă mi-ar fi fost luate de dușman, nu m-ar durea atîta cît mă doare fiindcă au fost făptuite de aceia, de la care nădăduiam să așteptam ajutor și razim; dar Dumnezeu le vede. În vremea aceasta oricine poate vedea, că n-am cîștigat nici cheltaueli, nici osteneală, nici singe, nici propria-mi viață, ci am purtat războiul foarte mult timp, eu însumi cu sabia în mînă, fără ca să am nici fortărețe, nici castele, nici orașe, nici cel puțin o casă de piatră, unde să mă retrag, ci abia una singură pentru locuință. Și fiind eu din acele țări îndepărtate și necunoscut, nu am pregetat să mă alătur cu puterile mele și cu cheltaueli peste măsură la creștinătate și nu am fost cunoscut de nimeni și nici nu le-am făcut îndemnat de cineva, ci spre a căpăta și eu un loc și un nume în creștinătate am părăsit toate prietenii ce le aveam.

Astfel rog toată creștinătatea să-mi stea într-ajutor, căci am pierdut tot, și țări și averi și soție și copii și în sfîrșit tot ce aveam pe lume".

(Culegere de texte pentru istoria României, Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p. 100).

Descoperiți și precizați:

- Rolul Țărilor Române în apărarea civilizației europene.
- Ce idealuri ale românilor a realizat Mihai Viteazul?

- Cu ce sacrificii a recuștigat Mihai Viteazul independența și a înfăptuit prima mare unire politică a Țărilor Române?
- Cu ce scop a adresat Mihai acest memoriu Curții imperiale?
- Comparați acest memoriu cu scrisoarea circulară a lui Ștefan cel Mare din 25 ianuarie 1475 către țările învecinate și precizați marile probleme externe cu care erau confruntate Țările Române și rolul acestora în sud-estul Europei.

Cu ajutorul unei minime dirijări, elevul trece treptat de la cunoașterea curentă, empirică, eterogenă, la cunoașterea "gândită, coordonată și rațională". Aceasta este metoda pedagogică a "redescoperirii". Potrivit acestui unghi de vedere, fiecare lecție este gândită după principiul redescoperirii în învățare, al elaborării, cât mai mult posibil, prin eforturi proprii a noțiunilor. În acest sens, aici avem de-a face cu un model de lecție, și anume o lecție de elaborare, centrată pe proces și metodă, menită să călăuzească elevul pe o cale constructivistă a elaborărilor mentale.

Profesorul urmărește să formeze gândirea istorică a elevilor, adică dispoziția lor de a descoperi cauzele fenomenelor istorice, precum și spiritul de probitate științifică sau de onestitate științifică, dispoziția elevilor de a-și întemeia afirmațiile lor de ordin istoric pe date concrete, documentare¹⁶.

Alături de învățarea prin descoperire, *problematicarea* poate fi folosită pe larg în munca individuală a elevilor. Studiul temei *România în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza* oferă posibilitatea reliefării personalității domnitorului în conștiința poporului român la dimensiunile realității istorice. Elevii pot fi puși în situația de a sesiza, de a enunța și de a răspunde la întrebări-problemă incluse în *formule sintetizatoare*. Li se cere elevilor să explice expresia: "Al. I. Cuza a semnat actul de naștere al României moderne, dar și cel de maturitate al acesteia", prin exemple convingătoare din opera reformatoare din anii 1859-1866. Sau: în cuvîntul de despărțire la înmormîntarea lui Cuza, Mihail Kogălniceanu spunea: "Nu gresalele lui l-au răsturnat, ci faptele lui cele mai mari". Explicați aceste formule-sinteză, folosindu-vă și de conținutul scrisorii lui Cuza, din 20 aprilie 1867, trimisă principelui Carol I în care își exprima deschis dorința de a se stabili la Ruginoașă ca simplu cetățean:

"Cel puțin am avut mulțumirea de a realiza Unirea Principatelor, a face din trei milioane de clăcași trei milioane de proprietari, a înapoia țării a cîncea parte din pămîntul uzurpat de clerul grec locurilor sfînte, a da tuturor românilor, fără excepție, drepturile electorale de care era lipsită pe nedrept marea majoritate a națiunii, a constitui puternic egalitatea civilă și politică și, în fine, a traduce în fapte mai toate dorințele divanurilor ad-hoc din 1857 [...]".

(C.C.Giurăscu, *Viata și opera lui Cuza Vodă*, editia a II-a, Editura Științifică, București, 1970, p.454).

Ce deosebire este între *abdicare* și *detronare*? La 11 februarie 1866, Alexandru Ioan Cuza a *abdicat* sau a *fost detronat*? Folosiți-vă, în explicațiile voastre, de următorul text:

"Conjurații pătîrînd în palat la ora 5 dimineața, forțeau usa încăperii unde dormea Cuza și-l silesc pe domnitor să abdice. Acesta nu se opune și semnează pe spatele unuiu dintre complotiști decretul de abdicare".

(V. Curticeanu, *Epoca lui Cuza Vodă*, Editura Enciclopedică română, București, 1973, p.176-177).

În momentele grele pentru țară, evocarea faptelor mărețe din istoria noastră a subliniat legitimitatea și responsabilitatea acțiunilor întreprinse, a constituit izvoal de energie, de întărire a încrederii proprii, de îmbărbătare în izbînda cauzei drepte. Istoria, arată N.Iorga, este "o carte vie a neamului", în care faptele trecutului devin elocvente prin exemplul lor, prin semnificațiile lor. Comunitățile, îndeosebi cele etnice, au recurs la istorie ori de cîte ori doreau să-și dobîndească forța necesară; să-și fortifice conștiința de sine. Românii sînt un exemplu în acest sens. În proclamația regelui Ferdinand către popor, din ziua de 15/28 august 1916, elevul descoperă sintetizată astfel cauza dreaptă a intrării României în război:

*"Pentru neamul nostru, el (primul război mondial — n.n.G.T.) a adus ziua așteptată de veacuri de conștiință națională, ziua gloriei lor. După vremi îndelungate de nenorociri și de grele încercări, înaintașii noștri au reușit să întemeieze statul român prin Unirea Principatelor, prin războiul independenței, prin munca lor neobosită pentru renaștere națională. Astăzi, ne este dat nouă să reîntregim opera lor, încheind pentru totdeauna ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit numai pentru o clipă: Unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților. De noi afirmă astăzi să scăpăm de sub stăpînire strădînd pe frații noștri de peste mînti și de pe plaiurile Bucovinei, unde Ștefan cel Mare doarme somnul de veci. În noi, în vitejia noastră, stă putînta de a le da dreptul, ca într-o Românie întregită și liberă, de la Tisa pînă la Mare, să propășească în pace, potrivit destinului și aspirațiilor gîntei noastre".*¹⁷

O îndatorire elementară a generației interbelice a fost cultul eroilor. Afectiv, acest cult formează o piatră unghiulară în conștiința oricărui individ. Faptele eroilor locali și naționali să fie bine cunoscute pentru a servi drept

pildă generațiilor viitoare, care trebuie să se mîndrească cu strămoșii lor. Este elocventă scrisoarea generalului Gh. Naumescu — grav rănit în luptele de la Prunaru (Vlasca) în 1917, prins și dus în captivitate la unul din spitalele din Sofia unde a decedat la 3 aprilie 1917 — adresată familiei și camarazilor, pentru a i se cunoaște sufletul nobil și patriot, călăuzit de un singur gând: învingem ori murim.

"Mor fericiți dragă soție și iubiti copii, pentru mărirea și onoarea neamului românesc, pentru libertatea fraților asupriți, în admirație pentru regele nostru, fauritorul României Mari pentru dragostea a tot ce e român. Vă recomand, dragii mei, să deveniți înainte de toate buni patrioți, această iubire trebuie să fie dezințersată și așa de puternică, încît să poată fi capabilă de toate devotamentele, de toate sacrificiile. Cînd veți fi mari, să fii gata în tot momentul și la cea dintîi chemare a patriei: de a vă jertfi la nevoie. Să nu vă dați la regrete nefolositoare pentru moartea mea, ci cultivați dragostea pentru mine astfel cum am nutrit-o și eu pentru voi. Să îngrijiți de răniți, să ajutați pe orfani și să preamăriți numele celor care vor muri pentru patrie". Apoi adresîndu-se către unul din cei doi fii ai săi, în scrie:

"Ar fi o mîngiere supremă pentru unul din voi să alegeți calea armelor, cea mai mărească și frumoasă carieră, fiindcă este inspirată de cele mai nobile, sentimente de patriotism, onoare și datorie". În aceeași scrisoare, adresîndu-se și către camarazi săi, le scrie următoarele: "Scumpii mei, învițați soarta mea fericită. Mor mulțumit că în viață am avut nobila misiune de a face educația patriotică a unui regiment de viteji, le-am pregătit sufletul lor și le-am deșteptat conștiința înaltei datorii, față de scumpa noastră patrie".¹⁸

Numeroase izvoare sîdesc în conștiința cititorului marea îndatorire și răspundere ce-i revin față de patrie, de a o îmbogăți, de a adăuga noi virtuți și izbinzi și de a o lăsa, și mai frumoasă, moștenire viitorimii. Munca constituie o adevărată școală a înaltelor virtuți morale.

Răspunzînd la întrebarea prin ce se recunoaște patriotul, N. Iorga preciză că acesta se remarcă "prin munca lui, oriunde e pus de soartă și în orice situație l-a fixat norocul. El e cel mai vechi, mai bun, mai modest și totodată mai strălucit patriot".¹⁹

Învățarea prin descoperire, problematizarea plasează elevul în rolul descoperitorului inițial, angajîndu-l pe calea unei adevărate ucenicii a "descoperirii" adevărurilor. O asemenea lecție are avantajul unei angajări active plenare a elevilor pe calea unei "cuceriri a științei" și nu a unei "științe căpătate". De data aceasta elevii învață "descoperind" realitatea, ceea ce face ca lecția să devină un adevărat exercițiu operațional mental, de unde și valoarea ei formativ-educativă foarte mult spontană²⁰ în predarea istoriei românilor. De exemplu, analizînd ultimatumul nobilimii adăpostite între zidurile cetății Deva, elevii sînt solicitați să determine ce fenomen istoric a avut loc în Transilvania în anul 1784: răscoală sau revoluție?

Desori folosim izvoarele istorice pentru a reliefa trăsăturile pozitive de caracter și de voință ale diferitelor personalități marcante ale istoriei patriei și ale istoriei universale cu scopul de a-i înfrîni pe elevi de a deveni oameni activi, conștienți de necesitatea angajării lor în efortul pentru progres și civilizație²¹. Trezim, în același timp, interesul pentru culegerile de documente, pentru manualul de istorie, pentru Istoria Românilor ca obiect de învățămînt. Cu ajutorul izvoarelor istorice optimizăm toate metodele de învățămînt pentru a realiza calitativ și eficient obiectivele planificate ale istoriei ca disciplină școlară.

În concluzie, avîndu-se în vedere importanța folosirii izvoarelor istorice pentru întemeierea științifică a acelor evenimente și procese istorice importante care solicită un spor de dovadă și de argumentare, se impune elaborarea și tipărirea grăbnică a unor crestomații pentru studiul Istoriei Românilor și Istoriei Universale în școală în acord cu exigentele actuale. Crestomațiile pentru studiul istoriei în învățămîntul preuniversitar sînt instrumente de lucru deosebit de utile profesorilor, elevilor, studenților, tuturor celor ce doresc o reală perfecționare a predării-învățării istoriei în școală.

NOTE

1. A. Sacerdoțeanu, *Îndrumări în cercetările istorice*, Casa Școalelor, 1943, p. 102.
2. N. Iorga, *Cum se scrie istoria*. Lecție de deschidere la Universitatea din București din noiembrie 1898, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ediția a III-a, București, 1944, p. 53.
3. Jerzy Topolsky, *Metodologia istoriei*, Traducere de Aura Tapu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 269.
4. *Ibidem*.
5. Adina Berciu-Drăghiescu, *Științele auxiliare ale istoriei*, Partea I, București.
6. Apud. D. Berciu, *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, București, Ed. Științifică, București, 1967, p. 20.

7. M. Kogălniceanu, *Opere*, Vol.II, 1976, p.448.
8. A. Iordănescu, *Folosirea izvoarelor istorice — mijloc de întemeiere științifică a lecției*, în SAI, Tomul XVIII, București, 1972, p.87.
9. I. Lupas, *Istoria unui manual de istorie*, București, 1932, p.21.
10. B.P. Hașdeu, *Cuvînt introductiv la istoria critică a românilor din ambele Dacii, în secolul al XVI-lea*, București, 1873; apud Ion Nestor, *Dac dar mai degrabă român*, Bogdan Petriceicu Hașdeu, în MI, nr.3/1979, p.21.
11. *Ibidem*.
12. Valeriu Bota, *Probleme ale învățării istoriei prin descoperire*, RP, mai, 1977, p.77, supliment *Predarea științelor sociale în școală*.
13. T. Mucică, M. Perovici, *Cabinetul de istorie*, Didactică și Pedagogică, București, p.136-147.
14. Gh. Tanasă, *Îmbinarea învățămîntului frontal cu activitatea pe grupe în studierea istoriei în școală*, în ASUL, Tomul XXXI, 1985, p.71-82.
15. Paul B. Diederich, *Componentele atitudinii științifice*, în "Buletinul Bibliotecii Centrale pedagogice", 1967, p.83.
16. Șt. Bîrsănescu, *Misiunea profesorului de istorie*, RP, nr.8, 1978, p.12.
17. C. Kirîjescu, *România în războiul mondial 1916-1919*, Vol.I, București, 1934, p.14.
18. "Eroii Neamului", anul II, partea I, februarie-martie 1921, p.5-6.
19. N. Iorga, *Adevăratul patriotism. Idei dintr-o conferință ținută la Galați în ziua de 8 septembrie 1914*, Valenii de Munte, "Tipografia Neamului Românesc", 1914, p.6.
20. I. Cerghit, coord., *Perfecționarea lecției în școală modernă*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1983, p.33-34.
21. Valeriu Bota, *Probleme ale învățării prin descoperire*, RP, mai, 1971, supliment *Predarea științelor sociale în școală*.

ION I. NISTOR, RĂPIREA BUCOVINEI DUPĂ SULZER*

Résumé

Le texte met en valeur un fragment de Geschichte des transalpinischen Dakiens (Histoire de Daces transalpines) par Franz Josef Sulzer, historien autrichien du XVIIIe siècle.

Ce fragment contient des données intéressantes sur le rapt de la province roumaine Bukovina par l'Autriche en 1775, employées par Ion I. Nistor, historien roumain du XXe siècle, dans une conférence donnée à l'Université de Cernăuți.

L'éditeur remet dans le circuit historiographique ce texte, qui a été publié pour la première fois en 1932.

Între scriitorii străini cari s-au îndeletnicit cu studiul trecutului nostru Franz Josef Sulzer ocupă un loc de frunte. Originar din Elveția, el servea în armata austriacă cu gradul de căpitan-auditor. Demisionând din armată, Sulzer trecu în Țara Românească, unde petrecu mai multă vreme la curtea lui Alexandru vodă Ipsilanti, ca să învețe pe tinerii boieri legile și filosofia și pentru a pregăti alcătuirea faimosului cod Ipsilanti. Și astfel trăi în țară la noi aproape 15 ani, până la moartea sa, întâmplată la Pitești în 1791.

În timpul petrecerii sale în Țara Românească, Sulzer, care era un om erudit, avu prilejul să deprindă limba țării [1] și să cunoască mai deaproape datinele și obiceiurile poporului român. Din timpul serviciului în armata austriacă, Sulzer cunoștea bine și stările din Ardeal, unde petrecuse mai multă vreme în serviciul austriac, astfel că se găsea în fericită situație de a cunoaște din propria experiență toate regiunile locuite de Români.

Dar el nu tratează și istoria "Daciei Superioare", adică a Ardealului, ci se restrânge la cercetarea și aprofundizarea "Istoriei Daciei Transalpine", adică a Munteniei, Moldovei și Basarabiei, căci așa se numea pe vremea sa tataricul din Bucac.

Autorul a împărțit "Istoria Daciei Transalpine" în două părți: una geografică și alta istorică. Partea geografică a apărut între anii 1781-1782 la Viena în trei volume și cuprinde așezarea geografică, structura arhitectonică, fauna și flora, precum și toate popoarele cari din timpurile cele mai vechi au hălăduit pe la noi, cu limba lor, cu datinile și obiceiurile lor, cu viața lor politică, socială, economică și culturală. Volumele acestea cuprind foarte multe știri privitoare la istoria Românilor și de aceea cartea și-a păstrat valoarea și până în zilele noastre.

Partea a doua este cea istorică, în care Sulzer descrie în fehl său pedant și conștiincios istoria țărilor noastre din vremea Dacilor până la 1780, când își încheie opera. Din nefericire partea aceasta istorică n-a văzut lumina tiparului, ci ea a rămas în manuscris și se păstrează în arhivele municipale din Brașov. Încă înainte de război Academia Română și-a procurat o copie după acest valoros manuscris și îl păstrează în colecțiunile ei. Am avut ocazie să răsfoiesc acest manuscris, care din cauza lipsei de fonduri n-a putut fi editat până acum, și mi-am notat partea privitoare la domnia lui Grigore vodă Ghica și răpirea Bucovinei.

* Conferință ținută în Aula Universității <din Cernăuți> la 28 noiembrie 1932, publicată în "Junimea Literară", an XXI, iulie-decembrie 1932, nr. 7-12.

Personalitatea lui Ion I. Nistor, istoric și om politic bucovinean, este restituită astăzi vieții științifice și publice, prin publicarea lucrărilor sale fundamentale. *Istoria Basarabiei* și *Istoria Bucovinei* au văzut lumina tiparului în 1991 la Editura Humanitas, iar îngrijitorul edițiilor, Stelian Neagoe și-a propus să continue cu publicarea sintezei de *Istoria României* (peste 2.600 de file). Vezi studiile bio-bibliografice ale lui Stelian Neagoe la *Istoria Basarabiei*, pag. V-XXXVII și *Istoria Bucovinei*, pag. V-XXXII.

Pe linia acestei repuneri în drepturi a operei marelui cărturar-istoric se înscrie și publicarea conferinței despre răpirea Bucovinei, rostită cu prilejul aniversării a 14 ani de la unirea Bucovinei cu România (28 noiembrie 1918). Ion I. Nistor introduce un consistent fragment din *Geschichte des transalpinischen Dakiens* (Istoria Daciei Transalpine), Wien, 1781-1782, 3 volume (lucrare a cărei a doua parte, cea istorică, era înedită în 1932) de Franz Josef Sulzer, ofițer de justiție al armatei imperiale și istoric austriac, adversar al continuității daco-romane.

Textul pe care îl publicăm păstrează integral introducerea și notele lui Ion I. Nistor, plasate în subsolul paginii și numerotate cu cifre arabe simple. De asemenea, semnele de exclamare și de întrebare, aflate între paranteze rotunde aparțin tot marelui istoric bucovinean. Adăugăm, la sfârșit, comentariile și notele pe care le-am socotit necesare pentru acest moment al istoriografiei noastre, puse între paranteze pătrate și plasate la sfârșitul textului. Edităm textul după normele ortografice actuale, păstrând unii termeni care asigură "culoarea" timpului, precum: *cari* (pentru care), *adecă*, *temei*, *nimică*, *conex* (conexiune), *colecțiuni*, *liberalitate*, *manuscript*, *ocupațiune*, *comisiune*, *pretențiuni*, *ocaziune*, numele de popoare scrise cu majuscula.

Capitolul privitor la moartea tragică a lui Grigore Ghica [2] l-am publicat în studiul meu privitor la "Comemorarea lui Grigore Vodă Ghica", apărută în "Codrul Cosminului", vol. IV-V. Capitolul privitor la răpirea Bucovinei îl reproducem în cele următoare.

Despre anexarea Bucovinei la Austria s-a scris foarte mult, avându-se în vedere bogatul material documentar, publicat de Eudoxiu Hurmuzaki în mai multe volume din colecțiunea de documente externe care-i poartă numele. Un raport contemporan asupra acestui act politic din pana unui istoric îl găsim în manuscrisul lui Sulzer. El este foarte interesant și confirmă aproape în toate cele ce știm despre acest tragic act de detruchiere a Moldovei.

În cap. IV, paragraful 245, pagina 723 și următoarele găsim la Sulzer următoarea relațiune:

"Aici este locul să intercalăm povestirea despre răpirea și cesiunea acestei țărișoare, a Bucovinei, după cele ce au putut ajunge la cunoștința mea. Voi face-o aceasta în puține cuvinte precum făgăduisem de altfel în partea dintâi a operei mele.

Începutul povestirii cade la 1773. și de aceea, ținând seama de ordinea cronologică a evenimentelor, pe care am observat-o în opera mea, ar fi trebuit să insist asupra ei încă atunci. Dar am avut în vedere că întreruperea povestirii la fiecare an, ar fi făcut-o în dauna clarității ei; de aceea mi-am rezervat-o să o tratez la sfîrșit în conextul ei cauzal și așa o și fac. Dar mai întâi trebuie să trimit înainte o scriere din pana unui autor anonim", care întîmplător mi-a căzut în mînă în Moldova, iar după ce îmi voi fi spus vederile mele fără înconjur asupra acestei scrieri și asupra acestei proceduri și anume cu aceeași liberalitate, care nu este atînsă de nici un gînd lateral și care trebuie să fie îngăduită primului istoriograf al acestei țări — dar să nu fiu pizmuit și acuzat de vanitate din cauza acestui titlu! [3] În această scriere se arată că motivele pentru care s-a făcut ocupațiunea Bucovinei erau:

1. Că colțul acesta de pămînt moldovenesc aparținuse cîndva Pocuției;
2. Că Austria avea nevoie de el pentru a putea obține o legătură cu Ardealul, și
3. Pentru a face cuceriri [4].

Acesta din urmă, zice autorul anonim, era motivul principal pentru care s-a procedat la ocuparea Bucovinei, cîta vreme celelalte două nu erau decît fictive — iar cu adăog: nu fără temei.

La început și anume în 1773, cînd M. S. Împăratul (Iosif II) venise în Ardeal, colonelul baron de Enzenberg fu trimis în Bucovina din ordin prea înalt, pentru a se orienta în țărișoara aceea și a o ridica în plan precum și pentru a raporta asupra configurației ei geografice, asupra stării locuitorilor, a moravurilor etc.etc.

Curînd după aceea fură ridicate în plan și regiunile de la Dorna și Cîmpulung, sub pretextul unor măsuri de ordin sanitar și cu învoirea lui Romianzoff [5]. Astfel se putea pătrunde pînă la Suceava. Apoi fu cartografiată regiunea dinspre Galiția pînă la codrul numit Bucovina [6]. După aceea se trimiseră două comandamente de husari în Bucovina sub pretext de remonță; acestea staționară șapte luni de zile în două sate mizerabile fără să achiziționeze un singur cal. În cele din urmă intrară în Bucovina cinci batalioane și două regimente de husari, pentru a trage un cordon împotriva ciujmei, despre care în acea vreme nici nu se auzia și nici nu se simția nimic.

Sosiră deodată și nouă tunuri și Rusii rămaseră surprinși, văzînd că Austriecii mobilizează opt (?) tunuri contra ciujmei. Curînd după aceea s-au și înfipt pajurile și numai după ce toate măsurile acestea erau luate, se trecu la tratative, pe care ambii beligeranți, Rusii și Turcii, trebuiră să le accepte, căci ce nu poate face frica de o unitate militară de 100.000 de Austriaci?

Numai spre sfîrșitul anului 1774 și anume după așezarea păcii cu Rusii (la Kuciuc-Kaianargi), se intră în o așa numită comisiune de delimitare, care era compusă din partea Austriacilor din general-feldmaresalul baron de Barco, maiorul de stat major Mieg, un secretar aulic de la cancelaria de stat și un interpret.

Delegații Turcilor erau: Tahir-Aga, arhitect superior, Mola-Effendi, filcuior de legi, jumătate cleric, jumătate mirean, Emîr-Effendi, inginer și un bareactor sau stegar de ieniceri. Din partea raialei Hotinului erau față: Divan-Effendi sau secretar al pașalei de acolo, Ali-pașa, ca șef de coloană și șase din cei mai vechi ieniceri și alți 20 cari arătau hotarele și așezările și cari însoțiau comisiunea de hotărnicire de la un loc la altul.

Din partea principelui Grigore Ghica fură atașați acestei comisii cumnatul acestuia, Lukaki de la Rocca, boierul Balș și Cananău, ispravnicul Sucevei. Dar Lukaki n-a rămas pînă la sfîrșit în comisiune, căci el se îmbolnăvi sau simulă a boală și se reîntoarșe la Iași. Acolo l-am vizitat ca pe unul care îmi era cunoscut din Brașov, ca pe un bărbat isteț, și-l găsim, ce-i drept sănătos, dar cu memoria slăbită și aproape copilărească. El lucra la Brașov la un

* Cf. *Die österreichische oder Deutsch-Kaiserliche Moldau, jetzt Bukovin genannt*. Partea I, paragraful 94, p. 422 și urm.

** *Kurze Beschreibung von der Moldau und Walachei aus bewährten Autoribus ausgezogen*. Varșovia 1774. Autorul este colonelul Seeger.

dictionar în șase-șapte limbi, parte orientale, parte europene. * Ocupațiunea aceasta trebuie să fi grăbit decăderea bietului om, care se găsea și așa la o vîrstă foarte înaintată și ajunse în mîntea copiilor.

Toate cheltuielile comisiunii le purta M.S. Împăratul. La dispoziția generalului Barco erau puși 30.000 pfunzi, pe lîngă o mulțime de ceașornice de buzunar, cutiute cu bijuterii, inele, tabachere etc. etc. Generalul avea ordin din Viena, să nu crute nici o cheltuială, pentru că se stia, că Turcii se lasă mai lesne convinși prin daruri, decît prin argumente, oricît de temeinice ar fi ele. Pentru delegații turci erau angajați bucătari speciali turci, cari găteau după gustul turcesc. Tahir-aga primi 4.000 pfunzi bani numărați și diverse bijuterii. Pașa de la Hotin primi 600 pfunzi [7], dar cu toate acestea dînsul nu cedă din raiaua Hotinului nici o palmă de loc. Căci partea din raia ce fusese ocupată, fu restituită raiaiei în urma înăcăierărilor singeroase ce izbucniră între ienicerii turci și trupele de ocupație austriece. În schimb Austria primi alte localități așezate mai jos de Siret pentru că prin cesiunea satelor ocupate din raia Turcii ar fi trebuit să înghețe de frig din lipsa lemnului de foc. La stăruinta Turcilor fu restituită Moldovei și Baia, care cu ocazia ocupațiunii a doua fusese cuprinsă în cordon.

După terminarea tratatelor urmă numai în 1777 [8] schimbul actelor de hotărnicie între ambele părți. La 2 Iulie și după șase zile la 8 Iulie s-a făcut cesiunea formală a acestei țărișoare cu o suprafață de 178 mîle germane pătrate [9] (mîla socotită la 10.000 picioare [10]) și cuprind aproape în întregime ținutul Cernăuților și al Sucevei, ce sînt destul de mănoase, către Casa de Austria — sau mai bine către Galiția, căreia îi aparține.

Ceea ce este necesar să se știe despre geografia acestei fișii de pămînt se poate afla în partea întâia a lucrării mele, precum și în hărțile anexate acolo. Tot acolo se găsesc însemnate și schimbările de hotar cu ocazia ocupațiunii întâia și a doua.

Dacă Casa de Austria, sau dacă acest termen pare nepotrivit, regatul Ungariei [11] este în drept să ridice pretențiuni întemeiate asupra acestor două districte moldovenești, pare să fie o chestiune ridicată la timp nepotrivit, întrucît Poarta a cedat acest teritoriu din voie liberă; de aceea cu anevoie se va putea contesta dreptul cuiva de a cere de la altul ceea ce dorește, sau al liberei hotărîri a cuiva de a da sau ceda ceea ce-i place [12].

Din cauza aceasta eu n-aș fi atins deloc această chestiune, dacă ceea ce în scrierea anonimă, menționată mai sus, se induce ca motive pentru Austria de a revendica acest teritoriu, n-ar fi ați de superficial și așa de puțin fondat. De aceea eu nu mă pot reține de a nu arăta adevăratele drepturi ale regatului Ungariei sau Galiției asupra unei părți și mai mari din Moldova și a le pune într-o lumină și mai clară.

1. Că în mijlocul Bucovinei se găsește un monument de piatră cu stema conțelului Potocki;

2. Că în fruntea districtului Cernăuți nu este un ispravnic, ca în fruntea celorlalte ținuturi ale Moldovei, ci un staroste [13] ca în Polonia, ceea ce se aduce ca dovadă că cel puțin ținutul Cernăuților a trebuit să aparțină cîndva Poloniei;

3. Un boier vecin cu moșia de Sniatin a prezentat maiorului Mieg un hrisov de la Ion Sobieski, prin care regele polon dăruise boierului sate și moșii în Bucovina, precum în genere se află în Bucovina mai multe acte de acest fel. ** Dacă secretarul curții imperiale a adus înaintea comisiunii de hotărnicie numai dovezi de acest fel, fără temei și fără răsunset, atunci ar trebui să ezit de a da dreptate altui coconas, chipes și spîlcuit, de același rang, care cu ocaziunea numirii lui Raicevich în postul de consul imperial în Țara Românească făcea aluzii și îmi dădea de cunoscut că este o chestiune cu mult mai grea de a aranja o problemă de stat, decît a scrie o carte de istorie.

Adeca cum, pentru a dovedi că Bucovina a aparținut cîndva Poloniei sau Galiției [14], este necesar de a recurge la un document de la regele Sobieski?

Acel ce este numai cit de puțin orientat în istoria Moldovei trebuie să știe că Jan Sobieski în cursul domniei voievozilor Dumitrascu Cantacuzino, Constantin Cantemir, George Duca și Antioch Cantemir, a ocupat nu numai Bucovina întreagă, ci încă și ținutul Neamt cu Cetatea Neamțului, regiuni cari au fost restituite Turcilor numai în baza tratatului de la Carlovăț, în schimbul Cameniței. Și ce dovedește o piatră cu stema lui Potocki în Bucovina? Nobilii poloni nu puteau să aibă moșii în Moldova, precum au astăzi anumiți Români moșii în Ardeal sau Ardeni în Țara Românească, sau nemți în Ungaria? Iar dacă piatra de hotar se găsește în mijlocul Bucovinei, n-ar trebui să urmeze de acolo că numai jumătate din Bucovina a aparținut Galiției? Or, aceasta stă în vădită contradicție cu

* Luca della Rocca era dragoman englez și neapoletan. Dictionarul său era întocmit în șase limbi și anume: germană, arabă, turcă, italiană, franceză și elină.

** Documentul s-a păstrat în arhivele din Viena. Este datat: Iavoroviae die 20 Mensis Decembris 1691. Iohannes Tertius, Dei gratia Rex Poloniae etc. — dăruiește lui Ștefan Holubofski, locotenentul cohorții de pînțari ai capitanului Zaharoschi... "Bona seu Campos desertos in limitibus Moldaviae, supra fluvium Pruth jacentia Piedecăritz nominata... jure advitalitio... usque ad ultimum suae vitae terminum". Documentul a fost prezentat lui Mieg de către "Juon Stiritzka capitan di Tirku Siretulj". Cf. D. Werenka, *Bukovina's Entstehen und Aufblühen*, p.63.

cele ce am arătat mai sus, că sub ocupațiunea polonă se găsea o bucată cu mult mai mare din Moldova, decît Bucovina.

Dovada dedusă din cuvîntul staroste poate sta și mai puțin în picioare. Starosti se numiau în Moldova totîispravnicii cari stăteau în fruntea ținuturilor de margine. Așa erau de pildă la Focșani sau Putna, la granița spre Muntenia. starosti și nu ispravnici. Termenul ispravnic este de origine mai nouă, fiindcă numai cu puținî ani în urmă ispravnicii din Moldova și Muntenia se numiau pîrcălabi; un termen care acuma a trecut asupra vornicului sătesco(!) [15].

Staroste se numeste în Moldova judecătorul negustorilor, care se mentine la București și Craiova. Așa se explica și la graniță, unde se percepea vama sau se receptionau mărfurile, și unde izbucniau certuri între negustorii ispravniciei și pîrcălabii se numiau starosti(!) [16].

De aceea nu este admisibil de a deduce drepturi sau pretențiuni nici de la termenul staroste și nici de la pîrcălab de hotar cu stema unui nobil sau magnat și nici numai de la actul de danie de la regele Sobieski.

Cu un cuvînt, domnilor birocrați, cu minile pline de afaceri, dacă nu voiti să fiti mai puțin decît l'homme d'affaires după Helvetius, trebuie mai întîi să cetiti și apoi să scrieti. La moartea regelui Sobieski, republica poloneză a restituit formal regiunile acestea și de atunci vîoievozii Moldovei le stăpînesc în pace.

Trebuie să se arate, că în timpurile mai vechi Bucovina aparținea Pocuției și Galitiei și că prin urmare republica polonă, care stăpînea aceste două provincii ca anexe, nu le putea ceda Porții pentru Cămenia.

Or cît de pe scurt a fi tratat eu istoria lui Ștefan cel Mare, care pînă la începutul secolului al XVI-lea a domnit în Moldova aproape absolut, precum și istoria urmașilor săi, totuși îmi place a crede că am descoperit în documentele moldovenesti, fapte din anii 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1654, care nu erau cunoscute pînă atunci, și pe baza cărora se poate dovedi pînă la evidență, că cel mai mare principe al Moldovei, Ștefan, nu numai Suceava și Cernăuți, ci și Neamțul și întreaga regiune muntoasă pînă la hotarul Munteniei, le-a răpit pe nedrept de la Republica Polonă sau mai degrabă de la Regatul Ungariei, și că aceste state n-au renunțat niciodată la drepturile lor asupra întregii provincii, care aparținea Ungariei și Poloniei din timpurile cele mai vechi pînă la pacea de la Carlovăț.

Iar dacă această renunțare formală ar sta în calea restituirii în ceea ce privește Polonia, din partea regatului Ungariei nu se va putea susține nici aceasta, fiindcă Ungaria a stăpînit ambele provincii Moldova-Muntenia [17], iar în timpurile mai vechi sub numele de Cumania, și că prin urmare le poate cuceri cu arma în mînă oricînd ar voi.

Cînd eram în Moldova se vorbea acolo că Austria, îndată după ocuparea Bucovinei, ar fi găsit sub un arbore, la un loc cunoscut mai de mult, un hrîsov ascuns în pămînt în care se arată pe larg că Bucovina ar fi aparținut de mult părților ungurești din Polonia sau Galitia.

Dar din istoria aceasta a mea — așa cred — se pot scoate mai multe argumente pentru susținerea acestei probleme istorice, decît din zece hrîsoave îngropate în pămînt și din zece pietre de hotar. Să ne fie îngăduit și nouă, autorilor de cărți istorice, plăcerea, că noi, prin cărțile noastre, putem duce mai lesne la bun sfîrșit anumite negociațiuni diplomatice, decît unii oameni de afaceri, încîntați de sine, cu argumentele lor sunătoare, rotunzite cu compasul și cu plecăciunile lor șarmante.

La ocuparea Bucovinei n-a fost nevoie de multe lupte, cu toate că am aflat din izvor sigur că plebea turcească nu era tocmai dispusă la cesiunea Bucovinei, fiindcă o asemenea cesiune de teritoriu ajungea în contradicție cu prescripțiile Coranului, care oprește cesiunea onăru pămînc de pămînt, fără ca acesta să fie stors prin puterea armelor. Dacă negociațiunile cu Poarta ar fi fost conduse de cineva mai iscusit, care să fi știut cum se negociază cu Turcii, atunci aceștia, cari erau foarte impresionați de succesul armelor rusești asupra Vidinului, ar fi renunțat mai curînd din voie liberă la Valahia Apuseană (Oltenia). Dar se pare că curtea imperială nu ținea prea mult la aceasta [18].

Dar cine știe dacă acestea nu sînt fantasmagorii ale unor capete desarte; așa fiind cred că nu mai este nevoie să pierd vremea cu fleacuri de acestea. Continuînd cu caracterizarea principelui Ghica, observ că Bucovina n-a fost alipită nici Galitiei, nici Ardealului, ci administrată militărește [19] de generalul de Enzenberg, cu personal militar, justitia fiind administrată de căpitani "auditori de district".

Așa încheie Sulzer povestirea sa asupra "răpirii" Bucovinei, un termen pe care îl întrebuintează el în susi. Astăzi — cînd crîma politică de la 1775 a fost ispisită de cei ce o comiseseră atunci și cînd Bucovina în locul hotarelor

* Chirsoavele din 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1645 sînt cunoscutele acte de vasalitate ale lui Petru Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bogdan Lapusneanu și Gheorghe Ștefan; prin ele se certifică că Polonia a exercitat anumite drepturi de suzeranitate asupra Moldovei și nimic mai mult.

ei a fost reîncorporată țării-mame, chestiunea răpirii Bucovinei a pierdut din actualitatea ei politică și națională. Ea a trecut în domeniul istoriei și acolo cunoașterea ei cit mai amănunțită nu poate decât să fie de interes pentru toți.

Iar noi nu putem decât să cinștim memoria lui Fr. J. Sulzer, care ni-a lăsat amănunte așa de senzaționale asupra acelei răpiri.

NOTE

1. Petru Maior, care l-a cunoscut pe Sulzer (timp de trei ani au locuit în același oraș — Reghin) scria: "În cit e pentru știința limbii românești... nici odată nu-l auziu măcar un cuvânt să sloboadă din gura sa românească, ci pururea vorbea cu mine au latinește, au italicește. Iară mișarea lui, ca o mișcare sască, știia bine grăi românește. De unde am prepus că multe din cele ce au scris ei pentru limba românească, de la mișarea sa le-au împrumutat" (Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, vol.II, Ed.Albatros, București, 1971, p.7).
2. În legătură cu domnul Moldovei, un corespondent din Istanbul nota, la 19 noiembrie 1777: "districtul Bucovinei a fost principala cauză a asasinării principelui Ghica. Acest domn nu voia cu nici un preț să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei. Precum se vede, el se comportă ca un suveran independent". (Apud Ion I.Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed.cit., p.14).
3. Desigur, nu pentru opoziția sa contra anexării Bucovinei l-au ucis otomanii, ci pentru consecințele ce decurgeau din aceasta. A.D.Xenopol scria: "Bucovina fu pierdută din pricina lui Ghica, care fiind devotat rușilor, făcea pe Poartă să asculte mult mai curind de insinuările Austriei și de arătările ei de prietenie, decît de glasul adevărului ce știa din o gură compromisă. Ghica pieri din cauza Bucovinei, căci în mare parte, pentru a păstra întregimea pămîntului pe care era chemat a domni, el se apropie tot mai mult de ruși, și deveni uricios Porții care-l jertfi temerilor sale. Astfel, chiar dacă Ghica n-a pierd de mîna aceea ce a luat Bucovina, totuși pierderea <cheii Moldovei> este strîns legată în amintirea poporului de singele lui Ghica". (A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția III-a, vol.IX, 1927, p.165-166).
3. Desigur că Sulzer n-a fost, totuși, "primul istoriograf" al Bucovinei; despre această parte de țară, considerată de Ion I. Nistor, "cel mai clasic pămînt istoric al Moldovei", scriseseră cronicarii-istorici Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, ca și Dimitrie Cantemir.
4. Corelînd raptul teritorial din 1775 cu prima împărțire a Poloniei (1772), între Austria, Rusia și Prusia, pe de o parte și pînînd cont de excepționala poziție strategică obținută de imperiali (care le-ar fi permis fie să secondeze planurile Rusiei împotriva Imperiului Otoman, fie să le contracareze, amenințînd-o din flanc, la nevoie), pe de altă parte, sîntem mai aproape de cauzele care au determinat "răpirea" Bucovinei.
Primele două motive tîn de cazuistica medievală. Unul din pretexte era și "serviciul" făcut de Imperiali Porții, prin mijlocirea păcii între otomani și ruși. La 19 iunie 1773, împăratul Iosif al II-lea scria mamei sale, Maria Tereza: "dacă... s-ar putea obține colțul din Moldova care atinge Transilvania, Maramureșul și Pocuția, atunci s-ar face o ispravă utilă și de aceea îmi îngădui a ruga pe majestatea ta de a cere lui Kaunitz să ia în deliberare chestiunea aceasta". (Apud Ion I.Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed.cit., p.9).
5. Petru Alexeevici Rumiantsev, feldmareșal, comandantul șef al armatei l-a ruse, ce ocupa Moldova la acea dată (începînd cu 1769).
6. În momentul începerii tratativelor cu Imperiul Otoman în vederea cedării unui "culoar" de legătură cu Galiția, autoritățile habsburgice cunoșteau foarte bine teritoriul vizat: între 1769-1773 contele Fabris alcătuisese "Harta specială a hotarelor Transilvaniei dinspre Moldova și Țara Românească" (hotarele cu Moldova erau descrise în 206 pagini), iar între 1773-1775 Büschel și von Mieg alcătuiseră hărți ale Bucovinei (primul descrieseră ținutul în șase volume !). (Cf. George David, 1775. *Răpirea Bucovinei*, în MI, nr.3, 1992, p.25).
7. Daruri consistente au primit și funcționarii creștini ai Porții. Astfel, Costache Moruzi, dragoman, a primit un dar ce s-a ridicat, conform listei de cheltuieli extraordinare și secrete a Curții imperiale, la 10.312 piaștri și 0 de parale. Suma primită de către Tahir Aga, 38.000 florini, a fost depusă la o bancă din Lemberg. Feldmareșalul Rumiantsev a primit 5.000 de galbeni și o tabacheră de aur, în urma cărora a dat "dovezi sigure asupra atitudinii sale favorabile". Reis-Effendi, vizirul Porții, a primit un pumnal încrustat în aur și nestemate. Cheltuielile făcute de Imperiu, pe lîngă bogatele daruri în aur și nestemate, s-au ridicat la suma de 15.000 de piaștri (Apud Gh.David, *op.cit.*, p.27).
8. "Convenția explicativă", care fixa noile granițe dintre Imperiul Otoman și Austria, a fost încheiată la 12 mai 1776, nu în 1777, cum arată Sulzer. Vezi, în acest sens, Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași, Ed. Junimea, 1985, p.39.
9. La așezarea definitivă a graniței pe teren, Austria a rămas în posesia a 278 localități, avînd o populație de aproximativ 75.000 de locuitori, din care 55.495 români și cu un areal de 10.441 km² (Apud Cornelia Bodea, *Bucovina. Momente din drumul ei spre 1918*, în MI, nr.12, 1993, p.8).
10. "Piciorul" reprezenta a șasea parte dintr-un stînjîn, fiind egal cu 0,316 m, mărime apropiată de a măsurii latine "pes" (picior) = 0,296 m. A fost folosit, începînd cu secolul al XVIII-lea, numai în Transilvania, unde mai purta și numele de "urma" (Cf. Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Ed.Științifică, 1971, p.70).

11. Sulzer izează de un anacronism. Regatul Ungariei nu mai exista de aproape două secole și jumătate, dispărând de pe harta Europei în urma loviturii decisive primite la Mohács (1526) din partea armatelor otomane și a transformării unei mari părți a ei în pasalic — 1541. După 1688, Ungaria este inclusă în Imperiul Habsburgic, fapt consfințit prin tratatul de pace de la Carlowitz (1699).
12. Că Poarta ar fi cedat de bună voie acest teritoriu Casei Imperiale nu se poate sustine. La 3 octombrie 1774, Franz Maria von Thugut, ambasadorul austriac la Constantinopol, informa Poarta că trupele imperiale "au intrat în Moldova, ocupând o porțiune din teritoriul acestei țări", asigurând însă de intenția de rezolvare prin bună înțelegere a "neînsemnatului diferend provocat de o și mai neînsemnată îndreptare a graniței la nordul Moldovei". La 18 martie 1775, în urma presiunilor, muturilor și santajului, aceiași Thugut putea să raporteze cancelarul imperial, Kaunitz, că Poarta a acceptat să "cedeze Prea Înaltei Curți o bucată din Moldova" (Cf. David, *op. cit.*, p.26-27).

Unul din confidenții printrului născut Repnin declara că renunțarea la Bucovina, "departe de a fi un sacrificiu pentru turci, era cu totul în avantajul lor deoarece tributul Moldovei rămânea același, iar Poarta câștiga prin aceea că lăsa austriecilor grija de a interzice trupele ruse intrarea în Moldova". (Apud Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, Ed. Junimea, 1986, p.215).

În ce privește rezistența românilor la "răpirea" Bucovinei sînt de remarcă memoriile trimise de domnul Grigore III Ghica Porții. Într-unul se scria că "locuitorii Moldovei cer cu insistență ca Poarta să-i apere contra unei pierderi așa de mari", precizându-se că "dacă sultanul, în pofida așteptării generale, nu îmbrățișează cauza provinciei al cărei suzeran este, moldovenii vor fi în situația de a nu ști ce atitudine să adopte... nefiind apărați de suzeranul lor, vor trebui să se adreseze unei alte puteri străine" (Cf. Anastasie Iordache, *Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei*, în R.I. tom III, nr.1-2, 1992, p.128).
- 13. Starostele făcea parte dintre dregătorii de tinut, rezidind în orase și avînd între atribuțiile principale administrarea justiției, după indicațiile date de către domn și în limita prevederilor obiceiului pămîntului. A fost o anumită perioadă de timp în care starostii din tinuturile de graniță au fost investiți cu puteri discreționare, mai ales cînd au trebuit să se ia măsuri pentru menținerea ordinii interne. În acest sens, la 1688 ca staroste de Putna era numit marele cronicar Miron Costin.

Starostii din tinuturile de la granița Moldovei cu Polonia puteau judeca hotii și criminalii care fugeau din țară ori se reîntorceau. Competența lor judiciară a fost indicată în convenții special încheiate între Moldova și Regatul polon.

Tinuturile de graniță au continuat să fie conduse de starosti și după reforma lui Constantin Mavrocordat, care introducea o nouă dregătorie de tinut — isprăvnicia. Deși dregătoria starostiei era comună Țării Moldovei și Poloniei (vezi starostele de Cămenita), acestea n-au presupus apartenența regiunilor de graniță ale Țării Moldovei la Regatul polon. (Vezi Nicolae Gîngor, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academiei, 1971, p.307-308, 369).
- 14. Bucovina nu a aparținut Poloniei, Galitiei ori Pocuției. Sulzer "supralicînd" relațiile ce au existat între Țara Moldovei și Regatul polon de-a lungul evului mediu. Relațiile de suzeranitate-vasalitate între cele două țări au fost inițiate prin depunerea jurămîntului de vasalitate, la 26 septembrie 1387, de către domnul Țării Moldovei, Petru Mușat, Coroanei polone și nu au implicat niciodată o stăpînire efectivă a părții vasale.

Cucerirea Rusiei Rosii (Galitiei) de către Polonia, la 1387, de la Regatul maghiar, a putut reprezenta, în mentalitatea timpului, și un transfer de pretenții asupra stăpînirii Țării Moldovei.

Într-o scrisoare din 10 decembrie 1773 colonelul imperial Seeger susținea că nord-estul Moldovei fusese cîndva parte din Pocuția poloneză, devenită de cîteva luni austriacă, iar ofiterul de stat major Mieg, în raportul său din 23 decembrie 1773, arăta că o seamă de boieri moldoveni "mărturisiseră" (se pare, contra unor sume nu modice) că și tinutul Sucevei, pe lîngă cel al Cernăuților, aparținuse cîndva Poloniei. (Cf. Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p.27).
- 15. Deși în timpul evului mediu a existat o permanentă confuzie de atribuții (și, uneori, și de termeni) între agenții puterii centrale — spre exemplu, pîrcălăbii și starostii puteau judeca procese dintre locuitorii orașelor, neținînd seama de vorbiri sau de dregătorii aleși de obști —, în documentele secolului al XVIII-lea nu se întâlnește termenul de "vornic sătesc" utilizat de Sulzer și pus în legătură cu pîrcălăbia. (Cf. N.Gîngor, *op. cit.*, p.378).
- 16. În mod obișnuit, dregătorii principali ai tinuturilor de graniță se numeau starosti, iar cei ai tinuturilor din interior pîrcălăbii (de la mijlocul secolului al XVIII-lea isprăvnici). Starostele aveau atribuții fiscale, judecătorești (sînt menționați judecătoria starostescă) și militare, deci nu putea fi numai judecător al negustorilor, cum arată Mieg. Vezi și nota [13]. (Cf. *ibidem*, p.285, 306).
- 17. Regatul maghiar nu a stăpînit niciodată Țara Moldovei sau Țara Românească. Au existat numai pretenții de stăpînire, concretizate în întemeierea Episcopiei Cumaniei (apoi a Milcoviei), a Banatului de Severin, a Mării Moldovei, baze menite să asigure o stăpînire reală a spațiului extracarpatic, precum și relații de suzeranitate-vasalitate, stabilite între cele două țări române și Regatul maghiar.

Sub numele de Cumania trebuie să întrevădem numai o expresie teritorial-politică, nu și etnicul autohton, aflat în umbra celor care dețineau puterea politică (Apud Ion Toderăscu, *Unitatea românească medievală*, București, Ed. Științifică, 1988, p.56).
- 18. În iunie 1773, Iosif al II-lea constată că anexarea Olteniei ar fi fost o povară (!) pentru Austria. Teritoriul fusese evaluat la cinci-sase milioane de florini, pe care împăratul se "zgîricea" să-i ofere. Nu e mai puțin adevărat că opoziția Prusiei și a Rusiei l-a silit pe împărat să renunțe la acest proiect, ca și poziția strategică a Bucovinei, mai favorabilă scopurilor (declarată ori voolate) de cucerire pe care le promova. (Cf. Leonid Boicu, *op. cit.*, p.217). Colonelul Carol Enzenberg evalua nordul Moldovei la circa 21 milioane de florini. (Vezi Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1993, p.37).
- 19. Pînă la 6 august 1786: apoi Bucovina este încorporată administrativ la Galitia, fiind condusă prin intermediul Cancelariei austriece unite boemo-austriece de la Viena.

A. ISTORIA ROMÂNILOR

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Decebal, regele dacilor*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 112 p., cu ilustrații (p. 75-86).

La 1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui-erou Decebal, o carte care să-i elogieze faptele era necesară. Sarcină elaborării ei și-a asumat-o Constantin C. Petolescu — unul dintre cei mai mari epigrafiști ai țării. În pagini relativ puține, punând la lucru datele arheologiei, dar mai ales informațiile literare și epigrafice, pe care le stăpânește într-un chip desăvârșit, autorul a înfișat contextul politic ce a precedat preluarea puterii de către Decebal (p. 9-21), dezvoltarea regatului dac în timpul acestuia (p. 23-46), confruntarea daco-romană sub Traian (p. 47-96), ținuturile dacice în cadrul provincial roman (p. 97-111). Problematică densă, dar expusă într-o manieră foarte accesibilă, elegantă. Apelul direct la surse conturează o imagine reală a epocii, în care personajele și evenimentele se înfișează în adevărata lor lumină; spectaculosul este estompat, predomină firescul lucrurilor.

Cîteva informații noi puse în circulație sau unele observații și ipoteze ale autorului pe marginea unor aspecte contradictorii sau insuficient clarificate în istoriografie merită reținute: *Decebalus* nu trebuie considerat un *supernomen* al lui *Diurpaneus*, cum au încercat să susțină unii cercetători grăbiți și au acceptat chiar autori de manuale, deoarece izvoarele nu îngăduie o asemenea relație iar antroponimul *Decebalus* este frecvent înfilit în epigrafia sud-dunăreană înainte de urcarea pe tron a dinastului cu același nume (p. 14-17, cu bogată bibliografie); *Coson* nu este decît forma contrasă a lui *Cotiso* (p. 17-18); "Brazda lui Novac" (de nord) reflectă probabil extinderea influenței romane în stînga fluviului după acțiunile lui Plautius Silvanus Aelianus (p. 20); invazia dacilor din 85/86, soldată, printre altele, cu moartea consularului Oppius Sabinus, s-a produs foarte posibil la Dunărea de Jos (p. 26); datele mai vechi și descoperirile mai noi pledează pentru atribuirea altarului-cenotaf de la Adamclisi generalului imprudent Cornelius Fuscus iar a mausoleului soldaților lui Oppius Sabinus (p. 33-35); vasul de la Grăditea Muncelului cu inscripția *latinească* DECEBALVS PERSCORILO "servea fie la îndeplinirea unui ritual legat de cultul morților, fie mai degrabă drept capac de urnă funerară" (p. 35-36); termenul *capillati* ("pletoși") aplicat de Iordanes geto-dacilor nu reflectă realitatea (cel puțin așa o arată Columa), fiind probabil o confuzie a istoricului got cu un termen vechi germanic, neatestat (p. 43, nota 235); cea mai neutră formulă pentru caracterizarea statului lui Decebal, avînd în vedere lipsa unor elemente certe care să-i definească mai nuanțat continutul, este aceea de "regat geto-dac" (p. 44); pentru sinuciderea lui Decebal trebuie luate în considerație și vasele fragmentare de *terra sigillata* descoperite la La Graufesenque (Gallia) (p. 91-93); primul guvernator al Daciei a fost generalul de rang consular *Iulius Sabinus*, cunoscut dintr-o diplomă descoperită foarte curînd (p. 77) etc. Așadar, o lucrare ce oferă numeroase sugestii, asupra cărora se poate medita cu interes.

Nelu Zugrăv

- IOAN PISO, ADRIANA RUSU, *Nymphaeum-ul de la Germisara*, în "Revista Monumentelor Istorice", S.N., anul LIX, nr. 1, 1990, p. 9-17.

O descoperire excepțională făcută în vechea stațiune climaterică de la Germisara în 1987 vine să adauge o altă dovadă incontestabilă a *continuității populației dacice în timpul stăpînirii romane și a romanizării acesteia*. Printre cele 7 plăcuțe votive de aur de 22 k, se află una (plăcuța numerotată 5, p. 12, fig. 10-11) pe care este scris următorul text: *Nymf-is Dece-balus Lu-ci(i) posuit*, așadar "Nimfelor le-a pus (ca ofrandă) Decebalus, fiul lui Lucius". Avem de-a face, fără îndoială, cu un *dac romanizat*, aflat în condiția de pelerin și, probabil, destul de înstărit pentru a putea oferi o ofrandă atât de scumpă. Datînd "cîndva în a doua jumătate a secolului II", plăcuța respectivă constituie o probă a integrării relativ rapide a *autohtonilor daci* în cadrele societății romane, prin însușirea limbii latine, a concepțiilor religioase și a obiceiurilor romanilor.

Nelu Zugrăv

- DAN GH. TEODOR, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991, 230 p., cu 35 figuri (p. 119-153).

Dan Gh. Teodor este unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai arheologiei ieșene și naționale. Cercetările sale îndelungate în diferite stațiuni dădînd din milenul I s-au soldat cu rezultate deosebite, valorificate în numeroase studii, articole sau lucrări de sine-stătătoare. Aprecierea cercetătorului amintit privind continuitatea autohtonilor în spațiul est-carpatic, specificul cultural al acestora într-o vreme de mari bulversări etno-demografice (printre altele, a fundamentat conceptul de cultură "Costisa-Botosana"), observațiile asupra etapelor, cailor și sensului migrației slavilor în ținuturile carpato-dunărene, sublinierile referitoare la efectele permanente ale populației romane cu Imperiul de la Constantinopol și natura raporturilor ei cu neamurile în mișcare sau concluziile despre încheierea etnogenezei românești — pentru a nu aminti decît unele dintre ele — s-au impus demult în istoriografia românească și chiar străină: nimeni nu mai poate încerca reconstituirea istoriei spațiului nord-dunărean în milenul I fără să apeleze la lucrările subscrise de Dan Gh. Teodor.

În 1991, a văzut lumina tiparului o nouă carte a istoricului ieșean, dedicată fenomenului cultural cel mai important care s-a afirmat în ținutul dintre Carpați și Nistru, ca, de altfel, în întreg spațiul nord-dunărean, după retragerea aureliană și pînă la întemeierea statelor feudale independente — creștinismul. Lucrarea asupra căreia stăruim — o spunem de la început — dezlănuie o bogată experiență acumulată prin cercetarea de teren, o nemijlocită cunoaștere a materialului arheologic, o dezinvolată minuire a izvoarelor antice și medievale, precum și o amplă deschidere istorică: ea este mai mult decît o carte utilă, *este una necesară, pentru că vine să umple un gol în istoriografia spațiului carpato-nistrean*. Lec-torul găsește în paginile ei acele date pe care studiul actual al informațiilor le oferă pentru înțelegerea contextului istoric, a etapelor și căilor de răspîndire a creștinismului în Moldova.

Dupa o *introducere* (p. 9-15), unde autorul subliniază importanța studierii creștinismului ca fenomen de civilizație romană, ca factor de romanizare și uniformizare culturală a spațiului din stînga Dunării și ca dovadă a legăturilor permanente dintre cele două ramuri ale romanității, capitolul I schițează tabloul vieții istorice a societății est-carpătice în intervalul dintre cucerirea romană și întemeierea statului medieval moldovenesc (p. 17-46). Punînd la lucru știrile din izvoarele scrise, dar mai ales valorificînd datele investigațiilor arheologice, pe care el însuși le-a întreprins ani de-a rîndul, Dan Gh. Teodor jalonează marile etape ale istoriei ținutului dintre Carpați și Nistru, evenimentele politico-militare care l-au marcat, rolu autohtonilor în desfășurarea lor, populațiile în mișcare care l-au afectat, specificul dezvoltării culturii materiale și spirituale în intervalul amintit. Ni se releva, astfel, *cadrlul istoric general* în care a avut loc penetrația și ascensiunea religiei lui Christos, aspectele politice care au condiționat-o, substratul cultural peste care s-a afirmat.

Cel de-al doilea capitol aduce în discuție *Creștinismul la est de Carpați în lumina izvoarelor scrise din perioada secolelor II-XIV* (p. 49-71). Deși extrem de rare, ambigui și greu de raportat la o anumită regiune a spațiului din stînga Dunării, informațiile literare și diplomatice — bine interpretate și integrate în contextul epocii — pot oferi indicii despre viața creștină de la est de Carpați; este ceea ce autorul a reușit să se ofere. Din analiza întreprinsă se desprind cîteva concluzii, pe care nu putem decît să le enumerăm, avînd în vedere cadrul restrîns al unei prezentări: propagarea religiei creștine între Carpați și Nistru a fost un fenomen relativ timpuriu (sec. I-II?), cu siguranță însă veacul al III-lea, desfășurat în strînsă legătură cu interesele politice ale Imperiului roman de Răsărit în zona Dunării de Jos; căile răspîndirii religiei Mîntuitorului au fost militare din trupele staționate în garnizoanele dunărene sau în sudul roman al Moldovei, negustorii de proveniență orientală mai ales, prizonierii creștini aduși la nord de fluviu, misionarismul desfășurat de unii clerici sud-dunăreni, elementele eretice ajunse în spațiul respectiv, monahismul, deplasările de populație de pe ambele maluri ale Dunării; intensitatea vieții creștine se reflectă, cel puțin în anumite perioade, în existența unor structuri ecleziastice bine organizate, cu legături strîns cu centrele creștine învecinate; știrile despre creștinii est-carpatici din secolele XI-XIII sînt în strînsă legătură cu organizarea politică a acestora; creștinismul est-carpatic a rămas întotdeauna de caracter ortodox, ceea ce a constituit un mijloc de rezistență contra prozelitismului eretic și catolic. În contextul discuției de față, apreciem că rămîne încă neconvîngătoare ideea despre apostolatul Sîntului Andrei la Dunărea de Jos doar pe temeiul informațiilor existente, a elementelor de folclor și de toponimie (p. 50-51). Același lucru se poate spune despre posibilitatea prezenței creștinilor în Dobrogea și la nordul Dunării încă în secolul I (p. 51-52).

În secțiunea a treia a lucrării, Dan Gh. Teodor prezintă mărturiile arheologice privind creștinismul est-carpatic în secolele III-XIV (p. 73-105). Cercetătorul ieșean realizează pentru prima dată o analiză istorică a datelor arheologice creștine de la răsăritul Carpaților din intervalul amintit, reușind să stabilească cu mai multă precizie cronologia penetrației, răspîndirii și dezvoltării creștinismului de aici. Astfel, în funcție de anumite evenimente politice și de transformările survenite în planul dezvoltării social-economice, culturale și spirituale a populației din spațiul carpato-nistrean, Dan Gh. Teodor a determinat patru etape în evoluția creștinismului de la nordul Gurii Dunării: 1) *secolele III-V* (p. 75-82); 2) *secolul VI-VIII* (p. 82-91); 3) *secolele IX-XI* (p. 91-98); 4) *secolele XII-XIV* (p. 98-105). Numărul restrîns de pagini ne împiedică să relevăm aici toate problemele pe care această

analiză le ridică; de aceea, utilizând și concluziile autorului (p. 107-111), vom aminti câteva, care ni se par de o importanță aparte. Astfel, în prima etapă, stăd apar cele mai vechi dovezi creștine în spațiul moldav (ele nu coboară de prima jumătate a secolului III, așa cum o arată descoperirile de la Barboși, jud. Galați), creștinismul se afirmă ca un puternic factor de romanizare, generalizarea fenomenului avind loc după mijlocul secolului V, odată cu destrămarea confederației hunice și uniformizarea culturală a spațiului nord-dunărean (p. 108-109, 111). Între secolele VI-VIII, numărul obiectelor creștine sau creștinate, al simbolurilor legate de noua religie se înmulțește, ceea ce demonstrează creșterea numărului de adepți ai credinței în Christos; aceasta, în ciuda unor rămășițe ale vechilor idei păgâne, a căror persistență este documentată mai ales prin descoperirile din necropole (vezi p. 90). În condițiile politico-militare ale epocii (revenirea stăpînirii pe întinse zone nord-dunărene, migrația slavilor și avarilor, așezarea bulgarilor între fluviu și Balcani), creștinismul populației autohtone a fost un mijloc de rezistență, o cale de păstrare a legăturilor cu romanitatea din dreapta Dunării; acest fapt a fost posibil tocmai datorită generalizării religiei respective în răsăritul Carpaților, pe fondul mai larg al pătrunderii lui în tot spațiul locuit de daco-romani (vezi p. 109, 111). Secolele IX-XI sînt marcate de slăbirea legăturilor cu centrele creștine din Imperiul bizantin, mai ales în prima parte a intervalului. Cu toate acestea, dovezile contactelor cu creștinătatea bizantină nu lipsesc. Refacerea Imperiului și extinderea autorității sale pe lîna Dunării la sfîrșitul secolului X au condus la reluarea strînselor raporturi dintre creștinii nord-dunăreni și autoritățile politice și ecleziastice ale organismului statal de pe malurile Bosforului. În aceste condiții este posibil ca populația creștină românească să fi adoptat liturgia bizantino-slavă (p. 110-111). Ultima etapă, cea a secolelor XII-XIV, demonstrează aceeași strînsă legătură a populației românești cu centrele ortodoxe din estul Europei, în primul rînd cele bizantine; numărul mare de obiecte de factură răsăriteană o probează pe deplin. Faptul este cu atît mai important cu cît în etapa amintită românii au trebuit să facă față numeroaselor încercări de catolicizare întreprinse de scaunul roman sau de regatul apostolic maghiar. În aceste condiții, formarea statelor feudale independente a constituit o soluție politică necesară conservării caracterului ortodox al religiei românești (p. 98-99, 112-113).

Prin bogăția și varietatea materialului valorificat (printre altele, sînt luate în discuție și descoperirile din Republica Moldova și din Bucovina), capitolul al III-lea al cărții semnat de Dan Gh. Teodor este una dintre cele mai solide părți ale întregului său demers.

Concluziile lucrării, din care am valorificat deja unele idei, sînt importante și dintr-un alt unghi de vedere: autorul formulează direcții de cercetare pentru viitor, dintre ele menționăm: precizarea mai exactă a începuturilor reale ale creștinismului la nordul Dunării, inclusiv printr-o nouă analiză a izvoarelor scrise (p. 111-112); explicarea mecanismelor care au dus la trecerea de la incinerare la înmormîntare — rit funerar specific creștinismului; în strînsă legătură cu acest aspect este ritualul funerar, ale cărui caracteristici urmează a fi mai bine relevate (p. 112-113) (credem că o excepție a datelor conciliilor ecumenice sau locale, a celor din gîndirea patristică sau ecleziastică generală ar putea oferi unele puncte de sprijin); o problemă care va trebui elucidată în viitor este aceea a lăcașurilor de cult din spațiul nord-dunărean (p. 113-114) sau a vieții monahale de aici (p. 114); vor fi necesare stabilirea cu mai multă finețe a criteriilor de determinare a antichităților creștine (p. 114). Iată numai cîteva orientări pe care Dan Gh. Teodor le oferă tuturor celor ce se vor încumeta să studieze creștinismul est-carpatic; este un aspect al cercetării care trebuie remarcat cu deosebire.

Textului propriu-zis îi sînt adăugate un număr de 35 de figuri (p. 119-153) ca și un repertoriu al descoperirilor arheologice de factură sau influență creștină de la est de Carpați din secolele III-XIV (p. 155-187). Fie și numai pentru acest ultim sector al lucrării, demersul lui Dan Gh. Teodor este remarcabil, întrucît oferă toate datele necesare unor alte întreprinderi asupra religiei creștine est-carpate în secolele III-XIV.

Lucrarea se încheie cu rezumatele în franceză (p. 189-195), germană (p. 197-203), engleza (p. 205-211) și rusă (p. 213-220), precum și cu indicele general (p. 221-230).

Prin conținutul său, prin materialul pus în circulație, prin ideile formulate ca și prin sugestiile oferite, *Creștinismul la est de Carpați...* este una dintre cele mai valoroase apariții editoriale datorate lui Dan Gh. Teodor.

Nelu Zugrăv

• GHEORGHE BRANCOVICI, *Cronica românească*, ediție critică de DAMASCHIN MIOC și MARIETA ADAM-CHIPER, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC, București, Ed. Academiei Române, 1987, 91 p.

Cronica lui Gheorghe Brancovici, "sîrb ca origine și aspirații", "român prin multe din înfăptuirile sale", "cel mai de seamă cronicar transilvănean de limbă română", fratele mitropolitului Sava al Ardealului, apare acum în a treia ediție (după ediția din 1893, datorată lui Aron Densusianu și aceea din 1917, publicată de N. Iorga).

Este un izvor de mare importanță pentru trecutul nostru. Compendiu de istorie universală, această cronică acordă un spațiu apreciabil faptelor de arme ale românilor și sîrbilor, marilor personalități intrate în universalitate,

precum: Mircea cel Bătrîn, Vlad Tepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul. Bătăliile de la Cîmpia Mierlei (1389), Nicopole (1396), Varna (1444), Cîmpul Pîinii (1479), și alte înfrîngeri memorabile își au locul cuvenit în structura izvoarelor narativ aici prezentate.

Interesant, Gheorghe Brancovici a fost printre cei dintîi istorici care au sesizat semnificația românească a faptelor lui Mihai Viteazul: "Domnul Mihaiu, voevodul Țării Muntenesti, dupre ce au bătut multe războaie turcesti și de alte neamuri, au bătut și pre Batorie Andras, prințpsul Ardealului, la Sibiu și i-au luat țara intru care au făcut și pravoslavnică sfîntă mănăstire Mitopolia. Cu vitejie vrednică acîrmuind, au lătit puterea neamului românesc și cu fericire stăpînind mânia sa cîte țări, adecă Ardeahul, Moldova și Tara Muntenească..." (subl. ns.) (p. 73-74).

Această ediție critică, datorată eruditului restitutor de izvoare care a fost Damaschin Mioc, în colaborare acum cu Marieta Adam-Chiper, este spre folosul cercetării.

Ion Toderascu

- **CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL, *Istoria Țării Românești*, ediție critică de DAMASCHIN MIOC, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC și EUGEN STĂNESCU, București, Ed. Academiei Române, 1991, 133 p.**

Colecția academică *Cronicle medievale ale României* si-a adăugat, în anul 1991, o nouă ediție, a șaptea (cele anterioare au apărut în 1858, 1859, 1872-1873, 1901, 1944 și 1961), din *Istoria Țării Românești*, lucrare anonimă din perioada premodernă (a fost scrisă la sfîrșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII), în jurul paternității căreia s-au purtat îndelungi discuții. Ea a fost atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu), Daniil Panoneanul, Teodosie Vestemaneanul și Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Această din urmă atribuire, datorată lui N. Iorga (1901) a avut o largă audiență, care se explică, dincolo de argumentație, și prin autoritatea savantului. Ea este împărtășită și de editorul de acum, regretatul Damaschin Mioc, care trimite pe cei ce încă o mai contestă la scrisoarea Stolnicului către Ferdinando Luigi Marsigli, din 1694, unde sînt cîteva informații identice cu cele din cronica "nesemnată de autor".

Cît despre redeschiderea, de către N. A. Ursu, a paternității mitropolitului Teodosie Vestemaneanul, cunoscută de editor numai parțial și neîmpărtășită, pe motiv că argumentele sînt "neconvingătoare", deoarece au în vedere doar "asemănările de limbă", care, limbă, "era cea a vremii în care s-a scris", trebuie spus că demonstrația este mai complexă (vezi N. A. Ursu, în AILAI, XXV, 1988, 2, p. 439-450) și n-a rămas "singulară" (vezi Șt. S. Gorovei, în "Lucaefarul", XXXI, 52, 24 decembrie 1988, p. 2). De adăugat și noi dovezi în apărarea paternității Stolnicului (vezi, Andrei Pippidi, în Rdl, 1989, 12, p. 1209-1224).

Lucrare fundamentală pentru originea și continuitatea românilor, pentru etnogeneza și unitatea românilor, *Istoria Țării Românești*, operă a unui mare cărturar, care s-a documentat cu spirit de savant, a fost tipărită acum într-o ediție critică, bazată pe cele șase manuscrise în care s-a păstrat și după toate normele științifice. Textul este însoțit de un amplu (56 p.) studiu introductiv și de indice.

Ion Toderascu

- **IOAN AUREL POP, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1991, 255 p. + 19 figuri.**

Cartea talentatului medievist Ioan Aurel Pop, conferențiar la Universitatea din Dacia Superioară, este un model de cercetare istorică organică. Este o abordare general-românească în care autorul stăruie asupra unității de structură a civilizației noastre medievale, ceea ce nu exclude unele particularități dezvoltate ca urmare a evoluției statelor separate. De la originea și statutul lor înainte și după constituirea unei autorități de stat, pînă la instituțiile prin care s-au manifestat ca factor social-politic în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, cnezii, deopotrivă cu adunările lor, sînt integrați societății românești unitare. Iată două exemple care ne-au reținut stăruitor interesul. Un document emis la Sigheț, la 21 septembrie 1349, în care este vorba despre o "punere în stăpînire" pentru care s-au convocat toți cnezii țării, îi prilejuiește autorului nu doar o comparație cu Țara Hațegului, unde la 1453, 1496, 1508 și 1519 au fost chemați numeroși cnezii (39, 48, 225 și, respectiv, peste 150), ci și cu Țara Românească, într-o altă vreme și în cu totul alte împrejurări istorice, din timpul domniei lui Matei Basarab (la 6 septembrie 1636, domnul muntean a convocat un fel de adunare de "stări" locală pentru hotărînicirea unei proprietăți a mănăstirii Sf. Tronit). Sîntem în aria civilizației românești, care își dezvăluie permanent unitatea. Analiza unui document din 1 mai 1404, cînd la Sigheț s-a întrunit scaunul de judecată al nobililor români, foști cnezii (*nemesii* de la acea dată), ocazională autorului alăturarea situațiilor din Maramureș și Moldova. Cei ce compuneau scaunul de

judecată, în fond un sfat restrins al țării, își spun pânii și jupani, fac danie pentru o citorie, emit un document în limba slavonă, își numesc proprietățile *urice*, întocmai cum făceau voievozii și boierii Moldovei.

La capătul unei anchete impresionante, minuțioase și metodice, autorul își sintetizează constatările pe câteva pagini de o claritate remarcabilă. Adunările cnezilor și nobililor români au conservat instituțiile locale românești și au menținut cea mai mare parte a feudalității românești în sfera de gravitate a propriei etnii și confesiuni. La început adunările au fost dominate de cnezi, ca feudalitate românească prestată. Când, la sfârșitul secolului XIV și în următorul veac, cnezii au devenit în parte feudalitate recunoscută de stat (suveran), adică început să fie numiți cnezi-nobili, nobili sau nobili români (boieri în Făgăraș), aceste instituții au componentă deopotrivă cnezială și nobiliară. Adunările elitei românești sînt mai vechi decît menționarea lor scrisă. Ele au "o îndelungată tradiție în *tarile* românești ale căror destine le conduceau". Adevărata înflorire a acestei instituții sub forma parțial adaptată rînduieilor feudale apusene s-a produs după jumătatea secolului XIV și în secolul XV, atunci cînd feudalii români, excluși dintre *stările* participante la Congregațiile generale, "contestați ca factor *constituțional* și-au concentrat iarasi interesele și preocupările la nivelul autonomiilor românești locale".

Datorită acestor adunări cu rosturi locale, românii s-au putut manifesta, încă o vreme (măcar pînă în sec. XVI), și în planul politic, au avut un fel de reprezentanță. Elita măruntă românească "a continuat să reprezinte un factor de solidarizare românească, de apărare a dreptului și graiului românesc". Puțini cnezi români au ajuns mari nobili. Marca masă a cnezimii românești, devenită nobilime mică și mijlocie, a păstrat, și prin adunările locale, "specificul neamului românesc". Încă o reflecție reține și se impune atenției cititorului. Valorile pe care adunările cneziale românești le-au reprezentat și le-au apărut "se leagă organic de reanalizarea a ceea ce a fost *națiunea medievală*..." (în istoria noastră).

Cercetarea lui Ioan Aurel Pop, istoric afirmat deplin în mediavista românească, se definește, laolaltă, prin valoare analitică și spirit de sinteză, limpezimea opiniilor și cumpănirea afirmațiilor.

Ion Toderașcu

• I. G. HÎNCU, *Vestigii strămoșești*, Chișinău, Ed. Știința, 1990, 143 p.

Lectura acestei cărți amintește de chestionarele arheologice publicate de Alexandru Odobescu — operă de pionierat a arheologiei românești. Realizată într-un alt timp și cu alte mijloace, lucrarea de față are, în fond, aceeași esență: este prima care își propune să adune între copertile sale date despre diverse categorii de monumente de pe întreg teritoriul actualei republici Moldova. Multe din descoperirile semnalate nu sînt însă o premieră absolută pentru specialiștii din țară, referiri la unele dintre acestea regăsindu-se în diverse materiale publicate de arheologii de la Institutul "A. D. Xenopol" din Iași.

Realizată în condiții grafice excelente (din păcate, însă, cu caractere chirilice), cu un bogat material ilustrativ și la un preț simbolic, cartea de față se adresează unui cerc larg de cititori, încercînd să le cultive interesul pentru valorile trecutului și să le obțină concursul în depistarea de noi monumente și conservarea celor cunoscute.

Peste Prut percepția arheologiei este oarecum diferită, ea fiind asimilată conceptului de *paleo-etnografie*, aspect reflectat instituțional în faptul că săpăturile arheologice ale Academiei sînt patronate de *Secția de etnografie și studii de arte*.

Trecînd în revista numeroase vestigii, Ion G. Hîncu își propune să realizeze localizarea lor, descrierea acestora, datarea și de a stabili cărei populații au aparținut. Un spațiu important în economia lucrării este acordat construcțiilor din pămînt, ce pot fi depistate printr-o simplă periegeză. Dintre acestea cele mai cunoscute sînt *movilele*, creații scitice, sarmatice sau slave, semnalate în număr foarte mare. *Movila* de lângă satul *Tudorova* (p. 71) se individualizează prin găsirea în interiorul ei a mai multor obiecte de proveniență romană (vas-berbec din lut, cană de lemn, strecurătoare din bronz, sabie de fier etc.). Tot într-o *movilă* sarmatică, dar la *Pervomias*k, raionul Cîmășlia au fost găsite vase de sticlă romane (sec. al II-lea d. H.) aduse din provincia Gallia sau din părțile Rinului, precum și o amforă (p. 97-99).

În privința *valurilor de pămînt*, pe lângă cele două "troiene" clasice, din sudul Basarabiei (azi în R.Ucraina) mai sînt semnalate în nordul republicii alte două valori, în zona graniței de vest cu Ucraina, lângă satele *Criva* și, respectiv, *Grimăncăuți*, ambele în raionul Briceni. Alte două valori sînt semnalate în raionul Anenii Noi (p. 50) în apropierea Nistrului, și sînt puse pe seama goților (informația lui Amianus Marcellinus).

Cel mai larg spațiu este acordat descrierii cetăților de pămînt, fiind identificate aproximativ 13 cetăți getice din secolele IV-III a. H. și circa șapte cetăți slave (sec. IX-XII).

Sub titlul *Vestigii istorice subterane* sînt semnalate cîteva complexe arheologice închise, în speță necropole getice (la Hansca și Dănceni, r. Ialoveni, precum și la Brădiceni, r. Orhei, p. 52) și medievale (la Hansca și la Mateuți, r. Rezina, p. 53).

Un loc oarecum special îl ocupă așa numitele "babe de piatră", sculpturi antropomorfe rudimentare, avînd pînă la 3 metri înălțime și o vechime de 4.000 de ani (p. 75-76).

În ce privește tezaurele, pe lângă cele câteva depozite monetare grecești, romane sau orientale menționate, sînt prezentate și câteva mai puțin convenționale: un vas mare tripolian, cu peste 800 de obiecte, un depozit de unelte din fier (60 brăzdare, 42 cuțite de plug etc.) sau chiar numai minereu de fier (10 kg) ascuns sub podeaua de lut a unui bordei.

Un capitol incitant este cel rezervat localizării unor orașe vechi dispărute. Plecînd de la mențiunea geograficului antic Ptolemeu, se încearcă identificarea *Clenidavei* cu stațiunea de lângă Sobari, raionul Soroca, unde s-au descoperit urmele unei clădiri romane de tip urban și numeroase obiecte de proveniență romană (p. 41). În încercarea de localizare a tirgului *Caraul* este pomenit "malul inițial al Nistrului" (p. 43).

Arheologul moscovit G. B. Fedorov plasează orașul *Cern*, amintit în *Letopisețul rus de la Vaskresensk*, pe locul cetății considerate slavă de la *Alcedar*, pe Nistru, r. Sôldănești (p. 42-43). În acest caz este vorba de perpetuarea unei erori ce își are izvorul în faimoasa listă de orașe dintr-un vechi letopisec rusesc, păstrat în mai multe variante. Datorită unei greșeli de copiere, a fost scindată artificial denumirea tirgului Cernăuți (Cerniavskii torg), obținîndu-se astfel alte două figuri: *Cerna*, care nu există și *Iasi* (Askii, Iasiskii torg) care nu este pe Prut, cum foarte clar precizează textul. Eroarea a fost semnalată pentru prima dată de către istoricul rus Karomzin în *Histoire de l'empire de la Russie*, IV, p. 442 (apud C. Cihodaru, în *Istoria orașului Iași*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 47-48).

Alte pagini sînt rezervate unor vechi așezări moldovenesti care cunosc o perioadă de înflorire, înaintea întemeierii statului moldovenesc, avînd un statut urban încă din perioada stăpînirii Hoardei de aur. Este vorba de Orheiul Vechi, Lăpusna, Tighina și altele identificate doar arheologic (p. 44-46).

Masa lui Petru cel Mare. O contribuție personală a lui Ion G. Hincu este identificarea acestui monument arheologic, cu ajutorul unei bătri militare rusești întocmite pe la mijlocul veacului trecut și editată în 1878, pe care acest obiectiv era marcat prin două cerculețe roșii concentrice. Acest monument ne indică locul întîlnirii de la Prut dintre Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir (1711), ce a avut loc după vizita tarului la Iași. În istoriografia noastră s-a considerat adesea că această întîlnire a avut loc la Tuțora, deși principalul izvor românesc, cronica lui Neculce, nu precizează nimic în acest sens; dimpotrivă, ea arată că trecerea armatei rusești peste Prut a avut loc mai în amonte, la *Zogaroncea*. Tot cronicarul precizează modul în care fusese amenajat locul ospătului, iar datele corespund cu descrierea arheologică a lui Ion G. Hincu. Localizarea *Mesei lui Petru cel Mare* între localitățile actuale Petrești și Semeni, pe malul estic al Prutului, pare a fi cea corectă.

Salutăm apariția acestei lucrări utile pentru marea public și așteptăm cu interes lucrarea pe care Ion G. Hincu o pregătește împreună cu N. A. Demcenco și T. P. Nesterova, *Monumente de istorie și cultură din R. Moldova*, aflată în planul de apariție al editurii "Știință" (Chisinau) pentru trimestrul al II-lea al anului 1992.

Sorin Ifțimi

- CONSTANTIN ȘERBAN, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 231 p.

Așteptată îndelung, monografia dedicată lui Vasile Lupu vede lumina tiparului, sintem preveniți în *Cuvînt înainte*, după aproape un deceniu de stăruitoare investigații.

Menită să fie "un instrument de cercetare istorică pentru cunoașterea epocii lui Vasile Lupu", lucrarea utilizează documente interne recent publicate sau inedite, autorul, medievist recunoscut, ajungînd la concluzia că voievodul Moldovei "n-a fost mai prejos decît contemporanul său Matei Basarab în privința contribuției aduse poporului român și a Moldovei în special".

După ce analizează modul în care istoriografia noastră l-a privit pe Vasile Lupu (uneori ca pe un "aventurier", un "străin venit de aiurea și împîmîntenit în Principatele Române sau ca pe un "supus docil al Înaltei Porți") autorul pune în discuție originea și familia domnului, formulîndu-se concluzia, nouă în istoriografia română, că Lupu Coci (numele real de familie) s-a născut în Țara Românească, spre sfîrșitul anului 1593, la Tîrgoviste sau București, unde tatăl său deținea dregătoria de mare postelnic.

Cunoscînd aromăna de la tatăl său, macedonean de origine, iar română de la mama sa, moldoveancă, Lupu Coci a primit în tinerețe o cultură aleasă, consolidată în anii maturității, cînd a deținut însemnate dregătorii (începînd cu aceea de postelnic, ocupată în 1616, pînă la ridicarea în jîlțul voievodal). Convinș că Moldova avea nevoie de o domnie autoritară, Lupu Coci, își elaborează o concepție despre domnie, pe care a urmărit s-o transpună în viață după 1634; se înrușește cu mari familii boieresti din Moldova, unde-l urmărește pe protectorul său Radu Mihnea, dobîndind o însemnată avere funciară, iar ca domn își ia numele de Vasile, sugerînd astfel tendința de a conduce ca un autocrat, așa cum făcuseră bazele bizantine cu veacuri în urmă.

Contribuții deosebite aduce Constantin Șerban în domeniul studierii politicii interne a lui Vasile Lupu, capitolul cel mai consistent, de altfel, al monografiei, în care sînt analizate și aspecte ce au stat puțin în atenția

istoricilor anteriori ai problemei, precum evoluția sfatului domnesc (pe baza unor interesante statistici), raporturile dintre domn și boieri sau poziția domniei față de țărânie și orăsem.

Relevarea citorva concluzii la care se ajunge în acest capitol ar fi, cred, binevenită. Astfel, în legătură cu dezvoltarea economică a Moldovei, se constată un adevărat "progres în toate compartimentele", "o adevărată înflorire", cuvintele lui Miron Costin — "țară în tot binele și bivșug și plină de avuțiile" (M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere I*, ediție critică îngrijită de P. P. Panaiteșcu, București, 1958, p. 108) — având deplină acoperire.

Partizan al domniei ereditare și autoritate, însoțită de un fast de coloratură bizantină, Vasile Lupu schimbă mai bine de jumătate din sfatul domnesc după obținerea tronului, numind în locul celor denși pe colaboratorii săi, numeroase rude, majoritatea fiind autohtoni. De altfel, cerșind raportul dintre boierii de țară și cei țărăneni, autorul constată că aceasta a evoluat în favoarea primilor, contrar unor mai vechi concluzii ale istoriografiei noastre, care-l făcea pe voievod un sprijinitor necondiționat al pătrunderii levantinelor în Moldova.

Faptul că regimul monarhic pe care l-a instaurat Vasile Lupu căpătase unele forme de absolutism este sugerat și de formularul diplomatic al hrisoavelor sale. Nu mai puțin decât 60% din actele păstrate conțin în final doar semnătura domnului, restul de 40% având și semnătura marelui logofăt sau a sfatului domnesc.

Considerându-se dintotdeauna și întru totul atașat clasei boierești, domnul și-a sprijinit conducerea țării pe colaborarea cu aceasta, încercând să realizeze chiar o conciliere între boierimea greacă împămintenită și cea țărănească, lucru reușit în mare măsură. Pentru aplicarea programului său de politică internă și externă, Vasile Lupu a schimbat permanent compoziția sfatului domnesc, elemente de continuitate fiind numai Gheorghe și Gavril Coci, frații săi și Iordache Cantacuzino, mare vistiier.

Atitudinea domnului față de țărânie și orășenime am putea-o numi "oportunistă", de vreme ce, după obținerea tronului, se spunea despre Vasile Lupu că va fi spre "binele săracimii", dar anii care au urmat n-au adus decât accentuarea fiscalității, a procesului de depozare a răzeșilor de ocini și reducerea dreptului de folosință a hotarului tirgurilor de către locuitorii lor. La aceasta trebuie să mai adăugăm consfințirea legării de glie a vecinilor prin prevederile *Cărții românești de învățură* (1646) pentru a înțelege de ce, în împrejurările dramatice din primăvara anului 1653, aceste categorii sociale nu l-au sprijinit pe Vasile Lupu să-și apere domnia.

Autoritatea deplină a avut domnul și asupra bisericii, judecând procese pînă atunci de competența justiției ecleziastice, dar mai ales sancționind chiar pe mitropoliți și episcopi. Ideea, de origine bizantină, că puterea în stat trebuie să aparțină unei singure persoane, căpăta o nouă ilustrare.

Prima legiuire în limba română, tipărită în Moldova, *Carte românească de învățură* — 1646, deși nu a fost "cel dintîi cod de legi tipărit în limba română", cum se afirmă la pagina 224, a contribuit la "înfăptuirea unității legislative din Principatele Române, la instaurarea ordinii pe drumurile publice, a disciplinei în viața economică, a respectului pentru proprietatea feudală funciară". Cît privește organizarea militară, autorul subliniază că alcătuirea armatei permanente, un instrument pentru a-și realiza mai ales politica externă, a stat mereu în atenția voievozului, efectivul de 30.000 de ostași și dotarea ei ridicînd-o la un nivel comparabil cu apusul Europei.

Substanțiale capitole sînt dedicate politicii externe, culturii Moldovei în timpul lui Vasile Lupu, analizîndu-se în finalul lucrării împrejurările pierderii domniei în 1653, exilul la Constantinopol și sfîrșitul domniei ce cîrmuise aproape două decenii Țara Moldovei. Este subliniat faptul că Vasile Lupu a fost unul din puținii domni români din Evul Mediu care — indiferent de motivație — a luptat consecvent pentru înfăptuirea unei uniuni dinastice între Țările Române, urmînd modelul protectorului său, Radu Miheea.

Prestigiu Moldovei pe plan extern a fost considerabil, constată autorul, existînd în această vreme relații cu douăsprezece țări europene și asiatice, iar Vasile Lupu mediînd de multe ori pacea între puteri din Europa centrală și răsăriteană.

Cultura a fost domeniul în care activitatea domnului a dat roadele cele mai bogate, "cristalizîndu-se o adevărată epocă a lui Vasile Lupu în cultura românească". Realizările au fost numeroase și variate, de la prodigioasă activitate cronicărească la crearea învățămîntului superior în Moldova și de la introducerea tiparului în țară pînă la edificarea inegalabilei Trei Ierarhi.

Fixarea locului și a rolului lui Vasile Lupu în istoria Evului Mediu românesc o face autorul în "Conchuzii" (traduse și în limba franceză), relevînd că, departe de a fi un obsedat de ideea dobîndirii cu orice preț a tronului Țării Românești pentru fiul său loan ori pentru el însuși (așa cum l-au privit mulți istorici pînă acum), Vasile Lupu, domn ambițios și perseverent, a urmărit să-și transpună în viață programul său politic — realizarea uniunii dinastice între Țările Române, contribuind la rezolvarea problemelor curente ale vremii sale și la menținerea echilibrului de forțe în sud-estul Europei.

Ținînd cont de multitudinea de aspecte abordate și de felul în care a făcut-o autorul, ne-am putea întreba de ce monografia nu poartă titlul de *Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, care ar sugera mai bine ce putem găsi în paginile acestei interesante și bine documentate lucrări.

Lipsa unui indice, cele cîteva note bibliografice incorecte (nota 51, pag. 30, nota 397, pag. 118) sau incomplete (nota 15, pag. 22), repetiții (precum la pag. 89, paragraful doi) și greșeli de tipar, din păcate tot mai frecvent înfîlțite

în ultimul timp, nu lezează temeinicia acestei monografii închinată domnului "cu hire înaltă și împărătească", pe care o putem include între realizările de seamă ale medievisticii românești.

Gheorghe Iuțis

- **ANDREI EȘANU, *Din vremuri copleșite de greutate. Schițe de istoria culturii medievale din Moldova*, Chișinău, Ed. Universitas, 1991, 236 p.**

Renasterea spiritualității românești în Moldova de dincolo de Prut, fenomen datorat în mare măsură istoricilor care "au aflat cap și începutul moșilor", cum inspirat se exprimă cronicarul Grigore Ureche, a însemnat ruperea odată pentru totdeauna a vâlului minciunii aruncat peste acest colt de țară românească, de către năvălitorul rus. Regăsirea izvoarelor naționalității, a coordonatelor ei definitorii s-a concretizat în ultimii ani într-un lung sir de reeditări ale unor lucrări fundamentale pentru înțelegerea ființei și devenirii istorice a poporului român. Dar, fapt deosebit de important, la Chișinău începe a se forma o adevărată școală istorică cu preocupări menite să redea românității, acea parte într-adevăr "copleșită de greutate".

În acest orizont se situează recenta lucrare a cercetătorului Andrei Eșanu, în care încearcă să găsească unele rezolvări pentru o problemă fundamentală a vechii culturi românești — începuturile scrisului pe teritoriul carpato-danubiano-pontic. Autorul propune o viziune sintetică asupra subiectului menționind, de la bun început, dorința sa de a releva unele aspecte ale istoriei noastre culturale mai puțin cunoscute cititorului.

Cartea aparută în frumoase condiții grafice conține patru capitole ce tratează succint o problemă vastă, începând cu primele manifestări ale culturii scrise pe aceste meleaguri, mergând apoi pe firul instituțiilor generate de cuvântul scris.

La începutul lucrării autorul se oprește asupra geto-dacilor și a influenței exercitate de scrisul latin și cel grecesc în acest spațiu, dar mai ales, folosind descoperirile arheologului I. Gh. Hincu, arată că latinitatea are puternice reverberații pînă la Nistru. Situaarea teritoriului românesc în zona de cultură slavă, statutul limbii slave ca limbă receptată, menită a sluji necesităților organizării bisericesti și ale celei statale, l-au determinat pe cercetător să-și îndrepte atenția asupra apariției alfabetului chirilic și a scrisului în limba slavă veche. Reliefind aria de răspindire a noului sistem de scriere, A. Eșanu încearcă să surprindă mecanismele receptării acestuia în societatea românească, evoluția treptată a scrisului slavon pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea; moment în care se surprinde un nou fenomen, încercarea de a converti alfabetul slavon, de a-l pune în slujba limbii române.

Întreaga argumentație a autorului se circumscrie Moldovei medievale, spațiu românesc cărui îi este dedicată lucrarea de față, motiv pentru care în capitolul al II-lea sînt definite trăsăturile definitorii ale școlii și învățămîntului moldovean. O atenție deosebită este acordată învățămîntului bisericesc, rolului jucat de mănăstiri (Putna, Neamț, s. a.), de ierarhii moldoveni în propagarea culturii scrise. Acuratețea discursului este grevată pe alocuri de unele accente polemice legate de rolul economicului, de "caracterul mistic, religios, rupt în mare măsură de realitate, de cerințele vieții sociale" (p. 101), al învățămîntului epocii medievale. Nu este neglijat nici învățămîntul orășenesc legat intrinsec de bisericile ortodoxe sau de cele catolice. În continuare este ilustrat, cu exemple concrete, rolul învățămîntului în familie, al tinerilor care pleacă la studii în străinătate la Cracovia, Viena, Praga, insistînd asupra rolului jucat de școlile Frăției ortodoxe din Lvov și îndeosebi asupra Colegiului din Kiev, întemeiat de Petru Movilă în 1632.

A. Eșanu studiază mai îndeaproape "Academia slavo-greco-latină" din Iași întemeiată în timpul lui Vasile Lupu, privită ca încununare în plan instituțional a culturii scrise moldovenești. Principala contribuție a autorului în această direcție este reprezentată de reliefaarea cu preponderență a coordonatei kievene a Colegiului de la Trei Ierarhi. În acest context este zugrăvită personalitatea mitropolitului de Kiev Petru Movilă; sînt arătate legăturile acestuia cu un alt mare cărturar moldovean, mitropolitul Varlaam, Organizarea Colegiului Vasilican după modelul Academiei lui Petru Movilă, influența efectivă a Kievului asupra orașului Iași s-a făcut și prin intermediul profesorilor originari din Ucraina: S. Pochiatchi, I. Ievlevici s.a. Discuții asupra instituției de învățămînt înființate de Vasile Lupu s-au purtat în istoriografia noastră; cu precădere a fost analizat momentul schimbării dascălilor proveniți de la Kiev, cu dascăli greci și implicit schimbarea caracterului școlii superioare. Astfel, Andrei Eșanu, deși admite "necesitatea imperioasă" de a avea și în Moldova buni cunoscători ai limbii grecești (p. 181), încearcă să demonstreze că profesorii kievieni "au fost înalțurați cu vâdăta brutalitate", în locul lor stabilindu-se la Iași un corp profesoral de origine greacă. Existența unui conflict între cărturari greci și cei veniți din Kiev, susținut și de alți analiști ai problemei "nu poate fi admis pe baza documentului din 2 aprilie 1656, a cărui autenticitate este îndoieabilă" — ipoteză emisă de către prof. C. Cihodaru în studiul *Învățămîntul în Moldova în secolele XV-XVIII. Școala domnească din Iași*. Alături de profesorii greci: Benedict de Vatoped, Nicolae Cherameus s.a., la Colegiul ieșean au predat și profesori români — Eustratie logofătul și, poate, Simion dascălul venit din Transilvania. Autorul scoate în evidență prezența unei bogate biblioteci, din care din păcate se păstrează foarte puțin cărți. În încheierea

acestui capitol, A. Eșanu încearcă să stabilească importanța Colegiului, ca început al unei noi structuri a învățămîntului moldovenesc.

Capitolul al IV-lea conține un tablou general al manualelor, gramaticilor, lexicoanelor care au circulat în Moldova între secolele al XIV-lea și al XVII-lea, în majoritatea lor manuscrise, anterioare introducerii tiparului la noi.

Cuvenitele încheieri pe care le face autorul denotă că acesta este conștient de necesitatea dezvoltării unor probleme puse în prezenta lucrare, de continuarea cercetării în profunzime pentru a putea înțelege mecanismele afirmării individualității poporului român, treptele devenirii sale culturale. Este meritoriu faptul că această lucrare vine în peisajul istoriografic românesc semnată de un autor din Moldova dintre Prut și Nistru, demonstrând în plus că oricite obstacole s-au pus în calea românismului, pînă la urmă tot a ieșit învingător.

Petronel Zahariuc

• ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, ediție și studiu bio-bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, 351 p.

Cartea lui Ion Nistor despre Basarabia este ceea ce istoricul francez Albert Failler numește "vulgarisation savante". A fost publicată la București, în 1923 (an în care au apărut trei ediții!), gândită fiind ca o frescă menită să răspândească "jertfele și străduințele" românilor basarabeni.

Operă de consfintire, indemn și avertisment, sinteza lui Ion Nistor despre Moldova dintre Prut și Nistru rămîne de mare actualitate. Nu întîmplător ea se retipărește, într-o a VI-a ediție (a IV-a s-a imprimat la Cernăuți, în 1924, iar a V-a la Chișinău, în 1991), la o nouă cumpănă a istoriei Basarabiei, într-un moment de mare speranță, de posibilă renaștere și reîntregire.

Ediția de acum, tipărită în colecția *Historia Magistra Vitae*, reproduce textul din 1924 ("Glasul Bucovinei", Cernăuți). Editorul, Stelian Neagoe, a introdus și o *Addenda*, conținînd o statistică a Basarabiei interbelice (*Basarabia sub gospodăria românească*). Se adaugă și un studiu bio-bibliografic, semnat de același Stelian Neagoe, studiu care, din păcate, nu este decît o aglomerare de date biografice și titluri. Astfel, el nu poate oferi imaginea așteptată și foarte meritată a savantului și marelui patriot care a prezidat spiritual românimea bucovineană vreme de patru decenii.

Ion Toderașcu

• ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Ed. "Cartea Moldovenească", 1991, 292 p.

Un eveniment editorial semnalăm în peisajul cultural al Moldovei de peste Prut, apariția unei lucrări privitoare la destinul istoric al acestui pămînt românesc atît de martirizat de vremuri.

Personalitatea lui Ion Nistor, fiu al Bucovinei, ni se relevă prin intermediul discursului său asupra Basarabiei. Este o scriere destinată în primul rînd popularizării "cazului Basarabia", dar vulgarizarea, atît de inerentă unui astfel de tip de lucrări absentează, căci Ion Nistor rămîne pînă la sfîrșit un istoric, dublat de calitățile unui condeier superior. Lucrarea este și informație și Tedeum și stampă multicoloră a tragediei colective. Cu stilul său cronicăresc de o savoare indiscutabilă, Ion Nistor redescoperă fizionomia etniei în completa și seculara sa manifestare.

Scrisă în 1923, *Istoria Basarabiei* s-a dorit un indemn pentru evitarea unor noi amputări teritoriale ale României. Cum și-au conservat autohtonii Basarabiei limba și sufletul, de cîtă obstinație au dat dovadă vis à vis de pericolul de naționalizării rusești, iată doar cîteva crîmpeie dintr-o lungă confruntare cu efectele unui compromis de care se fac vinovate Turcia și Rusia.

De cele mai multe ori, calculul politic obturează principiile dreptului istoric. Chiar și atunci cînd argumentele cedează în fața forței, credința în adevăr nu poate fi anihilată. Acest lucru l-au cultivat timp de 106 ani fiii Basarabiei și Ion Nistor îl creionează foarte pertinent. Cîtorul are posibilitatea să cunoască frumusețea geografică a unui teritoriu, reflex al aspirației spre dumnezeire a locuitorilor săi. Urmașii plășilor lui Ștefan cel Mare și Sfînt, acei orheeni dornici de slobozenie și mîndri de cerbicia neamului lor, sorocenii-păzitori ai vadurilor înspumate ale Nistrului, suliștii de la Cetatea Albă sau vinătorii Hotinului sînt tot atîtea exemple de eroism și sfințenie.

Din punct de vedere științific, se observă că lucrarea lui Ion Nistor (ne referim, bineînțeles, la ediția în discuție) este o reproducere fidelă a ediției din 1923. Editorii s-au gândit probabil să nu intervină cu nici un fel de influențe în structura originară a scrierii. Cîtorul este chemat, prin urmare, să compare el însuși momentele istorice ale Basarabiei, să aibă posibilitatea unor judecăți de valoare fără a cădea sub incidența vreunei "subiectivități" din afară. În orice caz, deși scrierea păstrează acea "linie" tradiționalistă a lucrărilor de după 1919, care aveau drept

subiect de analiză provinciile istorice românești reunite cu Patria-mamă, credem că va "rezista" multă vreme, constituind un posibil îndreptar metodologic pentru teme de analiză asemănătoare.

Ați cititorul obisnuit, citi și specialistul sînt deopotrivă cîștigați, primul găsind numeroase exemple de virtuozitate epică, cel de-al doilea avînd surpriza plăcută de a "observa" un autor cu solide cunoștințe de istorie medievală (indeosebi), geografie istorică și toponimie. În plus, Ion Nistor nu face rabat de la utilizarea statisticilor, pe care însă nu le citează "ex abrupto", ci analitic, cu simț al discernămintului și comparației pertinente. Considerăm ca lucrarea lui Ion Nistor e astăzi mai actuală ca oricînd, ea chemîndu-ne la credință în minuirea neamului românesc.

Cristian Sandache

* ION NISTOR, *Istoria Bucovinei*, editie și studiu bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, XXXIV + 453 p.

Agenda editorială a anului 1991 a consemnat, între evenimentele deosebite, publicarea la Editura Humanitas, sub îngrijirea lui Stelian Neagoe, a uneia dintre putinele opere referitoare la istoria părții de nord a Moldovei în întreaga perioadă de dominație austriacă, teritoriu cunoscut îndeobște sub numele de Bucovina.

Lucrări de sinteză privitoare la istoria Bucovinei din acea perioadă, mai numeroase pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, au lipsit sau nu au fost publicate¹ (din motive bine cunoscute, asupra cărora nu mai insistăm aici) în anii ce au urmat. Astfel, opera de peste 300 de lucrări, studii și articole a lui Ion Nistor — cunoscut pentru contribuții de referință privind istoria Bucovinei² — a fost de multe ori trecută sub tăcere și chiar interzisă a se consulta. Lucrarea de față, finalizată în 1949, a văzut lumina tiparului după mai bine de patru decenii, fiind așteptată cu deosebit interes.

Volumul cuprinde: un *Studiu bio-bibliografic* (p. V-XXXII) și o *Notă* asupra editiei, întocmită de Stelian Neagoe, o *Prezentare* și 14 capitole redactate de prof. Ion Nistor în cursul anului 1949, după ani de zile de documentare, timp în care a publicat — lucru îndeobște cunoscut — numeroase studii referitoare la istoria Bucovinei.

Lucrarea aceasta are o semnificație profundă pentru autor, ea reprezintă, după cum singur mărturisește, "o datorie de conștiință față de țara mea de origine, unde am văzut lumina zilei, am copilărit, m-am făcut studenți și pentru binele și propagarea căreia am închinat cea mai bună parte a vieții și activității mele" (p. XXIX).

În capitolele I-XIII, autorul reconstituie, uneori în proporții megalice, evoluția social-economică, politică, viața bisericăască și culturală în timpul etapelor distincte pe care le-a cunoscut acest teritoriu românesc în timpul dominației habsburgice. Capitolul al XIV-lea înfățișează succint opera legislativă, politică și culturală realizată în scopul integrării Bucovinei în structurile fundamentale ale statului național unitar.

Constituind condițiile interne și externe ale răpirii Bucovinei, autorul stăruie asupra bogatelor mărfuri ale creației și culturii românești concentrate aici, infirmînd teza înapoierii materiale și spirituale găsîte de noi stăpînitori, a rolului civilizator al acestora.

Apartenența lui Ion Nistor la generația istoricilor care pînă la 1918 si-au închinat cea mai mare parte a operei și activității desăvîrșirii unității naționale se reflectă în concepția și metodologia demersului istoric. Astfel, autorul înfățișează istoria complexă a Bucovinei, desfășurată sub imperiul a doi factori fundamentali: a) politica promovată de Curtea de la Viena de înăbușirea a oricărei forme de manifestare națională în scopul integrării complete și definitive a românilor în Imperiu și b) activitatea și lupta românilor pentru a-și apăra și dezvolta ființa națională, limba, cultura, tradițiile, viața bisericăască proprie, pentru a-și afirma și realiza dezideratele naționale și sociale.

Autorul insistă asupra măsurilor și reformelor adoptate de către noi stăpînitori în vederea integrării provinciei în sistemul economic, politico-administrativ și cultural austriac, a mijloacelor variate și sistematic aplicate în acest scop, cu cauzelor eșecului — din multe puncte de vedere — a politicii habsburgice. Sînt analizate cauzele politice, economice, religioase ale diferitelor imigrații, oferindu-se totodată date statistice elocvente privind evoluția demografică a provinciei.

Avînd la bază preocupări anterioare remarcabile, autorul acordă un spațiu larg înfățișării evoluției școlii și bisericii, a vieții culturale în general, rolului îndeplinit de aceste instituții și de o serie de personalități care le-au slujit și reprezentat în cadrul luptei naționale a românilor de aici.

Sînt sintetizate mișcarea politică românească, cauzele și consecințele dezbinării acesteia la începutul secolului al XX-lea. Sînt prezentate formele ample pe care le-a cunoscut mișcarea națională, procesele de creștere ale acesteia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sincronizarea eforturilor românilor bucovineni cu ale confrăților lor din spațiul vechii Dacii, factori care au creat condițiile regăsirii în anul 1918 în familia statului național unitar, ca o împlinire dreaptă, legitimă și logică a aspirațiilor firești, a luptei pentru unitate și libertate. Este relevantă participarea românilor de aici la realizarea marilor acte ale României moderne — războiul pentru independență și Marea Unire.

Cum este și firesc, în perioada care a trecut de la redactarea lucrării, informațiile și interpretările au sporit și au suferit unele modificări, motiv pentru care, cel puțin pentru unele capitole, lucrarea poate fi utilizată cu circumspecția de rigoare a specialistului. Dincolo de aceasta, lectorul avisat se poate întreba dacă monografia reprezintă o elaborare independentă și unitară sau încheierea, pe baza memoriei autorului a unor fragmente din lucrările anterioare, care nu acoperă întreaga istorie a Bucovinei. La această impresie contribuie și lipsa aparatului critic, tratarea uneori neunitară și foarte sumară a unor etape și aspecte etc. Deși autorul analizează frecvent problema intermigrației, el nu abordează aspectele transculțuralității. De asemenea, ar fi fost poate necesară o analiză nuanțată a regimului politic instaurat de stăpînirea habsburgică în Bucovina.

Raportată la exigentele criticii istorice actuale, lucrarea reprezintă mai curînd un eseu despre istoria Bucovinei, în paginile căreia, avînd în vedere valoarea operei sale anterioare, autorul nu se recunoaște întotdeauna. Să nu uităm că lucrarea a fost finalizată la sfîrșitul deceniului al V-lea, într-o perioadă dificilă atît în viața lui Ion Nistor cît și a societății românești.

Lucrarea este tipărită după manuscrisul olograf al autorului, editorul respectînd aproape întocmai textul original. Ar fi fost preferabil, în cazul unei astfel de lucrări, o ediție critică și nu una strict restitativă.

De asemenea, credem că ediția de față ar fi meritat un studiu introductiv cu adevărat științific, care să fixeze locul operei și al autorului pe scara valorilor istoriografice noastre și nu o simplă inventariere (uneori fără a menționa locul și data apariției) a principalelor contribuții istoriografice ale acestuia. Unele afirmații discutabile ca și "stilul" inventarierii respective se explică prin lipsa preocupărilor anterioare ale lui Stelian Neagoe în acest domeniu. Era necesar ca bibliografia întocmită de Ion Nistor pentru alte trei lucrări ale sale și completată de Stelian Neagoe să fi menționat și cele două volume de referință în istoriografia problemei, editate de Erich Bech³.

Numeroase consecvențe sînt înfîlțite și în realizarea indicelui de nume alcătuit de Liliana Saraev.

Cu toate aceste curențe, pînă la apariția unor noi sinteze, lucrarea lui Ion Nistor este aptă să-l introducă pe cititor în istoria trecutului zbuciumat al Bucovinei, atenuînd astfel un grav gol informațional.

Publicarea acestei lucrări, ca și reeditarea volumului *Istoria Basarabiei*, reprezintă un act de reparație morală făcută unuia dintre iluștrii reprezentanți ai istoriografiei românești interbelice în preajma centenarului nașterii sale; în același timp ea are și o adîncă semnificație politică, un mesaj cu privire la datoria și responsabilitatea istoricului.

NOTE

1. Dimitrie Oncuț, *Geschichte der Bukowina*, Cernăuți, 1898; *Bucovina sub austrieci*, Iași, 1991; Aurel Moranu, *Bucovina (1774-1914)*, București, 1915; I. Simionescu, *Bucovina*, București, 1939. Au apărut și o serie de lucrări ale unor istorici austrieci și ucraineni: H.J. Biderman, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (1775-1875)*, Viena, 1975; Raimund Friederich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Cernowitz, 1878 și *x x x Bucovina de nord, trecutul și prezentul*, Ed. Carpați, 1969 (în lb. ucraineană).
2. Vezi de exemplu: Ion Nistor, *Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina*, Cernăuți, 1912; Idem, *România și rușenii în Bucovina, Studiu istoric și statistic*, București, 1915; Idem, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916; Idem, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774-1857)*, București, 1916; Idem, *Der nationale Kampf in der Bukowina*, București, 1918; Idem, *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1921; Idem, *Unirea Bucovinei*, 28 noiembrie 1916, *Studiu și documente*, București, 1928.
3. Erich Bech, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, 1966; Idem, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina, Literatur aus den Jahren (1965-1975)*, Dortmund, 1985.

Doina Huzdup

• ION BUDAI-DELEANU, *De originibus populorum Transylvaniae*, Ediție de LADISLAU GYÉMÁNT, cu o introducere de ȘTEFAN PASCU și LADISLAU GYÉMÁNT, note și traducere de LADISLAU GYÉMÁNT, vol. I-II, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 336 + 559 p.

După mai bine de un secol și jumătate de cînd a fost scrisă, cartea lui I. Budai-Deleanu vede astăzi, pentru prima oară, lumina tiparului, într-o ediție de aleasă ținută, alcătuită cu pasiune și erudiție. Eveniment editorial remarcabil, tipărirea *Istoriei* cărturarului ardelean completează profilul intelectual, cultural și politic al autorului *Tiganiadei* și, totodată, lărgeste orizontul de înțelegere și aria în cuprinsul cărora s-a circumscris curentul de regenerare națională care a fost *Școala ardeleană*. Sub ambele laturi, apariția *Istoriei* lui Budai-Deleanu marchează un moment de excepție în peisajul cultural contemporan.

Fără să prezinte avantajul publicării în timpul vieții autorului ei, cartea învățatului transilvan reliefează răspîndirea ideilor înnoitoare și forța lor în mediul intelectual în care s-a născut *Supplex*-ul și s-a definit mișcarea națională a românilor. Reprezintă un produs în raport de care se poate măsura atmosfera și tensiunea intelectuală și națională ale perioadei în care a luat naștere națiunea și s-a definit conștiința națională a românilor.

Textul — bilingv — este precedat de un substanțial *Studiu introductiv*, în care este urmărită *Geneza și soarta operei*, este înfățișată *structura lucrării*, este expus *conținutul*, subliniate *ideile directoriale* ale acesteia și *sursele* ei, precum și *concepția și metoda istorică*.

Manifestînd o *vizuire unitară* asupra istoriei naționale, pe care o integrează organic în cuprinsul istoriei universale — în spiritul Școlii de la Göttingen, care l-a călăuzit aflat în formularea ideilor de lingvistică generală, cit și în cercetarea istorică bazată pe surse, în acord cu metodologia critică și cu o viziune raționalistă — I. Budai-Deleanu relevă în istoria sa, ca idei fundamentale, originea romană, vechimea, continuitatea și prioritatea românilor în ținuturile care le locuiesc (p. LXI).

Concluziile pertinente ale *Studiului* probează că ne aflăm în fața unei *opere istorice* de mare valoare, care, pornind de la modelul istoriografic "cel mai echilibrat și adecvat al epocii" (cel al Școlii istorice de la Göttingen) izbuteste să aplice principiile metodologice și de concepție ale istoriografiei Epocii Luminilor la problematica proprie. Opera îmbină erudiția lui Șincai și verva polemică a lui Maior, într-o sinteză de mare originalitate. Concordantă cu vremea sa, desăvîrșind opera curentului generos în care se încadrează, cartea lui I. Budai-Deleanu prefătează noua orientare și sensibilitate românească. Ea nu reprezintă, doar, o curiozitate bibliografică, transmite, așa cum, pe drept, se notează în finalul studiului introductiv, "un mesaj viu al unei generații", fiind de o "fundamentală însemnătate în devenirea culturii românești" (p. LXXX). O concluzie pe care o împărtășim întru totul.

După excelentul studiu din 1986 (*Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*) și celelalte studii și culegeri de documente pe care le semnează, editia de față confirmă, mai mult, poate, spiritul critic, seriozitatea și erudiția istoricului clujean, înalta sa probitate și exemplarul respect pentru documentul istoric reprezentativ.

Editura Enciclopedică, pe linia unei tradiții pe care o dorim continuată fără sincope, a contribuit, evident, la înscrierea demnă a acestui important act de cultură în peisajul actual, contemporan.

Gh. Platon

- DAN BERINDEI, *Revoluția română din 1821*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 242 p. + bibliografie, rezumat și indice.

Nefiindu-i pătrunse toate tainele, revoluția din 1821 a rămas, încă, unul din cele mai controversate fenomene ale istoriei naționale. În 1945, Andrei Oțetea, în cunoscuta sa monografie — *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările române 1821-1822, a revoluționar, practic, problema situînd revoluția românească în cadrul universal, reliefindu-i implicațiile și importanța. Noua monografie, apărută în 1971 (Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821) sprijinită pe noi și bogate surse documentare, a conferit fenomenului, așa cum se desprinde și din titlu, bazele științifice corespunzătoare. Cercetările sale, care puneau accentul pe caracterul național, antiotoman al revoluției din 1821, au reanimat discuția. Alți exegeți, pornind de la alte premise, au pus accentul pe caracterul național antiotoman al revoluției, negînd legăturile acesteia cu Eteria grecească. Prima pledoarie în acest sens îi aparține lui Mircea Radu (1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească, Craiova 1978). G. D. Iscriu, dezvoltînd tezele susținute de M. Radu, subliniază, mai apăsător, legăturile interne ale revoluției, cu toate consecințele care decurg de aici (*Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București 1982, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, București, 1983).*

Lucrările amintite, indiscutabil este, au slujit la adîncirea cunoașterii acestui important fenomen al istoriei noastre moderne. Patima și exclusivismul, însă, prezente în desfășurarea discuției, nu sînt de natură să servească istoriografia, să promoveze spiritul în care trebuie să fie scrisă și înțeleasă istoria.

Dan Berindei s-a înscris în istoriografia problemei cu cîteva contribuții de valoare, situîndu-se pe o poziție chibzuită, sprijinită pe o stăpînire deplină a proceselor și fenomenelor care caracterizează perioada de început a istoriei moderne românești. În rîndul acestora, monografia *L'année 1821 dans les Pays Roumains*, București, 1973, rămîne cea mai consistentă. Noua monografie, pe mîgînea căreia ne formulăm observațiile, nu este o simplă reluare. În intenția autorului ea trebuia să fie — și reușește să fie — *bilanț decantat* al acestui moment crucial al istoriei naționale, situat, cu trăsăturile particulare care-l disting, în cadrul universal căruia-i aparține.

Plasîndu-se în afara spiritului partizan, revizuiuînd datele cunoscute, pe care le completează cu știri și informații noi, toate situate în orizontul de înțelegere al timpului nostru, autorul izbuteste să ne ofere o expunere echilibrată, convingătoare. Desprinde caracterul național, antiotoman, din logica realităților internaționale și interne, consi-

derind fenomenul ca aparținând întregului spațiu românesc. Situația dificilă în care s-a aflat Tudor Vladimirescu a impus prudența care conferă — uneori — actelor sale caracterul de ambiguitate, în legătură cu care s-a discutat afiș de mult. Poziția boierilor, relațiilor lor cu Tudor și legăturilor cu Eteria le sînt aduse completări cuprinzătoare, care întregesc și lămuresc sensul faptelor. Mai puțin explicită ni se pare separația care se realizează între cei trei factori: Tudor, boieri și Eteria, precum și „jocul complicat” pe care-l presupune această separație. Implicarea boierilor în evenimentele plutește încă în nesiguranță.

Deși titlul probează limpede poziția autorului față de revoluție și de personalitatea lui Tudor Vladimirescu, în cursul expunerii, acesta din urmă mai este desemnat, pe ici pe colo, drept „conducător al revoluției” (p. 133, 141, 145, 146) sau „conducător al mișcării revoluționare” (p. 136).

La vremea sa, într-o nefericită tentativă de a plăti marxismului un tribut mai mare decît era necesar, Andrei Oțetea a desprins trăsăturile esențiale ale revoluției burghezo-democratice din 1821 (cf. *Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?*, în „Studii”, an XX (1967), nr. 4). Încercarea a eșuat, aprecierile de natură teoretică fiind evitate. Revoluția de la 1821 ne este înfățișată, astăzi, în trăsăturile care o disting și o particularizează. Aprecierile, însă, sînt preluate, repetate, fără fundamentarea teoretică, ce rămîne, totuși, afiș de necesară. Pentru a fi risipite toate confuziile care mai există, ar trebui, credem, ca întrebarea formulată de Andrei Oțetea să fie reactualizată și să i se dea răspunsul impus de orizontul de astăzi.

Considerăm excelența monografie a lui Dan Berindei consacrată revoluției din 1821 drept un punct de plecare într-o dezbateră necesară istoriografiei noastre contemporane.

Gh. Platon

- **RUDOLF WAGNER, Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina; Festgabe zu seinem 80. Geburtstag** Hrsg. von PAULA TIEFENTHALER und ADOLF ARMBRUSTER, Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991, 630 p.

Certă reușită editorială, volumul coordonat de Paula Tiefenthaler și Adolf Armbruster adaugă, la bibliografia referitoare la minoritățile din teritoriile românești, o contribuție importantă, reeditînd texte ale celui cărui i se închină tomul: dr. Rudolf Wagner. Remarcabil personaj public, reprezentant „tipic” al comunității germanilor din Bucovina aflați în Germania, om politic de marcă și istoric foarte cunoscut, profesorul Wagner continuă tradiția spirituală a școlii germane *ausser Heimat* de reconstruire a imaginii proprii despre mediul pierdut prin intermediul umanistilor de largă respirație intelectuală. Lor le aparține sărbătoritul, decan de vîrstă și magistrul al istoriografilor cu rădăcini în spațiul nostru, a cărui autoritate beneficiază de recunoaștere și prețuire.

Data fiind intenția de a proba editarea unui volum omagial, structura cărții se conformează cerințelor respective. O primă parte a *Grussbotschaften* adună scrisorile elogiatoare ale dr. Paula Tiefenthaler, președintă a Consiliului germanilor din Bucovina, dr. h. c. Max Streibl, prim-ministrul bavarez, dr. Wilhelm Vorndran, președinte al Parlamentului bavarez, dr. Gebhard Glück, ministru de stat pentru muncă, familie și ordine socială, dr. Georg Simnacher, *Bezirkstagspräsident*, și Otto von Habsburg, membru al Parlamentului European.

Partea de autorat a lui Rudolf Wagner cuprinde, mai întîi, o secțiune consacrată istoriei germanilor bucovineni (*Die Buchenlanddeutschen*), unde se tratează despre Bucovina și germani, despre cultura germană din provincie, despre recordul învățămîntului regional la curentele pedagogice europene, nelipsind și temele restrînse: saizeci de ani de instrucție gimnazială germano-catolică în Rădăuți. Tot aici includem și un interesant studiu referitor la strămutarea *Volksdeutscher* în Reich după împărțirea Poloniei (1939) corelat cu altă comunicare, ulterioară, relativ la destinul comunității bucovinene din exil, în anii următori încheierii ultimei conflagrații mondiale.

Un alt capitol face referire la Bucovina și la grupele sale etnice (*Die Bukowina und ihre Völkergruppen*), beneficiind de atenție, succesiv, românii, germanii, ucrainenii, lipovenii și evreii, fără a se proceda la descriții istorice aride, ci prin intermediul raporturilor stabilite între comunități pe diverse planuri (adaptările la politica austriacă față de minorități, legăturile dintre autorii de limbă germană, conviețuirile și preluările culturale, Eminescu la Cernăuți și primul său dascăl de germană, Iorga și atitudinile sale relativ la Bucovina austriacă ș.a.).

A treia parte interesează aspecte legate de capitala regiunii Cernăuți: dezvoltarea sa pînă la finele stăpînirii habsburgice, învățămîntul, coloratura oferită de minoritățile locuitoare. În direct contact, următorul despărțămînt este dedicat Universității cernăuțene („Alma-Mater Franciscus-Josephina”): fondare, *oicumena* universitară din Imperiul austro-ungar și includerea capitalei ducelui în sistemul de învățămînt superior, corpul profesoral, studenții și asociațiile lor, duelurile studențești, alături de un articol polemic prilejuit de mistificările sovietice referitoare la mediul universitar din capitală.

Urmează un capitol consacrat personalităților bucovinene remarcate în exil: prof. Hans Koch, Bruno Skrehunetz-Hillebrand, Jakob Jelinek, Erich Prokopowitsch, prof. Wladimir Zolozieckij, prof. Lohmer, Oberst a. D. Fritz Lang, Hans Kudlich, dar și citorva cunoscute locuri: Gura Humorului și Solca.

Semnatarul repune în atenția cititorului avizat câteva izvoare documentare pentru epoca modernă și contemporană privitoare la istoria Bucovinei în *Quellen zur Geschichte der Bukowina*: despre tratativele din 1785-1790 (participarea boierului Bals), un jurnal de călătorie al lui Francisc I de Habsburg în Bucovina (1817 și 1823), documente ale revoluției de la 1848 în Bucovina (gratie informațiilor furnizate de Mihai Iacobescu), provincia în anii premergători primului război mondial și în timpul acestuia, pentru ca volumul să se încheie cu un *sumum* de articole omagiale dedicate lui Rudolf Wagner și semnate de nume cu rezonanță în viața culturală germană, care, alături de o *Autobiografie*, completează fericit portreul sârbătoritului. Finalul aparține unuia dintre coordonatori, dr. Adolf Armbruster, care încheie volumul printr-o postfață emoționantă.

Credem că opul poate sta lângă orice inițiativă editorială de același gen, datorită interesului pe care-l suscită subiectul — destul de frecventat de istorici în ultimul timp — cit și remarcabilele atenții de care s-a bucurat din partea editorilor (Ministerul de Interne și Consiliul Cultural al Germanilor din Est).

Mihai-Răzvan Ungureanu

• LUCIAN BLAGA, *L'tre historique*, Paris, Librairie du Savoir, 1991, 245 p.

Ni se oferă, în cadrul colecției *Philosophia perennis*, o nouă editie a *Funției istorice*. Datorăm atât traducerea franceză, cât și pertinentele note ce secondează textul, Mariane Danesco; note cu atât mai utile, cu cât facilitează cititorului francez accesul către universul filosofului român. Și aceasta, din chiar primele pagini, care contin o preliminară punere în temă, nu numai cu opera lui Blaga, dar și cu circumstanțele istorice în care ea a fost redactată, și care, nu o dată, au impietat, dacă nu asupra conținutului (căci autorul celor cinci *Trilogii* a respins rabatul la propriu-i sistem filosofic, neadeccat celui oficial adoptat, iar repercusiunile obstinatăului său refuz nu s-au lăsat așteptate) — atunci, asupra modalității de transmitere a mesajului. Ediția de față cuprinde douăsprezece studii, al căror text, aflăm, a fost censurat de autorul însuși, în mai 1960. Acestea, proiectate ca primă parte a *Trilogiei Pragmatice*, li se adaugă *Elogiul satului românesc*, discurs de recepție la Academia Română, pronunțat de Blaga la 5 iunie 1937. Augmentare firească, de altfel, a capitolului *Permanența preistoriei*.

Scopul, anunțat de la început, este realizarea unei noi metafizici a istoriei. O primă etapă a edificiului proiectat este — *Despre istoriografie* — studiu în care, vertiginos derulate, numeroasele clișee ale scrierii istorice antice înseamnă tot altfel concepții, perspective — sau, mai curînd, retrospective! — optimi. Autorul explică, astfel, ca listele regale egiptene nu sînt o atrofiată tentativă de a scrie istorie, ci o istoriografie reală, condensată, însă, de o filosofie proprie; este prezentată viziunea cîclică a istoriei în Babilon; surprinderea dimensiunii istorice a realului de către pei, i, prin prisma unei perpetue polemici; normala detașare hindusă față de conservarea evenimentului; istoria — act descriptiv al epocilor culturale fecunde și eschivarea cronicarului de la consemnarea impactelor războinice, în China; în sfîrșit — propensiunea istorică și propensiunea estetică, în detrimentul adevărului, în Grecia. Veridicitatea, așa cum era ea înțeleasă de eminamente artisticul temperament elen: Clio, ajustînd, fără scrupol, realul, în favoarea frumosului și câteva secvențe ale scenariului istoriografic creștin încheie un prim capitol.

Fenomenul istoric, abordat prin prisma unei, așa cum o concepe autorul, duble modalități umane de a exista (în vederea conservării și pentru revelarea misterului) — este subiectul unui al doilea demers. Apare, acum, o constantă a lucrării — cea a evaluării tuturor actelor umane din perspectiva *stilului* în care se încadrează. În măsura în care poartă amprenta unui *cîmp stilistic*, fenomenul își dobîndește istoricitatea, deci unicitatea și ireversibilitatea.

Conceptele de "cultură minoră" și "cultură majoră" dirijează cursul următorului studiu, discurs ce pledează pentru *Permanența preistoriei*. Ai permite istoriei să înceapă din momentul apariției documentului scris, e un act meschin, ce depreciază preistoria. Mitul, apanaj al acesteia, e privit ca fapt primordial; istoria — ca epifenomen al mitologiei. Amintind idei anterioare, Blaga elogiază satul, ca matrice, care păstrează esența preistoriei.

Relația dintre *Organism și societate*, studiază în perimetrul cronologic jalonat de sistemul aristotelic și cel kantian, este analitic preluată de Blaga, din același unghi al configurației *categoriilor stilistice*, definitorii exclusiv pentru universul uman, demarcîndu-l conceptual de quasi-societățile animale. Diferență calitativă apreciată de autor ca unic reper pentru clarificare analogiei prezente în titlu.

Cîmpurile stilistice constituie subiectul unei noi expuneri, avînd ca precedent studii din *Trilogia Culturii* și *Trilogia Valorilor*. Captivantă incursiune în orizontul categoriilor conștientului, ale inconștientului și misterului, studiul oferă, plastic și judicios, două exemple ale eficacității cîmpului stilistic în istoria politiciii și a instituțiilor de stat (de reținut dihotomia între acesta și *matricea stilistică*): Iulius Cezar — sinteza stilului roman și a celui elenistic, cu preponderența susține filosoful, a celui de-al doilea; Dimitrie Cantemir — personalitate marcată de "bizantinism dinamic", Renaștere și baroc.

O interesantă perspectivă oferă autorul asupra *Stilului și dialecticii*, susținîndu-și demonstrația inextricabilei legături dintre acestea, pe temeiul unei succinte, dar minuțioase, exegeze a clasicismului și romantismului,

realismului și impresionismului. De remarcat, totodată, faptul că argumentația este realizată exclusiv cu exemple din domeniul culturii.

Practic, o articulație a acestuia continuă, în chip firesc și necesar, precedentul capitol — *Durata factorilor stilistici*. Atență paralelă între barocul italian și cel iberic, posibilă și, nu mai puțin, insolită explicație a efflorescenței literare rusești din cel de-al XIX-lea veac, incursiune în fundamentul psiho-spiritual al culturii franceze și germane — această aprofundare a noțiunii de cîmp stilistic își marchează finalul printr-un bilanț ideatic pe cît de paradoxal, pe ațit de magistral susținut: un factor stilistic are cu ațit mai multe șanse de a rezista, cu cît intervalul cronologic scurs de la apariția sa este mai mare.

Interferențele stilistice sînt discutate într-un scurt demers, ce opune goticul, stilului bizantin. Iată o lapidară sintetizare a conținutului: rezultat al joncțiunii "transcedentei care coboară pe pămînt" (sic!) cu "ascendența faustiană a omului spre transcendență", stilul arhitectural moldav nu ar fi fost o reușită, dacă și în acest domeniu, spiritul românesc nu ar fi fost orientat spre măsură.

Trei viziuni ale *Ideii de progres în istorie* (iluminism, pozitivism, idealism) deschid această amplă dizertație asupra șanselor gnoseologice umane — limitate, relative, unilaterale — căci principiul prezervării misterelor zădărnicește orice tentativă de a forța barierele universului esențelor primordiale.

Fenomene, cunoaștere, baraje cenzoriale reprezintă o prelungire a capitolului anterior, completîndu-l cu precizări în legătură cu cei trei factori ce subminează sau frînează incursiunea în perimetrul fenomenelor naturale, psiho-spirituale și istorice.

Un crochiu al filosofiei spengleriene, cu observațiile de rigoare, precede expunerea unei originale *Metafizici a istoriei*. Întrucît orice inovație presupune polemică, asistăm la exegeza unor antecesorii, rezultatul fiind demarcarea exactă a unor limite, punctarea unor carente și evidențierea unui aport propriu, pe cît de incitant, pe ațit de actual. Este la latitudinea cititorului a decide în ce măsură autorul și-a atins țelul anunțat. Subiectul rămîne de altminteri, deschis.

Excelență a fost inspirația editorilor de a adăuga lucrării propriu-zise discursul de recepție la Academie — o frumoasă poveste, cu puternice rezonanțe afective, despre o prezență pe cît de discretă, pe ațit de covîrsitor puternică și profundă — satul românesc. Este o pledoarie și, totodată, o invitație la un "ternel retour" către valorile simple și perene, către această "alma mater binecuvîntată și fecundă".

Avertizat despre viitoarea apariție a *Trilogiei Culturii* și a *Trilogiei Valorilor*, cititorul — profan, neofit sau avizat — nu poate decît să salute acest proiect restituitiv.

Dana Savin

• **NICOLAE ISAR, *Publiciști francezi și cauza română 1834-1859*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 139 p.**

Istoria relațiilor internaționale ocupă un loc marcant în cadrul preocupărilor istoricilor români, problematica propusă nefînd nici pe departe epuizată.

În acest context, lucrarea cercetătorului N. Isar se pare că readuce în atenție o temă predilectă a istoriografiei românești: relațiile franco-române privind o perioadă importantă, 1834-1859.

Atenția specialistului este reținută de modul de abordare a lucrării, ce se poate constitui, în fond, într-un plan detaliat pentru o lucrare mai amplă care s-ar cuveni să fie realizată, cartea de față anunțînd-o numai.

Este greu a te înscrie ca specialist în sfera acestei teme avînd înaintea ta pe acest drum truda unor "monștri sacri" ai istoriografiei românești cum ar fi Nicolae Iorga și chiar Pompiliu Eliade.

Și totuși, N. Isar are curajul de a regîndi, pornind de la aceștia, imaginea relațiilor culturale franco-române, avînd ca diapazon lupta românilor pentru libertate și unitate văzută prin prisma publicisticii franceze.

Așadar, după ce arată că există o anumită evoluție pe linia preocupărilor privind interesul oamenilor de cultură francezi pentru evenimentele românești legate de momente remarcabile ale istoriei noastre, autorul simte nevoia unei "restituii" referitoare la acțiunea și contribuția la cauza română a unor personalități ale vieții culturale franceze din acea vreme și anume: Saint-Marc Girardin, Felix Colson, Jean Henry-Abdolonyme Ubicini.

Fiecare dintre aceștia face subiectul cîte unui capitol, urmîrindu-o în limitele impuse de dimensiunile lucrării, în mod concis, elemente legate de scrierile acestora privitoare la români, contactele avute cu societatea românească și mai ales cu problematica generată de mutații politice din societatea românească.

Conținutul echilibrat prevalează stilul ce se adresează în primul rînd specialistului și apoi lectorului obișnuit.

Portretele propuse pentru cei trei purtători de cuvînt ai opiniei publice franceze, uneori desemnați prea prețios cu apelativul "savanti" (vezi capitolul II — pag. 28-66) comportă trăsături transferate în planul acționalului.

Astfel, Felix Colson, fost secretar al Consulatului francez de la București și autor al umora dintre cele mai incitante scrieri franceze despre români, este una dintre personalitățile ale căror lucrări au stîrnit ecou în

publicistica vremii. Temele abordate de acesta se referă la consolidarea statului național român, precum și la lupta pentru emanciparea țărănimii (vezi pag. 80-93).

Saint-Mare Girardin dezvăluie prin cea "l'image de l'autre" universul trăirilor și aspirațiilor românești cunoscute din lucrările istoricilor români, completate de cunoașterea directă prin călătoriile întreprinse în Țările Române.

Capitolul al IV-lea privește activitatea lui Ubicini și contribuția sa la lupta de eliberare națională a poporului. Rețin atenția subcapitolele referitoare la A. Ubicini și Revoluția română de la 1848 sau cel vizând angajarea sa, sub raport publicistic, în slujba unirii Principatelor. Accentul autorului cade pe valorificarea corespondenței cu V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, G. Marian, I. Ghica și A. D. Xenopol.

Prin problematica abordată, cartea reprezintă un valoros instrument de lucru. Ea dezvăluie imaginea unui segment din istoria relațiilor franco-române care ar avea nevoie, credem, de o nouă lucrare de sinteză, capabilă să detalieze aspectele aflate de clar formulate și succint totuși analizate de către N. Iorga, deschizător de drumuri și în acest sens. Volumul lui Nicolae Ișar face demonstrația necesității ei.

Lăcrămioara Iordăchescu

- **Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920.** Cuvînt înalțăte, studiu introductiv, notă asupra ediției de ION FRĂȚILĂ, MIHAI CHERCHEDEAN, VASILE IGNAȘ, DUMITRU BARNA, VIOREL VINĂTORU, București, Direcția generală a Arhivelor Statului, 1990, 439 p. (cu lista documentelor, indice, rezumat, ilustrații).

Respectînd o tradiție a Arhivelor Statului, aceea de a publica documente integrale aflate în depozitele locale, colectivul Filialei Deva pune în circuitul istoriografic un număr însemnat de documente privind perioada 1848-1920.

Conceput în funcție de marile evenimente care au avut loc în această perioadă, volumul scoate la lumină noi documente despre lupta de emancipare a românilor, în general, a celor din ținuturile Hunedoarei și Zarandului în special. Cu date sigure se demonstrează că românii acestor ținuturi s-au încadrat în efortul general, în frontul românesc al rezistenței care era condus de fruntașii politici ai vremii. La ceea ce se știe pînă acum se adaugă noi date privind aderența la ideile naționale. Volumul aduce date noi privind activitatea marilor oameni politici ai timpului, în frunte cu Avram Iancu, dar mai ales adeziunea la acțiunile lor a tuturor categoriilor sociale. Se remarcă mai ales acele documente care reflectă receptarea ideilor în lumea satelor oferind astfel o imagine mai exactă a fenomenului național. Un număr de documente prezintă interesante date despre personalitățile locale. Menționăm aici pe Nicolae Crainic, protopop ortodox la Deva, Teodor Grecu, învățător, Nicolae Lazăr, protopop ortodox la Deva, Alexandru Sterca Șutuiu, judele de Zarand, Ioan Pîpos, comitele Zarandului, Iosif Hodos, Ioan Rațiu, protopop de Hațeg, Ioan Papiu, Lazăr Petea, Virgil Olariu, Francisc Hossu Longin (toți intelectuali din Deva) s.a. Alături de aceștia apar mulți alții, de categorii sociale diferite, angajați în acțiuni cu caracter național. Toate aceste nume, înfîlinate mai rar sau deloc, în cărțile de istorie, figurează, în fond, în panteonul eroilor neamului.

Cea mai mare parte a volumului este ocupată de documente din perioada 1867-1918. Ce a însemnat aceasta în istoria românilor, în general, și a Transilvaniei, în special, nu credem că mai este cazul de amintit. Vom menționa doar, considerînd aceasta ca o datorie, că în acest segment de timp s-a pregătit Marea Unire și, evident, s-a afirmat, mai pregnant, națiunea română. Momentele de mare rezonanță, evidențiate și în volum, au fost 1877, 1890-1894, 1914 și 1918. Vasta anchetă arhivistică întreprinsă de autorii volumului, în arhive din țară și străinătate, le-a permis să pună în valoare informații noi care întregesc și completează ceea ce se cunoaște pînă acum. Aceasta a permis punerea în valoare a documentelor privind afit angajarea politică a celor din ținuturile respective, cit și receptarea gîndirii naționale. Pentru a oferi un singur exemplu vom cita din unul din discursurile lui Iosif Hodos, prin care combatea cu argumente istorice și juridice dualismul. Între altele, spunea că "lupta pentru naționalitate și limbă numai atunci va înceta cînd toate națiunile se vor vedea asigurate în drepturile lor naționale, afit publico-politice, cit și de administrație, de învățămînt și de instrucție a poporului" (Doc. 102, p. 199). Claritatea ideilor naționale se remarcă în multe alte documente. Volumul reliefează în mod special pătrunderea acestor idei în spațiul rural al celor două ținuturi. Combaterea legilor dualiste, mai ales a celor care priveau învățămîntul, unele purtînd numele inițiatorilor lor, cum au fost Trefort și Apponyi, sînt cea mai bună dovadă a reacției satelor (Vezi Doc. 90-129). În acest cadru sînt conturate cu exactitate eforturile pentru menținerea limbii naționale și a credinței. În aceeași ordine de idei sînt puse în lumină documentele care atestă acțiunile hunedorenilor de sprijinire a războiului din 1877-1878. Pe lîngă ajutoarele materiale strîse, așa cum s-a întîmplat și în alte părți, credem că este important de remarcat modul cum a fost interpretat fenomenul și cum a fost evaluată proclamarea independenței României în contextul general al luptei naționale. Pe acest fond sprijinit acordat de diversele categorii sociale nu este aliceva decît ridicarea pe o nouă treaptă a procesului de afirmare a națiunii române.

Aderența românilor din Hunedoara și Zarand la ideile naționale este reliefată și de acele documente privind receptarea programului Partidului Național Român și mai ales mișcării memorandiste. Fie că este vorba de acțiuni politice sau culturale, documentele cuprinse în volum dovedesc o reacție generală față de desnaționalizare și o participare masivă la aceste acțiuni. Prin cuprinderea documentelor eminate din mișcarea satelor se face cea mai bună demonstrație a modului cum a fost privit Memorandumul. Vom exemplifica folosind Doc. 139 (nu este singurul de acest fel) în care reprezentanții Comunei Hărău (unele nume ne sînt cunoscute) spuneau: "Procesul Memorandumului în care sintetizi trasi și veți fi judecați este procesul poporului român întreg, este procesul națiunii, căci și noi cu voi sîntem bravi luptători, bravi bărbați ai națiunii române" (p. 261).

Participarea tot mai intensă a românilor din cele două ținuturi la acțiunea de eliberare națională este relevantă, în continuare, de documentele perioadei 1914-1918 și, în mod deosebit, de cele ale anului 1918. Într-un apel adresat românilor la 5 noiembrie 1918, Secția Hunedoara a Consiliului Național Român exprima încrederea în viitoarea hotărîre a Adunării Naționale (care "va desăvîrși apoi lucrarea sfîntă pentru limba, legea și moșia românească: una și nedespărțită ca Sfînta Treime!") și chema la faptă înțeleaptă: "Păziți pacea și așteptați în liniște poruncile Sfatului Național! Păziți frăția și pacea cu toate neamurile din Ardeal! Astfel, apoi, izbînda libertății nici iadul n-o mai poate opri!"

Numerose documente reflectă activitatea de organizare și de intrare în acțiune a gărzilor naționale române, precum și aceea de alegere a delegaților pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia. Sînt mărturii deosebite de grătore pentru amploarea deosebită a luptei românilor din această etapă, finală, a realizării idealului național.

"Volumul de documente la care ne referim, prin segmentul de timp ce îl acoperă — subliniază prof. univ. dr. Pompiliu Teodor în *Cuvînt înainte* — este dovada continuității mișcărilor sociale și politice tradiționale într-o zonă autentică românească, cu un rol major în istoria națională în general. Faptele la care s-au oprit autorii volumului sînt de natură să evedențieze, o dată mai mult, valoarea națională a unor evenimente petrecute în zone ce poartă amprenta unor structuri locale". Prin această semnificație, valoare națională, la care am încercat să ne referim și noi, obiectul urmărit de colectivul de redacție (și precizat de Ion Frățilă în amplul *Studiu introductiv*), "de a pune la îndemina specialiștilor și marelui public un instrument util de cercetare și cunoaștere mai aprofundată a unei importante perioade din bogata istorie a străbunelor meleaguri hunedorene", a fost pe deplin îndeplinit.

Aurel Filimon, Ion Agrișorogai

• **Primejdii, încercări, miracole. Povestea vieții șef-rabinului dr. Moses Rosen**, ediția a doua, București, Ed. Hasefer, 1991, 340 p.

O incantantă apariție editorială, care s-a epuizat rapid din librării, este legată de numele lui Moses Rosen, rabinul-șef al cultului mozaic din România. Merită (credem) să spunem câteva lucruri despre acest personaj care, după opinia noastră, sochează și totodată atrage atenția. Lucrarea în discuție ne oferă acest sentiment. Ea poate fi considerată atât operă memorialistică, încercare de disertație asupra dramei milenare a evreimii, cât și scurt istoric al evreilor din România. Moses Rosen dorește o popularizare a dramei evreiești printre cititorii români. O astfel de dramă nu se poate tăgădui, însă avem impresia că autorul exagerează, pe alocuri, cu bună știință. Sigur, el are libertatea să-și scrie opera așa cum crede de cuviință, însă unele aprecieri nu fac altceva decît să escamoteze adevărul istoric. Așa, de pildă, extrema duritate cu care e privit regimul Antonescu în atitudinea sa față de evrei. Moses Rosen vorbește despre teroare și arbitrar, în condițiile în care se știe că, în comparație cu statutul general-european al evreimii, situația existentă în România era o adevărată excepție fericită.

Ne-a impresionat neplăcut și vigneta pe care autorul i-o face lui Petru Groza, pe care-l consideră un ins realmente fermecător, exemplu de spontaneitate intelectuală și de altruism. Desigur, că aprecierile personale își au rostul lor, însă nu trebuie ca acestea să întunece fizionomia exactă a unei realități care a fost, în fond, tragică.

Altfel, Moses Rosen se dovedește un portretist inspirat, care știe să creioneze cu sobrietate și simț al emoției o epocă istorică.

Ne-a impresionat în mod plăcut creionarea acestei adevărate obsesii a cărții, a unei înțelepciuni pe care poporul evreu o percepe în modalitățile sale proprii, modalități grație cărora s-a putut menține în istorie.

Moses Rosen încearcă să facă uz de clișeele unui sentimentalism desuet, dulceag, de un patetism căutat, "fabricat" cu orice preț.

Din acest punct de vedere, volumul e străin celui stil memorialistic "de ghetou" cu care ne-a obișnuit în perioada interbelică un Ronetti Roman sau un Isac Peltz.

Chiar traumele proprii sînt comentate cu o lucidă detașare, încercîndu-se mai mult o "dizolvare" a eului în eterna fabulă tragică a experienței evreiești. Apariții oarecum insolite în peisajul bibliofil românesc, lucrarea lui Moses Rosen contribuie la încheierea unui dialog între mentalități de viață pe capacități de valorizare diferite; impactul dintre evrei și etniile în mijlocul cărora aceștia s-au stabilit a fost, nu de puține ori în istorie, dramatic.

Oamenii au moștenit o sumă de imagini pe care le-au amplificat în timp, adesea pînă la limitele caricaturului. Suspiciunile au fiintat și de-o parte și de cealaltă. Prin scrierea lui Moses Rosen ne vorbește însuși poporul evreu, cu calitățile și limitele sale, extrem de incomod pentru mulți, însă în cele din urmă remarcabil prin obstinția cu care și-a urmat calea sa în istorie.

Cristian Sandache

• AL. ZUB, *Istorie și finalitate*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 202 p.

Al. Zub și-a făcut "o constantă" a profesiei din preocuparea de a descifra natura dialogului pe care istoricul trebuie să-l întretină cu *durata*: de aceea, reliefaarea funcției colocviale a istoriei a găsit o largă expresie în scrisul său. În vremurile pe care le străbătem, interogațiile apar cu ațit mai firești cu cît aspirația istoriei spre totalitate, spre globalitate, devine mai evidentă, într-o lume a cărei problematică devine tot mai complexă, din care îngrijorarea și temerile asupra viitorului sînt departe de a fi dispărut. Selecția ideilor și a materialului cu care istoricul își realizează construcția, firese, este o operație care depinde, în egală măsură, ațit de personalitatea sa, cît și de contextul în care și desfășoară ancheta. Departe de a împărtăși iluzia cu privire la "istoriografia perfectă", convins fiind că, în scrisul istoric, fiecare generație și fiecare slujitor al istoriei au datorita "să facă un pas înainte", să adauge încă o piatră la templul grandios și mereu neisprăvit al lui Clío (după expresia lui Ch. Saraman), Al. Zub pledează cu fervoare și cu darul convingerii — pentru angajarea deplină a istoricului în opera de limpezire și innobilare a timpului în care trăiește. În scrisul său istoric, materializat în lucrări de aleasă tinută, în care se regăsește, în întregime, ațit orizontul contemporan al cercetării, cît și răspunsurile principale ale istoriografiei la interogațiile timpului nostru, Al. Zub nu este impersonal, distant, rece. Istoricul participă cu palos și cu erudite, subliniind personalitatea istoriografiei naționale, își dezvăluie, totodată, vocația, orizontul și propria-i personalitate.

Culegerea care alcătuiește subiectul preocupării noastre, sugestiv intitulată — *Istorie și finalitate* — realizează gradul de angajare al lui Al. Zub în problematica majoră a istoriografiei europene, maniera în care realizează racordarea istoriografiei românești în complexitatea acestei problematice. Organizarea și gruparea segmentelor care justifică genericul, precum și varietatea tematicii reliefaază natura dialogului pe care istoricul îl întretine cu lumea în care trăiește, dă expresie răspunsurilor ce le oferă prin intermediul istoriografiei.

Culegerea nu reprezintă, doar, expresia erudită a unor principii pe care istoricul și le-a însușit, pe care le aplică. Alexandru Zub formulează, mereu, propriile sale judecăți și aprecieri, cu ațit mai valoroase cu cît cititorului i se oferă, mereu, tabloul lumii în mișcare; o lume în care interogațiile și soluțiile sînt confruntate continuu cu cele ale istoricilor contemporani, animați de același înalt simț al profesiei lor.

Studiile și articolele sînt grupate în trei mari segmente: I. *Istorie și legitimitate* (Istoricism și conștiință de sine, Istoria ca discurs legitimant, Scrisul istoric între uz și abuz: *Istorie și mit în epoca modernă, Discurs istoric, discurs național*), II. *Dimensiunile duratei* (*De la retrospectivă la perspectivă, Expansiune și spirit interdisciplinar* — Enciclopedism sau interdisciplinaritate, Frenezii și riscurile expansiunii, O punte între discipline și mai mult încă, Cum se face istoria interdisciplinară *Aventura regresiei temporale, Ranke și directiva organicistă în cultura română*), III. *Lecturile istoriei*: (Istoria ca lectură a lumii, Despre sensul istoriei, Interogația metodică, Dincolo de cantitate, Lecția lui Braudel, Inepuizabila, mereu noua istorie, Imposibila desăvîșire, Strategia recuperării, Istoria văzută dinainte). Culegerea se încheie cu un *Crochiu deontologic*. Un mănunchi de reflecții interogative pe marginea istoriei, rostite cu o erudite pe care Al. Zub o practică cu discreție, cu farmec și cu eleganță. O invitație în favoarea unei "istoriografii suplă", gîndită ca o "construcție dinamică", mereu contemporană, urmărind să "resemnifice ceea ce a fost, în măsura scoaterii din uitare", "să ordoneze cu știință și să elimine cu inteligență, asigurînd mereu discursul de care se simte nevoie" (p.189).

O lectură densă și captivantă, care reliefaază măsura în care Al. Zub situează scrisul istoric românesc în contextul interogațiilor istoriografiei timpului nostru, conferindu-i credibilitate și valoare.

Gh. Platon

• EMIL CIORAN, *Revelațiile durerii*, Cluj-Napoca, Ed. Echinox, 1991, 202 p.

Conștiința spirituală a unei epoci cîștigă în interes atunci cînd meandrele sale sînt analizate prin filtrul gîndirii personalităților de excepție. Este și cazul volumului de față, care, din punct de vedere editorial, constituie un adevărat eveniment. Publicistica de tineret a lui Emil Cioran capătă pentru prima dată imaginea unei organizări de tip bibliofil. Prin textele oferite cititorului ni se adresează o întreagă generație, așa-numita generație de la '27, sau "trăiriști", nucleu valoric de excepțională potență intelectuală, în care cultul setei de integralitate era condiția

sine qua non a unei tinereti ce dorea să-și dea cît mai grabnic întreaga măsură a strălucirii sale. România Mare era de-acum un vis realizat, iar această generație, care, după expresia lui Nichifor Crainic, purta în suflulete "răzbumarea misterioasă a morților din marele război", nu dorea să facă doar acte de figuratie intelectuală și socială, ci să pătimească întru găsirea unei adevărate căi a mesianismului românesc. Este absolut fascinantă framintarea morală a acestor tineri intelectuali, mulți dintre ei victimele de mai firziu ale unor autoritarisme de culori ideologice diferite, însă avînd un numitor comun: intoleranța. Cioran suportă cel mai acut această neliniște a veacului, revoltat împotriva unui climat spiritual românesc ce i se pare mult prea balcanic, mult prea letargic. Din articolele sale răzbate aceeași nostalgie după un exemplar model intelectual românesc pe care o întreagă generație îl așteaptă ca pe un nou Mesia. Mircea Ionescu, Mircea Elide păreau că vor îndreptăți speranțele. Dar Cioran nu e multumit și strigătul său de deznădejde reflectă în fond teama unei întregi generații de valori ale culturii românești ca nu cumva aspirațiile sale să nu depășească doar faza de proiecte. O teroare organică îi bîntuie pe acești tineri față de imobilismul cancerigen pe care "bătrînii" intoleranți îl exercită asupra spiritelor. Din acest punct de vedere, Cioran e necrutător: "O noapte a Sfîntului Bartolomeu pentru fiecare dintre aceste fosile ale istoriei!" România însăși trebuie să se trezească odată din autocompătimirea situației sale periferice și să-și depășească neputința. Există la această generație teribilă o scribă suverană față de ideea unui sistem, care pentru ei n-ar face altceva decît să ucidă viața reală în unica și majestuoasă sa desfășurare. Istoria însăși ar trebui rescrisă, restituindu-i-se aceea doza de mister pînă atît de mult gustată de un Lucian Blaga bunăoară. De ce gânditorii nu dovedesc mai multă originalitate, mai mult spirit de sacrificiu, mai multă "nebumie"? Oare sîntem chiar un popor fără de nici o ambiție de verticalitate spirituală?

Întrebări dramatice, confesiuni ale unei confreri de gânditori care au dorit o Romînie a concepției "întregite" de viață, ca să-l parafrăzăm pe Mircea Vulcănescu, de pildă. Mesajul acestui volum este astăzi de actual, încît tinerii de astăzi ar trebui să-l citească aproape în lacrimi.

Fără să vrem, ne gîndim automat la Spengler și ne dăm seama că teoria repetabilității ciclurilor istorice e un fapt.

Cristian Sandache

• NAE IONESCU, *Curs de metafizică*, București, Ed. Humanitas, 1991, 323 p.

Pentru istoricul care se respectă, contactul cu subtilitățile analizei filosofice trebuie să reprezinte o obișnuință. Gîndirea se cuvine a fi stimulată și putini își dau din păcate seama de viabilitatea acestui dualism istorie-filosofie. Metafizica lui Nae Ionescu are în acest sens semnificația unei revelații. Acest conducător de conștiințe a depășit net tot ceea ce o anumită prejudecată fixase în legătură cu imaginea clasică a gînditorului.

Pentru Nae Ionescu filosofarea este un atribut al vieții însăși, iar înțeleptul, despovărat de nimbul său sacrosanct, devine un observator și un comentator al vremurilor pe care le trăiește. Totul se raportează la istorie și la Dumnezeu, creatorul acestei istorii, esențialmente absurdă, esențialmente tragică. Omul poate fi și sînt și diavol și dorință și păcat personificat, dar nu se poate cu nici un chip opune istoriei inevitabile.

Doar dacă el reușește să-și pună în acord cu Cosmosul propria structură individuală, ar putea avea șansa unei dialoguri cu divinitatea, o șansă pe care nu o au decît o mîină de inițiați. De aici concluzia filosofiei lui Nae Ionescu, după care reflecția este un act eminamente personal, eminamente subiectiv, un fel de lirică. Istoria, la rîndu-i, dezbrătată de canoane obtuze, matematizări seci și profeții rostite isteric, reprezintă în fond o metafizică a duhului colectivității, o stare de spirit în permanență contorsionare, sau, cum spunea Emil Cioran, ironie în mers.

Pentru viața politico-socială românească din perioada interbelică, Nae Ionescu a reprezentat nu numai un fenomen, cu luminile și umbrele sale, ci, mai ales, un adevărat model existențial.

El a redat, într-o copleșitoare măsură, imaginii dascălului valențele originare de profet și om al cetății. Mobilitatea intelectuală extraordinară i-a permis să adopte felurite modalități de abordare a gravelor probleme cu care se confruntă societatea românească: conflictul dintre generații, intoleranțele religioase de orice coloratură, disprețul pentru "fripturismul" oficializat, teama de răspundere istorică. Structură profund religioasă, Nae Ionescu nu s-a dorit, totuși, un mistic practicant, ci un intelectual revoltat față de acei colegi de generație mult prea tributari "raționalismelor" la modă, "occidentalizării" de duzină, cu alte cuvinte lipsei de autenticitate în atitudini. Celebrele sale paradoxuri, comparabile, într-un fel, observațiilor științifice și cinice totodată, rostite la vremea sa de un A. C. Cuza, au bîcnit "superba noastră inerție balcanică" (E. Lovinescu) clătînd a ne face cu orice preț contemporani Europei spirituale, însă păstrîndu-ne tipologiile proprii. Un intelectual de la care se "reclamă" celebra generație "de la '27", fără îndoială cea mai fascinantă din istoria vieții spirituale a României contemporane.

Cristian Sandache

• N. N. CONSTANTINESCU, *Acumularea primitivă a capitalului în România, București, Ed. Academiei Române, 1991, 414 p.*

Oricui s-ar părea de ciudat, cartea reputatului economist pare, mai curînd, o exegeză privind problematica contemporană legată de trecerea societății românești spre economia de piață decît una de istorie a economiei. După ce a parcurs-o, cititorul contemporan înțelege din propria-i experiență de viață că "procesul de naștere și instaurare a dominației capitalismului ca sistem economic este inevitabil însoțit, ca o condiție fundamentală, de acumularea primară, originară sau primitivă a capitalului". În egală măsură, rămîne convins că "acumularea primitivă a capitalului, ca modalitate istorică, reînvie, se reia, într-o formă sau alta și în proporții care variază în timp și spațiu, ori de cîte ori se produce trecerea de la o societate necapitalistă la una capitalistă" (p. 402). Acest cititor pătrunde, cu mai multă limpezime, poate, rosturile istoriei și valoarea învățămintelor sale, atît de magistral formulate de M. Kogălniceanu în *Cuvîntul de deschidere al cursului de istorie națională*, rostit în 1843, la Academia Mihăileană din Iași.

Cu riguroasă ce-l caracterizează, mișcîndu-se într-o problematică și un material demult familiare, eruditul profesor, urmîrind desfășurarea procesului pe întreg spațiul românesc și situîndu-l în contextul universal în care se desfășoară, desprinzînd implicațiile și particularitățile locale care-l definesc, aduce în cîmpul discuției toate elementele care dau expresie acestui important proces istoric.

Nu este o simplă insirare de fapte sau fenomene, inventariate și situate în ordinea lor logică. Fiîndu-i familiară fenomenologia "secolului naționalităților", autorul înfățișează *acumularea în acțiune*, cu implicațiile și consecințele sale asupra vieții economice și sociale, asupra raporturilor dintre oameni și asupra mentalităților epocii. Cititorul, cel avertat, mai cu seamă, surprinde ritmul mișcării, dinamica acesteia, schimbarea. Verifică teoriile sociologice și aplicabilitatea lor la realitățile românești. Expunerea este densă, sprijinită pe un material bogat, oferînd sugestii importante pentru aprofundarea problematicii complexe a istoriei noastre moderne.

După un *Cuvînt înainte* și un prim capitol general, consacrat *Evoluției și formelor de manifestare ale acumulării originare, primitive a capitalului*, expunerea este structurată în două părți importante: pînă la revoluția de la 1848 și de la revoluția din 1848 pînă la Unirea cea Mare. În cuprinsul celor două secțiuni-prezentate cu particularitățile care le disting, care imprimă procesului de acumulare evoluția sa deosebită, specifică, autorul urmărește: procesul de depozitare a țăranilor (cap. III, VIII), răspîndirea muncii salariale (cap. IV, IX), principalele căi (modalități) de acumulare a sumelor de capital (cap. V, X), geneza și evoluția capitalului industrial și problema arendașilor (cap. VI, XI), formarea și evoluția pieței interne și a celei naționale (cap. VII, XII).

Ca unul care am străbătut, în toate sensurile, de nenumărate ori, epoca istorică asupra căreia autorul își concentrează analiza, ne întrebăm dacă, în perioada regulamentară, ținînd seama de orientarea sa, domeniul mosieresc mai poate fi considerat drept *feudal*. Noi însă am manifestat serioase îndoieli, care ni se par mai îndreptățite astăzi, într-o lucrare consacrată acestei probleme [Cf. *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Junimea, 1973]. În legătură cu aceasta, nu putem fi de acord cu aprecierea potrivit căreia prin legea din 1864 s-ar fi realizat o expropriere masivă a țăranilor. În loc să primească 2/3 din suprafața moșiilor (potrivit prevederilor legii), aceștia au primit doar 14%. Exproprierea, credem noi, s-a efectuat în timp. Dispoziția referitoare la cele 2/3 (la fel ca și în Regulamentul organic) are în vedere doar cazul moșiilor strîmte. În majoritatea cazurilor, însă (în Moldova, cel puțin), suprafețele de pămînt deținute de moșieri erau cu mult mai întinse în raport cu numărul de locuitori. Legea a consacrat o stare de fapt, la care se ajunsese în urma unei îndelungate evoluții, în urma căreia s-a realizat *acumularea* (p.295-296) [A se vedea, în acest sens: Gh. Platon, *Georgeta Crăciun, Structura proprietății funciare în Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea*, în vol. 1907 în perspectivă istorică, Coordonator Ion Agrigoroaiei, Iași, Ed. Junimea, 1988, p. 19-62].

În privința *izgonirii țăranilor* — am cercetat special fenomenul, în desfășurarea sa în Moldova: *Izgonirea țăranilor răzvrătiți de pe moși. Contribuții la cunoașterea frământărilor țăranesti din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Universitatea "Al. I. Cuza", Iași, Monografiile "Analelor științifice", nr. I/1966; constatarea este că izgonirea nu are drept obiectiv principal acapărarea pămîntului decît în cazuri foarte rare. Fenomenul se încadrează în șirul măsurilor coercitive, pentru apărarea proprietății funciare. Trecerea loturilor țăranilor izgoniți în perimetrul moșiei reprezintă — în marea majoritate a cazurilor — doar o consecință derivată a izgonirii, nu obiectivul principal al acesteia (cf. p. 292 și urm). Este drept, în preajma legii din 1864, pentru a atenua efectele împroprietăririi, moșierii au uzat pe scară mai largă de acest procedeu [Cf. Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza-vodă*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, I, 1957, p.189-197. Vezi și N. Adăniloae, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Editura Academiei, 1967].

Gh. Platon

* Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984; Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, București, 1985; Ion Ungureanu, *Ideali social și realități naționale*, București, 1988.

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

• V. A. DERGACEV, I. V. MANZURA, *Pogrebal'nye komplekсы позднего Триполья. Свод источников*, Chisinau, Ed. Știința, 1991, 334 p.

Lucrarea recent apărută pune la îndemina cercetătorilor care se ocupă de studierea perioadei de tranziție spre epoca bronzului un uhl corpus al celor 101 descoperiri funerare (cunoscute de autori până în 1985) din grupele tripoliene târzii. Ea completează datele pe care unul dintre autori (V. A. Dergacev) le-a analizat deja în lucrări anterioare de sinteză, dedicate aceluiași probleme. *Vihvatinskij mogil'nik* (Chisinau, 1978) și *Pamyatniki pozdnego Tripol'ja* (Chisinau, 1980). Marea majoritate a descoperirilor au fost revizuite de autori, ceea ce le-a permis să facă observații personale și completări față de datele deja cunoscute. De asemenea, sistematizarea materialului pe grupe tipologico-cronologice și publicarea sa comparativă înlesnește mult înțelegerea globală a fenomenelor culturale care s-au petrecut în vastă arie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, în perioada sa finală.

Chiar de la început, autori consideră normal să discute conceptul de "Tripolie târziu", întrucât există trei puncte de vedere total diferite asupra acestei probleme. După opinia Tahaniei Passek, perioada târzie a culturii Tripolie ar fi cuprinsă atît ceea ce arheologii români înțeleg prin faza Cucuteni B (C/II-Y/I, în arheologia sovietică), precum și complexul Gorodsk-Usatovo (C/II-Y/II) sau Horodistea-Foltesti (în arheologia românească). După o a doua opinie (E. Ju. Kricevskij), Tripolie târzie ar cuprinde doar perioada finală, desemnată drept C/II-Y/II. Există și o a treia opinie (T. Sulimurski, A. Ju. Brjusov, V. L. Dumitrescu, împărtășită și de majoritatea arheologilor români), conform căreia fenomenele culturale posteroare fazei Cucuteni B (Tripolie C/II-Y/I) se încadrează într-o altă civilizație, nelegată genetic de Cucuteni-Tripolie. Autorii prezentei lucrări împărtășesc cea de a doua opinie, considerînd că, oricît de mari ar fi noutățile din eneoliticul târziu, totuși tradițiile Tripolie-Cucuteni continuă să rămîna cele mai puternice și mai dinamice, iar cercetarea mai nouă a pus în lumină existența verigilor intermediare între fondul tripolian clasic și grupele epigone (p. 6). Asemenea verigi de legătură au fost de altfel sesizate, în ultimul timp, și în spațiul dintre Carpați și Prut (Erbiceni, Cîrnăeni, Ștefănești s.a.), dar, din punct de vedere metodologic, rămîne încă deschisă problema dacă aceste noi fenomene culturale, cu aspect evident de sinteză, mai pot fi considerate sau nu ca făcînd parte intrinsecă tot din linia evolutivă Cucuteni-Tripolie sau, mai curînd, aparțin unei alte civilizații, chiar dacă trecerea dintre ele nu este atît de bruscă, cum se considera odinioară. După părerea noastră, un argument forte pentru teza unei noi civilizații l-ar constitui tocmai apariția acestor necropole, ceea ce indică o schimbare profundă în ritul funerar (deci și în concepții, în credințe), știut fiind faptul că în perioada anterioară nu sînt cunoscute asemenea monumente. Desigur, făcînd această afirmație, nu negăm supraviețuirea unei bune părți a populației cucuteniene, dar condițiile de viață mult modificate, amestecul cu alte populații, puternicele influențe receptate au determinat, în mare măsură, schimbarea aspectului culturii materiale; în fond, prin conceptul de cultură arheologică nu se subînțelege neapărat și aspectul etnic. Deci, chiar dacă în noile sinteze apărute se păstrează evidente tradiții Cucuteni-Tripolie (în forma și decorul vaselor, în plastică s.a.), totuși ansamblul reprezintă o sinteză, vizibil modificată față de ceea ce fusese anterior.

În sensul considerațiilor anterioare pare să se înscrie și faptul că din cele 9 (nouă) grupe tripoliene târzii, care au fost stabilite pe baze tipologice, cronologice și teritoriale, numai cinci prezintă monumente funerare: Vihvatini (Ofanhti), Usatovo, Gordinesti, Serezhevska și Sofievka. Dintre cele patru grupe în care nu s-au descoperit pînă în prezent monumente funerare, atrage atenția faptul că trei sînt mai timpurii, deci mai legate de tradiția tripoliană: Brinzani, Troianov și Lukasi (pl. 2, p. 211). Doar grupul Gorodsk s-ar abate de la această constatare, dar se pare că aici avem de-a face cu ritul incinerării, mai greu sesizabil, așa cum sugerează descoperirile făcute în necropola de la Suceava-"Parcul Cetății" (Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p. 72-73); în același sens pledează și descoperirile de morminte de incinerare de la Koselivți și Kasperivți, din bazinul superior al Nistrului (*Arheologija Ukraïnskoj RSR*, I, Kiev, 1971, p. 180-186; *Istoria Ukraïnskoj RSR*, I, Kiev, 1977, p. 84-88).

De asemenea, considerăm că trebuie făcută și o disociere geografică, lăsînd deoparte monumentele zonei de stepă (grupele Usatovo și Serezhevska), unde triburile Cucuteni-Tripolie nu au locuit în perioada existenței lor propriu-zise; s-ar putea ca aici să avem de-a face mai mult cu adoptarea unor tradiții tripoliene de către populația de tip usatovian, care și-a menținut însă în principal propriul fond cultural. La fei, s-ar putea ca influența elementelor pastorale să fi fost destul de puternică și în zona grupei Sofievka, de pe Niprul mijlociu, unde tradițiile tripoliene sînt extrem de slabe.

Analizînd datele în mod diferențiat, se pare că grupele incluse în noțiunea de "Tripolie târziu" pot fi apreciate, de asemenea, în mod diferit: cele mai timpurii sînt încă puternic dependente de fondul tripolian anterior și reprezintă verigi de legătură spre evoluția ulterioară; grupele târzii (și mai ales cele periferice) se prezintă cu un

continuu cultural clar modificat față de Cucuteni-Tripolie, mai ales în privința ritului funerar, ceea ce ar justifica, după părerea noastră, încadrarea lor într-un nou orizont cronologic-cultural.

Nu ne propunem să discutăm în această recenzie încadrarea tuturor complexelor funerare, prezentate în lucrare, în diferitele grupe cronologic-culturale, ci să ne oprim doar asupra celor ce se găsesc pe actualul teritoriu al României. Este frapantă discrepanța dintre numărul monumentelor funerare din România (doar 3) față de totalul de 101 repertorizate în corpus. Această situație ridică fie problema unei serioase lacune de cercetare, fie a unei situații istorice indicând persistența îndelungată a comunităților cucuteniene de la vest de Prut. Desi surprinde plasarea celor 3 descoperiri (Visani, Rîsești, Brăilița) la limita estică a teritoriului (fig. 1, p. 221), inclinăm totuși spre prima explicație. Așadar, atenția cercetătorilor a fost îndreptată mai ales spre tumuli, dar pentru perioada respectivă se pare că avem de-a face mai mult cu monumente funerare plane. În afară de descoperirile mai vechi (Visani, Rîsești, Foltesti, Brăilița, Tirpești), un indiciu în acest sens l-ar reprezenta și descoperirea unui mormânt plan, izolat, la Suceava-Burdjueni, având ca inventar un vas tipic usatovian (Suceava, X, 1983, p. 835-840); este cea mai nordică descoperire de acest tip, iar prezenta sa afit de îndepărtată de aria tradițională rămîne încă greu explicabilă.

De asemenea, necropola de la Brăilița ridică probleme dificile pentru interpretare. Autorii au semnalat în corpus doar cele 20 de morminte descoperite în "tumulul" cercetat în 1955. Cercetările ulterioare au dezvelit însă un total de 225 morminte (*Materiale și cercetări arheologice*, V, 1959, p. 228-229; N. Hartuchi, Fl. Anastasiu, Brăilița, Brăila, 1968, p. 18-23) și se pare că numărul lor ar trece chiar de 300 (M. Dinu, *Preistoria Alpina*, X, 1974, p. 270, nota 46; p. 272). Surprinde neîncluderea în corpus a acestor rezultate finale, mai ales că monografia Brăilița este citată în lucrarea anterioară, din 1980, a lui V. A. Dergacev (la nr. 133). Aceste cercetări au pus în evidență existența unei faze mai timpurii de înmormîntări decît Usatovo, cu schelete întinse pe spate; originea lor trimite spre răsărit, fiind posibil ca aici să avem de-a face cu un grup al acelei populații de păstori nord-pontici (Mariupol?), care ulterior, au stat la baza formării aspectului Usatovo, prin sinteză cu elemente (sau influențe) tripoliene fîrzi. Acest orizont timpuriu de înmormîntări de la Brăilița merită o analiză mai atentă (decît ne permite spațiul restrîns al acestei recenzii), întrucît s-ar putea ca el să reprezinte una dintre cele mai vechi pătrunderi răsăritene din eneolitic și să se afle, astfel, la baza formării culturilor Cernavoda I (în Dobrogea) și Usatovo (în spațiul nord-vest pontic).

Cele cîteva considerații pe care le-am expus aici doresc să sublinieze, printre altele, că problema corelației istorice dintre pătrunderile răsăritene și sfîrșitul culturii Cucuteni în spațiul de la vest de Prut nu s-a găsit încă o tratare satisfăcătoare în arheologia românească, existînd multe verigi nesesizate sau neinterpretate corespunzător. Iar problema este de maximă importanță pentru istoria națională, dacă avem în vedere că și aici se desfășoară procesul indoeuropenizării, cu rezultanta sa finală — etnogeneza tracilor. De aceea, ar trebui urmat exemplul colegilor de la Chisinau, prezentîndu-se, în cadrul unor lucrări monografice și al unor corpusuri, materialul existent la noi asupra acestei perioade istorice atît de complexe. Lucrarea pe care am prezentat-o aici poate constitui, în acest sens, un model și un stimul.

N. Ursulescu, I. Corman

• *Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland*, 18, Saar-Pfalz Kreis, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1988, 200 pp. + 90 fig.

În colecția "Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland" sînt prezentate principalele obiective arheologice ale regiunii Saar-Pfalz (vestul Germaniei), din paleolitic și pînă în epoca merovingiană. Volumul se adresează în primul rînd publicului larg, evidențiîndu-se descoperirile cele mai importante. Cu toate acestea erudiția nu lipsește, dovadă fiind prezentarea minuțioasă a monumentelor arheologice, limbajul de specialitate utilizat, precum și ilustrațiile pentru ceramică, planuri de locuințe etc. Numele celor care semnează contribuțiile din această lucrare sînt cele ale unor renumiți cercetători din diferite instituții din regiune, unii din ei bine cunoscuți și peste hotare: Frenz Bertemes, Andrei Miron, Jean-Paul Petit, Walter Reinhard, Jean Schaub, Georg Schmitt, Franz-Josef Schumacher, Erwin Strahl.

După o descriere geologică a regiunii, cititorul este pus la curent cu descoperirile cele mai importante din paleolitic. Astfel, primii oameni atestați în Saar-Pfalz aparțin speciei *homo preneandertalensis* și datează din acheulean. Atît așezările din epipaleolitic și neolitic (Sonnenberg, Guckelsberg, Schwarzenburg) cit și cele din epoca bronzului (Limbach, Lautenbach) sînt încadrate în culturile de extindere europeană ale epocilor respective (cultura ceramicii liniare, cultura Michelsberg, Glockenbecherkultur etc.).

Odată cu Halstatt-ul fîrziu, punctele de atracție arheologice ale regiunii Saar-Pfalz atestă urmele civilizației celtice. Dintre necropolele tumulare cercetate le amintim pe cele de la Rubenheim, Altheim-Brenschelbach, Homburg. Se remarcă mormîntul unei nobile cete (Reiheim), al cărei inventar conține mai multe obiecte de notorietate (iniele, brățări, fibule de aur) și de cult (vase, amulete cu caracter apotropaic).

Dintre monumentele de epocă romană, Franz-Josef Schumacher menționează existența a două *vici* (de la Schwarzenacker și Bliesbruck), *vici* ale căror nume romane nu se cunosc încă, a unei *villa* la Bierbach și a unui atelier de ceramică (*terra sigillata*). Toate aceste vestigii de civilizație romană sînt datate începînd din secolul I d.H. și terminînd cu secolele III-IV, numeroase fiind distruse de invaziile germanice de la mijlocul veacului al III-lea.

În încheiere sînt oferite informații despre mormintele de epocă merovingiană, impresionante prin bogatul lor inventar (săbii, pumale, scuturi, obiecte de podoabă frumos ornamentate). Necropolele de la Altheim, Gersheim și Wittersheim stau mărturie în acest sens.

Deși toate aceste descoperiri sînt prezentate sumar, cu scop informativ, ele sînt însoțite în permanență de o bibliografie utilă. Și din acest punct de vedere, considerăm că volumul semnalat este deosebit de interesant și folositor pentru specialiștii români.

Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba

- **MIHAI GRAMATOPOL, *Artele miniaturale în Antichitate*, colecția "Curente și sinteze", București, Ed. Meridiane, 1991, 464 p. + 460 ilustrații.**

Specialist recunoscut în istoria artei antice, Mihai Gramatopol oferă publicului o nouă lucrare, avînd ca obiect *artele miniaturale*. O carte utilă, documentată, frumos scrisă, care vine să reabiliteze valoarea estetică a acestor creații ce "au privilegiul — cum recunoaște autorul — ... de a fi dintre toate expresiile artistice ale antichității cele mai bine documentate printr-o multitudine de capodopere originale" (p. 137, subl. aut.).

Fundamentîndu-și construcția pe o documentație impresionantă, de multe ori cunoscută direct din colecțiile unor mari muzee ale lumii și apelînd la o bibliografie foarte bogată, Mihai Gramatopol pune la dispoziția celor interesați numeroase date privind preocupările istoriografice, centrele de dezvoltare, materialul și tehnicile de producție iconografică, etapele de evoluție și interferențele motivelor, ariile culturale generatoare sau receptoare ale realizărilor din domeniul *glipticii* (p. 14-102), *siclierei* (p. 103-131), *podoabelor* (p. 132-209), *monedelor* (p. 210-287), *torcucii* (p. 288-356), *statuetelor de bronz* (p. 357) sau de *teracotă* (p. 387-426) și *fildesului* (p. 427-446) (ceramica este doar un meșteșug?). La bogăția materialului folosit și a problemelor ridicate, autorul a găsit locul cuvenit pentru a integra creațiile artistice miniaturale din spațiul traco-dacic (vezi p. 80, 178-179, 280-281, 327-332), unele analize ducînd la concluzii mai puțin "ortodoxe" (de exemplu, stabilirea falsității grupului statuar de la Naeni — p. 381-382). Specialiștii în materie vor putea aprecia cu mai multă precizie justetea ideilor autorului.

Nelu Zugravu

- **FLORENTINA CĂZAN, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, Ed. Academiei Române, 1990, 225 p. + ilustrații (p. 225-257), postfață (p. 257-266), bibliografie (p. 266-269).**

De la volumul din 1961 al profesorului Ilie Gramadă, bibliografia în limba română despre Cruciade nu a mai înregistrat, dacă nu ne înșelăm, nici o nouă achiziție. Ne referim, desigur, la bibliografia recentă, pentru că, în privința ofertelor mai vechi, acestea sînt mai numeroase, dacă nu ar fi să le amintim decît pe cele subscrise de N. Iorga.

Cartea doamnei Florentina Căzan se ocupă, așadar, de un subiect pentru noi în suferință. În același timp, ea sporește cu încă o unitate numărul contribuțiilor autohtone la istoria Evului Mediu european, caracterizată, precum se știe, de un deficit cronic în ultimele decenii. Alături de colegii domniei-sale de la București și Cluj, autoarea se numără printre cei cîțiva entuziaști solitari, care se străduiesc, de o bună bucată de vreme, să reinvoade cu prestigioasa tradiție a medievisticii europene românești, din perioada interbelică. Absența unui contact direct cu izvoarele, imposibilitatea unor stagii sistematice de documentare în străinătate și, în general, dificultatea racordării la informația curentă în domeniu — obstacole pînă de curînd insurmontabile pentru istoricii noștri — au făcut ca rezultatele acestor eforturi să nu depășească, din păcate, nivelul posibilităților de acasă. Chiar și așa, ceea ce s-a realizat este, totuși, deosebit de util. O demonstrează, între altele, și volumul de față.

Nu credem că el aduce vreo contribuție spectaculoasă — documentară sau de altă natură — la fenomenul discutat sau că propune o modificare a unghiurilor de vedere deja acceptate. Ar fi fost și greu să o facă, date fiind dificultățile "obiective" semnalate mai sus și importanța exegezei a problemei, care a "spus", practic, cam tot ce era de spus pe această temă.

Mentul cărții Florentinei Căzan rezidă, de fapt, în altă parte. În primul rând, ea sistematizează informația existentă devenind, astfel, un instrument de lucru deosebit de util. În al doilea rând, ea se disociază, am spune, salutar de poncifele reductioniste, care — vai! — abundă în volumul precedent (din 1961), făcând loc în explicarea Cruciadei și altor factori (religioși, mentali etc.), considerați de interpretarea vulgar-marxistă de odinioară, doar ca pretexte ale adevăratelor rațiuni, de ordin material, ale fenomenului. Polemizând "discret" cu dogmatismul vechii teorii, autoarea afirmă — și pe drept cuvânt — că mentalul colectiv a fost chiar elementul determinant în declanșarea acestor campanii. Totodată, ea are dreptate în a judeca Cruciadele ca momente de sinteză ale unor varii procese economice, sociale, politice și culturale sau, mai bine zis, ca *structuri* ale civilizației medievale, aidoma — spre exemplu — Creștinismului, relațiilor dintre Stat și Biserică sau ideii de Imperiu.

Pornind de aici, era firesc ca autoarea să opteze pentru o perspectivă globală în analiza fenomenului. Cruciadele sînt situate în "durată lungă", reconstituindu-li-se mai întâi desfășurarea, de la începuturile propriu-zise din secolele X-XI, pînă în zorii epocii moderne (Partea I: "Cruciadele clasice, secolele XI-XIII"). Continuînd cu expedițiile tîrzii, din secolele XV-XVI, partea a II-a a volumului acordă românilor un interes special, reliefînd rolul și contribuția lor, atît cît au fost, la înfăptuirea planurilor europene din această perioadă ("Cruciadele tîrzii. Rolul românilor în planurile de cruciadă, secolele XIV-XVI").

În acest mod, evenimentele cunoscute din Țările Române în epoca respectivă apar într-o altă lumină. Legătura lor cu "europenitatea" nu mai este o chestiune de retorică a discursului, cum se mai întîmplă în studiile despre trecutul național, ci se impune cu evidentă argumentului. În contextul general, ea își dezvăluie adevărata amploare, nici mai mare, dar nici mai mică decît a fost.

Mai sînt și alte elemente care fac din cartea Florentinei Căzan o realizare meritorie. Cele spuse pînă acum, mi se par, totuși, suficiente pentru a proba acest lucru. După trei decenii de tăcere asupra acestui subiect, apariția ei o face de neocolit pentru oricine îl va studia mai departe.

Alexandru-Florin Platon

• CHARLES L. REDMAN, *Medieval Archaeology*, State University of Binghamton, 1989, 301 p.

Evul Mediu ne-a lăsat, se știe, o uriasă masă documentară. Nici o altă epocă nu se caracterizează, poate printr-o moștenire atît de bogată. Citite și analizate din unghiuri diferite, izvoarele sale scrise ne-au dezvăluit, treptat, principalele evenimente și fenomene ale perioadei, re-lectura lor din ultimul timp introducîndu-ne și în universul faptelor de mentalitate.

Am reamintit aceste lucruri arhicunoscute pentru a adăuga imediat că ponderea extraordinară a documentației arhivale nu poate minimaliza aportul cu nimic mai prejos al disciplinelor conexe istoriei, în speță medievalisticii. Într-o eră — ca aceea pe care o traversăm — de efervescentă cooperare interdisciplinară și de regîndire a strategiilor științifice, avantajele participării acestor discipline nu pot fi ignorate.

Iată, de pildă, *arheologia*. Multă vreme abandonată unui statut ancilar, trebuînd doar să confirme informațiile existente sau să suplinească lacunele din surse, ea devine astăzi, în climatul de care am vorbit, un factor independent și activ de cunoaștere, impunînd reevaluarea unor largi secțiuni ale epocii.

Studiile din volumul de față sînt, în acest sens, o dovadă elocventă. Ele depun mărturie despre cele mai noi realizări în domeniu, arătînd — dacă mai era nevoie — cît de utilă și necesară este integrarea acestui tip de date în demersul analitic al istoricului. Decît să înfățișeze cititorului o perspectivă unilaterală a arheologiei medievale, limitată la una sau doar cîteva probleme, editorul a optat, frizînd eclecticismul, pentru o varietate de direcții, procedeu mai apt de a sugera contribuțiile actuale ale acestei discipline.

Prima parte a cărții, intitulată "Societate și economie", inserează patru texte subsumate impactului comercial și militar al vikingilor și musulmanilor asupra dezvoltării Europei (David Whitehouse, *Archaeology and the Pirenne Thesis*; Klavs Randsborg, *Viking Raiders: The Transformation of Scandinavian Society*; Michel Rouche, *The Vikings Versus the Towns of Northern Gaul: Challenge and Response*; Richard Hodges, *Emporia, Monasteries and the Economic Foundation of Medieval Europe*).

Partea a II-a ("Materials of the Archaeological Records") se referă la cîteva din sursele și metodele specifice utilizate de arheologi. Sînt analizate aici, pe rînd, valoarea producției ceramice pentru reconstituirea vieții economice și a organizării sociale din epocă (Emlen Myers, *Ceramic Technologies of Medieval Northern Morocco*; Nancy Benko, *Diversity in Ceramic Production: A Case Study from Medieval North Africa*), ponderea și rolul izvoarelor numismatice în arheologia medievală (Alan M. Stahl, *Numismatics and Medieval Archaeology*), importanța surselor literare (Eve Levin, *Novgorod Birchbark Documents: The Evidence for Literacy in Medieval Russia*; Robert Passon Creed, *"Beowulf" and the Language of Hoarding*) și, în fine, contribuțiile arheologiei subacvatice (George F. Bass, *Underwater Archaeology and Medieval Mediterranean Ships*).

Secțiunea a III-a ("Rural Community Studies") conține date relative la rezultatele săpăturilor din unele comunități rurale din Evul Mediu. Deosebit de interesante sînt informațiile despre rolul cimitirelor în constituirea

asezărilor medievale (cu trimitere la vestul Franței), excavațiile din vechile comunități musulmane, despre descoperirile de zooarheologie, precum și cele referitoare la un sat din Gloucestershire.

Partea a IV-a ("Urban Community Studies") are în vedere chestiuni similare, dar legate de *situ*-rile urbane. Trei capitole o structurează, analizând trei tipologii distincte de orașe: Douai (Pierre Demolon, *Urban Archaeology in Douai*), Florența (Franklin K. Toker, *Early Medieval Florence: Between History and Archaeology*) și orașele cretane (Donald Preziosi, *Rewriting and Urban Text: The Ottomanization of Cretan Cities*).

Aceste considerații încheie o carte importantă, care se cuvine consultată de către toți cei ce doresc să se familiarizeze cu perspectivele actuale din mediavistica europeană.

Alexandru-Florin Platon

• **JEFFREY RICHARDS, *Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages*, London & New York, 1990, 177 p.**

O societate se definește — între altele — și prin tratamentul la care își supune minoritățile. Nici Evul Mediu nu s-a sustras acestei reguli. Cum era și de așteptat, el ne apare din acest punct de vedere ca o epocă a discriminării, care i-a persecutat fără odihnă pe toți cei a căror conduită ieșea din paradigma conformismului, instituită de Biserică. Cine erau aceștia?

Cartea lui Jeffrey Richards ni-i înfățișează, așa-zicind, pe îndelete. Ei sînt *ereticii, vrăjitoarele, evreii, prostituetele, homosexualii și leproșii*, numitorul lor comun fiind sexul. Nu întîmplător, stereotipul, utilizat spre a-i demoniza pe toți laolaltă, era "deviaționistul" corupt de plăceri interzise, în strînsă conivență cu Diavolul, care era, de fapt, tinta principală a represiunii. Inspirator al răului, antiteză a Dumnezeuului creștin, el urmărea răsturnarea ordinii naturale a lumii prin exploatarea celei mai mari (și secrete) slăbiciuni omenesti. De aceea, agenții lui trebuiau combătuți prin toate mijloacele.

Fără a aduce noutăți deosebite, cartea istoricului englez merită, totuși, citită, pentru capacitatea ei de a ne pune în prezența citorva fapte elementare de mentalitate medievală, de natură a ajuta la înțelegerea mai exactă a epocii.

Alexandru-Florin Platon

• **PEREZ ZAGORIN, *Ways of Lying. Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe*, Harvard University Press, 1990, 337p.**

Sînt "limba de lemn" și gîndirea dublă invenții ale totalitarismului modern, indiferent de coloratură sau au o tradiție mai lungă? *Da*. ne asigură politologii, incitați de recente evenimente să analizeze și mai riguros ideologiile profetice care au marcat, în chip alit de nefericit, istoria omenirii în ultima jumătate de secol. Nu, spun sociologii și istoricii: disimularea și limbajul "deviat" sînt vechi de cînd lumea, fiind folosite ori de cîte ori individul a fost împiedicat de agresiunile Puterii să-și afirme liber convingerile sau cînd acest lucru era socotit periculos.

Strategia respectivă, în ce are ea mai elementar, se vede încă din Biblie, cînd Nicodemus, membru al Sinedrului, care ajunsese să creadă în Isus, a fost silit să se prefacă a respecta mai departe tradiția iudaică de teama posibilelor represalii (de aici și expresia de "nicodemism", folosită de Calvin în secolul al XVI-lea, cu referire la Protestanții care simulau adevăruia la catolicism, spre a scăpa de persecuții). Ea este prezentă și în Spania secolelor XV-XVI, fiind utilizată de evreii convertiți (*marranos*) pentru a se apăra de anchetele Inchiziției. Disimularea se mai observă, însă, în neenumărate alte situații, ca, de pildă, în controversele religioase post-reformiste, alit în țările catolice, cit și în cele protestante. De manifestările ei în acest context se ocupă și cartea lui Perez Zagorin.

Specialiștii secolelor XVI-XVII au neglijat, pînă acum, subiectul. Cu puține excepții, ei au omis să-i recunoască existența sau nu au fost conștienți de neenumăratele ramificații și implicații ale fenomenului. Istoricul american încearcă să suplinească această lacună, oferindu-ne, în cele 12 capitole ale volumului, o pasionantă analiză a locului pe care teoria și practica respectivă l-au ocupat în religia și cultura epocii. El demonstrează, în mod convingător, că, fără a fi o manifestare punctuală și izolată, gîndirea dublă și manifestările ei consecutive au fost, dimpotrivă, larg răspîndite, constituind factori determinanți în viața grupurilor religioase, a intelectualilor, filosofilor — pe scurt, a tuturor oamenilor.

Instructivă și atractivă, cartea merită toată atenția.

Alexandru-Florin Platon

- **HEINRICH FICHTEAU, *Living in the Tenth Century, Mentalities and Social Orders*, translated by PATRICK J. GEARY. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1991, 472 p.**

În succesiunea secolelor de relativă coerență și stabilitate care au caracterizat epoca lui Carol cel Mare și a urmașilor săi, veacul al X-lea apare multora, prin contrast, ca un nou "dark age" — timp al confuziilor, declinului, fragmentării și ignoranței. Sugerată de înșesi izvoarele documentare ale timpului, această "dramatizare" a perioadei și-a asociat o imagine specifică ("veacul întunecat"), care a devenit, de la un anumit punct înainte, un reper solid în opinia specialiștilor.

Cartea lui Heinrich Fichtenau nu rupe cu această viziune; sau nu în întregime. În schimb, ea ne propune o atitudine mai echilibrată, invitându-ne să vedem, dincolo de contradicțiile și dezordinea de suprafață a evenimentelor, felurile în care s-a întrupat aspirația generală spre ordine și organizare a oamenilor timpului, ori, mai exact spus, cum a reușit societatea epocii să se autoregleze și să supraviețuiască în condițiile minoratului vremelnic al puterii politice.

Autorul trece mai întâi în revistă principalele grupuri umane (nobilimea, țărâimea, clerul), insistând deosebit asupra instituțiilor (familia), ierarhiei (sistemul ordinelor) și relației specifice (dependența), care le-au asigurat coeziunea internă și solidaritatea. În al doilea rând, sînt reliefate și investigate îndeaproape reprezentările pe care contemporanii și le-au creat despre propriile structuri, cu ansamblul de gesturi și practici corelative, care le-au oglindit. Această incursiune în mentalitățile oamenilor Evului Mediu este, indiscutabil, partea cea mai interesantă a volumului. Savantul austriac i-a rezervat un număr important de pagini, subliniind nu numai adîncia înrădăcinare în social a imaginilor, percepțiilor și sentimentelor dominante ale vremii, dar și efectul lor modelator, activ, asupra acestuia.

Secolul al X-lea fiind, totuși, și o epocă a dezechilibrului general, era firesc ca autorul să se oprească și asupra factorilor perturbatori ai efortului colectiv de organizare. O face în ultimul capitol al cărții (intitulat *Confusio*), insistînd asupra concluziei că toți aceștia, în pofida virulenței lor, nu au fost capabili de a destabiliza un sistem care își asigurase de acum serioase mijloace de protecție. Adresîndu-se atât specialiștilor, cit și amatorilor de istorie, lucrarea lui H. Fichtenau propune o lectură atractivă și instructivă.

Alexandru-Florin Palton

- **JOHN H. MUNDY, *Europe in the High Middle Ages, 1150-1309*, 2nd edition, London and New York, Longman, 1991, 466 p.**

De mai mulți ani, sintezele publicate de editura engleză Longman au devenit importante puncte de reper în învățămînt și cercetarea istorică actuală. Tipărite în colecția intitulată "Istoria generală a Europei" (editor: Denys Hay), ele se adresează în primul rînd studenților, propunînd cu acuratețe și într-o formă accesibilă priviri de ansamblu asupra diferitelor perioade ale istoriei continentului. Numitorul lor comun îl constituie echilibrarea judicioasă dintre relatarea evenimentelor politice și interpretarea fenomenelor economice, sociale și culturale, ceea ce face din fiecare carte a seriei o lectură agreabilă și utilă.

Au apărut pînă acum 10 volume (încă trei fiind în curs de pregătire); care merg de la declinul lumii antice pînă în prezent, acoperînd integral Evul Mediu, epoca modernă și contemporană. Cel de față privește una din perioadele cele mai spectaculoase ale acestei îndelungate evoluții. Este epoca de maturitate a feudalismului, cînd structurile societății europene se cristalizează pe deplin, iar lumea Occidentului, depășindu-și limitele dintru început, se înfiltează în expansiunea sa cu noi civilizații. Interstițiu agitat din punct de vedere politic și religios, definit prin multiplicarea oamenilor, a resurselor și, în general, a transformărilor în toate domeniile, Evul Mediu dezvoltat este, totodată, și răstimpul în care apar premisele modernității. Acțiunea lor conjugată va eroda mecanismele tradiționale prin care societatea feudală își menținuse pînă atunci echilibrul, dînd naștere unor articulații noi, specifice altei epoci.

Toate aceste caracteristici se regăsesc pas cu pas în cartea la care ne referim. După o sumară *Introducere* documentară și bibliografică, prima ei parte (*Europa*) analizează cadrul general al epocii sau, cum spune autorul, "frontierele" ei (sociale, culturale, etnice). Secțiunile a doua (*Economia*) și a treia (*Societatea*) se ocupă de structurile economice și sociale, evidențiînd temeiurile consolidării lor în epoca amintită, dar și de factorii noi care își fac acum apariția (dezvoltarea comerțului, sistemul financiar și de credit, viața urbană, conturarea individualismului etc.). În partea a 4-a (*Guvernarea*), sînt trecute în revistă instituțiile politice dominante (Biserica, monarhiile, adunările reprezentative centrale și locale, sistemul juridic) pentru ca, în capitolul următor (intitulat *Gîndirea*), autorul să se consacre mediilor intelectuale, raporturilor dintre rațiune și credință, devierilor religioase etc., și măsurilor prin care puterea — atât spirituală, cit și laică — a încercat să conserve ceea ce s-ar putea numi "imperiul conformității".

În sfârșit, partea a 6-a (*Biserica și Statul*) este rezervată conflictului dintre cele două instanțe dominante ale veacului, care a culminat, precum se știe, cu victoria puterii temporale. Anul 1309 (când sediul Papalității se mută la Avignon) reprezintă, din acest punct de vedere, un moment de cotitură, care încheie o lungă etapă deschizând alta nouă. Este, probabil, și motivul care l-a îndemnat pe autor să se oprească aici cu relatarea, lăsându-ne cu regretul de a nu fi aflat, pe parcursul ei, nici o referință, oricât de mică, la spațiile centrale, de răsărit și de sud-est ale continentului.

Alexandru-Florin Platon

• JACQUES LE GOFF, *Imaginarul medieval. Essuri*, traducere de Marina Rădulescu, București, Ed. Meridiane, 1991, 461 p.

În ultimii ani, am avut prilejul de a saluta de mai multe ori inițiativa Editurii Meridiane de a ne prezenta, în traducere, citeva din realizările mai semnificative ale "noi istorii" franceze contemporane. Sigur, ceea ce ea ne-a oferit până acum nu reprezintă decât o infimă parte din producția istoriografică de "vir" din Franța ultimelor decenii (ca să nu mai vorbim de ce s-a făcut, în aceeași privință, în alte țări). Chiar și așa, însă, străduințele sale merită apreciate. O facem și acum, cu ocazia apariției volumului de față.

După cum însuși autorul ne avertizează (în *Prefață*), textele reunite aici reprezintă continuarea celor publicate în 1978 și traduse la noi în 1986, sub titlul *Pentru un alt Ev Mediu*. Ele largesc și aprofundează problemele existente acolo, sub semnul aceleiași viziuni inovatoare asupra istoriei medievale, atență la structurile de adâncime ale societății și la durata lungă.

Trei teme majore îl preocupă aici pe istoricul francez: tema spațio-temporală (o mai veche obsesie a autorului, de regăsit și în volumele precedente, ca și în cărțile sale mai vechi; cf. cap. II); tema relațiilor dintre cultura savantă și cultura populară (inclusă în cap. IV "Literatură și imaginar"); în fine, tema antropologică, ilustrată de cele trei eseuri despre trup (din cap. III) și de considerațiile finale referitoare la revenirea în actualitate a istoriei politice (cap. VI "În vederea unei antropologii politice"). Lor li se adaugă textele despre *mirabil* și *vis* (cap. I, V), care completează antologia cu repere tinând și mai explicit de mentalul colectiv.

În ansamblu, cartea are drept emblema *imaginarul* -vocabulă, e drept, echivocă, dar tocmai de aceea potrivită pentru a evoca spiritul de frontieră al întregii încercări. Greu de definit altcumva decât în mod negativ (prin ceea ce *nu* este, mai curând decât prin *ce este*), acest concept generic îi permite autorului să sondeze domeniile cu care el intră în contact (idei, reprezentări, simboluri), apelând, ca și în alte dăți, la interdisciplinaritate și comparatism, cele mai indicate procedee pentru o anchetă de acest gen.

Convingerea sa, exprimată aici la fel de clar ca întotdeauna, este că, fără a fi simple componente ale "suprastructurii", lipsite de urmări asupra evoluției umane, structurile imaginarii au constituit, dimpotrivă, o forță motrice în societatea medievală, provocând în "durata lungă" schimbări de esență, nu mai puțin hotărâtoare ca cele izvorite din faptele economice și politice.

Este o idee capitală a lucrării, de aflat din lectura ei integrală; o lectură utilă nu numai specialiștilor, ci și publicului interesat de noutățile din istorie.

Alexandru-Florin Platon

• JACQUES LE GOFF (editor), *Medieval Callings*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, 392 p.

Sub acest titlu incitant remarcabile cercetări de istorie a mentalităților au fost materializate într-o valoroasă lucrare colectivă, căreia Jacques Le Goff, autorul capitolului introductiv, i-a asigurat redacția. Reunimul istoric ne-a obisnuit cu scrieri deosebit de interesante, dovedindu-se un excelent medievist. Volumul de față, apărut inițial în 1987 la Roma, în limba italiană sub titlul *L'Uomo Medievale*, nu face excepție de la regulă.

Lucrarea este structurată pe zece capitole plus *Introducerea*, alături de istoricul citat anterior contribuind cercetători avizați: Giovanni Miccoli, Franco Cardini, Giovanni Cherubini, Jacques Rossiaud, Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieri, Enrico Castelnuovo, Aaron Ja. Gurevich, Christiane Klapisch-Zuber, André Vauchez, Bronislaw Geremek.

În *Introducerea* Jacques Le Goff reușește să imprime volumului un caracter unitar, operele colective suferind adeseori de o anumită lipsă a coerenței. Istoricul se întreabă dacă putem vorbi de omul medieval sau de oameni medievali. În acea epocă exista convingerea prezentei unui model uman care să se adapteze tuturor categoriilor sociale. Acesta se definea în principal ca unul religios (omul fiind creatura lui Dumnezeu). Necredincioșii, foarte rari, erau excluși din cadrul comunității.

Dupa cum afirmă istoricul, omul medieval își are originea în cel antic după ce acesta din urmă a suferit transformările datorate creștinismului. În jurul anului 1000 se produc importante modificări în mentalul evului mediu: laicul începe să joace un rol tot mai important, iar tipurile umane se diversifică odată cu o creștere a complexității societății. Secolele al XIV-lea și al XV-lea debutează cu o acută criză pe toate planurile, căreia i se datorează o altă serie de importante transformări cum ar fi: modernizarea omului, reducerea rolului nobilimii în viața politică și în armată, victoria aristotelismului în confruntarea cu filosofia lui Platon.

Jacques Le Goff vede un model uman (din punct de vedere cultural) comun, deși diferențele spațiale și temporale nu pot fi ignorate. Omul medieval suferea de anumite obsesii care i-au influențat caracterul și mentalitatea: păcatele (cele capitale erau mândria, avariția, lasitatea, lăcomia, invidia, mimia, lenevia) imaginate sub forma unor animale sau sub forme alegorice, vizibilul și invizibilul, "lumea cealaltă", miracolul și ordalia, memoria, simbolurile, numerele, imaginile, culorile, visele. Nu trebuie minimalizate nici obsesiile social-politice precum ierarhia, autoritatea, libertatea. Există convingerea că societatea era organizată de D-zeu pe principii ierarhice, după modelul societății celeste, omul având obligația de a rămâne acolo unde a fost plasat și de a-și respecta superiorii. Rarele cazuri de nerespectare a ierarhiei dovedeau însă că individul putea învăța să devină și rebel. Libertatea, ca valoare fundamentală, motiva revoltele, începând cu secolul al XI-lea accentuându-se dorința de libertate atît în orașe cît și în lumea satelor.

Giovanni Miccoli, autorul capitolului *Călugării*, remarcă diversitatea din cadrul acestei categorii, afir-mînd totodată că, indiferent de această varietate, călugărul este caracterizat de relația sa privilegiată cu divinitatea. Dealtfel, autorul apreciază că prin mentalitate și modul de viață, călugării erau singurii continuatori ai bisericii creștine primitive. "Experți" în lupta împotriva Diavolului și în ceremoniile funerare, erau și oameni cultivați, cu o educație mai mult sau mai puțin aleasă.

În capitolul *Războinicii și Cavalerii*, Franco Cardini pune accentul pe evoluția instituției cavaleresti și a idealului cavaleresc. Istoricul apreciază drept fundamentale două calități ale cavalerului creștin medieval, vitejia și înțelepciunea, deși puțin le posedau pe amîndouă. O altă trăsătură ar fi *joie*, asociată cu tinerețea, nu într-un sens erotic, ci văzută ca euforie, optimism, violență.

Jacques Le Goff amintește în *Introducere* comportamentul adeseori instabil și chiar curios al cavalerului, care alternează între violență și pace, între singe și D-zeu, între jaf și protecția celor neputincioși. Nu putem uita nici faptul că un rol esențial, în geneza amorului de curte, l-a jucat atavul, a cărui atitudine sexuală varia între violență și rafinament.

Interesantă este și constatarea lui Franco Cardini, potrivit căreia în cîntecele franceze cavalerii erau animați doar de ardore de luptă și subscriserie totală la credința creștină, pe cînd din creațiile epice engleze reiese un tip de cavalier cu o natură mai complexă. Și acesta este un erou, dar mai ales un căutător al propriei identități, un hoțar atras de aventuri în țări îndepărtate, dar care urmărește și idealuri concrete de prestigiu social și securitate.

Capitolul următor este consacrat de către Giovanni Cherubini mai mult vieții concrete a tîrînului medieval și mai puțin mentalului acestuia. Autorul afirmă că este greu de studiat cum anume gîndeau și simțeau tîrînii, deoarece aceștia nu au lăsat informații despre ei, iar cele oferite de alte categorii sociale sînt inexacte și indirecte. Credem totuși că o analiză profundă a acestor informații ar fi putut conduce la o imagine mai complexă a mentalului tîrînesc, decît a realizat-o autorul capitolului.

Jacques Rossiaud, preocupat de aspecte legate de oraș și orașeni, încearcă, printre altele, un răspuns la propria întrebare, anume, ce îi unește pe locuitorii unui oraș, pe preot, cersetor, mesteșugar, prostituată. De această contopire este răspunzător chiar acest univers mic, dar dens populat (orașul), cu forme de sociabilitate neîntîlnite în lumea satului, cu un mod de viață specific și cu o mai mare atașare față de bau, un univers care are însă proprietatea de a facilita deschiderea spre macrounivers (lumea înconjurătoare).

O introspecție interesantă în mentalul intelectualului reușește Mariateresa Fumagalli Beonio Broccheri în capitolul dedicat acestei categorii sociale. În evul mediu intelectualul constituia o categorie socială aparte. Lucra cu mintea și cuvîntul, dar nu a obținut venituri din munca sa decît după ce a fost depășită bariera ideologică după care a primi bani din "vinzarea" cunoștințelor primite de la D-zeu constituia un sacrilegiu. Autoarea sintetizează trăsăturile intelectualului astfel: acesta este o "figură" internațională, căci întreprinde călătorii de la o universitate la alta unde predă în limba latină; este necăzător; constituie o autoritate în privința criticii și analizei textelor.

Pentru a observa cum anume erau priviți artiștii medievali de contemporanii lor, care era imaginea acestora în societate, Enrico Castelnuovo prezintă comparativ modul lor de viață în antichitatea tîrzie și evul mediu, dovedind însă nesiguranța în elucidarea statutului artiștilor.

Interesante sînt și aprecierile Christianei Klapisch-Zuber referitoare la femeie și familie, evaluînd corect imaginea femeii medievale, deși textele care permit comentarii pe această temă sînt foarte puține, după cum afirmă autoarea capitolului.

Înainte de a fi inclusă în categoria socială din care făcea parte tatăl sau soțul, femeia era definită prin trupul ei. Căsătoria, percepută ca un act de pace care punea capăt rivalității posibile dintre două familii, sacrificia femeia intereselor superioare ale familiei. Acest sacrificiu continua pe toată durata căsniciei, soția fiind obligată să-și

asculte bărbatul și să mențină echilibrul între familia ei și cea a soțului; alternativă nu exista, femeia nesupusă fiind dezaprobată de comunitate.

André Vauchez abordează un subiect complicat — mentalitatea sfinților —, reușind să elaboreze într-o concepție coerentă un capitol foarte interesant. Pentru majoritatea oamenilor evului mediu, sfinții, persoane cu biografie necunoscută aveau reputația de a fi suferit cindva pentru Dumnezeu. Sfinții erau totodată și protectori particulari ai oamenilor, stabilind cu ei multiple legături afective.

În momentul în care anumite persoane erau, dintr-un motiv sau altul, excluse din cadrul comunității, ele deveneau marginale (spre exemplu iltari, prostituate, evrei, leproși, etc.). De aceștia se ocupă într-un capitol special Bronislaw Geremek, evocând condițiile în care un membru al comunității devenea marginal, dar și modul de viață și mentalitatea întregului grup.

Încheiem aici încercarea de a oferi imaginea unei cărți valoroase, supuse atenției celor interesați de istoria evului mediu și de mentalitățile diferitelor categorii sociale. Este un volum pe care îl dorim tradus și în limba română și oferit cit mai curînd cititorilor.

Leonidas Rados

- *Amour et sexualité en Occident. Introduction de Georges Duby, de l'Académie française, Paris, Éditions du Seuil, 1991, 350 p.*

În efortul, tot mai insistent în ultimii ani, de explorare a cotidianului și de structurare a domeniului numit "antropologie culturală", istoricii s-au aplecat cu o deosebită stăruință și asupra dragostei și a sexualității. Pînă nu demult subiecte tabu în cultura "comună" și oficială, la care bucurămintă nu-ți permitea să te referi altcumva decît aluziv, cele două probleme au pătruns pînă la urmă în cîmpul exegezei, concomitent cu un interes sporit din partea societății și a estompării inhibițiilor tradiționale. Sînt binecunoscute, astăzi, cărțile pe această temă ale lui Jean-Louis Flandrin și James Brundage. Ele nu constituie, însă, decît două exemple dintre nenumărate altele, cu care s-ar putea umple, la ora actuală, o întreagă bibliotecă. Faptul nu ne arată numai cît de mult a progresat pînă acum acest gen de cercetare. El ne sugerează, totodată, că aici trebuie căutată una din rațiunile secesului "de casă" al istoriei în epoca noastră, reflex al unui interes nu mai puțin considerabil din partea publicului.

A scrie o astfel de istorie presupune mari dificultăți. În egală măsură -și calități deosebite. Societățile trecutului nu erau, nici ele, mai locvace în asemenea probleme, decît cea contemporană. Cercetătorul trebuie să înainteze în acest domeniu la pas, ghicind ceea ce nu s-a spus, descifrînd sensul ascuns al rarelui expresii accesibile, umplînd lacunele existente. Imaginația, de asemenea, intră în joc. Nici un alt teritoriu nu este, poate, mai supus rătăcirilor subiectivității, ca acesta. Ne putem și noi întreba, împreună cu Georges Duby, dacă cel ce se aventurează aici nu riscă, oare, să proiecteze pe schemele imperfecte pe care le-a reconstruit, puțin și din propriile sale fantasmе?

De o asemenea interogație nu scapă nici volumul de față. El nu este o realizare de autor, ci una colectivă, reunind contribuții ale unor specialiști, care și-au mai încercat și în trecut forțele cu subiecte de acest fel (Paul Veyne, Jacques Le Goff, Jacques Solé, François Lebrun, Philippe Ariès, dar — curios — nu și J.-L. Flandrin).

Prima parte (*L'amour en liberté*) se referă la devierile de la "normele" amoroase (aceleși ca și astăzi: homosexualitate, saphism, prostituție, adulter, contracepție), în Antichitate și Evul Mediu. În contrast, partea a II-a (*Le couple*), urmărește evoluția cuplului marital și a imaginilor despre căsătorie, începînd cu timpurile biblice și pînă la cele actuale. Pe rînd, ne sînt înfățișate mariajul roman și cel creștin, amorul curtean și cel gîndit de Biserica medievală, totul sfîrșind cu impunerea divorțului, ca soluție la problemele conjugale... insolubile.

Ultima secțiune a cărții se oprește asupra celor două laturi fundamentale ale dragostei și sexualității — *plăcerea și suferința* — tot alit de inseparabile ca fața și reversul monedei (*Le plaisir et la souffrance*).

O scurtă "orientare bibliografică" completează fiecare text al volumului, care merită citit pentru pitorescul și caracterul interesant al lucrurilor pe care le conține.

Alexandru-Florin Platon

- *The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century*, edited by DAVID BLACKBURN and RICHARD J. EVANS, Routledge, London and New York, 1991, 348 p.

Volumul colectiv pe care îl prezentăm este, din cîte cunoaștem, unul din cele mai recente — dacă nu chiar ultimul — din substanțiala serie a celor consacrate burgheziilor europene, apărute în ultimii 5-6 ani. Impulsionate — după cum am amintit și în altă parte — de eforturile lui Jürgen Kocka și ale grupului interdisciplinar de cercetare

creat de el în 1985/1986 la Universitatea din Bielefeld (Germania), investigațiile din acest domeniu au acumulat într-un timp record, un material faptic impresionant, care a impus, în istoria socială, un nou și important capitol.

Interesul pentru această problemă nu a fost, așa-zicând, inocent, în sensul că nu s-a desțepat numai ca urmare a constatării unei lacune în istoriografia diferitelor clase și categorii sociale, din care burghezia era sistematic omisă. Suscitarea sa a fost, deopotrivă, rezultatul unei conjuncturi concrete, mai exact spus, al unei dispute cu adânci implicații politice și morale, care i-a premers cu multe decenii și mai continuă și astăzi. Este vorba de celebra dezbatere din istoriografia germană în legătură cu "drumul specific" (*Sonderweg*) al dezvoltării acestei țări în epoca modernă, care s-ar fi prelungit, după opinia unanimă, în tragica experiență nazistă dintre 1933-1945. Fără a intra în complicatele detalii ale chestiunii — de evocat cu alt prilej — să spunem doar că termenul ca atare a apărut la capătul unor ample investigații — și ca o concluzie a acestora — care pomisera de la necesitatea situării interstiului respectiv în durată lungă, pentru a înțelege dacă acesta fusese un simplu accident nefecit sau, dimpotrivă, consecința ineluctabilă a unei întregi evoluții. El sintetizează, asadar, concepția generală despre un proces istoric relativ îndelungat, interpretat, s-ar spune, ca o echivalență a paradoxurilor: industrializare capitalistă, dar fără distrugerea hegemoniei sociale și politice a aristocrației, politică liberală, însă în și prin intermediul unei instituții statale dominante, pe scurt, modernizare, dar în cadrul unei complicate țesături de structuri sociale, valori și atitudini politice eminemant autoritare.

Or, este limpede că problematica burgheziei nu putea lipsi dintr-o asemenea imagine globală. Mai mult, chiar, istoricii germani i-au atribuit un rol determinant în configurarea sa, considerind că tocmai caracterul precar, eterogen și, în consecință, versatil al acestei clase comparativ cu celelalte burghezii europene "avansate" a fi fost răspunzător pentru incompleta înnoire a structurilor de la est de Rin și pentru compromisurile sistematice cu puterea, dind cale liberă ambițiilor autoritare și dictatoriale ale acestora. "Drumul special" al modernizării Germaniei și-a găsit, astfel, în "specificul" burgheziei locale reazemul cel mai de nădejde, amindouă sintagmele sfârșind prin a domina pret de mai bine de două decenii scrisul istoric din țara respectivă.

Atenuată un timp după formularea acestor concluzii, discuția *Sonderweg*-ului a rezbucnit cu și mai multă putere în 1980. Este anul când doi istorici, primul englez (David Blackbourn — coeditor și al volumului de față), celălalt american (Geoff Eley) și-au conjugat cercetările până atunci independente, publicind o carte — *Mythen deutscher Geschichtsschreibung. Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848* (Frankfurt, 1980) — care răsturna aproape complet imaginea consacrată a problemei. Teza pe care autorii își propuneau să o demonstreze era că viziunea acceptată despre burghezia germană se întemeia pe un comparatism nu atât superficial, cât greșit orientat. Preeminența exclusivă acordată modelului englez îi condusesse, în opinia lor, pe istoricii germani la o imagine denaturată a propriilor "clase mijlocii", când mai firesc ar fi fost ca acestea să fie comparate cu categoriile similare europene, mai apropiate prin trăsături de realitățile sociale avute de ei în vedere. Dacă se poate vorbi de un specific al burgheziei în Europa, acesta trebuia căutat nu pe continent, ci chiar în Anglia, a cărei evoluție — precum se știe — a rămas mereu oarecum deosebită față de "întregul" de care era, totuși, legată. Au existat, firește, anumite aspecte care au particularizat alcătuirea și comportamentul burgheziei germane. Raportate, însă, la zona geografică în care aceasta a evoluat (centrul Europei) și, pe de altă parte, la contextul istoric al emergentei și afirmării sale, ele nu au fost nici mai numeroase, nici mai apăsate decât în alte cazuri de același gen: cu atât mai puțin afit de fundamentale, încât să justifice o coloratură ieșită din comun. Desi eterogenă din punct de vedere structural, burghezia germană a constituit, în ansamblu, o *coerență*, care trebuie astăzi descompusă treptat și analizată în elementele sale principale. Numai astfel — încheiau autorii — era posibilă reconstituirea imaginii sale reale în plan social.

Dacă am insistat aici de mult asupra ideilor din cartea amintită, am făcut-o nu numai datorită impactului noulor exercitii la vremea respectivă asupra istoriografiei germane (stimulată, după aceea, să reconsidere în întregime chestiunea, cum o demonstrează inițiativele ulterioare ale lui J. Kocka). Am procedat astfel și pentru că ele sînt aproape identice cu ale prezentului volum. Deosebirile care există, aflăte cîte sînt, nu tîn, în general, de teorie (aceleași cu a cărții precedente), cît de adîncimea investigației menite a-i conferi suportul faptic necesar (mai redus în volumul anterior). Cîteva din studiile cuprinse în carte — subscrise, în ordine, de Dolores L. Augustine, Karin Kaudelka-Hanisch, Richard J. Evans, Dick Geary, Michael John și Paul Weindling — analizează de astă dată mai îndepărtate componente diverse ale burgheziei germane, cum ar fi aceea economică sau a "proprietarilor" (cap. 2: *Arriving in the upper class: the wealthy business elite of Wilhelmine Germany*; cap. 3: *The titled businessman: Prussian Commercial Councillors in the Rhineland and Westphalia during the nineteenth century*; cap. 4: *Family and class in the Hamburg grand bourgeoisie, 1815-1914*; cap. 5: *The Industrial bourgeoisie and labour relations in Germany, 1871-1933*) și segmentul intelectual sau profesional (cap. 6: *Between estate and profession: lawyers and the development of the legal profession in nineteenth-century Germany*; cap. 7: *Bourgeois values, doctors and the state: the professionalization of medicine in Germany, 1848-1933*). Alte contribuții — semnate de Ceia Applegate și Ute Frevert — iau în considerare o serie de valori ale clasei în ansamblu, care transgresează diviziunile interne, ca de exemplu "localismul" (cap. 8: *Localism and the German bourgeoisie: the "Heimat" movement in the Rhenish Palatinate before 1914*) și "onoarea" (cap. 9: *Bourgeois honour: middle-class duellists in Germany*

from the late eighteenth to the early twentieth century) sau explica aparentul paradox al unei politici liberale, de stat, în acord cu interesele burgheziei (cap. 10: Geoff Eley, *Liberalism, Europe and the bourgeoisie, 1860-1914*).

Nu sînt ignorate nici subiectele controversate, care au alimentat în mod constant ideea așa-zisului "deficit de spirit burghez" (*Defizit an Bürgerlichkeit*) în Germania sec. al XIX-lea. Bumăoară, multe din studii critică teoria încă larg îmbrățișată a "feudalizării" burgheziei germane (cap. 2, 3, 4, 5 și 9). Alte contribuții, abordînd chestiunea înrudită a valorilor burgheze, sugerează că imitarea normelor aristocratice a fost numai aparentă, ascuțind în realitate de însuși specificul "clasei mijlocii" (cap. 2, 5 și 9). Mai departe este analizat mediul familial burghez, cu viziunile sale formative și comportamentale (cap. 2, 3, 4, 9), fiind, în același timp, schițată (în cap. 6, 7, 10) o necesară comparație, din varii unghiuri, cu celelalte medii similare din Europa. În fine, capitolul 11 (scris de Thomas Childers și intitulat: *The middle class and National Socialism*) demonstrează convingător vacuitatea "dogmei" în conformitate cu care "clasa mijlocie" din Germania ar fi fost responsabilă pentru succesul electoral al partidului nazist și sfîrșitul Republicii de la Weimar.

Există, fără îndoială, și alte demersuri interesante în volum (ca cel de la început, al lui David Blackbourn, titrat: *The German bourgeoisie: An introduction* - utilă și binevenită sinteză a stadiului actual al chestiunii, cu schițarea principalelor direcții și a metodelor întrebuintate). Chiar dacă multe din acestea — ca și din cele deja menționate — pot fi bătute de *parti pris*-ul "reabilitării" cu orice preț a burgheziei germane, exagerînd în a o trata nu ca pe un caz "patologic", ci normal, trebuie să le recunoaștem valoarea și folosul intelectual. Ele deschid, într-un timp cu multe poteci deja bătătorite, perspective interesante și stimulatoare pentru progresul continuu al cercetărilor pe această temă.

Alexandru-Florin Platon

• D. F. HATCHET, G. G. SPRINGFIELD, *Ialta — înțelegeri pentru 50 de ani*, traducere și adaptare de Doina Topor, București, Casa de editură "Excelsior-Multi Press", 1991, 101 p.

Subiect care s-a bucurat de-a lungul anilor de una dintre cele mai insistente abordări, Conferința de la Ialta, din 4-13 februarie 1945, suscită și de această dată un nou interes.

Fără a se fi "demonetizat", problema discuțiilor de la Ialta continuă, iată, să preocupe pe cercetători, în speranța, nemărturisită, dar implicită de a oferi spre reflecție noi puncte de vedere, noi problematizări.

Porînd de la însuși titlul lucrării, nu credem că gresim dacă percepem, în clipa de față, acele "înțelegeri pentru 50 de ani" ca fiind, în multe privințe, caduce și că Europa tinde să-și regăsească ritmul ei firesc, atît de brutal deviat acum aproape cinci decenii.

Si totuși, convulsiile actuale de pe continent ne trimit în mod reflex cu gîndul la cauzele care le-au generat și, din această perspectivă, fascinantă incursiune prin culisele sfîrșitului celui de-al doilea război mondial își păstrează nu numai prospectimea, dar și actualitatea.

Din acest punct de vedere, lucrarea de față este, la rîndul ei, actuală. Scrisă într-un stil accesibil, dar nu facil, aceasta încearcă o retrospectivă, ce-i drept, rezumativă, a înțelegerilor de la Ialta în speranța oferirii cititorului român a unei perspective occidentale de abordare, în care partea de vină a puterilor apusene în "corectarea" destinului Europei nu este nici trecută sub tăcere, nici minimalizată, cel mult justificată.

În acest sens, autorii îl iau ca "maror", încă de la început, pe Anthony Eden, care, încă din august 1943, arăta că "există două căi posibile pentru a încerca o organizare a Europei după război. Putem conveni să avem fiecare sfera noastră de influență, rușii în Est, noi și americanii în Vest. Personal, nu consider că ar fi un lucru bun, dar dacă l-am adopta, am putea avea libertatea de a-i exclude pe ruși din afacerile franceze și ale Mediteranei, în timp ce rușii ar revendica aceeași libertate în Est. Dacă, pe de altă parte, am accepta ambele părți, și noi și Statele Unite, că Europa este un tot, ceea ce guvernul sovietic ar prefera, atunci noi trebuie să admitem fiecare dreptul celuilalt de a se interesa de toate zonele Europei. Dacă noi ne preocupăm de Cehoslovacia și Polonia, iar S.U.A. de Țările Baltice, atunci trebuie să înțelegem interesul Rusiei pentru Franța și Mediterana" (p. 5-6).

Structurată pe șapte capitole, lucrarea intră treptat în analiza discuțiilor purtate la Conferință, neîntînd — fapt dacă nu esențial, cel puțin important — să creioneze personalitățile celor "trei mari", Roosevelt, Churchill și Stalin, care au imprimat un anumit destin deznădămintului Conferinței, în special în ceea ce privește concesiile făcute sovieticilor.

Autorii tin să se delimiteze și de un alt punct de vedere destul de răspîndit, potrivit căruia la Ialta s-a împărțit Europa în zone de influență. De fapt, problema fusese pusă mult mai devreme, atît în noiembrie 1943 la Teheran, cît și în octombrie 1944 la Moscova, Ialta nefăcînd decît să clarifice problema, prin "legalizarea" ei: "Majoritatea analiștilor susțin că la Teheran conducătorii americani și englezi au oferit de *facto* Europa răsăriteană lui Stalin, subestimînd consecințele acestei concesi" (p. 35).

Esenta lucrării o constituie analiza discuțiilor purtate la laltă asupra destinului Europei, în speță al Germaniei, Poloniei și Jugoslaviei, insistându-se și asupra documentului final adoptat, *Declarație asupra Europei eliberate*, dar care "nu a ocupat un timp prea mare la laltă și nici aprobarea ei nu a reprezentat un rezultat important al Conferinței. În momentul organizării ei, Uniunea Sovietică (...) avea o asemenea poziție militară dominantă în Europa Răsăriteană, încât zona de influență sovietică părea prestabilită" (p. 89-90).

Roosevelt, Churchill și Stalin, în special, au apreciat unanim rezultatele Conferinței, pe care Roosevelt o considera, în Congresul american, la 1 martie 1945, "drept începutul structurii permanente a păcii, grație căreia vom putea construi, cu ajutorul lui Dumnezeu, această lume mai bună" (p. 98).

Despre "adevărul" acestor spuse, est-europenii știu însă cel mai bine.

Dan Lazăr

• **ALEXANDR IAKOVLEV, *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică. Convorbire cu Lilly Marcou*, traducere de Sanda Grigoriu, București. Ed. Humanitas, 1991, 204 p.**

Asa cum ne-a obișnuit, editura Humanitas continuă seria editărilor de marcă. De această dată, beneficiind de drepturile asupra versiunii în limba română, prestigioasă casă editorială vine cu o traducere din limba franceză a unui interviu realizat pe parcursul unei mai lungi întrevederi, pe care doctorul în litere la Centrul de Studii și Cercetări Internaționale din Paris, Lilly Marcou, i l-a luat, întâi la Paris, apoi la Moscova, în noiembrie 1990, lui Alexandr Iakovlev, unul din principalii prieteni politici ai lui Mihail Gorbaciov.

Este bine știut faptul că Alexandr Iakovlev a avut o poziție cheie în construcția gorbacioviană, fiind, așa cum însăși Lilly Marcou a observat, "creierul perestroikăi, eminența cenusie a lui Gorbaciov, omul cel mai hăit de conservatori și cel mai ridicat în slăvi de radicali, îndeosebi de intelectuali" (p. 5).

Din această perspectivă, este firesc ca un interviu luat unui asemenea înalt personaj al "establishmentului" sovietic să suneze un interes deosebit, nu numai în mediile occidentale, ci și în cele est-europene, în speță românești.

Însăși autoarea s-a simțit impresionată de "cartea de vizită" a lui Iakovlev: "Umanismul și omnia interloca-torului, experiența diplomatului și sinceritatea omului politic m-au frapat de la bun început" (p. 7).

Versiunea românească a cărții este structurată pe șase capitole și o anexă, ultimul capitol fiind întocmit după eșecul puciului comunist de la Moscova, din august 1991.

Încercînd, la început, să dea o definiție fenomenului "perestroika" Iakovlev mărturisese, cu o sinceritate dezarmantă, că ea "este un produs emanant intern, care rezultă din faptul că noi am înțeles schimbările care au avut loc în lume [...]. Astfel, analiza făcută de noi capitalismului s-a schimbat complet: în vreme ce înainte consideram că el va dispărea, la Congres (al XXVII-lea, n.n.) am recunoscut că avea încă un frumos viitor înainte" (p. 24).

Întrebările și răspunsurile se succed gradual, logic, inteligent, alcătuind o interesantă perspectivă asupra unui din fascinantele fenomene politice ale sfîrșitului de secol, perestroika, acoperînd, în același timp, aproape toate sectoarele vieții politice, economice, sociale și naționale ale societății sovietice, inflamate de noua gîndire de la Kremlin.

Un aspect important al concepției lui Iakovlev îl reprezintă problema națională în fosta, acum, URSS. Acceptînd, *volens nolens*, iminența desprinderii republicilor baltice și chiar caucaziene de imperiu, Iakovlev se arată deosebit de sensibil, chiar iritat (ca și Soljenitîn, de altfel) la ideea unei eventuale — la acea dată — secesiuni a Ucrainei. Iakovlev consideră că "ideea ca Ucraina să devină un stat independent este o idee nebunească. Sînt zece milioane de ruși în această republică și cam tot atîția ucrainieni în întreaga Rusie [...]. Ceea ce a provocat această revendicare generală a independenței a fost atitudinea guvernului central [...]. Dar de aici și pînă la secesiune..." (p. 80).

Dincolo de acest punct de vedere, și nu numai, înfirmat de noile realități, excursul lui Iakovlev prin complexitatea societății sovietice este fascinant; luciditatea, analiza profundă, acceptarea conștientă a riscurilor schimbării au făcut din Alexandr Iakovlev unul din pilonii noii gîndiri, alături de Eduard Sevardnadze, Boris Eltin și Mihail Gorbaciov.

Dintre aceștia, Eltin și Șevardnadze merg mai departe. Perestroika probabil că și-a încheiat misiunea, dar dizoluția imperiului este departe de a se fi oprit. Alarmat de această perspectivă, Iakovlev consideră că "devine indispensabil ca republici vor rămîne în interiorul Uniunii și ce republici o vor părăsi [...]. Tragedia va fi pentru popoarele care se vor separa" (p. 200).

Nefiind de acord cu acest punct de vedere, ne permitem să avansăm, totuși, ipoteza optimistă că dizolvarea imperiului sovietic va aduce, în cele din urmă, mult visată libertate și în fosta patrie a "socialismului biruitor".

Dan Lazăr

- **GIULIO ANDREOTTI, *Statele Unite ale Americii văzute de aproape*, traducere de Anca și Alexandru Balaci, București, Ed. Garamond, 1991, 239 p.**

Giulio Andreotti este un personaj binecunoscut în lumea diplomatică internațională. Răspunzând, rînd pe rînd, de sectoare cheie ale vieții publice într-o țară care, după război, încerca din răpputeri să-și redobîndească o nouă identitate, Andreotti a avut privilegiul de a străbate aproape o jumătate de secol de istorie recentă a Italiei.

Detinînd, rînd pe rînd, portofoliul apărării, calitate în care a contribuit decisiv la remodelarea concepției militare italiene și la integrarea țării în NATO, președinția Consiliului de Miniștri și, mai ales, portofoliul externelor, Giulio Andreotti a contribuit fundamental la conturarea și la solidificarea imaginii noi a Italiei în lume, țară care, la fel ca și Germania și Japonia, a trecut cu succes examenul spre o democrație autentică.

Lectura celor 26 de capitole consacrate Statelor Unite ale Americii, văzute din perspectiva diplomatului, este captivantă, dezvăluind nu doar o lume americană a cabinetelor și a recepțiilor diplomatice, ci și o Americă de zi cu zi, obișnuită, simplă și cu afit mai atrăgătoare.

De fapt, însuși Andreotti încearcă, la începutul cărții, o caracterizare a Americii: "Cînd spunem America, în afară de cele trei mari subdiviziuni ale respectivului continent, care nu ne privesc în lucrarea de față, ne referim la o realitate statală extrem de variată și uneori cu aspecte contradictorii. A releva cu obiectivitate — într-un context de mare prietenie și admirație — și ceva care nu ți se pare just este, după mine, un indiciu de reciprocă libertate și o manifestare de fraternă afinitate — nu numai cu cele douăzeci de milioane de cetățeni de origine italiană, ci cu toți — care nu a luat ființă odată cu Alianța atlantică, ci are rădăcini foarte vechi și profunde" (p. 5).

Pagină cu pagină, Andreotti reface tabloul lumii politice — și nu numai — nord-americane, prin prisma raporturilor cu Roma. Ne sînt dezvăluite aspecte — multe inedite — ale administrațiilor Kennedy, Johnson, Nixon, Carter, insistînd, cu nedismulată admirație, asupra administrației Reagan, care a refăcut prestigiul mondial al Americii și a relansat, în același timp, dificilul dialog cu sovieticii: "De bună seamă, drumul de la excomunicarea domniei răului la politica surisului constructiv cu Moscova a fost îndrăzneț" (p. 8), conchide Giulio Andreotti.

Ar fi greșit să ne închipuim că relațiile Italiei cu Statele Unite au fost numai idilice. Din această perspectivă, Andreotti rememorează numeroase neconcordanțe de opinii între Roma și Washington, mai cu seamă pe fondul unor incidente internaționale, așa cum a fost boicotul american al Olimpiadei de la Moscova, cazul "Achille Lauro" sau criza libiană din 1986.

Sînt remarcate, în antiteză, și cooperările, de cele mai multe ori fructuoase, dintre cele două guverne, în momente dificile și ne referim aici numai la răpirea, de către teroriști italieni, a generalului american James Lee Dozier.

Sintetizînd, putem afirma că amintirile lui Giulio Andreotti, după o îndelungată carieră politică, rămîn la fel de actuale în multe privințe pînă astăzi. Ele reflectă o viață de om în slujba țării sale, pun în lumină o carieră strălucită de politician, pentru care optimismul politic și concordia au fost, după cum reflectă și fraza finală a cărții, teluri supreme: "În marea carte a istoriei, lucrurile se rezolvă întotdeauna, chiar dacă într-un ritm foarte lent" (p. 233).

Dan Lazăr

- **JEAN DANIEL, *Religiile unui președinte*, București, Ed. Științifică, 1991, 335 p.**

A scris despre personalități ale istoriei, contemporane ție și încă într-o manieră afit de pretențioasă, recurgînd la sursele mentalului colectiv, constituie, trebuie să-o recunoaștem, un act de curaj. Dar Jean Daniel nu-și face astfel de complexe în a descifra ceea ce politologii din lumea întreagă au numit mai mult sau mai puțin îndreptățit "fenomenul Mitterand".

Actualul președinte al Franței este, fără îndoială, o personalitate puternică, care, cu luminile și umbrele sale, a conferit ultimului deceniu de istorie al țării sale particularități inconfundabile. Jean Daniel realizează o analiză oarecum insolită asupra structurii teoretico-ideologice a mitterandismului, acest amestec ciudat de principii socialiste și tendințe autoritariste de nuanță mai degrabă catolică.

Franța a rămas și astăzi teritoriul unei multitudini de manifestări ale spiritului public, de la legalismul aproape pios al Nordului, pînă la Sudul tuturor contestărilor și frămîntărilor perpetue. "Apartin Franței", a afirmat întotdeauna președintele Mitterand, prin urmare individualitatea sa, sintetiză între conservatorism și democrație, reprezintă însuși microcosmosul sufletului francez. Paradoxal echilibrul politic rezultă și din faptul că, acest lider al "Sîngii" nu s-a lăsat niciodată antrenat în joul facil al declarațiilor bombastice. Pentru Mitterand, cum bine remarcă Jean Daniel, nota de mister face casă bună cu inflexibilitatea hotărîrii deciziilor. Din această perspectivă, raportarea personalității sale la actele lui Louis al XIV-lea nu ni se pare (păstrînd proporțiile) lipsită de temei.

Donat de... moderniza socialismului poate părea multor analiști desuetă, iar ambiția lui Mitterand s-a lovit de imaginea multcompromisă a stângii europene, accentuată cu precădere de tragicii experiment sovietic.

Mereu doritoare de schimbări radicale, Franța a încercat prin istoria spiritului său civic să depășească umbra suferinței unei țări catolice. De la gălăgioși sanguinari ai foburgurilor, adulatori ai ghilotinei, prin la moderatii burghezi, autori de reforme "organice" și deci neseismice, drumul e lung și concilierea a părut imposibilă. Mitterand stia însă să facă apel atât la dorința de confort tipică oricărui burghez obișnuit, cât și la accentele revoluționare atât de mult folosite de către populiști.

Om de cultură, acest "președinte al tuturor francezilor" nu ascunde însă faptul că își reclamă obisnuiile sale intelectuale și politice de la Jaures și Blum. Cu deosebirea că peste acest "model dual" se adaugă un anumit tradiționalism, puțin mistic, în care ideea de patrie, biserică și respect față de familie coexistă cu idealul dreptății sociale.

Aceasta ar fi, de fapt, mitterandismul propriu-zis. Președintele se dorește un arbitru imparțial al disputelor societății și, mai mult decât atât, dorește ca Franța însăși să redevină o mare putere mondială.

Sobrietății îi ia uneori locul înflăcărea războinicului, pragmatismul politic se infiltrează cu naționalismul. Socialiștii traversează o acută criză de credibilitate; Mitterand rămâne însă ferm pe soclul popularității sale, 74% dintre francezi continuând să vadă în el o garanție a păcii sociale. Religia președintelui se poate spune că este Franța însăși, cu crispările sale, cu puseurile sale de generozitate. De aceea, Mitterand nu amputează nimic, nu inventează nimic extraordinar, ci încearcă să recitească istoria poporului său pentru a înțelege mai exact limitele și potențele proprii sale credințe. În fond, Franța n-a fost niciodată decât o mare necunoscută, iar Mitterand a înțeles perfect acest lucru.

Cristian Sandache

- EUGENE D. GENOVESE, LEONARD HOCHBERG, *Geographic Perspectives in History*, Basil Blackwell, 1989, 355 p.

În spiritul actualei deschideri interdisciplinare a istoriei, volumul se axează — cum se observă încă din titlu — pe legăturile acestora cu geografia. Demersul nu este nou. El se înscrie în ilustra tradiție inaugurată de fondatorii "Analelor..." franceze (îndeosebi de Marc Bloch) și consolidată de celebra *Mediterrană...* braudeliană, unde spațiul, timpul și societatea umană deveneau, pentru înția dată, principalele repere ale unui nou mod de a concepe evoluția.

Fapt curios, autorii cărții nu amintesc nimic de aceste precedente. Ei se referă, în schimb, la o contribuție asemănătoare, subscrisă acum un deceniu și jumătate de Edward Whiting Fox (*History in Geographic Perspectives*) — nu mai puțin celebră, dar aproape total necunoscută la noi. Mergând mai departe pe linia acestui exemplu, dar amplificându-l substanțial, coordonatorii volumului au reunit în paginile sale reflecțiile unui mare număr de specialiști — istorici, geografi, antropologi, politologi, sociologi etc. — interesați de raportul în discuție. Deși independente unele de altele, textele sînt, în ansamblu, revelatoare, înfățișînd cititorului cit de fertilă este colaborarea celor două discipline și din cîte unghiuri particulare poate fi ea abordată.

Nu dorim să facem o trecere în revistă amănunțită a tuturor acestor contribuții. Să spunem, doar, că ele abordează o varietate de probleme, cum ar fi, spre exemplu, implicațiile geografice în constituirea structurilor sociale din Grecia antică (Martin Bernal), dimensiunea geografică a genezei și evoluției capitalismului (James E. Vance jr. și Charles Tilly), dimensiunea spațială a sistemului mondial (cu aplicare la cazul special al Franței: Immanuel Wallerstein), clasele sociale și lupta de clasă în perspectiva aceluiași factor geografic (Elisabeth Fox-Genovese și Eugene D. Genovese) etc. Aceste lucruri și multe altele (de aflat numai din lectură) arată că avem de-a face cu o carte interesantă, pe care nici istoricii, nici geografuli nu trebuie să o ignore.

Alexandru-Florin Platon

- SORIN ANTOHI, *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, București, Ed. Științifică, 1991, 235 p. + Repere cronobibliografice (p. 236-265) și Index nominorum (p. 266-279).

Scrierile utopice, utopizante sau despre utopie constituie, cum se poate bănuși, un sector extrem de bine reprezentat în cultura contemporană. Cine are curiozitatea nu de a-l cerceta, ci numai de a-i sonda la împlinire sursele și bibliografia, riscă, practic, să se piardă, dacă nu dispune de mijloace solide de orientare și nu știe exact ce anume urmărește.

Această situație nu se explică numai prin venerabila tradiție a Utopiei, care a produs, în timp, o acumulare uriașă de informații. Există și rațiuni așa-zicînd epistemice ale marelui interes pentru domeniu, acesta fiind, prin

excelență, un câmp interdisciplinar de cercetare, susceptibil de a fi abordat din unghiuri și cu mijloace diferite, fie ale istoricului și politologului, fie ale sociologului, lingvistului, etnologului etc.

Cititorul român obișnuit nu are cum ști aceste lucruri. Ceea ce a pătruns la noi în ultimii ani din preocupările pentru Utopie nu a fost decât un slab ecou, dar și acela distorsionat, în mediul de aproape complet izolare "acustică" întreținut cu grijă de putere. Nici un "acord" insolit nu trebuia — nu-i așa? — să tulbure monodia oficială, cu atât mai puțin unul venit dinspre Utopie, reputată prin virtuțile sale subversive și cea mai periculoasă prin comparațiile și asocierile pe care le putea suscita.

Cartea lui Sorin Antohi rupe acum, pentru întâia dată, acest vâl al tăcerii, introducându-ne într-un univers pe cât de nebănuit (sau aproape), pe atât de spectaculos. În prima sa parte, de inițiere metodologică, ne sînt înfățișate definițiile posibile ale utopiei, precum și raporturile ei cu ideologia, mitul, mitul istoric etc. Aceste considerații pregătesc expunerea de la finele capitoului, consacrată celor două paradigme ale domeniului: *Utopia* lui Morus (de natură descriptivă sau narativă) și *Republica* platoniciană (tipică pentru ceea ce numim utopie raționalistă).

Capitolul următor (*Principiul săgăduinței. Milenarism, profetism, monahism, teocrație*) — deosebit de interesant pentru istorici, pentru cei ai Evului Mediu, mai ales — încearcă să identifice elementele de convergență dintre utopie și unele binecunoscute experiențe spirituale și sociale, subliniind, totodată, permanența și centralitatea acestora în imaginarul oricărei societăți.

Ultimele trei părți ale volumului aduc în atenție câteva aspecte complementare ale chestiunii, cum ar fi *ucronia* (o temporalitate fictivă, care actualizează *virtualități* ale realului rămase neimplinite), modelul ontologic al utopiei, implicațiile acesteia în planul psihologiei etc., sfîrșind cu destinul actual al problemei, care are ca punct de plecare o celebră interogație a lui Herbert Marcuse (*Das Ende der Utopie?*).

Rapida trecere în revistă a conținutului cărții nu poate — prin forța lucrurilor — decât sugera varietatea și abundența informațiilor pe care le cuprinde. Pentru a fi și mai explicit, mă grăbesc să spun că autorul își cunoaște perfect subiectul, jonglind dezinvolt cu o multitudine de referințe filosofice, istorice, literare etc., de găsit în aparatul critic al volumului. Calitățile sale de hermeneut și erudit apar, astfel, ca indiscutabile. Prin stăruință și talent, Sorin Antohi ne-a oferit un valoros instrument de lucru, eliminînd, totodată, o gravă lacună culturală a ultimului deceniu. Salutîndu-i reușita, nu putem decât să așteptăm cu interes viitoarele sale realizări, care nu vor fi mai prejos — sîntem convinși — de valoarea ridicată a debutului.

Alexandru-Florin Platon

"Arheologia Moldovei", XIII, Iași, 1990, 282 p.

Revista Institutului de Arheologie din Iași s-a impus de multă vreme ca una dintre cele mai valoroase apariții din revuistica națională dedicată arheologiei. Fiecare tom oferă numeroase materiale inedite, aduse la lumină în urma investigațiilor de teren făcute pe teritoriul moldav, ca și importante contribuții tematice, utile pentru înțelegerea realităților istorice dintr-o epocă sau alta. Mai mult, în ultimul timp cu precădere, colectivul de redacție și-a formulat ca obiectiv major includerea în paginile revistei a unor studii cuprinzând rezultate ale cercetării interdisciplinare, ceea ce contribuie la lărgirea perspectivei de înțelegere a fenomenelor și proceselor istorice desfășurate în timpuri mai îndepărtate. Pe aceeași linie calitativă se înscrie și volumul asupra căruia ne vom opri mai jos.

Astfel, la rubrica *Studii și materiale* au fost incluse contribuțiile a patru cercetători. Paleoliticianul Kenneth Honea, de la Universitatea Illinois, face cunoscute rezultatele analizelor întreprinse la Oxford prin tehnica numită *Accelerator Mass Spectrometry (AMS)* asupra probelor prelevate din stațiunea de la Mitoc-Mahul Galben (jud. Botosani) (p. 9-12). Studiul sugerează noi posibilități în dezvoltarea nivelurilor culturale din stațiunea amintită. Nicolae Ursulescu semnează un material dedicat evoluției culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei (p. 13-47). Pornind de la cunoașterea exactă a zonelor originare ale comunităților linear-ceramice (respectiv SV Slovaciei, dar și Moravia și Boemia), a sistemului cronologic utilizat pentru aceste regiuni (autorul îl acceptă pe cel al lui J. Pavúk), a căilor de penetrație a purtătorilor culturii respective în Moldova, a poziției acestora în marele areal al culturii și a contactelor cu alte comunități culturale din Muntenia, autorul a realizat o analiză foarte detaliată a materialului cunoscut din cele 7 stațiuni cercetate sistematic (tehnică de lucru, categoriile și formele ceramice, decorurile), pe baza căreia a precizat "limitele sigure și probabile" ale începutului și sfârșitului locuirii" (subl. aut.) în fiecare din cele 7 așezări, respectiv *cele trei faze ale evoluției ceramicii liniare din Moldova*; este un material de care va trebui să se țină seama în viitor.

Într-un studiu foarte dens ca problematică, scris într-un limbaj convingător, dar nu de puține ori acidulat, cu note explicative foarte lungi, Marilena și Adrian Florescu demonstrează, în primul rând pe baza datelor din așezarea Noua de la Cindești, că așa-numitul "aspect Sihleanu" este lipsit de suport real (este o meteahnă a arheologilor de a descoperi noi culturi, aspecte, variante etc.), că geneza culturii Noua a avut loc în zona de curbură a Carpaților răsăriteni (întreaga analiză structurală o arată cu prisosință), faptul petrecându-se în contextul mai larg al restrăngerilor teritoriale-tribale de la începutul bronzului târziu, și că, în sfârșit, cultura amintită nu marchează un regres în planul dezvoltării materiale și spirituale a comunităților umane de aici. Experiența autorilor și consistența analizei ne îndreptăcesc să le acceptăm fără echivoc concluziile.

Cu acribia cu care ne-a obișnuit, utilizând informații culese din cronicistica bizantină, latină-occidentală, arabă, maghiară, rusească, din investigațiile arheologice sau diplomatice medievale (entronomime, toponime) și călăuzindu-se demersul pe un vast orizont istoric, Victor Spinei semnează un întins studiu despre migrația ungarilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-X (p. 103-148). Sînt aprofundate probleme de o mare importanță, precum studiul dezvoltării societății autohtone în momentul începerii deplasării ungarilor (p. 104-106), locul de salăsuire a triburilor nomade ale ungarilor în stepele nord-pontice, situat foarte probabil între Don și Donet pînă la Bugul de sud, eventual Nistru (p. 106-115), dislocarea uniunii tribale conduse de Arpad în 896, în urma unor prospectări anterioare, sub impactul loviturilor pecenege și bulgare (p. 115-120), drumul urmat de acești nomazi, respectiv pasul Verecke din Carpații Păduroși (p. 120-121). În momentul ajungerii în noua lor patrie, Pannonia și Transilvania erau populate de grupe etnice diverse, dintre care românii (vlahii) sînt amintiți cu insistență de poemele medievale, biografiile romanțate ale lui Attila, cronicile maghiare (p. 121-124). Un subcapitol aparte al studiului analizează comportamentul hoardelor maghiare față de populațiile cucerite sau învecinate, subliniindu-se faptul că pînă la mijlocul secolului al X-lea interesul acestora a fost canalizat spre zonele vestice ale Europei, respectiv întreprinderea unor expediții de jaf, prădăciuni, incendieri sau atacuri ce pot fi rezumate în trei etape: 1) 889-907: în Lombardia, Carinthia, Austria, Bavaria și Saxonia (fig. 2); 2) 908-926: Bavaria, Schwabia, Franconia, Thuringia, Saxonia, Burgundia și Italia (fig. 3); 3) 933-955: Germania, Burgundia, Champagne, Aquitania, Brabant și Italia (fig. 4), fiind definitiv învinși de către Otto I la Lechfeld în 955 (p. 124-127). După acest moment atenția noilor stăpîni ai pustiilor panonice s-a orientat spre Transilvania, unde au avut de înfruntat rezistența voievozilor români pomeniți de Cronicarul anonim (p. 127-132), pentru a cărei autenticitate pledează și sistemul toponimic al ținutului intracarpatic (p. 128). Specificul societății maghiare în momentul descinderii între Tisa și Dunăre, respectiv predominanța păstoritului pendulant și deplasările periodice legate de succesiunea anotimpurilor, așa cum se întîlnia la toate grupurile umane nomade din stepele Europei (avari, hazari, bulgari, pecengi, uzi, cumani, tătari) (p. 133-138), explică și faptul că Transilvania n-a intrat imediat în stăpînirea ungarilor, întrucît condițiile geo-climatice de aici erau incompatibile cu modul de trai al acestora. Analizînd toponimia spațiului ardelean și luînd în discuție și cele mai vechi morminte maghiare, Victor Spinei

subliniază ideea că nomazii unguri au folosit în cursul secolului X ca rute ale deplastrilor sezoniere doar *cursurile mijlocii și superioare ale Someșului, Crișurilor, Mureșului și afluenții acestora* (p. 139-146); restul teritoriului a rămas neafectat de triburile ungare. Abia cu progresul sedentarizării și după creștinare a început penetrația treptată în zonele de la răsăritul Munților Apuseni. Studiul lui Victor Spinei este una dintre cele mai solide contribuții asupra unei perioade atât de importante pentru istoria românească.

La rubrica *note și discuții*, Emil Moscalu analizează inelele și brățările ornamentate cu butoni din mediul traco-getic și scitic (p. 149-154), Rodica Popovici semnalează un fragment ceramic din așezarea din secolele II-III e.n. de la Bornis-Neamț pe care se află înscris cu litere latine antroponimul dacic *SCORILLO* — descoperire de o mare importanță pentru problema scrisului latin la dacii liberi est-carpatici (p. 155-160) iar Ruxandra Maxim-Alaiba face cunoscut un encolpion bizantin descoperit în așezarea de la Șuletea, județul Vâlcea, datând din secolele XI — începutul secolului XIII (p. 161-164).

Un compartiment aparte este rezervat *studiilor interdisciplinare*. Astfel, Teodora Simionescu se oprește cu observațiile asupra faunei de mamifere romaniene și cuaternare din Moldova (p. 165-171), ajungând la concluzia că sînt necesare noi investigații de asemenea natură pentru a cunoaște speciile care au trăit în paleolitic. Olga Necrasov și colaboratorii săi realizează o sinteză asupra dinamicii populațiilor, structurii antropologice a acestora și aspectelor de ordin demografic care au caracterizat teritoriul României din paleolitic și pînă în perioada de tranziție (p. 173-224). În sfîrșit, Stelian Dumitrăcel, folosind o literatură de specialitate foarte bogată, apelînd la descoperiri arheologice din variate zone și utilizînd idei ce țin de simbolistica basmelor, încearcă să evidențieze semnificația magico-culturală a pietrei de ascuțit, pornind și de la înțelesul de bază al cuvîntului autohton *gresic* (p. 225-242).

Revista mai cuprinde *recenzii* semnate de Victor Spinei, Marius Alexianu, Vasile Chirica, Attila László, Silvia Teodor și Virgil Mihăilescu-Birliba (p. 243-252), *viata științifică* (să consemnăm aici în special semnalările de vase dacice din statuile bulgare) (p. 253-269), o *cronică* aniversară dedicată lui Bucur Mitrea, semnată de Virgil Mihăilescu-Birliba (p. 271-275), și *obituariu* (p. 277-280).

Ca și tomurile precedente, volumul XIII din "Arheologia Moldovei" se recomandă ca o reușită apartinie editorială.

Nelu Zugrăv

"Studii clasice", XXVII, București, 1991, 154 p.

Publicația Societății de Studii Clasice din România nu se dezmințe — calitativ vorbind — nici de această dată. Ceea ce particularizează însă tomul actual de cele precedente este preponderența materialelor de analiză a surselor scrise. Astfel, Ion Banu depistează în *Corpus Hippocraticum* o continuitate a ideilor medicale din papirusul egiptean *Edwin Smith* (p. 5-17) iar Gh. Ceaușescu identifică noi surse de informare ale lui Tacitus pentru *istoriile sale* (p. 71-76). Mai multe studii sînt dedicate poeziei: Laurențiu Zoicoș se oprește asupra funcțiilor simbolice ale apei în *Eneida* (p. 37-43), întregind astfel tabloul poeziei elementelor în Virgiliu (în numărul anterior a abordat simbolistica focului); Liviu Franga încearcă să decodifice semnificația sintagmei *nul scribens* din versul 306 al epistolei lui Horațiu *Ad Pisones de arte poetica*, depistînd în ea ceea ce el numește "enigma refuzului horatian" (p. 45-55); în sfîrșit, Dan Slusanski deslușește în *Phars.*, III, 200 singura denotație a Deltei Dunării în Antichitate — *Cone* (p. 57-60). Pe aceeași linie metodologică se înscriu articolele care vizează tărîmul filosofiei: *Plato's Conception of Causality* (p. 31-38), pîrînd semnătura lui D.Z. Andriopoulos, și *Timaios 41 A 7-8* (p. 77-81), avînd ca autor pe Cătălin Partenie.

Revista înserează și două studii de istorie antică: cel semnat de Alexandru Avram, axat pe fenomenologia raporturilor dintre greci și geți în epoca arhaică (p. 19-30), și acela privitor la sfîrșitul civilizației urbane în Britania în secolul al V-lea, subscris de Gheorghe Vlad Nistor (p. 83-89). Să notăm, de asemenea, continuarea studiului lui David Nardoni despre *CIL*, VI, 960 — singura contribuție de epigrafie din cel de-al XXVII-lea tom.

Ca de fiecare dată, "Studii clasice" înserează un număr foarte mare de recenzii și note bibliografice (p. 91-121) semnate de specialiști de marcă în domeniul filologiei clasice, istoriei antice, literaturii greco-romane, artei vechi; pentru toți cititorii revistei, rubrica respectivă constituie o foarte utilă sursă de informare.

În sfîrșit, îngrijitorii volumului prezintă publicațiile primite la redacție în cursul anului 1988 (p. 123-126) precum și preocupările românești de studiere a clasicismului, așa cum se reflectă în ședințele de comunicări ale filialelor Societății (p. 127-129) și în activitatea publicistică (p. 131-154); o mențiune specială trebuie făcută pentru această ultimă rubrică, ce constituie, indiscutabil, un alt instrument util pus la dispoziție lectorului de către redacție.

Prin elementele menționate mai sus, noul tom al "Studiilor clasice" se recomandă ca una dintre cele mai valoroase reviste dedicate științelor umaniste.

Nelu Zugrăv

"Carpica", Bacău, XX (1989), 1991, 340 p.

Muzeul județean de istorie și arheologie Bacău reprezintă o instituție muzeală aproape singulară în Moldova în privința editării unui anuar. Să sperăm că în anii care vor urma, în condiții tot mai dificile pentru revuistica științifică teritorială, colectivul redacțional al revistei băcăoane va găsi resursele necesare continuării activității publicistice. Realizarea de până acum constituie, indiscutabil, o dovadă a seriozității și a perseverenței cu care lucrează cercetătorii din complexul muzeistic de la Bacău.

Cel de-al XX-lea tom al revistei "Carpica" este dedicat aproape în exclusivitate arheologiei, domeniu care a rămas constant neatins de tarele unei istorii "comandate", scrise pe registre mai mult ideologice decât științifice. Studiile inserate în prezentul volum abordează probleme diverse, începând cu epocile cele mai îndepărtate până în plină epocă medievală. Astfel, Maria Bitiri-Ciortescu, Viorel Căpitanu și Marin Cîrciumaru discută paleoliticul din sectorul subcarpat al Bistriței, respectiv așezările gravetiene și swideriene de la Lespezi, Buda, Dealul Viilor, Poiana Ciresului, Bicaz etc. (p. 7-52). Ștefan Cucos analizează locuințele comunităților cucuteniene, anume procedeele de construcție, forma, destinația (p. 53-59). Tot Ștefan Cucos propune atenției cercetătorilor eneoliticului final est-carpatic o serie de probleme insuficient clarificate, în ciuda datelor acumulate până în prezent, cum ar fi: clasificarea și stabilirea tipurilor de așezări, destinația unor construcții și anexe, diferențierile economice dintre așezări, necesitatea unui corpus al ceramicii cucuteniene care să permită încadrarea cronologică a unor așezări, unificarea sistemelor de periodizare (p. 60-67). Alexandru Vulpe și Viorel Căpitanu publică un depozit de bronzuri de la Gioseni, comuna Tamași, jud. Bacău, încadrat în seria depozitelor de tip Cincu-Suseni, subliniind caracterul său sacral (p. 69-81). Mai multe materiale sînt dedicate unor descoperiri aparținînd dacilor liberi est-carpatici, Emil Moscalu-Begjan face cunoscut materialul arheologic din necropola getică de tip Canlia de la Mărgineni, jud. Bacău, prin care oferă și un răspuns datorat de mai mult timp lui Valentin Vasilev cu privire la răspîndirea grupului cultural amintit și în Transilvania (p. 83-96). Viorel Căpitanu prezintă obiectele de podoabă și piesele vestimentare descoperite în *dava* de la Răcău (p. 97-124), Corneliu Beldiman se referă la cuirasele cu solzi (*lorica squama/plumata*) din Dacia preromană, dovadă a adopției lor de către geto-daci (p. 125-136). Ioan Mitrea aduce noi date privind civilizația autohtonilor în secolele II-III prin valorificarea descoperirilor din așezările de la Izvoare-Bahna, Ștefan cel Mare și Cîrligi-Filipești și din necropolele de la Dămienesti, Oncești și Racova (jud. Bacău) (p. 149-192).

Un articol foarte interesant, dar care este discutabil sub raportul problemelor puse semnează Vasile Palade (*Elemente alogene în unele așezări și necropole Sîntana de Mureș din zona Birladului*) (p. 203-214). A face din germanici simpli nomazi asemănători hunilor sau a nega caracterul agricol al economiei lor, cînd importante surse, inclusiv Ammianus Marcellinus, la care trimite și Vasile Palade, vorbesc despre "satele răsfrate" ale gotilor, despre preocupările lor agricole etc. ni se par exagerări.

Alexandru Artimon semnează două materiale dedicate unor descoperiri de factură medievală — topoarele din secolele X-XI de pe raza județului Bacău (p. 215-220) și cercetările arheologice de la Tg. Trotus (p. 221-268).

Din domeniul numismaticii, să notăm tezaurul de monede romane imperiale de la Călugăreni, com. Dămienesti, jud. Bacău (p. 137-147) și noile monede antice și bizantine achiziționate de muzeul băcăoan (p. 139-201), ambele materiale fiind semnate de Viorel Căpitanu.

Colectivul de redacție a inserat și un grupaj de studii cu caracter interdisciplinar. Ele se referă în special la cercetări osteologice paleoantropice și umane subscrise de cunoscuți specialiști în domeniu (p. 271-314). Doar Ioan Mitrea încearcă să facă unele estimări de natură demografică privitoare la spațiul est-carpatic în secolele VI-X (p. 315-338); este o întreprindere care se cere continuată, studiul subscris de cercetătorul amintit constituind un model.

Volumul XX al revistei "Carpica" reprezintă, prin conținutul său, o realizare incitantă, pe care specialiștii în arheologie și istoria veche o pot consulta cu interes.

Nelu Zugrăv

"Revue des Études Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXIX, N°s 1-2, 3-4, 1991

Intitulat *Culture écrite et mentalités*, grupajul introductiv al numerelor 1-2 conține patru texte, fiecare de maxim interes. Primul dintre ele, subscris de Adriana Ștefănescu Mitu, se ocupă de destinul celebrelor *Cugetări* ale contelui Oxenstierna în cultura română din secolul al XVIII-lea. Cel de-al doilea (avîndu-l ca autor pe Klaus Roth (München)) analizează raporturile dintre tipar și cultura populară în Bulgaria secolelor XIX-XX. Mai departe, Andrei Pippidi revine asupra unei interpretări legate de prima carte în limba greacă tipărită în Țara Românească, la 1667/1668, iar Anna Tabaki (Atena) cercetează, în încheiere, dominantele ideologice și estetice ale teatrului grec din epoca Luminilor, arătîndu-se preocupată îndeosebi de condițiile formării acestuia și de publicul său.

La rubrica următoare (*Problèmes historiographiques*), ne sînt înfățișate, succesiv, o serie de considerații referitoare la figura lui Iulian Apostatul în opera lui Voltaire și a lui Gh. Sincal (autor: Florin Curta), interesante aprecieri ale Biancăi Valota Cavalotti despre legăturile dintre istorie și biografie în Europa Orientală, în secolele XIX-XX, precum și o "perspectivă istorică" a relațiilor interbalcanice în 1939, semnată de Constantin Iordan.

În continuare, la capitolul *Notes et discussions*, istoricul Paul Cernovodeanu se interesează de problema ecourilor spiritualității orientale în opera lui Dimitrie Cantemir, pornind de la o scriere mai puțin cunoscută a savantului print (*Sistemul sau întocmirea religiei muamedane*), Violeta Barbu recenzează recenta monografie consacrată lui Constantin Brâncoveanu (coordonată de Paul Cernovodeanu și Florin Constantiniu), Radu G. Paum emite câteva reflecții despre *Les loisirs de Philotée*, scriere aparținând lui Nicolae Mavrocordat, iar Nicolae Dura, în final, ne semnalează noi date despre Sofronij Vracianski, "unul dintre cei mai importanți patrioți și învățați bulgari" de la începutul secolului al XIX-lea (p. 103).

La rubrica intitulată *Chronique*, Cristina Feneșan rezumă lucrările celui de-al 9-lea Simpozion de Studii Preotomane și Otomane (Ierusalim, 23-26 iulie, 1990).

Mai voluminos decît precedentul, al doilea număr dublu al revistei (3-4) se deschide cu o culegere masivă de studii dedicate neutralității României și a altor țări din regiune în perioada 1939-1940. Semnate de Viorica-Pompilia Moisuc, Eliza Campus, Mihai Retegan, Vasile Hurmuz, Constantin Iordan, Mustafa Ali Mehmet, Constantin Botoran și D. B. Lungu, ele analizează problema *in extenso*, sub toate aspectele locale și internaționale precum și din unghiul tuturor implicațiilor sale.

La secțiunea *Langue et culture*, pot fi citite mai multe texte interesante, relative la originea și difuziunea romanității balcanice (Elena Scărlătoiu), la fonetica împrumuturilor slave în română și albaneză (Cătălina Vătășescu), la formarea limbii române și a limbii grecești literare (Lia Brad-Chisacof) și la aportul etnolingvisticii în cercetarea tradițiilor spirituale ale sud-estului european (Zamfira Mihail).

Capitolul denumit *Histoire religieuse* înserează, la rîndul său, două texte. Primul semnalează manuscrisul unei omilii a Sf. Paisie-Velichkovsky (autor: călugărul Ioannikios de la Muntele Athos); al doilea — subscris de Al. Dutu — realizează schița preliminară a unei posibile istorii a pietății în sud-estul european.

Obisnuita *Cronică* a manifestărilor științifice, recenziile, notele de lectură și o succintă trecere în revistă a activității Institutului omonim în 1990-1991 încheie sumarul numărului, care își păstrează, ca și aparițiile precedente, aceeași înaltă tinută.

Alexandru-Florin Platon

"Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", 46e année, n°s 1-3, 5, 1991.

Un sumar amplu și variat, deosebit de interesant, se regăsește în fiecare din aparițiile din 1991 ale publicației. Intitulat "Dire le vrai", prima parte a numărului 1 conține un grupaj de trei articole, după cum urmează: *Silence, dénegation, affabulation: le souvenir d'une grande défaite dans la culture portugaise* (Lucette Valensi); *La preuve de la prophétie* (Fernando Gil); *Témoignage et justice: un épisode sicilien* (Maria-Pia Di Bella).

Societății indiene îi sînt consacrate următoarele două texte (semnate de Gérard Heuzé și Francis Zimmermann), obisnuitul grupaj de recenzii din continuare — prezent în fiecare număr — fiind axat pe istoria Asiei.

Sub titlul "La population et le politique", sînt reunite, mai departe, trei studii extrem de interesante. Primul (*Hypergamie féminine et population saint-simonienne*; autori: Emmanuel Le Roy Ladurie și Jean-François Fitou) urmărește conduita matrimonială a aristocrației franceze, așa cum reiese aceasta din *Memoriile* lui Saint-Simon. Al doilea, subscris de André Burguière, analizează impactul Revoluției franceze asupra "codului" familial, pentru ca, cel de-al treilea, aparținînd lui Alain Blum, să se ocupe de prea-puțin cunoscuta pînă acum evoluție demografică sovietică.

Volumul se încheie cu un grupaj de istorie economică, unde aflăm considerații relative la modalitățile de transmitere a patrimoniului funciar în Vechiul Regim (Gérard Béaur), la efectele celei "de-a doua industrializări", din perioada interbelică, asupra patronatului și a capitalurilor franceze (Philippe Marguerat) și la geneza prejudecății curente despre "blocajul tehnologic" specific Antichității (Marie-Claire Amouretti, *L'attelage dans l'Antiquité. Le prestige d'une erreur scientifique*).

Numărul 2 al revistei se deschide cu două incursiuni în problema reprezentărilor și a organizării spațiului. Cea dintîi — realizată de Frank Lestringant — se ocupă de criza cosmografiei la sfîrșitul Renasterii, iar următoarea (autor: Alain Musset) de organizarea spațiului în bazinul viitorului oraș Ciudad de Mexico, după cucerirea spaniolă din secolul al XVI-lea.

"Les images médiévales" este emblema celei de-a doua secțiuni. Sînt reunite aici cîteva studii de maxim interes, dedicate diferitelor aspecte ale acestei teme, reiesite din iconografia epocii respective. Ei îi urmează un grupaj intitulat: "L'état et économie", care cuprinde referiri la tulburările monetare din veacul al XVI-lea, ca indiciu al declinului otoman (Cemal Kafadar), urmate de aprecierile lui Jean Batou și Sten Topik, despre politica

economică a Egiptului între 1805-1848, respectiv relațiile economice braziliano-mexicane. Două rubrici de recenzii — despre Revoluția franceză și raportul politică-societate — completează sumarul.

Numărul 3 începe printr-o serie de trei articole, înscrise sub genericul "Mentalități medievale": *Festivités, couleurs et symboles en Castille au XVe siècle. Les célébrations de mai 1428* (Teofilo F. Ruiz); *L'amour des rois: structure sociale d'une forme de sensibilité aristocratique* (C. Stephen Jaeger); *La vie apostolique en Aquitaine en l'an mil. Paix de Dieu, culte des reliques, et communautés hérétiques* (Richard Landes).

A doua rubrică, "Teritorii urbane", conține două texte în legătură cu arhitectura orașului Torino în secolul al XVIII-lea (Carlo Olmo) și "semantică" orașului regal în Asia de sud (Gérard Toffin, *La ville comme texte: sémantique de la cité royale en Asie du Sud* (Note critique)). Tot așezărilor urbane, dar de astă dată în Rusia, le sînt rezervate și observațiile lui Boris Mironov din ultima parte a volumului (intitulată "Les voies de la modernisation"). Lor li se alătură aici *nota critică* a lui Patrick Verlay despre revoluția industrială din Anglia. Recenziile din acest număr au ca temă *cultura cotidiană și istoria urbană*.

În fine, ultima apariție pe 1991 a revistei — numărul 5 — cuprinde trei mari capitole. Primul, rezervat Chinei, tratează diferite aspecte ale istoriei acestei țări, fie că este vorba de organizarea teritorială și monopolul ceaiului în timpul dinastiei Song (Christian Lamoureux), de agricultura intensivă în bazinul fluviului Yangzi (Michel Cartier), de schimbările în tehnică (Jean-Claude Hocquet) sau de ritualul guvernamental chinez din Antichitate.

În continuare, după două studii pe tema raportului dintre literatură și politică (semnate de Joel Blanchard și Corrado Vivanti), ne sînt înfățișate considerații referitoare la doctrina jansenistă în secolul al XVIII-lea (Catherine Maire) și la religia populară din Noua Anglie (Lucia Bergamasco).

Rubrica de recenzii — consacrată aici Peninsulei Iberice — lista ultimelor apariții editoriale mai semnificative, paginile de recomandări bibliografice ("Le choix des Annales") completează și acest număr, la fel de variat ca și celelalte.

Alexandru-Florin Platon

"The English Historical Review", vol. CVI, n°418-421, January-October 1991.

Toate aparițiile prestigioasei reviste engleze au o structură standard: la început un grupaj de articole, apoi o rubrică intitulată "Note și documente", iar în final recenziile, precedate uneori de o secțiune de dezbateri.

Cele trei studii care deschid nr. 418 (semnate de C. Given-Wilson, Anne Orde și Daniel Ritschel) se ocupă, succesiv, de finanțele contilor de Arundel între 1306-1397, de condițiile contractării împrumutului de stat cehoslovac din 1922 și de unele aspecte ale evoluției economice a Marii Britanii în anii '30. "Notele și documentele" contin cîteva însemnări despre originea lui Raymond de Poitiers (Jonathan P. Phillips), însoțite de publicarea unor scrisori către Ducii de Lancaster în 1381 și 1399 (S. K. Walker). Rubrica "Dezbateri" se referă la o serie de evenimente din viața politică engleză din 1884. Cele două articole de aici sînt subscrise de Corinne C. Weston și John D. Fair.

Textele inaugurale ale numărului următor (419) sînt dedicate unui larg evantai de probleme. Primul dintre ele se ocupă de consiliile regelui Henric VI între anii 1435-1445 (J. L. Watts). Al doilea (autor: M. L. Bush) analizează semnificația revendicărilor legate de taxe în revolta din 1536. Al treilea articol investighează natura mișcării sociale a micilor proprietari de pămînt din perioada victoriană (Malcolm Chase), iar ultimul, atitudinea Marii Britanii în contextul progresivei conturări a problemei Triestului, în 1941-1945 (J. R. Whittam). Rubrica "Note și documente" reia și interpretează o serie de informații din cunoscuta sursă *Domesday Book*.

Numărul 420 se deschide cu un studiu despre calugării studioși din Norwich, prezenți la Oxford și Cambridge (Joan Greatrex), urmat de interesante considerații despre căderea Annei Boleyn (G. W. Bernard). În continuare, sînt cercetate, pe rînd, politica lui Iosif al II-lea de supraveghere a teritoriului maghiar (P. G. M. Dickson) și evoluția Camerei Comunelor între 1660 și 1945, din punctul de vedere al structurii și ponderii clasei politice (Ellis Archer Wasson). Documentul publicat și comentat în acest volum (de Sandra Lee Parker și L. R. Poos), provine de la o judecată a Consistoriului Diecezei de Rochester, din 1363-1364.

La fel de variat ca și precedentele, seria articolelor din numărul 421 începe cu o analiză a disputelor și hotărîrilor de soluționare din Țara Galilor în Evul Mediu (Illinois Beverly Smith), continuă cu un text despre vizita din 1535 a unor trimiși regali în Universitățile engleze (F. Donald Logan) și se termină cu cîteva consemnări pe marginea unui eveniment din istoria religioasă a Irlandei, petrecut în 1641 (T. C. Barnard).

O scurtă notă și un document, urmate, ca de obicei, de rubrica de recenzii, întregesc numărul — extrem de util pentru specialiști, ca și celelalte.

Alexandru-Florin Platon

"Histoire, Économie et Société", X^e année, n°s 1-3, 1991.

Primul număr al revistei are drept temă "Conceptul de revoluție". Inaugurat de considerațiile lui Jean-Pierre Bardet despre înțelesurile termenului (*Autour du concept de la Révolution: Jeux de mots et reflets culturels*), el continuă, în aceeași "tonalitate" teoretică și metodologică, cu două texte (semnate de François Bourricaud și Yves-Marie Bercé) referitoare la finalitatea revoluției, respectiv la ceea ce ea creează concret: un vid de putere mai întâi, apoi o nouă legitimitate. În continuare, reflecțiilor despre contra-revoluție și specificitatea ei în Franța, la 1789 (aparținând lui Ran Halevy și Claude Fohlen), le urmează două analize de caz, axate pe revoluțiile germane din 1848, 1918, 1933 și, firește, 1989 (aceasta din urmă fiind apreciată drept un exemplu tipic de răsturnare pașnică). Autorii lor sînt Georges-Henri Soutou și Dominique Bourel. În încheierea capitolului — dar precedind "Concluzia" lui Pierre Chaumu — Jean-Pierre Poussou și Wladimir Berelowitch se ocupă de cel mai celebru episod al Revoluției franceze, Teroarea, din unghiul cauzelor și al semnificațiilor sale trecute și actuale, dezvăluindu-i, totodată, posteritatea în politica regimului bolșevic.

Ultima secțiune a numărului ("Varia"), cuprinde trei contribuții, consacrate istoriei religioase a cuvîntului "revoluție" în secolul al XVIII-lea (Jean-Louis Quantin), măsurilor de distrugere a lupilor, luate de sătenii din Franche-Comté în aceeași epocă (Christian Dugas de la Boissony) — text care arată cit de departe merge, uneori, curiozitatea istoricului! — și dimensiunilor anticlericale ale culturii republicane între 1870-1914.

Lipsit de o orientare tematică la fel de precisă, numărul 2 al revistei debutează cu un studiu interesant, relativ la expulzarea evreilor din Spania, în 1492, și la modul lor de implantare în țările islamice și creștine din bazinul mediteranean (Richard Ayoun). Mai departe, Michel Cassan analizează prezența Reformei catolice la Limoges (sec. XVI), Jacques Depauw — rădăcinile spirituale ale acțiunii caritative la începutul secolului al XVIII-lea, iar Laurent Roblin — structura și finanțarea armamentului nantez la finele veacului al XVII și în primii ani ai celui următor.

Volumul se încheie cu un articol de metodologie cantitativă (referitor la salariul funcționarilor publici în sec. XIX: J.-P. Jourdan), un medalion dedicat lui Jean-Baptiste Mollérat — pionier al chimiei franceze (realizat de Philippe Jobert) și o scurtă cercetare a activității unei companii franceze la începutul secolului nostru (Dajiro Fujimura).

Numărul 3 — și ultimul, pe 1991 — al publicației revine la procedeul sumarului tematic, înfîlțit la început. Reunite sub antetul "Rugăciune și caritate în Vechiul Regim", textele din prima sa parte se ocupă de variatele forme și aspecte ale celor două practici în epoca menționată, fie că este vorba de Germania luterană, fie de Franța nordică.

A doua secțiune a numărului ("Varia") conține un studiu consacrat dimensiunii religioase a relațiilor internaționale în Europa secolului al XVII-lea (Bernard Vogler) și un articol colectiv, despre un jurnal francez de polemică și propagandă din veacul al XVIII-lea. În fine, ultima parte ("Notes en cours"), include mai întâi, un text despre raporturile dintre Inchiziție și Criptoizudaizmi, între 1660 și 1730, urmat de considerații asemănătoare ca tematică, în legătură cu tipologia delictivă și punitivă din Spania "inchizitorială" în aceeași perioadă.

Alexandru-Florin Platon

VIATA ȘTIINȚIFICĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE (1991-1992)

1. Participări la manifestări științifice

La sesiunea științifică organizată la 21 octombrie 1991 de către Facultatea de Litere a Universității "Al. I. Cuza", dedicată lui Mihail Kogălniceanu, prof. dr. Gheorghe Platon, membru corespondent al Academiei Române a prezentat comunicarea *"Dacia Literară. Noi perspective și dimensiuni"*.

Cu prilejul sesiunii de comunicări "Educația în limba maternă", organizată de filiala UNESCO din România la Iași (25-26 octombrie 1991), prof. dr. Ion Toderascu a prezentat comunicarea *Români din Peninsula Balcanică*.

În ziua de 30 noiembrie 1991, Inspectoratul școlar Galați și Casa Corpului Didactic au organizat un simpozion consacrat Unirii din 1918. Printre invitați s-a aflat și prof. dr. Gheorghe Platon, care a prezentat comunicarea *"Unirea cea Mică" în conștiința contemporană*.

În cadrul dezbaterilor lunare organizate de Societatea Academică a Istoricilor Tineri (SAIT) din Iași, lect. univ. Alexandru-Florin Platon a susținut, în ziua de 12 decembrie 1991, comunicarea *Conceptele de "centru" și "periferie" în gândirea contemporană: o perspectivă istoriografică*.

În zilele de 17-19 decembrie 1991, Academia de Științe a Republicii Moldova a organizat sesiunea științifică *"Nicolae Iorga — 120 de ani de la naștere"*. Prof. dr. Emilian Bold a prezentat comunicarea *Nicolae Iorga — om politic*.

La simpozionul dedicat Unirii Principatelor, organizat de Muzeul Unirii din Iași, prof. dr. Gheorghe Platon a evocat personalitatea "domnitorului Unirii".

În zilele de 30-31 ianuarie 1992, Arhivele Statului din Iași au organizat un simpozion prilejuit de aniversarea a 160 de ani de la fondarea acestei instituții. Au susținut comunicări: prof. dr. Gheorghe Platon (*Arhivele și rolul lor în viața spirituală a României moderne*), prof. dr. I. Agrigoroaiei (*Îzvoare privind istoria contemporană a României*), lect. dr. Mihai Cojocaru (*Evreii și unirea Principatelor*), lect. univ. Mihai Timofte și lect. dr. Gheorghe Chiveti (*Argumente pentru un corpus de documente diplomatice românești*), preparator Daniel Lazăr (*Tratatul polono-german din 26 ianuarie 1934. Consecințele unui act diplomatic*).

În ziua de 5 martie 1992, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași a organizat un simpozion consacrat istoricului David Prodan. Prof. dr. Gheorghe Platon a prezentat comunicarea *"Supplex Libellus Valachorum"*. Destulul unei cărți, apoteoza unui savant.

Pe data de 26 martie 1992, la simpozionul dedicat unirii Basarabiei cu România, organizat de Societatea "Cultura fără frontiere", prof. dr. Gheorghe Platon a avut o intervenție cu tema *Basarabia în viața politică și în conștiința României moderne*.

În ziua de 5 aprilie 1992, lect. univ. Alexandru-Florin Platon a susținut la Casa Corpului Didactic din Vaslui expunerea intitulată "Statul și Biserica în Evul Mediu european".

La sesiunea științifică dedicată lui Ștefan cel Mare, organizată de Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (17 aprilie 1992), lect. dr. Gheorghe Pungă a prezentat comunicarea *Unele considerații privind cetatea Chiliei în vremea lui Ștefan cel Mare*.

În luna aprilie 1992, prof. dr. Dumitru Rusu a participat la o *dezbateri științifică* organizată de Casa Corpului Didactic din județul Neamț, unde a avut o intervenție cu tema "Regimul politic din România între anii 1941-1944 (Puncte de vedere)".

La 22 mai 1992, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (sectorul de istorie medievală) a organizat simpozionul "Nestor și Grigore Ureche". Lect. dr. Gheorghe Pungă a susținut comunicarea *"Letopisetul lui Azarie" — izvor al cronicii lui Ureche*.

La sesiunea științifică organizată în ziua de 26 mai 1992 de Academia de Științe a Republicii Moldova și dedicată comemorării lui Mihail Kogălniceanu, prof. dr. Gheorghe Platon a susținut comunicarea intitulată *Mihail Kogălniceanu și istoria națională*.

În zilele de 5 și 6 iunie 1992, Academia Română, Filiala Cluj, a organizat o *sesiune științifică* dedicată *Memorandumului*. Prof. dr. Gheorghe Platon s-a referit, într-o comunicare, la însemnătatea și semnificația istorică a acestui moment.

La sesiunea științifică anuală organizată de Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (25-26 iunie 1992), cadrele didactice de la Facultatea de Istorie au prezentat următoarele comunicări: Gh. Pungă, *O "partiță" și alesul*

ei: Ștefan Tomsa; Idem, *Cu privire la familia marelui logofăt Luca Stroici*; Gh. Iutis, *Miscări sociale în Țara Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Geneză și caracteristici*; Gh. Platon, *Societatea românească în secolul naționalităților. O posibilă perspectivă asupra dezvoltării istorice*; Cristiana Oghină-Hariton, *Modernizarea societății românești. O posibilă perspectivă istoriografică*; M. Cojocaru, *"Partida" Ion Ghica în anii luptei pentru Unirea Principatelor, 1856-1859*; M. Timofte, *Rusia și modificarea din 1870 a tratatului de la Paris: impactul asupra României*; I. Ciupercă, *Încoronarea de la Alba Iulia și rezonanța ei în epocă*; Idem, *Problema construcției unei baze navale în România, 1919-1920*; D. Rusu, *Anul 1940 în destinul României contemporane*; I. Agrigoroaiei, *Tatar-Bunar, 1924*; Gh. Cliveti, *"Cărțile colorate", surse ale istoriei relațiilor internaționale*; Alexandru-Florin Platon, *Sociologia liberalismului european în secolul al XIX-lea*.

În luna iunie 1992, prof. dr. Dumitru Rusu a susținut la Casa Corpului Didactic din Vaslui expunerea intitulată "Evoluția regimurilor dictatoriale din România (1938-1989)".

În perioada 15-18 iulie 1992, s-a desfășurat la București Colocviul româno-american "Cotrocenii în istorie", organizat de Muzeul Național Cotroceni, în colaborare cu Muzeul Peles și Muzeul Bran. Prof. dr. I. Agrigoroaiei a prezentat comunicarea *Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14/27 august 1916) — semnificația unei hotărâri istorice*.

În ziua de 24 august 1992, la Cursurile de vară de la Vălenii de Munte, prof. dr. Gheorghe Platon a susținut expunerea "România în secolul al XIX-lea. Dezvoltarea istoriei în orizontul european".

La 29 august 1992, Societatea "Ginta Latină" a organizat la Casa Oamenilor de Știință din Iași sesiunea științifică anuală. Lect. dr. Mihai Cojocaru a prezentat comunicarea *Unirea Principatelor și problema Basarabiei*.

2. Contacte științifice. Profesori străini invitați ai Facultății de Istorie

În ziua de 2 octombrie 1991, a vizitat Facultatea profesorul american Walter Beacon de la Universitatea statului Nebraska din Omaha (Departamentul de Științe Politice). Cu acest prilej a avut loc o întâlnire cu cadrele didactice ale Facultății, discutându-se posibilitățile de colaborare. A doua vizită a profesorului Beacon a avut loc un an mai târziu, în oct. 1992.

În zilele de 22 și 29 octombrie, 5 și 12 noiembrie 1991, profesorul Ladis Christoff de la Universitatea din Portland (Oregon, S.U.A.) a susținut în fața studenților Facultății mai multe prelegeri de politologie.

În perioada octombrie-noiembrie 1991, profesor Maria Krempels de la Universitatea "Albert Ludwig" din Freiburg (Germania) a susținut prelegeri cu istoria limbii maghiare.

La 4 noiembrie 1991, profesorul Dionisie Gherman din München (Germania) a susținut conferința "Germania și problemele lumii contemporane".

În ziua de 11 noiembrie 1991, dl. Mihai Cernescu de la Chișinău a susținut conferința "Consecințele stalinismului asupra Basarabiei și nordului Bucovinei".

La 1 aprilie 1992, prof. dr. Gottfried Schramm de la Universitatea "Albert Ludwig" din Freiburg (Germania) a prezentat conferința "Eforturi spre independență ale României moderne în context sud-est european".

3. Apariții editoriale

• *Istoria Românilor*, I. *Antică*, Ed. "Universitas", Chișinău-Iași, 1991 (autori: NICOLAE URSULESCU, NELU ZUGRAVU, ION TODERAȘCU); II. *Medievală*, Ed. "Universitas", Chișinău-Iași, 1992 (autori: ION TODERAȘCU, VASILE NEAMȚU, GHEORGHE PUNGA, IOAN CAPROȘU); III. *Epoca modernă*, Ed. "Porto-Franco", Chișinău-Galați, 1992 (autor: GHEORGHE PLATON); IV. *Epoca contemporană*, Ed. "Porto-Franco", Chișinău-Galați, 1992 (autori: IOAN AGRIGOROAIEI, DUMITRU D.RUSU). Revizia generală a tuturor volumelor a fost asigurată de conf. dr. GHEORGHE TANASA.

• EMILIAN BOLD, *Diplomația de conferință. Din istoria relațiilor internaționale între 1919-1933 și poziția României*, Iași, Ed. Junimea, 1991.

LUCRĂRILE CELEI DE-A XXXVIII-A EDIȚII A SESIUNII DE COMUNICĂRI A CERCURILOR ȘTIINȚIFICE STUDENȚEȘTI DIN FACULTATEA DE ISTORIE (9-10 MAI 1992)

În cadrul cercului de istorie veche și arheologie au fost susținute următoarele comunicări: Marius Asândulescu (anul II), *Imaginea germanilor la Tacitus* (coordonator: lect. univ. Florin Platon); Victor Cojocaru (IV), *Considerații privind interferența elementului grec și elementului roman în orașele grecești din Moesia Inferior în lumina izvoarelor epigrafice (sec. I-III)* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Igor Corman (V), *Migrațiile în secolele VI-VII și consecințele lor (teritoriul dintre Carpați și Nistru)* (coordonatori: cercet. șt. dr. Dan Gh. Teodor, Conf. dr. Nicolae Ursulescu); Lucrețiu Mihăilescu-Birliba (II), *Aspecte ale vieții economice din Dacia romană: activitatea libertilor imperiali* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Mihaela Pintilei-Barariu (II), *Păgini și creștini în nordul Scythiei Minor* (coordonator: asist. univ. Nelu Zugravu, asist. univ. Octavian Bounegru); Sabin Popovici (II), *Studiu preliminar privind populația Romulei (sec. II-III)* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Sorin Sitea (V), *Citeva considerații privind o descoperire controversată-tăblițele de lut de la Tărtăria* (coordonator: conf. univ. dr. Attila László); Senica Tudose (V), *Considerații privind funcțiile uneltelor din neoeolitic* (coordonatori: lect. univ. dr. Nicolae Ursulescu, cercet. șt. dr. Vasile Chirica).

Cercul de istorie medievală a fost prezent cu următoarele comunicări: Cornel Cojocariu (IV), *Petru Varticbatman și pircălab de Suceava* (coordonator: cercet. șt. Ștefan S. Gorovei); Sorin Iftimi (IV), *Pircălabii de Iași* (coordonator: prof. univ. dr. Ioan Caproșu); Marcel Lutic (IV), *Anul 1538 între opțiunile contemporanilor și ipotezele urmasilor* (coordonator: cercet. șt. Ștefan S. Gorovei); Simona Morariu (IV), *Politică românească panortodoxă sub oblăduirea Porții* (coordonator: cercet. șt. Ștefan S. Gorovei); Florin Pintescu (IV), *Politica transilvăneană a lui Mihai Viteazul — aspecte confesionale și sociale* (coordonator: prof. univ. dr. Ion Toderașcu); Dana Savin (III), *Bizanțul și Moldova — ignorare și recuperare a unei etape* (coordonator: cercet. șt. Ștefan S. Gorovei); Maria Magdalena Székely (III), *O cneaghină de demult: Anca Goldișia* (coordonator: cercet. șt. Ștefan S. Gorovei); Petronel Zahariuc (IV), *Mihail de la Dorohoi și descendența sa* (coordonator: cercet. șt. Ștefan S. Gorovei).

La secțiunea de istorie modernă, Sorin Liviu Damean (III) a susținut comunicarea *Monarhia în viața politică a României: prerogativele Coroanei* (coordonator: lector univ. Mihai Timofte), iar Mihai Răzvan Ungureanu (IV) și Maria Magdalena Székely (III) au prezentat *Un episod necunoscut din istoria relațiilor moldo-austriece în perioada împărțirii Poloniei*.

Comunicările de istorie contemporană au fost susținute de: Mugurel Dragomirescu (V), *Considerații privind alegerile din 20 decembrie 1937* (coordonator: prof. univ. dr. Emilian Bold); Lucian Leustean (V), *Propaganda nazistă (studiu de caz)* (coordonator: conf. univ. dr. Ion Ciupercă); Lucian Stănescu (V), *Organizația extremistă "Legiunea Arhanghelului Mihail" — de la mișcare la partid politic* (coordonator prof. univ. dr. Emilian Bold).

În cadrul secțiunii de istoria culturii, Emma Porfircanu (III), a prezentat lucrarea *Patologia discursului istoriografic sub dictatură* (coordonator: prof. univ. dr. Alexandru Zub), iar Mihai Răzvan Ungureanu (IV) *More Iudaico. Diferențe etnice în planul dreptului comunitar* (coordonator: prof. univ. dr. Alexandru Zub).

Creativitatea manifestată în conținutul lucrărilor, precum și dezbaterile vii care au însoțit unele din aceste comunicări, au dus la concluzia că sesiunea cercurilor studențești din 1992 a însemnat o deplină reușită pe plan științific.

Cercul de istorie veche și arheologie a desființat și în 1992 o activitate deosebit de fecundă, concretizată prin frecvența regulată a sedințelor de cerc și prin participarea unui mare număr de studenți la companiile arheologice din vara acestui an.

Majoritatea studenților anului I, împreună cu trei studenți din anul al II-lea (Alis Ignea, Simona Stămatin și Gabriel Gheorghiu), au participat la săpăturile desfășurate pe șantierul — școală de la Tîrgu Frumos, condus de lect. dr. Nicolae Ursulescu, șantier care are de acum o tradiție în ceea ce privește formarea viitorilor specialiști în preistorie.

Datorită faptului că o serie de cadre didactice de la facultatea noastră își desfășoară campaniile arheologice și în alte zone, studenții anului I au putut lua parte și la șantierele de la Oglizni (condus de asist. univ. Neculai Bolohan) și Ștefănești (condus de cercet. șt. Costică Asăvoaie). Un grup de 10 studenți l-a însoțit la Histria pe asist. univ. Octavian Bounegru, pentru a participa la săpăturile care au avut loc în cadrul sectorului "Domus". Tot în cadrul acestui sector și-au desfășurat activitatea și studenții Lucrețiu Mihăilescu-Birliba (II) și Victor Cojocaru (IV), în timp ce la "Basilica episcopală" a lucrat Sabin Popovici (II).

O participare meritorie a avut-o și studentul Tiberiu Părpăuță (II) la cercetările desfășurate la Vinători — Neamț (Braniste), conduse de către cercet. st. dr. Virgil Mihăilescu-Birliba, precum și în cadrul santierului de la Poienesti — Vaslui, condus de către dr. Mircea Babeș, dir. adj. al Institutului de Arheologie București.

Mai menționăm că între Facultatea de Istorie din Iasi și Muzeul Județean Tulcea s-au stabilit legături pe care le dorim de durată. Studentele Mihaela Pintilei-Barariu (II) și Mihaela Iacob (III) și-au continuat activitatea începută anul trecut la Argamum (capul Doljmar), în sectoarele conduse de cercetătorii Vasilica Lungu și Florin Topoleanu — și la Telita (santier aflat sub conducerea dr. Victor Heinrich Baumann).

Totodată, studenții Lucretiu Mihăilescu-Birliba și Mihaela Pintilei-Barariu (II) au avut posibilitatea de a participa la lucrările colocviului internațional studentesc cu tema "Relatii etnoculturale în spațiul carpato-dunărean-balcenic în mileniul I d. Chr.", care s-a desfășurat la Chișinău, în perioada 28-30 aprilie 1992.

Mai amintim că studentul Leonidas Bados (II) a beneficiat de o bursă DAAD de 3 săptămâni la Dresda, familiarizându-se cu civilizația, cultura și limba germană, la aceasta s-au mai adăugat excursiile la Pilnitz și Meissen, prilej de cunoaștere și a unor frumoase monumente istorice.

Lucretiu Mihăilescu-Birliba

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL "THE FOURTH MILLENIUM S.C." (NESSEBAR, BULGARIA, 28-30 AUGUST 1992)

Organizarea unei consfătuiri cu privire la mileniul al IV-lea î.e.n. a fost hotărâtă la sedința Comisiei 23 a Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice cu ocazia celui de al XII-lea Congres UISPP (Bratislava, septembrie 1991). Sarcina organizării simpozionului a fost asumată de Noua Universitate Bulgară (Nov Bulgarski Universitet) din Sofia în colaborare cu Muzeul Arheologic din Nessebar, pitorescul oraș-monument de pe țărmul Mării Negre. Ca această consfătuire s-a putut întruni și s-a putut desfășura în cele mai bune condiții este meritul Comitetului de organizare, *prof. dr. Elissaveta Bozilova*, *prof. dr. Henrieta Todorova* și, în deosebi, al doamnei *dr. Petya Georgieva*, neobositul secretar al acestei comitete.

Scopul simpozionului a fost acela de a întruni reprezentanți ai diferitelor ramuri științifice (arheologie, paleobotanică, paleozoologie, paleoclimatologie, geologie) și de a discuta schimbările, de mediu și de civilizație, ce intervin la sfârșitul Atlanticului și la începutul subborealului.

În programul provizoriu al simpozionului figurau 22 de comunicări. Unii invitați nu s-au putut prezenta, astfel, fără a socoti unele scurte intervenții, au fost prezentate și discutate 15 comunicări. Simpozionul a fost deschis de *Henrieta Todorova* (Sofia), care s-a referit la schimbările de climă de la sfârșitul mileniului al V-lea și de la începutul mileniului al IV-lea, schimbări care au dus la o adevărată criză ecologică, determinând, în condițiile presiunii populațiilor originare din stepele nord-pontice, "prăbușirea sistemului cultural eneolitic din Balcani". *Gallina A. Paskievic* (Kiev) a prezentat date paleoetnobotanice privitoare la eneoliticul și epoca bronzului de pe teritoriul Ucrainei. Referindu-se la schimbările climatice și la influența acestora asupra evoluției culturale-istorice, autoarea consideră că sfârșitul frazei Tripolie C I (Cucuteni B) coincide cu începutul Subborealului, moment ce s-ar plasa pe la 4200 î.e.n. Această dată ni se pare exagerat de înaltă, chiar și în condițiile utilizării datărilor radiocarbon calibrate. Într-o comunicare de orientare geoarheologică, *Mehmet Ozdogan* (Istanbul) a discutat consecințele schimbărilor climatice și ale fluctuațiilor nivelului oceanului mondial asupra bazinului Mării Negre și al Mării de Marmara, implicațiile schimbărilor de mediu asupra evoluției culturale a zonei studiate. *Sergio Ginesu* și *Stefania Sias* (Italia) s-au referit la un subiect mai puțin obișnuit: datele arheologice și cutremurele de pământ, cu specială privire la Sardinia.

Cele mai multe comunicări au tratat evoluția unor civilizații din neoliticul târziu/eneolitic/chalcolitic/perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului și chiar bronzul timpuriu (în funcție de periodizarea și terminologia adoptată), din spațiul microasiatic și, mai ales, sud-est european. Astfel, *Geoffrey Sommers* (Institutul Britanic de Arheologie de la Ankara) s-a referit la perioada chalcolitică din Anatolia centrală, în timp ce *Petya Georgieva*, *Ventsislav Gergov* și *Valka Ilceva* (Sofia) au tratat diferite zone ale Bulgariei. *Lolita Nikolova* (Sofia) a pus în discuție așa-numitul "orizont al tortilor pastilate", ce oferă bune posibilități de sincronizare a culturilor balcano-danubiene, iar *Kalin Dimitrov* (Sofia) a re luat problema topearelor de aramă cu două tăisuri transversale ("crucifere"). Autorul din urmă, bazându-se și pe studiul statistic a 250 de analize spectroscopice, a ajuns la concluzii interesante cu privire la evoluția și la centrele de producție a acestor unelte, răspândite și pe teritoriul României. *Z. Z. Rassamakin* (Kiev) și *I. V. Manzura* (Chișinău) în comunicările lor s-au referit la regiunea de stepă

ce se întinde, prin nordul Mării Negre și al Mării de Azov, din regiunea Kubanului până la gurile Dunării. Cei doi participanți din România au prezentat principalele rezultate ale cercetărilor interdisciplinare cu privire la cultura Cucuteni (*M. Petrescu-Dîmbovița*) și la aspectul Ariusd din sud-estul Transilvaniei al aceleiași culturi (*A. László*). Singura comunicare referitoare la spațiul central-european a fost cea a lui *Claus Wolf* (Lausanne) despre trecerea de la neoliticul recent (*Jungneolithikum*, cultura Cortilod, cca 3850-3300 î.e.n.) la neoliticul târziu (*Spätneolithikum*, cultura Horgen, cca 3300-2950 î.e.n.) în regiunea centrală a Elveției de vest, ce se întinde de la Lacul Geneva până la Berna.

S-a putut observa, și cu acest prilej, tendința quassi generală în preistoria europeană de a utiliza cronologia înaltă, bazată pe datele radiocarbon calibrate și — acolo unde este posibil — pe datele dendrocronologice. Indiferent de opțiunile noastre personale, este necesară și urgentă o asemenea re-evaluare și a cronologiei absolute a neoliticului și eneoliticului din România, pentru a face posibil sincronizările, și pe această cale, cu fenomenele similare din alte regiuni.

Simpozionul de la Nessebar a dovedit încă o dată utilitatea întrunirilor științifice cu participare restrânsă, axate pe o anumită temă bine conturată. Sperăm că nu va trebui să așteptăm prea mult până la realizarea intenției organizatorilor de a reuni și publica într-un volum comunicările prezentate.

A. László

PROFESORUL ILIE GRĂMĂDĂ LA A 80-A ANIVERSARE

Cel ce manifestă astăzi curiozitatea de a răsfoi biografia profesorului Ilie Grămadă este imediat frapat de extraordinara ei varietate. În cele opt decenii de existență, profesorul iesean a asistat la nenumărate întâmplări, a cunoscut oameni de cea mai diversă factură, s-a confruntat cu situații-limită și a fost pus în ipostaze din cele mai neașteptate. A văzut cum dispare o lume — cea în care se născuse — și cum apare alta, la a cărei prăbușire, în decembrie 1989, a fost, de asemenea, martor. Ca pe alții alții, viața l-a constrins, nu arareori, să se adapteze prompt unor circumstanțe în care orice ezitare era sancționată fără milă. Rind pe rind sau simultan a fost profesor, director de editură și de teatru, decan și șef de catedră. A îndrumat zeci de generații de studenți și, până a nu se consacra definitiv istoriei Evului Mediu, a predat, o perioadă, mai multe discipline. A scris mult și divers, opera sa îmbinând scrieri remarcabile, de valoare științifică certă, cu texte oarecum conjuncturale, impuse de rigoriile momentului.

Neîndoielnic, multe judecăți se pot formula pe marginea acestei activități prodigioase și eclectice. Autorul ei, de asemenea, poate fi privit în mod diferit. În limitele obiectivității, diversitatea opiniilor este oricând firească, rămânând o regulă a conviețuirii pe care nimeni nu o poate ocoli. De aceea, indiferent de împrejurări și de pasiuni trecătoare, cei ce l-au cunoscut bine pe profesorul Grămadă vor trebui să recunoască mereu un lucru: anume că, în toate ipostazele și situațiile în care s-a găsit, el a făcut dovada unei nedezmințite grații și înțelepciuni, lăsând, pretutindeni pe unde a trecut, amintirea durabilă a omului predispus dialogului și gata să-și facă până la capăt și în mod loial datoria. Dacă tipul de societate în care a crescut și s-a format nu s-ar fi dezintegrat în vîltoarea războiului și a anilor de după aceea, profesorul Grămadă ar fi reiterat, poate, prin însușirile sale deosebite, strălucita carieră a marilor noștri intelectuali interbelici. Așa, însă, în climatul precar postbelic, el a trebuit să-și asume un alt destin pentru care, ca mulți din generația sa, nu se simțise pregătit și pe care nu l-a crezut posibil. A făcut-o, însă, cu filozofie și fără ostentație, păstrînd veșnic, în tot ceea ce a întreprins, un echilibru care i-a atras simpatia generală și respectul celor apropiați.

Viitorul dascăl a văzut lumina zilei la 10 decembrie 1911, în satul Zaharești, comuna Strocești, județul Suceava. Studiile primare le-a făcut în satul natal, continuîndu-și pregătirea la liceele din Suceava și Vatra Dornei. La Universitatea din Cernăuți, pe care a ales, apoi, să o frecventeze, și-a trecut, pe rînd, licențele în sociologie (1934), limba română și istorie (1938), teologie (1941), sub îndrumarea unor mari personalități științifice ca Ion Nistor, Romulus Cîndea, Vasile Grecu, Grigore Nandriș ș.a. Tot aici a devenit doctor în filozofie cu teza *Teoria monadelor: Leibnitz-Ch. Renouvier*, susținută în 1938.

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
2007

Viata științifică

Calitățile tânărului absolvent i-au adus din partea profesorilor săi o primă recunoaștere când, în 1941, i s-a încredințat conducerea practicii la Seminarul pedagogic de pe lângă Catedra de Filosofie-Pedagogie a Facultății de Teologie din Cernăuți-Suceava. În 1944 este numit asistent, post pe care îl va ocupa până în 1948, când se transferă la Universitatea ieșeană, unde își va continua cariera până la pensionare (survenită în 1977).

După un scurt stagiul la Facultatea de Drept, profesorul Grămadă se fixează definitiv, cu începere din 1953, la Facultatea de Istorie. Va predă aici cursurile de Istoria artelor și de Metodică, dedicându-se însă curînd Istoriei medievale universale, domeniu pe care îl va ilustra cu eleganță și competență, chiar și după retragerea formală din activitate.

Asociind dimensiunii didactice pe aceea științifică, profesorul Ilie Grămadă a publicat, de-a lungul timpului, varii studii pe teme de istorie a culturii și social-economice, realizările sale cele mai cunoscute fiind două monografii (*Cruciadele*, București, 1961 și *Franta lui Richelieu și Mazarin*, Iași, 1971), în care regăsim ecouri substanțiale ale lecturilor și experienței sale profesionale.

Asa cum a fost și prin ceea ce a făcut, profesorul Ilie Grămadă rămîne o amintire mereu vie pentru generațiile pe care le-a format. La aniversarea vîrstei de 80 de ani, foștii săi studenți îi aduc cuvenitul omagiu, încredințîndu-l de toată dragostea și devotamentul lor.

Alexandru-Florin Platon

□ Format: 70 x 100/16 □ Coll tipo: 13,50 □

□ Apărut: 1995 □ Comanda: 66 □

